

#TourismPostCOVID19

TURISTIFICACIÓ

CONFINADA

ERNEST CAÑADA I IVAN MURRAY (ED.)

NÚRIA ABELLAN, ALBERTO ACOSTA, JAUME ADROVER, ANTONIO ALEDO, PABLO AZNAR-CRESPO, RAOUL VALERIO BIANCHI, ASUNCIÓN BLANCO, MACIÀ BLÁZQUEZ, RAFAEL BORRÀS, EMILIO CLIMENT-GIL, AGUSTÍN COCOLA-GANT, ANGÉLICA DUARTE, VERÓNICA DZIENCIELSKY, CONCEPCIÓN ESCALONA, RODRIGO FERNÁNDEZ MIRANDA, ROBERT FLETCHER, DANIEL HIERNAUX-NICOLAS, CARLA IZCARA, IKER JIMENO, JOSÉ MANSILLA, JOSÉ JAVIER MAÑAS, GEMA MARTÍNEZ-GAYO, JOAN MORANTA, CRISTINA OEHMICHEN, GUADALUPE ORTIZ, BIANCA PAES G. DOS SANTOS, MARGALIDA RAMIS, MARTA SALVADOR, ÉRICA SCHENKEL, ARTURO SILVA LUCAS, ANGELA TEBERGA, CATI TORRES, JOAQUÍN VALDIVIELSO, ISMAEL YRIGÓY

COL·LECCIÓ
TURISMES

ALBA SUD *

investigació i comunicació per al desenvolupament

#TourismPostCOVID19. Turistificació confinada.
Ernest Cañada i Ivan Murray (ed).

Alba Sud Editorial
Colecció Turismes, núm 7, 2021

Aquest informe es publica amb el recolzament de l'Oficina de Cooperació al Desenvolupament i la Solidaritat (OCDS), de la Universitat de les Illes Balears (UIB) en el marc de la XVI Convocatòria d'Ajudes per Accions Globals d'Educació per la ciutadania Global 2019, i de l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD) en el marc del projecte «Plataforma d'investigació en turisme, drets humans i equitat de gènere» (convocatòria 2019).

Dels editors:

Ernest Cañada i Ivan Murray

Dels textos:

Núria Abellan, Alberto Acosta, Jaume Adrover, Antonio Aledo, Pablo Aznar-Crespo, Raoul Valerio Bianchi, Asunción Blanco, Macià Blázquez, Ernest Cañada, Rafael Borràs, Emilio Climent-Gil, Agustín Cocola-Gant, Angélica Duarte, Verónica Dziencielsky, Concepción Escalona, Rodrigo Fernández Miranda, Robert Fletcher, Daniel Hiernaux-Nicolas, Carla Izcara, Iker Jimeno, José Mansilla, José Javier Mañas, Gema Martínez-Gayo, Joan Moranta, Ivan Murray, Cristina Oehmichen, Guadalupe Ortiz, Bianca Paes G., Margalida Ramis, Marta Salvador, Érica Schenkel, Arturo Silva Lucas, Angela Teberga, Cati Torres, Joaquín Valdivielso, Ismael Yrigoy.

D'aquesta edició:

Alba Sud Editorial

www.albasud.org

info@albasud.org

Coordinació editorial:

Ernest Cañada i Ivan Murray

Diseny gràfic i maquetació:

Boixader & Go

Barcelona, març de 2021

ISBN: 978-84-09-27719-3

#TourismPostCOVID19
Turistificació confinada

Ernest Cañada i Ivan Murray (ed.)

Núria Abellan, Alberto Acosta, Jaume Adrover,
Antonio Aledo, Pablo Aznar-Crespo, Raoul Valerio Bianchi,
Asunción Blanco, Macià Blázquez, Rafael Borràs,
Emilio Climent-Gil, Agustín Cocola-Gant, Angélica Duarte,
Verónica Dziencielsky, Concepción Escalona, Rodrigo
Fernández Miranda, Robert Fletcher, Daniel Hiernaux-Nicolas,
Carla Izcara, Iker Jimeno, José Mansilla, José Javier Mañas,
Gema Martínez-Gayo, Joan Moranta, Cristina Oehmichen,
Guadalupe Ortiz, Bianca Paes G. dos Santos,
Margalida Ramis, Marta Salvador, Érica Schenkel,
Arturo Silva Lucas, Angela Teberga, Cati Torres,
Joaquín Valdivielso, Ismael Yrigoy

COL·LECCIÓ
TURISMES

ÍNDEX

Presentació , Ernest Cañada i Ivan Murray	5
--	---

EN PERSPECTIVA

Turistificació confinada Ivan Murray i Ernest Cañada	14
--	----

REFLEXIONS CONFINADES: Com hem arribat fins aquí?

La vulnerabilitat de l'especialització turística Joan Moranta	80
---	----

La singularitat cultural com causa de l'expansió de la COVID-19 a Espanya: una resposta Ivan Murray i Ernest Cañada	85
---	----

Vulnerabilitat social i el model turístic-residencial espanyol: escenaris davant la crisi de la COVID-19 Antonio Aledo, Guadalupe Ortiz, Pablo Aznar-Crespo, José Javier Mañas, Iker Jimeno i Emilio Climent-Gil	94
---	----

El turisme al camí del postdesenvolupament. [Per ara a la trampa de la COVID-19] Alberto Acosta	104
---	-----

La COVID-19 i els creuers: un drama anunciat Angela Teberga	111
---	-----

El turisme en l'agenda pública llatinoamericana: com hem arribat fins aquí? Érica Schenkel	121
--	-----

Què està passant?

Crisis del treball turístic postCOVID-19: riscos i oportunitats Rafael Borràs	130
---	-----

Una tripulació atrapada als creuers Angela Teberga	138
--	-----

Apartaments turístics, Covid-19 i capitalisme de plataformes Agustín Cocola-Gant	144
--	-----

Financierització hotelera davant la pandèmia Ismael Yrigoy	148
--	-----

El futur de les ciutats turístiques després de la pandèmia José Mansilla	151
Turismecràcia: la vulnerabilitat organitzada Joaquín Valdivielso i Jaume Adrover	156
Una mirada feminista als impactes de la crisi de la COVID-19 i el turisme Núria Abellan, Carla Izcara i Marta Salvador	165
Comporta la COVID-19 una major desigualtat de gènere? Passat, present i futur de les treballadores turístiques a Espanya Gema Martínez-Gayo	173
La COVID-19 a Cancún: epidèmia i vulnerabilitat en un destí turístic d'escala mundial Cristina Oehmichen i Concepción Escalona	182
La lluita global dels guies turístics per l'ajut d'emergència Bianca Paes G. dos Santos	200
La crisi de la COVID-19 a Costa Rica: un escenari cada cop més complex Arturo Silva Lucas	206
Polítiques de reactivació del turisme a Amèrica Central: tornarà el vell model? Angélica Duarte	215
I ara què fem?	
Turisme postCOVID-19: hem de tornar a fer el mateix? Daniel Hiernaux-Nicolas	228
Del «virus coroclimàtic» a la reconversió del sistema socioeconòmic. Aprofitem l'oportunitat. Cati Torres	226
La COVID-19 i les perspectives per a una transformació radical del turisme Raoul Valerio Bianchi	243
Turisme, decreixement i la crisi de la COVID-19 Robert Fletcher, Ivan Murray, Macià Blázquez i Asunción Blanco	250
I després de tot això, què? Margalida Ramis	255
Pandèmia: oportunitats i disputes en el pròxim turisme a l'Argentina Rodrigo Fernández Miranda i Verónica Dziencielsky	263
COVID-19: ara és el moment de transformar el turisme Transforming Tourism Initiative	274

PRESENTACIÓ

Ernest Cañada i Ivan Murray¹

Al març de 2020, amb la declaració de l'estat d'alarma a Espanya, i el consegüent confinament domiciliari de milions de persones, adquirim clara consciència de la gravetat de la situació provocada per la COVID-19. La generalització al voltant del món d'aquesta mena de mesures de restricció del nostre comportament quotidià per motius sanitaris ens va confirmar que l'amenaça era global i que, finalment, ens enfrontàvem a una pandèmia de la manera que ens havia avisat Mike Davis (2020) que, lluny de ser casual, estava estretament associada a l'evolució històrica del capitalisme. Inevitablement advertim que la naturalesa de la crisi, i de les accions preses per a frenar l'expansió del coronavirus, reproduïen el que ha fet la humanitat davant aquesta mena d'amenaçes: tractar d'aïllar-se per a protegir-se. Això es va traduir en un fre en sec de la mobilitat i en la reducció al màxim de les interaccions humanes que van posar en qüestió el model de desenvolupament turístic dominant. A més, en els mesos anteriors havien ocorregut dos episodis que, per la seva proximitat en el temps, i vist des d'Espanya, ens alertaven que aquest desenvolupament turístic podia col·lapsar i portar-nos a una situació de desastre. Al setembre de 2019 l'anunci de la fallida de l'històric turoperador Thomas Cook posava en risc la continuïtat de l'arribada massiva de turistes que, per les economies altament dependents del turisme, podia resultar catastròfic. D'altra banda, al gener de 2020 el temporal Gloria va tenir fortes afectacions en les costes del mediterrani espanyol, però a més de la destrucció d'infraestructures i de desdibuixar la línia de costa, ens va impactar també amb força la imatge dels supermercats de Mallorca desproveïts d'aliments, que no podien ser traslladats de la Península ni subministrats localment per l'abandonament de la producció agrícola en detriment del turisme i la construcció. Aquests tres elements concentrats en poc temps –fallida empresarial, agudització dels efectes de fenòmens

¹ Ernest Cañada és coordinador d'Alba Sud i Ivan Murray és professor de Geografia a la Universitat de les Illes Balears i col·laborador d'Alba Sud. Text traduït al català per Carla Izcarra Conde.

naturals a causa del canvi climàtic i la crisi sanitària— ens van posar cara el mirall de l'extrema vulnerabilitat de la nostra elevada dependència en el turisme.

Precisament, i de manera premonitòria, Joan Moranta, científic titular del Centre Oceanogràfic de Balears, ens va enviar un article que publiquem immediatament l'11 de març en el qual alertava d'aquesta conjunció de factors que podien esdevenir en una crisi de majors proporcions i en el qual advertia de la vulnerabilitat que generava en moltes societats la dinàmica de turisticació global que havíem viscut de forma accelerada durant l'última dècada. A més, per l'experiència d'anteriors crisis sabíem bé que, en un context d'alta desigualtat com la nostra, la crisi afectaria fonamentalment a els sectors més desfavorits i que, clarament, tindria un marcat biaix de classe, de gènere i de raça. El risc d'una major precarització de las vides de milions de persones en societats turisticades va activar les nostres alarmes. Davant de l'angoixa de l'aïllament decidim fer un pas endavant.

Declarat l'estat d'alarma, des d'Alba Sud, com a centre independent de recerca especialitzat en turisme des de perspectives crítiques, analitzem com havíem de reaccionar davant aquesta situació. La pràctica paralització de l'activitat turística feia evident que no podíem seguir amb els nostres plans d'investigació i publicacions, a més sentíem la responsabilitat d'intervenir políticament davant el que estava passant. Preníem consciència de la necessitat d'aportar anàlisi i punt de vista davant la gravetat del moment i, sobretot, del que se'ns venia damunt. Pensem que era necessària la construcció d'una visió col·lectiva, construïda entre Espanya i Amèrica Llatina, on es troba el nostre equip, que identifiqués els riscos i ens ajudés a pensar com incidir políticament davant la gravetat del moment. Va ser llavors quan vam decidir, a part de posposar el nostre pla de publicacions, posar-nos a treballar des de diferents prismes per a ajudar a descodificar els canvis que acceleradament anaven succeint al voltant del turisme. Això va coincidir amb el procés de consolidació d'un grup de joves en l'equip d'Alba Sud que amb una extraordinària maduresa van adquirir consciència del paper que volíem assumir. A més, vam fer una crida a diferents investigadors i investigadores amb els quals ja teníem relació perquè se sumessin a aquest esforç col·lectiu per a pensar el moment present. Per aquesta raó vam posar sobre la taula tres grans preguntes pel que fa a les dinàmiques turístiques i la seva relació amb la pandèmia: Com havíem arribat fins a aquesta situació? Què era el que en realitat estava passant? Què fèiem ara? La resposta va ser immediata i generosa. Van ser moltes les persones que van voler sortir de les zones de confort que donen

les certeses passades i aventurar-se a pensar políticament la crisi més greu que ha viscut el turisme des de l'inici d'expansió contemporània que comença després de la fi de la Segona Guerra Mundial. No va ser en absolut un exercici de futurologia ni de “bonisme” naïf, que emfatitza les oportunitats de transformació com a mer desig sense tenir en compte les estructures i dinàmiques del capitalisme, sinó la presa de consciència de la gravetat del moment que vivíem i la voluntat de contribuir a una anàlisi col·lectiva que connectés amb les preocupacions de les classes subalternes i d'un planeta que perdem per moments.

Aquest llibre, que publiquem quan es complirà un any des que el 9 de març de 2020 la COVID-19 fos declarada pandèmia per l'Organització Mundial de la Salut (OMS), reproduïx l'esforç de l'equip d'Alba Sud, ampliat i reforçat amb investigadors i investigadores de renom que van voler sumar-se a aquesta iniciativa. Ho hem organitzat en quatre parts. En la primera, “**En perspectiva**”, Ivan Murray, professor de geografia a la Universitat de les Illes Balears i col·laborador d'Alba Sud, i Ernest Cañada, coordinador d'Alba Sud, com a impulsors d'aquest procés i editors del mateix llibre, analitzem en un text no publicat prèviament què ha significat aquest any de pandèmia per al turisme, amb la relativa distància que ens permet poder escriure ja des del moment present i posar en perspectiva els fets que han anat transcorrent al llarg de l'any. En aquest text repassem com la crisi financera global de 2008 va donar lloc, en una de les sortides del capitalisme, a una acceleració del procés de turistificació planetària; la manera en què la pandèmia de la COVID-19 ha provocat una interrupció d'aquest model d'acumulació i reproducció del capital; les transformacions que han experimentat les estructures empresarials turístiques, amb especial atenció a línies aèries i allotjament; els seus efectes en el treball i, finalment, les disputes entorn de les orientacions de les polítiques públiques amb les quals es planteja fer front a la crisi del turisme.

En les parts següents del llibre reproduïm pràcticament sense modificacions els diferents articles que vam anar publicant en la nostra Web al llarg dels últims mesos. Per aquest motiu expressament deixem també els vincles en hipertext habituals en els nostres articles per a ser llegits en pantalla. Cadascun d'ells inclou la referència a la data en el qual va ser publicat. En la segona part del llibre, “**Com hem arribat fins aquí?**”, agrupem sis articles que tractaven d'explicar els diferents processos que ens han provocat l'actual situació de vulnerabilitat associada al turisme i que ens aportessin perspectiva històrica per entendre la situació present. A més de l'article

anteriorment esmentat de Joan Moranta, escrit des de Mallorca, s'inclouen altres textos que exploren les diferents arestes d'una perspectiva històrica. Antonio Aledo, Guadalupe Ortiz, Pablo Aznar-Crespo, José Javier Mañas, Iker Jimeno i Emilio Clement-Gil, docents i investigadors del Departament de Sociologia de la Universitat d'Alacant, analitzen la vulnerabilitat dels territoris que s'han desenvolupat a partir del turisme residencial, com la Costa Blanca a Espanya. Alberto Acosta, economista equatorià, exministre d'Energia i Mines, expresident de l'Assemblea Constituent i excandidat a la presidència, posa en qüestió el paper que ha tingut el turisme en les lògiques extractives del capitalisme. Ángela Teberga, professora de la Universitat Federal de Tocantins al Brasil, coordinadora del Grup de Recerca Labor Movens i col·laboradora d'Alba Sud, explica com ja se sabia que el sector de creuers tenia uns elevadíssims riscos sanitaris, que es van confirmar amb l'actual pandèmia, i el poc o res que es va fer per a evitar-los. Érica Schenkel, docent de la Universitat Nacional del Sud (UNS) a Badia Blanca, l'Argentina, investigadora del Consell Nacional d'Investigacions Científiques i Tècniques (CONICET) de l'Argentina i col·laboradora d'Alba Sud, dissectiona les polítiques públiques llatinoamericanes de turisme per posar en evidència com van construir un model altament dependent del mercat internacional i de difícil accés per àmplies majories dels seus mateixos països, que en definitiva han aguditzat la situació de crisi actual. Finalment, Ivan Murray i Ernest Cañada, en un article escrit entre Mallorca i Barcelona respectivament, responien a les crítiques i burles de tints racistes que es van fer des del Nord d'Europa a inicis de la pandèmia per explicar, a partir d'unes certes particularitats culturals, la incidència més gran de contagis per COVID-19 en països com Espanya o Itàlia, amb una anàlisi des de l'economia política per posar en clar les causes estructurals que haurien limitat la nostra capacitat de resposta, més enllà dels problemes de gestió política, que també n'hi ha hagut.

La tercera part del llibre, “**Què està passant?**”, formada per dotze textos, constitueix el gruix del nostre esforç. Aquí recopilem els articles que vam anar escrivint per a prendre el pols dels canvis que anaven succeint. Rafael Borràs, exsindicalista mallorquí, analista en l'àmbit sociolaboral i col·laborador d'Alba Sud, va anar actualitzant en diferents moments a la nostra Web l'anàlisi de les afectacions en el treball turístic respecte la crisi a Espanya. El text que ara publiquem és una última versió inèdita d'aquestes preocupacions. Ángela Teberga, en un nou text dins de la sèrie d'articles que va publicar durant aquests mesos sobre els estralls de la pandèmia en

els creuers, dona compte de la gestió desastrosa, irresponsable i cobejosa que aquestes companyies van tenir amb els seus tripulants en els primers mesos de crisi, i que van deixar a milers de persones desemparades sense poder tornar a casa seva. Agustín Cocola-Gant, investigador del Centre d'Estudis Geogràfics de la Universitat de Lisboa, indaga sobre el comportament de les plataformes de gestió d'habitatges per a ús turístic i per quina raó, malgrat la disminució del turisme, el pas d'aquests allotjaments al mercat residencial està sent tan reduït. Ismael Irigoy, investigador postdoctoral en el Departament de Geografia de la Universitat de Santiago de Compostel·la i en el Departament de Geografia Econòmica i Social de la Universitat de Uppsala, analitza el creixent protagonisme del capital financer en l'àmbit de l'allotjament hotel·ler. Per part seva, José Mansilla, membre de l'Observatori d'Antropologia de Conflicte Urbà (OACU) a Barcelona, apunta els possibles canvis que es comencen a albirar a les ciutats que, per la reducció del turisme, s'estarien veient fortament afectades. Joaquín Valdivielso, professor de filosofia moral i política a la Universitat de les Illes Balears, i Jaume Adroveratisfacerla, agricultor ecològic i membre del col·lectiu Terraferida, des de Mallorca posen l'accent en la pèrdua de qualitat democràtica associada als processos de turistificació, els quals s'han aguditzat amb l'actual crisi, en la què el capital turístic ha redoblat les seves pressions per fer polítiques públiques a la seva mida. A continuació, dos textos donen evidències i expliquen com l'actual crisi té una major incidència entre les dones que treballen en el turisme, la qual cosa té a veure amb les desigualtats estructurals per raons de gènere prèviament existents. D'una banda, Núria Abellan, Carla Izcara i Marta Salvador, col·laboradores d'Alba Sud des de Barcelona, van exposar aquestes diferents manifestacions de desigualtat. I per una altra, Gema Martínez-Gayo, col·laboradora d'Alba Sud des de Ponferrada, aprofundeix en particular en les dinàmiques laborals del sector hotel·ler. A continuació, uns altres quatre textos centren l'atenció en diferents llocs d'Amèrica Llatina, on la pandèmia ha afectat encara sota condicions de major desigualtat social. Cristina Oehmichen, investigadora de l'Institut d'Investigacions Antropològiques (IIA) de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic (UNAM), i Concepción Escalona Hernández, investigadora de la Universitat del Carib (UNICARIBE), radiografien la situació dels treballadors dels hotels a Cancún, Mèxic, i posen en evidència com els baixos salaris i la poca capacitat d'estalvi que aquests permetien, limitaven enormement les capacitats de les famílies treballadores de mantenir l'aïllament i els obligava a buscar ingressos, amb la qual cosa s'ex-

posaven també a majors riscos sanitaris. Bianca Paes G. dos Santos, col·laboradora de Labor Movens al Brasil, revela la situació dels guies de turisme, que van quedar pràcticament desemparats davant la caiguda del turisme, per la mateixa naturalesa de la forma en què presten serveis als qui els contracten, i explica també alguns dels seus esforços per organitzar-se i cridar l'atenció sobre la seva situació. Arturo Silva Lucas, col·laborador d'Alba Sud a Costa Rica, examina les afectacions de la pandèmia en un país que va fer del turisme una aposta estratègica, i les diferents pressions del sector empresarial per a obtenir tractes de favor en aquesta conjuntura. Finalitza aquesta part del llibre amb un article d'Angélica Duarte, col·laboradora de des de Mèxic, en el qual revisa les característiques del model turístic hegemònic a Amèrica Central, les polítiques que l'han sostingut, la seva crisi actual i les demandes de polítiques de reactivació articulades entre governs i sector privat.

La quarta i última part del llibre, **“I ara què fem?”**, recull les múltiples aportacions que es van fer proposant vies per a una transformació del turisme. Daniel Hiernaux-Nicolás, professor de la Facultat de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Autònoma de Querétaro, Mèxic, alerta de la impossibilitat de continuar amb l'actual model de desenvolupament turístic i la necessitat d'un canvi de rumb que permeti una transformació des dels seus fonaments. Per part seva, Cati Torres, professora d'economia de la Universitat de les Illes Balears, qüestiona la viabilitat ecològica de l'actual model turístic i, per tant, veu en la seva crisi actual una oportunitat per a tractar d'incidir en la seva transformació. Raoul Valerio Bianchi, professor de la Universitat de East London a Anglaterra, en una defensa de l'economia política de tradició marxista, alerta de la necessitat de conèixer millor l'estructura i funcionament del capital vinculat al turisme en el context de les actuals dinàmiques capitalistes com a base sobre les quals sostenir propostes de transformació. Robert Fletcher, docent del Departament de Ciències Socials en la Universitat de Wageningen, Països Baixos, Macià Blázquez, professor de geografia en la Universitat de les Illes Balears, Asunción Blanco, professora de geografia en la Universitat Autònoma de Barcelona, i el mateix Ivan Murray, en un text escrit entre Amsterdam, Mallorca i Barcelona, fan una aposta pel decreixement com a paradigma des del qual pensar la necessitat d'un canvi urgent de societats altament turistificades. En aquesta mateixa direcció, Margalida Ramis, portaveu del grup ecologista mallorquí GOB, defensa la necessitat d'una transició soci-ecològica que permeti a llocs fortament dependents del turisme reduir la seva vulnerabilitat i ampliar opcions d'activitat. També en

l'àmbit de les propostes, des de l'Argentina, Rodrigo Fernández Miranda i Verónica Dziencielsky, docents investigadors del Centre d'Estudis de l'Economia Social de la Universitat Nacional del Tres de Febrero, i col·laborador d'Alba Sud el primer, plantegen la construcció d'alternatives com un camp en disputa, en el qual l'Economia Social i Solidària podria tenir un paper clau que cal articular i enfortir. Tanca el llibre una carta oberta de la plataforma internacional d'ONG *Transforming Tourism Initiative*, de la qual Alba Sud és integrant des de la seva fundació a Berlín l'any 2017, datada del passat 27 de setembre de 2019, Dia Internacional del Turisme, i dirigida a Zurab Pololikashvili, secretari general de l'Organització Mundial del Turisme (OMT). En ella es posaven en qüestió els supòsits d'una reactivació del turisme “costi el que costi” i es defensava la necessitat d'una transformació en un sentit més equitatiu, sostenible i inclusiu, així com la necessitat de tenir en compte altres veus en el disseny d'orientacions de política pública. La carta no va rebre major consideració, però aquí la volem recuperar, igual que en el seu moment la vam publicar a la nostra Web, com a mostra d'un ampli consens construït entre veus molt diferents de la societat civil procedents d'Europa, Àsia, Amèrica Llatina i Àfrica, que defensen la necessitat d'un canvi de direcció en el turisme i que l'actual crisi no pot resoldre's amb més pressions empresarials per a socialitzar pèrdues i privatitzar guanys en una demanda de reactivació que ens deixi en una situació de major vulnerabilitat.

En aquesta selecció de textos d'urgència deixem fora a propòsit tots aquells que abordaven la discussió i possibilitats de transformació del turisme al voltant de la proximitat. Durant aquests mesos, també vam obrir una via de reflexió i anàlisi sobre un turisme basat en mercats domèstics de proximitat, que van ser pràcticament els únics que van poder sostenir-se en aquest període. Menyspreats tradicionalment, els turismes de proximitat han captat una enorme atenció aquests mesos, i això ha derivat en una disputa entorn de pràctiques, objectius i polítiques públiques de caràcter múltiple i contradictori. Deixem els diversos textos que vam publicar a la Web, elaborats en paral·lel als anteriors eixos de preocupació, perquè en breu seran motiu d'un llibre específic editat per Ernest Cañda i Carla Izcara, *Turismes de proximitat, un plural en disputa*.

La pandèmia de la COVID-19 ha posat en qüestió el model de turistificació global que es va desenvolupar durant l'última dècada, i que va ser una de les formes que va trobar el capitalisme per sortir de la contradicció en la qual va entrar amb la crisi financera global de 2008. Aquest període d'expansió del capital turístic ha tingut

nefastes conseqüències de diferent tipus i, sobretot, ha accentuat les desigualtats. No obstant això, la forma en la qual pot implosionar el sistema turístic i les transformacions que s'imposin difícilment comportaran societats més equitatives. Estem a les portes de la desestructuració d'un ordre social en l'àmbit turístic que provocarà un desastre social majúscul i que ja estan pagant les classes més desfavorides. La transformació del turisme no és producte d'una suposada oportunitat que arribaria per art de màgia, implica organització, voluntat política per anar en una determinada direcció i assumir el conflicte social que suposa tractar de posar límits a les ànsies de reproducció del capital. Aquest llibre és també una aposta per pensar la seva transformació des de perspectives emancipatòries.

Barcelona i Palma, 15 de febrer de 2021

Referències:

Davis, M. (2020). *Llega el monstruo: COVID-19, gripe aviar y las plagas del capitalismo*. Madrid: Capitán Swing.

EN PERSPECTIVA

TURISTIFICACIÓ CONFINADA

Ivan Murray i Ernest Cañada²

En els últims anys, hem assistit a diversos episodis que van posar en risc l'activitat turística en diferents territoris turísticats a escala global. Cal esmentar els que van tenir el seu origen en fenòmens naturals, aguditzats per l'emergència climàtica, com la destrucció de Cancún pels huracans Gilberto l'any 1988 i Wilma el 2005, o la crisi del sargàs que va afectar a tot el carib mexicà el 2019. Conflictes armats com els que van sacsejar Líbia, Tunísia o Egipte, que van afectar profundament la seva indústria turística. També accions terroristes en algunes ciutats globals, com París, Nova York o Barcelona, que van reduir conjunturalment l'arribada de turistes. Fins i tot anteriors crisis sanitàries han tingut una forta incidència, com va ser el cas de la grip H1N1 a Cancún entre el 2009 i 2010. Però l'actual crisi de la COVID-19 té una intensitat i incidència global en el turisme com cap de les anteriors. Això implica també que sortir d'aquesta situació pot ser especialment costós. El risc de l'actual situació és evident: l'accentuació de la vulnerabilitat per un procés de turistificació accelerat durant l'última dècada. Però com va iniciar aquest procés? Com connecta l'actual crisi amb la forma en la qual el capitalisme global va sortir de la crisi financera mundial iniciada en 2008? Com afecta la pandèmia i quina és la manera de fer-li front en el turisme? Quins processos de transformació en la indústria turística semblen dibuixar-se en aquests moments? Quins escenaris s'obren per a un sector que s'ha vist profundament afectat per l'actual crisi? Amb quines polítiques públiques sembla que s'hagi actuat i al servei de qui? Què hauríem de fer des de perspectives emancipatòries davant l'actual situació?

La sortida de la crisi de 2008, avantsala de la situació actual

A l'estiu del 2007, quan el capitalisme global semblava anar desbocat, va aparèixer la notícia que grans grups bancaris i financers estatunidencs estaven implosionant. S'iniciava l'esclat de la bombolla financer-immobiliària global. El relat oficial es va

² Ivan Murray és professor de Geografia a la Universitat de les Illes Balears i col·laborador d'Alba Sud i Ernest Cañada és coordinador d'Alba Sud. Text traduït al català per Carla Izcarra Conde.

construir entorn de dos eixos: d'una banda, la clàssica culpabilització de les persones pobres, en aquest cas es deia que vivien per sobre de les seves possibilitats en hipotecar-se “irresponsablement” –fins i tot es va arribar a definir com la crisi NINJA, *No Income, No Job, No Assets*–; i per un altre, la cobdícia i especulació financera. No obstant això, des dels enfocaments contra-hegemònics s'assenyalaven, i ja feia temps, les condicions estructurals que s'articulaven darrere de la Gran Crisi (Fernández-Durán, 2006; Subasat, 2016).

Quan a la tardor del 2008 va caure el gegant **Lehman Brothers** la crisi va prendre una dimensió planetària. Fins aquell moment molts analistes consideraven la situació en termes exclusivament estatunidencs. Amb el ràpid contagi a tot el sistema financer mundial esclatava la que es va qualificar com una de les majors crisis del capitalisme des de la Gran Depressió de 1929. La resposta política a la crisi financera global va ser articulada fonamentalment amb: rescat públic de les entitats financeres; expansió monetària (QE - *Quantitative Easing*); augment del deute global, reducció de tipus d'interès; i regulació-reestructuració bancària (Murray, 2020). La solució o arranjamant de la crisi es va traduir en una ampliació i reforçament del capital financer (Méndez, 2018); l'adopció de polítiques d'austeritat, particularment en els espais del capitalisme avançat més castigats per la crisi com Grècia i Espanya, on el deute privat va mutar en deute públic (Lapavitsas i Fkassbeck, 2015); ascens dels anomenats BRICS (el Brasil, Rússia, l'Índia, la Xina i Sud-àfrica) com a solució espacial a la crisi, associat al boom de les *commodities* i el programa xinès d'inversió pública en infraestructures i expansió urbana (Bond i García, 2015; Harvey, 2020). Davant de l'esclat de la crisi i les polítiques de classe es va activar també una potent protesta en diferents racons del planeta. No obstant això, tal com va advertir el magnat **Warren Buffett**: “en els últims vint anys hi ha hagut una guerra de classes, i la meua classe [els superrics] ha guanyat”.

Així, **la solució de la crisi va dotar de major poder al capital financer**. En conseqüència, el mapa corporatiu-financer global va reflectir una tendència creixent a la concentració, destacant el paper dels megafons d'inversió com **BlackRock** o **Vanguard** que, juntament amb els anomenats fons sobirans, són els autèntics amos del capital planetari. Mentre que els primers es van beneficiar de la política monetària estatunidenca –particularment l'expansió monetària–, els segons es van beneficiar del boom de les *commodities* (Haberly i Wójcik, 2017). Com exemple, les grans companyies espanyoles de l'IBEX-35 van experimentar un gir radical després

de la crisi de 2008, on aquests megafons s'han convertit en els principals accionistes (Juste, 2017). El fet que l'IBEX35 estigui en mans d'aquests fons ha tingut profundes conseqüències en tot el cos social a través de la redefinició de l'economia política espanyola sota el dictat de les exigències del capital financer que requereix anar “lleuger d'equipatge”, amb flexibilització normativa en matèria laboral, fiscal i ambiental, entre altres. A més, aquesta nova ronda d'acumulació sota la tutela dels megafons tindrà també, com veurem més endavant, importants conseqüències sobre el turisme.

L'explosió de la crisi del 2008 es va traslladar del que es denomina l'economia financera a la productiva o real amb un fort increment de la desocupació. Quan la crisi es va desplaçar a l'economia productiva, aquelles classes que s'havien beneficiat per l'anomenat “efecte riquesa”, derivat per exemple de l'augment de la capacitat de compra que permetia el fet de tenir un habitatge en propietat associat a les dinàmiques financeres i els augments del preu de la mateixa durant la bombolla, de cop es van veure arrossegats per la mutació d'aquest “efecte riquesa” a un “efecte pobresa”, el congelament o reducció del preu dels actius immobiliaris i la caiguda de l'activitat productiva van paralitzar la concessió de crèdits que permetien l'expansió adquisitiva i, a més, el pagament dels deutes contrets es va complicar enormement (López i Rodríguez, 2010).

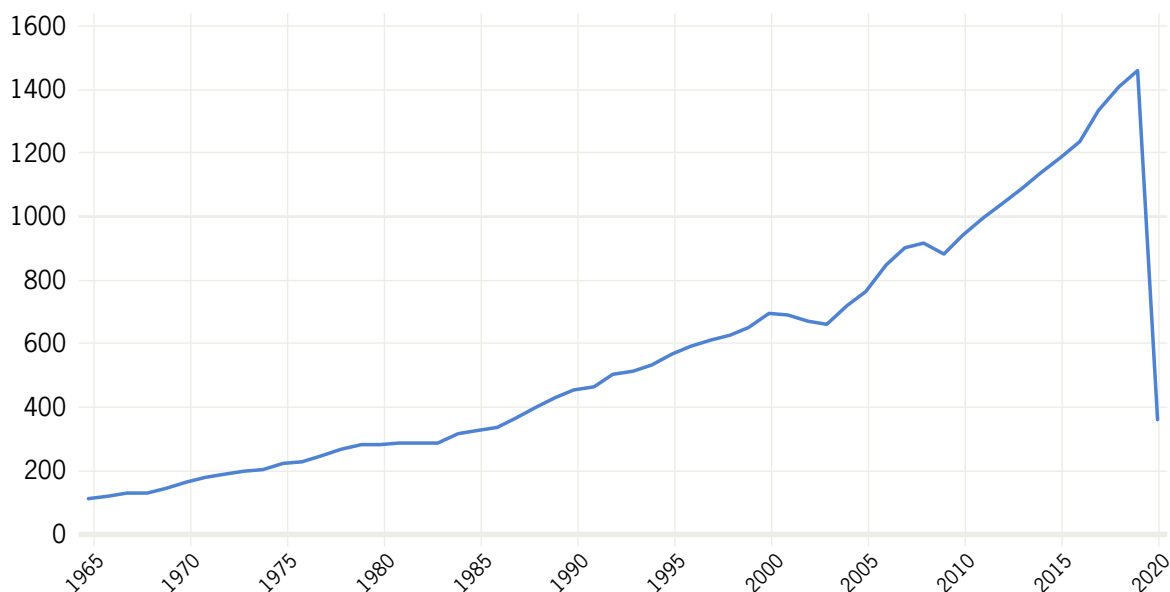
El turisme com solució espacial

El trasllat de la crisi financera a l'economia real va produir també una caiguda en el consum, per la qual cosa el turisme va ser un dels sectors més afectats en un primer moment. Com és obvi en disparar-se l'atur, també ho van fer els impagaments de les hipoteques i les onades de desnonaments (Desmond, 2017), això va derivar també en una caiguda dels fluxos turístics mundials (Murray, 2015). Es va tractar d'una caiguda geogràficament desigual que va tenir major incidència als països més castigats per la crisi, com Espanya i Grècia. No obstant això, aquesta desacceleració del circuit turístic va ser relativament breu i davant el col·lapse immobiliari i econòmic, els centres de comandament del capitalisme global van vehicular la sortida a la crisi mitjançant l'aprofundiment de la via d'acumulació turística a escala planetària. En aquest sentit, Robert Fletcher (2011) ha definit **el turisme com el principal arranjamnt espacial a les contradiccions emergides durant la crisi del 2008**.

En la **figura 1** es pot apreciar el fort increment dels fluxos turístics internacionals al llarg de la dècada dels 2010 que van passar de poc més de 900 milions d'arribades turistes l'any 2009 a gairebé 1.500 milions el 2019. Aquest increment vertiginós es va manifestar en pràcticament totes les subregions mundials, però sense cap dubte on es va experimentar amb major intensitat aquesta nova explosió turística va ser a l'Europa Meridional i Sud i en el Sud-est asiàtic (veure **figura 2**). Precisament en el sud d'Europa fan eclosió múltiples manifestacions de malestar social derivats de l'aprofundiment de la turisticació que es produeix de manera paral·lela a les polítiques d'austeritat (Martínez-Caldentey i Murray, 2019).

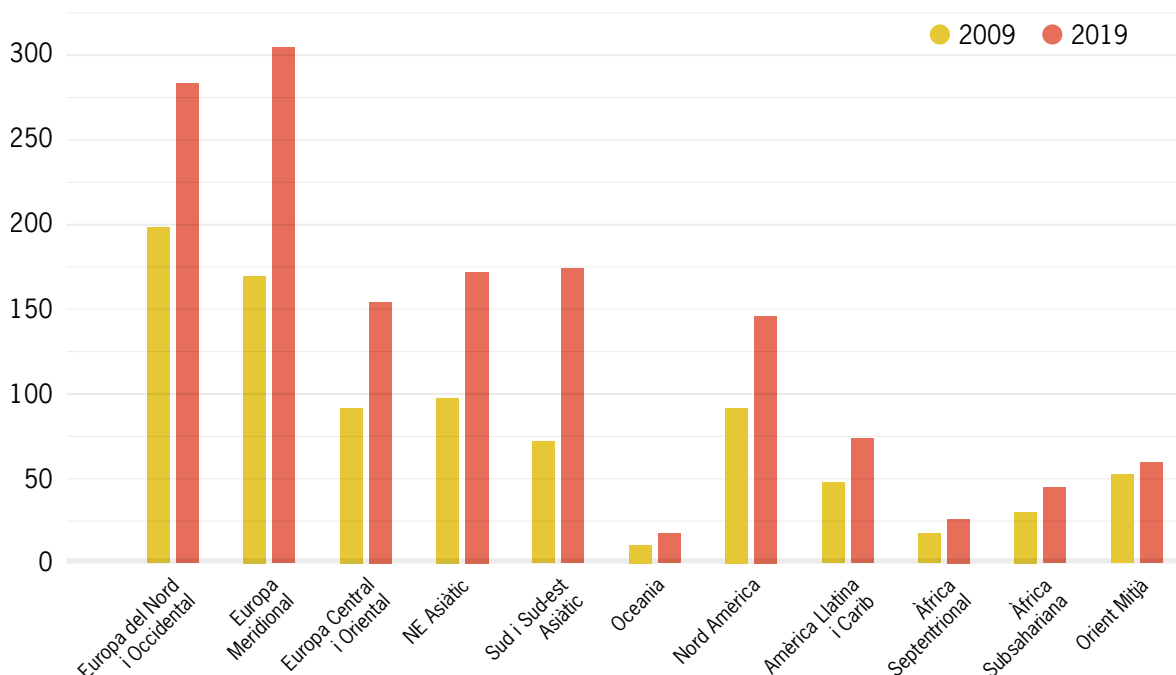
Figura 1.

Evolució de les arribades de turistes internacionals (unitat: milions).

Font: UNWTO.

Figura 2.
Evolució de les arribades de turistes internacionals segons la subregió mundial 2009-2019 (unitat: milions).

Fuente: UNWTO.

Reorganització i redefinició de les empreses turístiques

Més enllà de les grans xifres, cal indagar en alguns aspectes de l'economia política de la turisticació planetària de l'última dècada. En primer lloc, arran de la crisi financera del 2008, després de successives fallides de companyies –particularment [línies aèries](#), com el cas de la italiana Alitalia per la què Silvio Berlusconi va fer el [pla de rescat Fenix](#)– es va produir un **procés de reorganització i redefinició de les corporacions turístiques** que es va caracteritzar, en primer lloc, per **processos de concentració del capital**, com va ser el cas de les fusions entre companyies aèries com la d'Iberia i British Airways, creant el gegant [IAG l'any 2009](#). Igualment es va propiciar que els grans tour operadors duguessin a terme processos d'adquisició de companyies afectades per la crisi, la qual cosa va tenir com a conseqüència un procés vertiginós de concentració de la turoperació que a Europa va estar protagonitzat per TUI i Thomas Cook, i que va ser acompanyat d'un major aprofundiment de la participació dels turoperadors en diferents segments del sistema de producció turís-

tic (Murray, 2012: 1803-1805). Així, la mateixa [Comissió Europea](#) alertava que tan sols cinc empreses concentraven el 70% de la turoperació a la Unió Europea (UE). A més, aquestes companyies s'havien convertit en autèntics monstres turístics en dur a terme processos d'integració vertical amb l'extensió del seu grup en les branques hotelera, aeronàutica, creuers, etc.

En segon lloc, aquelles **companyies que per als seus projectes d'expansió s'havien recolzat fonamentalment en el finançament bancari**, i no en recursos propis, com va ser el cas de moltes cadenes hoteleres, es van veure **atrapades per l'esclat de la bombolla immobiliària** –que incloïa els immobles turístics– **i els creixents problemes per fer front al pagament dels seus deutes**. A més, algunes corporacions hoteleres, com moltes de les cadenes espanyoles, comptaven entre els seus accionistes a entitats financeres que, al seu torn, eren les mateixes que els havien efectuat els préstecs hipotecaris. Davant l'esclat de la crisi, els actius immobiliaris es van devaluar, les cadenes van renegociar els seus deutes, van paraitzar els seus projectes d'expansió, van dur a terme canvis en les estructures accionarials, i aquelles que no van aguantar l'impacte de la crisi van fer fallida. En paral·lel, va començar un cicle de compravenda que es va accelerar quan els fluxos turístics es van rellançar.

En el cas de les **cadenes hoteleres** espanyoles es va produir un canvi substancial que es va caracteritzar per un procés adquisitiu dinàmic de compravenda d'hotels, un canvi en les fonts de finançament amb major presència de capital financer, el replegament de les companyies i les seves inversions en el territori espanyol, i la creixent separació entre propietat dels immobles hotelers i les companyies hoteleres que els exploten. Per això va ser necessari un suport fort per part de l'Estat i un canvi normatiu els quals han permès un nou cicle d'acumulació. Entre els canvis reguladors destaquen la regulació dels fons d'inversió immobiliària –SOCIMI (Societats Cotitzades d'Inversió Immobiliària)– (Gabarre, 2019; Rodríguez i Espinoza, 2018), el suport a projectes turístics mitjançant relaxació de normatives urbanístiques, territorials i ambientals (Blázquez et al., 2015), i la rebaixa de la regulació laboral (Cañada, 2015, 2016).

En aquest cicle **ha guanyat protagonisme el capital més financiaritzat** (Yrigoy, 2016) **i de matriu nortamericana**, així com ha passat en el conjunt del mapa corporatiu espanyol (Juste, 2017; Ramiro i González, 2019). Després d'aquestes transformacions, una de les primeres SOCIMI hoteleres que es van crear va ser [Bay Hoteles & Leisure](#), entre Hispania, el principal accionista de la qual era Geor-

ge Soros, i el Grup Barceló. El 2019 el fons d'inversió immobiliària Blackstone, un dels gegants financer-immobiliaris globals i amb forta penetració en corporacions hoteleres com les cadenes [Hilton](#) o [Motel 6](#), llençava una [OPA sobre Hispania](#) y es convertia en el [principal propietari d'hotels a Espanya](#) amb un total de 71 establiments i 18.894 habitacions.

No obstant això, en l'escena internacional, aquest procés va ser desigual en funció de les característiques pròpies de cada corporació hotelera i de les polítiques, per fer front a la crisi, desplegades pels governs dels seus respectius països. En aquest sentit, **les grans cadenes hoteleres nord-americanes, fortament vinculades al capital financer, van sortir reforçades després de la crisi**. Això es deu a dos motius. En primer lloc, la manera de gestió caracteritzada per la franquícia o contractes de gestió, i per tant desvinculades de la propietat dels immobles, va fer que aquestes companyies no es veiessin arrossegades directament pel col·lapse financer-immobiliari, ja que els immobles eren, en bona part, propietat del fons d'inversió immobiliari o altres grups especialitzats en la propietat immobiliària. En segon lloc, la política d'expansió monetària duta a terme per la Reserva Federal, des del primer moment de la crisi del 2008, va permetre augmentar la capitalització del gran capital financer i les grans corporacions estatunidenques que posteriorment es van llançar cap a la compra d'actius (devaluats) a la resta del món. En aquest sentit, d'acord amb el rànquing de la revista [Hotelsmag](#), podem assenyalar com les deu primeres cadenes hoteleres estatunidenques han passat de controlar 3,2 milions d'habitacions l'any 2008 a 5,6 milions el 2019. Com a cas destacat tenim la primera d'elles, **Marriott International**, que el 2008 comptava amb 592 mil habitacions que van augmentar fins a 1,35 milions el 2019.

A més, un altre canvi substancial que s'ha produït en les estructures del capital turístic global està estretament relacionat amb el **creixement del capitalisme xinès i indi**. Precisament els capitals asiàtics es van veure reforçats quan les estructures del capital europeu es reconstruïen de la crisi. Aquest capital asiàtic es va llançar a la conquesta de nous espais del capital més enllà de les seves davanteres (Nolan, 2014). En el panorama de les cadenes hoteleres destaca l'enorme força que han adquirit les companyies xineses i índies que ocupen els primers llocs del [rànquing](#): l'empresa estatal xinesa **Jin Jiang International** amb deu mil hotels i 1.81.230 habitacions és la segona cadena global més gran i la índia **Oyo Rooms** amb 45.600 hotels i 1.054.00 habitacions és la tercera. Els mecanismes mitjançant els quals algunes d'aquestes

companyies s'han expandit s'han fonamentat en l'adquisició d'altres grups com és el cas de la citada Jin Jiang, [que es va fer amb Radisson Hotel Group](#), o el cas de la companyia tailandesa **Minor International**, [que va adquirir l'espanyola NH Hotel Group](#).

Al llarg del període expansiu que va des de la crisi del 2008 fins a l'esclat de la crisi de la COVID-19, **el boom turístic global va ser acompanyat d'un augment vertiginós de la construcció d'allotjaments turístics, i la producció i rebliment de zones turístiques**, com és el cas de l'illa xinesa de Hainan (Mostafanezhad, 2019). Així, d'acord amb dades de la UNWTO (United Nations World Tourism Organization), el número d'habitacions d'allotjament turístic, a escala planetària, havia passat de 20,5 milions el 2008 a 29,68 milions el 2018, de les quals un 41,9% estava controlat per les primeres dues-centes cadenes hoteleres a nivell internacional. Així mateix, les lògiques de producció turística s'ampliaven i difonien cap a espais que fins llavors havien quedat relativament al marge de la turistificació, potenciades a més per les lògiques de producció i consum del capitalisme postfordista. En aquest sentit, nous nínxols de mercat van començar a eclosionar en una oferta cada vegada més àmplia i singular, com el *slum tourism* (turisme en ciutats misèria, les quals tenen com principal atractiu la mateixa pobresa) (López, 2020), el *dark tourism* o *necroturisme* (Light, 2017), el turisme de naturalesa o ecoturisme (Voumard, 2019), o fins i tot l'anomenat turisme de l'antropocè per a visitar “el final de la naturalesa” (Fletcher, 2019).

Turistificació urbana, a l'ull de l'huracà

Sense cap dubte, la nova frontera de mercantilització turística que major atenció ha captat ha estat aquella vinculada amb la **turistificació de les ciutats i amb la mercantilització turística de l'habitatge**. Això es deu, en part, a l'enorme contestació social que en nombroses ciutats s'ha organitzat contra l'apropiació de l'espai públic per part del capital turístic, la desposseïció d'habitatge i la seva incorporació en el circuit de producció turística, el desbordi turístic d'unes certes ciutats o barris (*overtourism*), entre altres (Colomb i Novy, 2016; Milà i Mansilla, 2018). En bona part, aquesta contestació social contra els processos de turistificació urbana ha alimentat una creixent reflexió crítica més àmplia sobre les lògiques de turistificació (Cañada i Murray, 2019).

Per poder entendre l'explosió de la turisticació urbana post-crisi resulta crucial fer atenció a una sèrie de processos encadenats. En primer lloc, l'esclat de la bombolla immobiliària va provocar que una part important dels habitatges es convertissin en actius tòxics. La fórmula del capital i l'Estat per solucionar aquesta situació i revaloritzar aquests actius es va dur a terme a partir d'una sèrie de mecanismes paral·lels: rescat públic directe amb la creació de bancs dolents, com la SAREB a Espanya (Gabarre, 2019); canvi regulador per eliminar fricció a la circulació d'aquests actius i així facilitar l'entrada de capitals i reactivar el mercat immobiliari, que en el cas espanyol es va traduir en la modificació de la llei d'arrendaments per facilitar l'expulsió d'inquilins, la creació de la llei de SOCIMI (Societats Cotitzades d'Inversió Immobiliària) i la supressió de l'impost de societats per a les SOCIMI (Rodríguez i Espinosa, 2018).

En segon lloc, davant el col·lapse financer-immobiliari, un dels nínxols d'acumulació que es va gestar va ser el vinculat a les startup tecnològiques que s'anunciaven com els nous actors en un capitalisme canviant cap a una suposada "economia col·laborativa". Així, l'anomenat "capitalisme de plataforma" es va configurar com una de les respostes més destacades a la crisi del 2008 que permetria dur a terme estratègies d'extracció de beneficis sofisticades mitjançant fórmules que combinaven: alta capacitat d'expansió mundial a través de la xarxa; elevades possibilitats d'evasió fiscal; escassa inversió, excepte la dels propis algorismes; i sobretot una capacitat de control social elevada mitjançant la gestió de la seva matèria primera, les dades (Srnicek, 2017). És per això que Evgeny Morozov (2018) defineix al capitalisme sota el comandament de les big-tech com un neofeudalisme tecnològic. Precisament, una de les startup que va sorgir en plena crisi del 2008 va ser **Airbnb**, centrada en el lloguer turístic d'habitatges. A través d'aquesta plataforma i altres similars es van introduir en el circuit de producció turística uns quatre milions d'habitatges al voltant de 191 països a tot el món, desencadenant-se un fenomen conegut ja com airbnbificació (Oskam, 2019). Les ruïnes de la bombolla immobiliària es van reciclar mitjançant la mercantilització turística d'habitatges amb l'arribada d'Airbnb, però la airbnbificació també s'ha convertit en una potent maquinària a través de la qual s'han accelerat els processos d'acumulació per despossessió a les ciutats (Milà i Mansilla, 2018).

COVID-19, les causes de les causes

Cap a finals del 2019 es van activar les alertes sanitàries de l'Organització Mundial de la Salut (OMS) en rebre notícies sobre casos de pneumònia a la ciutat xinesa de Wuhan. Situada en el quadrant sud-oriental del país, la ciutat alberga onze milions de persones i és un pol industrial important de la Xina amb una gran presència d'inversions de companyies transnacionals. En particular Wuhan s'havia postulat com [el nou Detroit mundial](#), en referència a la fabricació automobilística a la ciutat de la indústria nord-americana per excel·lència. A inicis de 2020 la situació ja era alarmant i les autoritats xineses van decretar mesures dràstiques per fer front a una crisi sanitària majúscula, primer amb l'aïllament de Wuhan, que es va anar estenent cap a altres ciutats de la província de Hubei, i que afectava uns cinquanta milions de persones.

Al principi es desconeixien les causes que provocaven aquesta pneumònia, al cap de poc temps es va concloure que no es tractava de cap de les malalties similars reconegudes en els últims anys com SARS (Síndrome Respiratòria Aguda Sever) o el MERS (Síndrome Respiratòria de l'Orient Mitjà). Al gener del 2020 se sabia que es tractava d'un nou coronavirus, el SARS-CoV-2. Aquest mes encara no s'havia calibrat la gravetat de la situació i [la OMS en un comunicat encara indicava](#): “L'OMS no recomana adoptar cap mesura de salut específica per a les persones que viatgin, si bé se'ls aconsella que acudeixin a un centre de salut i que expliquin al seu metge el trajecte que han realitzat en el cas que presentin símptomes respiratoris durant o després del viatge”. Les autoritats sanitàries, i les elits globals, van interpretar que allò es tractava d'un fenomen extern al capital i aïllat geogràficament que se circumscribia a la Xina, i més concretament a la regió de Hubei. No s'havia d'alterar la normalitat del capitalisme global, ni per descomptat els viatges internacionals que eren una de les seves peces clau.

Quan es va saber que la zona zero de la malaltia es localitzava en un mercat de Wuhan, on es venien animals salvatges, es va amplificar la crítica de caràcter colonial cap a l'excepcionalitat cultural xinesa o asiàtica. En qualsevol cas, cal dir que la mercantilització d'animals exòtics es vincula sobretot a les pautes de consum de les elits globals (Malm, 2020). Fins i tot es van propagar les teories conspiranoiques segons les quals es tractaria d'una malaltia fabricada per les autoritats xineses. A

mesura que el virus es propagava, també ho feien les teories de la conspiració i *fake news*, emanades fonamentalment des de les files de l'[extrema dreta](#).

Amb el pas del temps, i de forma accelerada, cada vegada s'ha sabut més sobre el seu origen. El coronavirus de la COVID-19 s'associa a un virus d'una població de ratpenats de la província de Yunnan que hauria saltat d'aquests animals als humans mitjançant hostes intermedis (Boni et al., 2020). Els quiròpters –ratpenats–, amb unes 1200 espècies, són el segon ordre de mamífers més divers. Aquests animals presenten una elevada tolerància als virus a causa de dos factors: en primer lloc, a causa de la seva capacitat de volar aconseguen temperatures corporals molt elevades, sense que això els afecti gens ni mica; en segon lloc, al ser animals gregaris presenten el que podríem definir com a immunitat de grup davant aquests patògens (Loureiro, 2020). Aquesta no era la primera vegada en el segle XXI que un virus saltava dels ratpenats als humans. Així, el SARS de 2002 es va relacionar amb els ratpenats i les civetes com a portadores, o el MERS que va tenir com a portadors als camells l'any 2012. Aquest fenomen es defineix com a zoonosi, i fa referència a les malalties infeccioses que salten d'espècies animals a humans. Més enllà d'algunes veus que reclamaven eliminar les ratapinyades com a solució, múltiples investigadors han assenyalat com les malalties infeccioses s'estaven disparant a nivells alarmants en els últims anys. El vessament (*spillover*) d'aquestes malalties infeccioses d'origen animal es deuen fonamentalment a la deterioració de la biodiversitat planetària: desforestació, fragmentació d'hàbitats, extinció d'espècies i tràfic il·legal d'espècies, entre les principals causes. Un procés que a la vegada es retroalimenta amb el canvi climàtic. Ratpenats sotmesos a major estrès degut a l'alteració dels seus hàbitats es veuen obligats a desplaçar-se a la recerca d'aixopluc i aliment cap a plantacions, granges o espais urbans. A major biodiversitat, menor risc de vessament zoonòtic. Així doncs, la principal protecció contra la difusió d'aquestes malalties resideix en la protecció de la biodiversitat (Malm, 2020). Una protecció de la biodiversitat que actuï contra el risc de vessament zoonòtic haurà d'articular-se sota les premisses de l'anomenada revolució conservacionista o conservació convivencial, transcendint el “realisme capitalista” i les seves fórmules de conservació de la biodiversitat sobre la base d’“illes de naturalesa” enmig del desordre ecosistèmic planetari (Büscher i Fletcher, 2020).

No obstant això, si posem solament l'accent en la protecció de la biodiversitat, podem caure en l'error de no assenyalar les causes que estan darrere de la seva

devastació. **La propagació de l'agricultura i ramaderia industrials, amb les meggranjes d'animals**—autèntics polvorins infecciosos— **i la destrucció d'hàbitats naturals per cultius industrials** —soja i palma africana—, **ha sigut qualificada com la raó que resideix darrere de l'expansió de les malalties infeccioses** (Davis, 2020; Wallace, 2020). Per exemple, el brot d'Ebola a l'Àfrica occidental l'any 2014 va estar estretament relacionat amb el boom dels cultius de palma africana a la regió. Un boom potenciat pel Banc Mundial, el govern de Guinea, i corporacions transnacionals estatunidenques, britàniques, indonèsies i malaies (Wallace i Wallace, 2016).

Propagació del virus a escala planetària

Per poder entendre la propagació del virus a escala planetària s'han d'afegir nous elements d'anàlisi. El primer té a veure amb el mateix virus i la seva incidència en les persones. De fet, es tracta d'un virus molt eficient ja que els seus efectes sobre els seus hostes humans no sempre són letals, la qual cosa li assegura la seva reproducció. Això difereix d'altres virus, com en el cas del virus de l'[Ebola](#), amb una taxa de mortalitat mitja de gairebé un 50%, davant de la [COVID-19](#) que està al voltant del 4% —les més elevades al Iemen 29,5% i Mèxic 8,8%—.

El segon factor a tenir en compte és **el paper clau que ha tingut la turistificació planetària gràcies als vols internacionals en la difusió del virus, convertint-se els turistes en els principals vectors de propagació del virus** (Jaquinto, 2020). Un dels primers casos va ser el d'una [turista de Wuhan](#) que a principis de gener del 2019 va viatjar a Bangkok i va ser hospitalitzada quan va arribar a l'aeroport tailandès i se li va detectar febre. Immediatament es va disposar el protocol de malalties contagioses. Cap a finals de gener del 2019 Itàlia va confirmar dos casos de COVID-19 de [turistes xinesos](#) que després d'aterrar a Milà, van viatjar fins a Roma. En aquestes mateixes dates a Espanya un turista alemany a La Gomera i un altre britànic a Mallorca van ingressar a l'hospital i un home que havia viatjat a Nepal va morir a València. Els vectors no eren exclusivament turistes xinesos viatjant per Europa, sinó que es tractava d'executius britànics, alemanys i suïssos que havien visitat la Xina en viatges de negocis o bé treballaven allà (Bernabé, 2020) —el sembla que va ser un home de negocis alemany després de reunir-se amb el seu soci resident a Shanghai. Pel que fa als Estats Units, el virus va arribar a través d'un vol procedent de Wuhan a Seattle, ciutat en la qual es va declarar l'estat d'emergència el 29 de febrer de 2019. Però

el focus més potent va ser a Nova York, la qual cosa es va deure a l'arribada de vols procedents d'Europa. Davant les notícies de la propagació del virus es van cancel·lar els vols amb la Xina, però la resta de vols internacionals seguien sense alteració i els aeroports eren autèntics hubs epidèmics (Méndez, 2020). La ràpida expansió per Amèrica Llatina també va estar vinculada fonamentalment als fluxos turístics: en primer lloc, turistes llatinoamericans que havien visitat algun país europeu on van contreure la malaltia, com és el cas del primer malalt de COVID-19 a que havia estat a Itàlia; en segon lloc, turistes europeus que van desenvolupar la malaltia estant de vacances a Amèrica Llatina, com són els casos d'un turista italià que va ser el primer pacient a [República Dominicana](#) o els primers casos a [Cuba](#) que també eren turistes italians; i en tercer lloc, els viatges d'emigrats que treballaven a algun país europeu i tornaven (com turistes) als seus països a passar les vacances, tal com va ocórrer amb la primera pacient d'[Equador](#) que residia a Espanya i va tornar a l'Equador de vacances. Cap a mitjans de març del 2020 el virus es detectava a 146 països degut en bona part a la mobilitat aèria global (Gössling et al., 2021).

A més dels fluxos turístics i vols internacionals, cal assenyalar dos focus turístics importants en la difusió de la COVID-19. A Europa l'estació d'esquí Ischgl (Àustria), coneguda com l'Eivissa del gel, i molt pròxima a Itàlia, continuava funcionant a ple rendiment el mes de març. Ischgl es va convertir en el principal accelerador de la primera onada del virus a Europa (Oltermann i Hoyal, 2020). El cas concret dels creuers ha estat dramàtic, convertint-se en grans gàbies on el virus es propagava. A més, en aquests vaixells es feien extremadament palpables les diferències de classe entre tripulació i passatgers (Teberga, 2020).

Tal com acabem d'esbossar, **hi ha una clara correlació entre les dinàmiques de la turistificació planetària, que al seu torn està estretament vinculada amb les lògiques espacials del capitalisme global, amb els processos de deslocalització i la propagació del virus.** En certa manera, la COVID-19 podria interpretar-se com una altra dimensió de les contradiccions del capitalisme global i d'aquesta via particular d'acumulació que denominem turistificació. Per aquesta raó les reflexions crítiques desplegades en els últims anys haurien de cobrar més força que mai. De fet, això s'ha fet palès en múltiples publicacions que han sorgit al llarg del 2020, com és el cas dels articles publicats a [Alba Sud](#), o a revistes acadèmiques com [Tourism Geographies](#) o [Journal of Sustainable Tourism](#). No obstant, en el món acadèmic s'ha deslligat un debat intens –a la xarxa TRINET d'informació turística promoguda per

Jim Butcher— en la qual s’acusava les veus crítiques de la turistificació de danyar al turisme, particularment en uns moments en què aquest passava per la seva major crisi històrica. Aquesta posició, en el cas espanyol, també es va plasmar per exemple en les pàgines d’El País on es deia: [“la situació que s’ha generat en només dos mesos posa també en quarantena alguns dels postulats que presidien certa ‘turismofòbia’”](#). Així com exposa Freya Higgins-Desboilles (2020) aquest debat el que realment posa sobre la taula és la disputa entre aquelles posicions crítiques que persegueixen la transformació social, també referent a la turistificació, davant aquelles posicions dominants de conservació de l’ordre social (turístic) establert.

Un sector tocat i en caiguda lliure

El mes de març Europa ja s’havia convertit en l’epicentre de la COVID-19. Precisament l’11 de març l’[OMS va declarar la COVID-19 com pandèmia](#). Fins a aquest moment les classes dirigents mundials van intentar per tots els mitjans que el virus no afectés l’economia. A partir de l’11 de març es van generalitzar dues mesures en bona part del planeta: tancament de fronteres i restriccions severes en viatges, amb la gairebé suspensió total del trànsit aeri, i el confinament. Unes mesures que, sense cap dubte, posaven en escac a l’economia i les anomenades cadenes globals de valor. Un xoc simultani d’oferta i demanda que afectava fonamentalment el circuit primari d’acumulació, el vinculat a l’anomenada economia productiva (Méndez, 2020). Sense cap dubte, un dels sectors que s’hauria de veure més afectat per la pandèmia havia de ser el turístic ja que s’interrompien les condicions claus que permeten el desplegament del turisme de masses: la mobilitat i les interaccions humanes a gran escala. No obstant això, no era la primera ocasió en què una malaltia infecciosa alterava el circuit turístic i, de fet, sota les circumstàncies de profunda pertorbació ecològica planetària sembla ser que, en cas de no revertir les condicions que propicien aquestes malalties, els vessaments zoonòtics i els seus efectes seran cada vegada més freqüents. A més, els impactes derivats del canvi climàtic poden ser molt més devastadors que els de la pandèmia (Gössling et al., 2021; Malm, 2020).

Després de la declaració de pandèmia global, els lobbies turístics internacionals, com la UNWTO o el World Travel & Tourism Council ([WTTC](#)), o nacionals, com [Exceltur](#) a Espanya, van reaccionar elaborant projeccions de l’impacte que suposaria la pandèmia global. Aquests informes han servit per a exercir pressió sobre els go-

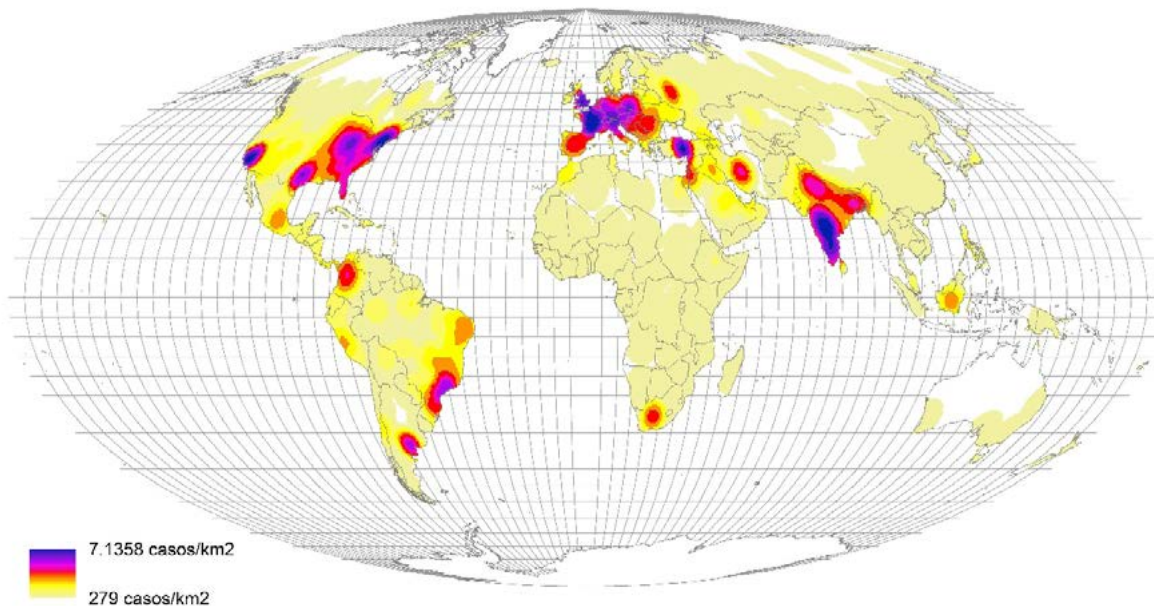
verns en l'adopció de mesures de suport i rescat al sector. Per exemple, el Baròmetre de la UNWTO del mes de maig del 2020 analitzava l'impacte de la COVID-19 i pronosticava globalment caigudes entre un 58% i un 78% de les arribades de turistes internacionals amb una precipitació dels ingressos per turisme internacional des del màxim històric de 1.480 milions de dòlars del 2019 a uns ingressos que s'estimaven entre 570 i 310 milions de dòlars (UNWTO, 2020a). D'altra banda, el WTTC estimava en el pitjor dels escenaris una caiguda del PIB turístic des dels 8,87 bilions de dòlars de 2019 a 3,32 bilions de dòlars en el pitjor dels escenaris que es traduïa en una brutal destrucció de l'ocupació (WTTC, 2020a). Segons aquests informes es donava per perduda pràcticament la temporada estival de l'hemisferi Nord, però encara tenien algunes esperances que almenys la temporada estival de l'hemisferi Sud no es veiés perjudicada. El mes de novembre, es confirmaven les pitjors estimacions: unes caigudes de les arribades de turistes internacionals del 72% respecte al mateix període de l'any anterior i el volum de turistes internacionals, amb uns 360 milions, se situava en els nivells de mitjans dels anys vuitanta (UNWTO, 2020b).

Una pandèmia amb incidència desigual

Arribats a aquest punt **cal subratllar la incidència desigual espacitemporal de la pandèmia**, com pot observar-se en la **figura 3**. A l'hora de poder classificar la geografia desigual de la COVID-19 es poden assenyalar una sèrie de factors que no són excloents, sinó que es combinen i retroalimenten en diferent grau. El primer depèn del grau de **connexió comercial i turística** –la hipermovilitat, la qual cosa permet entendre l'elevat nombre de casos als països del capitalisme avançat –Estats Units i la UE–, però també aquells països del Sud que des de l'anterior crisi han jugat un paper destacat en l'economia-món, com són els BRICS. El segon factor fa referència a la **qualitat dels serveis sanitaris**, tal com s'ha posat de manifest fins i tot en països del capitalisme avançat com [Espanya](#), amb uns serveis minvats després d'anys de severes retallades i amb un avanç de la privatització sanitària, o els [EEUU](#) definit com la panacea de la neoliberalització sanitària. No obstant això, l'accés a la salut i la seva neoliberalització continua sent més pronunciada en bona part del Sud Global. Així, es pot concloure que l'austeritat i la privatització de la sanitat literalment maten (Stuckler i Basu, 2013; Sell i Williams, 2020). En tercer lloc, una dimensió destacable en l'aprofundiment de la pandèmia té a veure

amb les **desigualtats**. D'aquesta manera, la seva incidència és més pronunciada en els col·lectius més vulnerables de les societats més profundament travessades per la desigualtat. Tal com sol afirmar **Joan Benach**, director del Grup de Recerca en Desigualtats en Salut (GREDS-EMCONET) de la Universitat Pompeu Fabra (UPF) a Barcelona, l'important en salut no és tant el codi genètic, sinó més aviat el codi postal. D'aquesta manera, el tipus de treball i les condicions en les quals aquest es realitza, i les condicions de l'habitatge i dels entorns geogràfics en què es resideix resulten crucials (Benach, 2020). Això s'ha posat clarament de manifest en relació a la incidència de la COVID-19 amb un fort component racial i de classe en ciutats com Nova York (Wallace i Wallace, 2020). El quart factor estaria relacionat amb **l'envelliment**, en el que es poden destacar els pols oposats dels països [africans](#), amb una població més jove en comparació amb una Europa envellida i, per tant, molt més vulnerable al virus (Kathintsky i Aburto, 2020). Un cinquè factor té a veure amb la **proporció de població urbana i la densitat demogràfica**, un fet especialment destacable és el cas de l'Índia, en la qual [ciutats com Mumbai més de la meitat dels seus habitants que viuen en slums han patit la malaltia](#). Finalment, i en sisè lloc, en funció de **respostes polítiques davant de la pandèmia**, que anirien des del deliri de mandats com els de [Donald Trump](#) als EEUU, [Daniel Ortega](#) a Nicaragua o [Jair Bolsonaro](#) al Brasil, fins a les mesures de fort control biopolític i d'ordre autoritari com la Xina. En relació als aspectes institucionals hem de destacar el fet que aquells països que anteriorment havien patit crisis sanitàries per pandèmia, com l'Ebola a Àfrica o el SARS a també a l'Àfrica, estaven millor preparats per a afrontar la crisi de la COVID-19 (An i Tang, 2020; Maxmen, 2020).

Figura 3.

Mapa de calor de casos de la COVID-19 acumulats fins el 30 de desembre del 2020

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de [Gisanddata](#).

En relació a la incidència de la COVID-19 cal introduir també el concepte de **vulnerabilitat**, que en el cas de les regions altament especialitzades en producció turística era bastant elevada (Aledo et al., 2020; Méndez, 2020). Hem de recordar i subratllar que la vulnerabilitat no és cap atribut natural, sinó que fonamentalment es tracta d'una construcció sociopolítica, entesa com el conjunt de condicionants estructurals que limiten les capacitats de resposta davant amenaces sistèmiques. En aquest sentit, les trajectòries socials i els contextos socials permeten entendre i explicar les bretxes socials en el desplegament desigual de la vulnerabilitat. **El cas espanyol resulta ser un exemple de primer ordre on es combinen una sèrie de dinàmiques que permeten entendre com la seva elevada vulnerabilitat ha provocat una forta incidència de la pandèmia**, sobretot durant la primavera del 2020. En primer lloc, les condicions estructurals marcades per una inserció en l'economia-món capitalista centrada en la producció turística i immobiliària que ha anat lligada a una profunda desindustrialització. En segon lloc, l'elevada dependència respecte de l'exterior per a

provisió de béns, inclosos materials sanitaris que durant els moments més durs dels quan fins i tot faltava material de producció pel personal sanitari –[aquest col·lectiu va ser dels més afectats per la COVID-19](#)–. En tercer lloc, una aplicació a ultrança de la doctrina neoliberal i polítiques d'austeritat, especialment després de la crisi del 2008, afectant la sanitat pública i altres serveis públics de protecció social. En quart lloc, la resposta política davant la pandèmia, ja que les classes dirigents –amb una gran pressió per part dels lobbies corporatius– van dubtar a l'hora de prendre mesures dràstiques que posessin en risc l'economia, particularment davant la proximitat de les vacances de Setmana Santa i l'inici de la temporada turística. En cinquè lloc, els límits de la Unió Europea com a marc polític, amb un protagonisme ascendent de l'estat-nació davant d'una resposta sanitària de caràcter col·lectiu (Murray i Cañada, 2020).

No obstant això, mentre que Espanya pot exemplificar aquesta creixent vulnerabilitat construïda associada a l'especialització turística, també trobem altres casos en què l'especialització turística no va motivar una vulnerabilitat major davant l'impacte de la pandèmia. En concret, a [Grècia](#), que havia sofert intensament polítiques d'austeritat, no va viure situacions dramàtiques com les d'Espanya o Itàlia. Això va ser per dues raons en particular. Grècia, malgrat ser una potència turística, estava menys exposada als fluxos turístics internacionals que Itàlia i Espanya, i l'entrada del virus va ser posterior. A més, la resposta política i social davant la pandèmia va ser més ràpida i dràstica, fet que en part es devia a les limitacions derivades de les polítiques d'austeritat. No hi havia mitjans suficients i, per tant, es va decretar el confinament, la paralització de vols, restriccions a la majoria d'activitats no essencials, i una campanya mediàtica que recordava a la ciutadania els riscos que corrien a causa de la falta de recursos sanitaris. Altres casos destacables són els de **Singapur** que, com la majoria de països del sud-est asiàtic, comptava amb una política sanitària de prevenció davant malalties infeccioses prèvia a l'esclat de la COVID-19 i **Islàndia** i **Nova Zelanda**, que en el moment de l'esclat de la pandèmia es trobaven en temporada turística baixa, i per tant amb pocs fluxos turístics. A més, compten amb un sistema de salut públic molt robust i van dur a terme una resposta política preventiva primerenca i contundent –[go hard, go early](#)– (Fouda et al., 2020).

Confinament, restriccions i incertes recuperacions

En la majoria de països es va aplicar el tancament i confinament com a mesura de lluita contra la propagació de la pandèmia. Una quarantena que es va aplicar en diferent grau i durada depenent dels països, destacant el cas de [Manila](#) amb sis mesos interromputs. Les mesures preses es van identificar amb les pròpies d'una situació extrema, com un conflicte bèl·lic. De fet, la retòrica oficial va identificar la lluita contra la COVID-19 com si es tractés d'una guerra: unes mesures excepcionals davant una situació d'emergència excepcional. Malm (2020) es pregunta què és el que diferencia l'emergència del coronavirus respecte d'altres emergències, com la climàtica, perquè s'hagin pres unes mesures que bloquegen el mateix capitalisme. Segons l'autor, l'anteposició de la salut enfront de l'economia davant de l'emergència de la COVID-19, es deuria fonamentalment a una qüestió de classe, ja que mentre les pertorbacions derivades del canvi climàtic afecten (i afectaran) amb molta més cruïra a les poblacions pobres del Sud, la COVID-19 cobra també vides a les poblacions envellides del Nord Global.

La prioritat en els mesos de març i abril del 2020 era doblegar la corba d'infectats i així poder restablir el que es va definir com la “nova normalitat” que, com assenyalava **Santiago Alba Rico**, s'articulava sobre la [normalitat patològica anterior](#). Quan es va començar a albirar el final del confinament, van començar les pressions per a dur a terme la desescalada que significava recuperar el temps perdut i evitar danys majors per al capital. Es preveia que la interrupció de part de l'economia global inaugurava una crisi capitalista de magnitud superior a la del 2008. El mes d'abril el [Fons Monetari Internacional](#) pronosticava una caiguda del PIB mundial del 3%, sempre que l'activitat econòmica es recuperés en la segona meitat de l'any. Els desitjos i les pressions per a reflotar l'economia i reactivar el circuit turístic va fer que cap a finals d'abril del 2020 es plantegessin mesures de diversa índole orientades a crear “[bombolles de viatge](#)”, [corredors turístics](#) o [passaport COVID-19](#) per teòricament viatjar de forma segura.

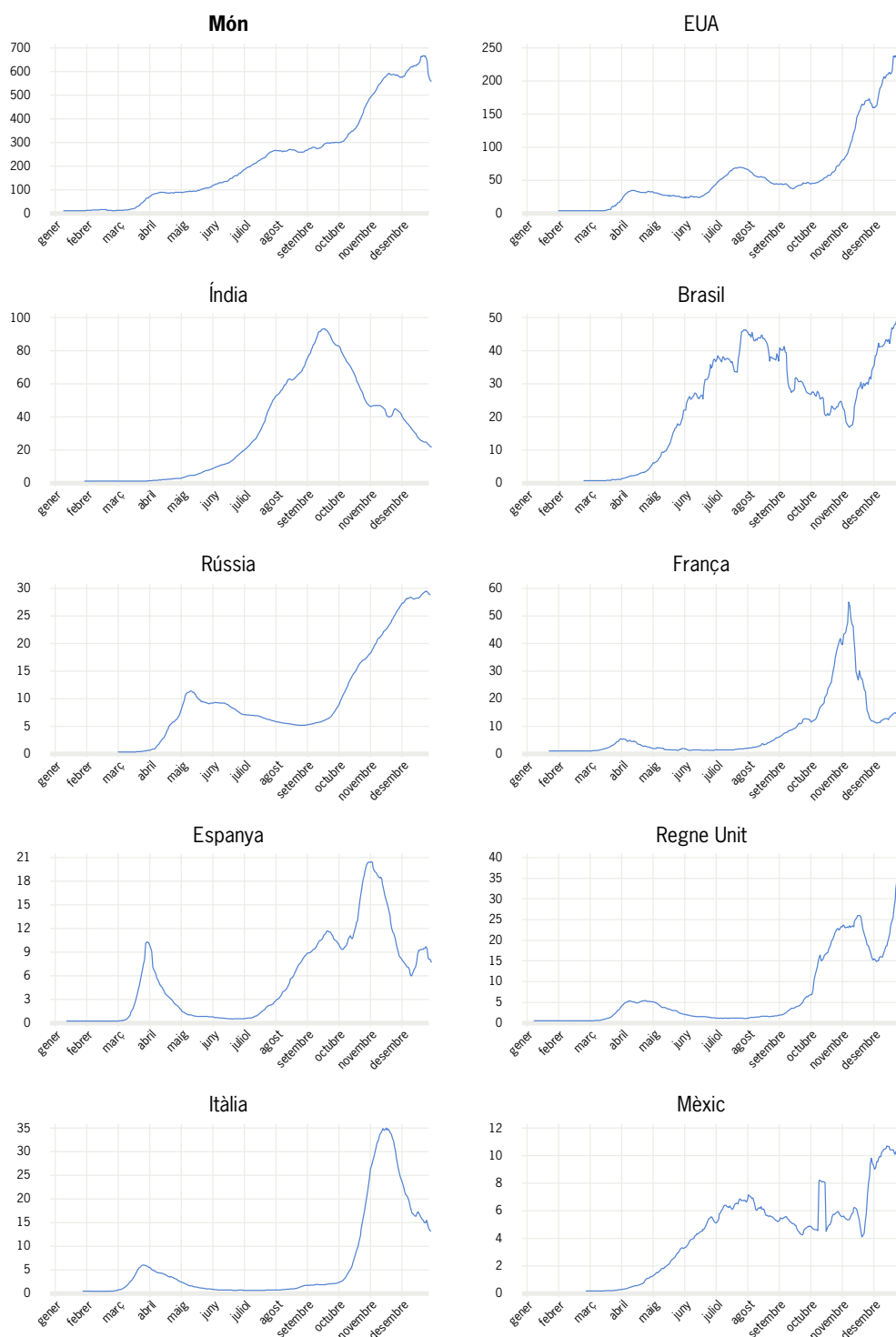
El maig del 2020 la Comissió Europea llençava un pla per reactivar el turisme (CE, 2020) i els principals [destins mediterranis de sol i platja europeus](#) van iniciar una nova pugna per captar els turistes estrangers. Un dels principals esculls que es plantejava era que els turistes haurien de realitzar una [quarantena](#) d'uns catorze dies en el lloc de destí i uns altres catorze al tornar a casa seva. En el cas espanyol, a

principis de juny es va obrir el primer [corredor entre Alemanya i les Balears](#), sense la necessitat que els turistes realitzessin quarantena ni en el origen ni a la destinació. Amb l'arribada de l'estiu es va iniciar una desescalada gradual, es va activar l'inici de la temporada turística i es va produir una certa relaxació social que es devia, entre altres qüestions, al cansament acumulat durant el confinament i a l'esperança que el virus estigué fos menys agressiu amb l'augment de la temperatura i la humitat. Inevitablement, això es va traduir en un repunt en el nombre de contagis. D'aquesta manera, **la recuperació del turisme internacional solament es va sostenir fins a finals de juliol**, quan el [govern britànic va excloure Espanya de la llista de països segurs](#) i que aquelles persones que viatgessin des d'Espanya haurien de confinar-se. Després de poc, [Alemanya i Països Baixos](#) recomanaven no viatjar a diverses zones d'Espanya. En ple mes d'agost, pic de la temporada turística en els destins mediterranis, es tancaven molts dels establiments turístics. Els pitjors pronòstics es complien. La reobertura i desescalada precipitades, dutes a terme amb sistemes de rastreig deficitaris, estarien darrere dels rebrots del virus –sent [Madrid](#) l'exemple paradigmàtic– com criticaven vint científics espanyols des de la prestigiosa revista *The Lancet* (García-Basteiro et al., 2020).

Després de l'estiu i amb la progressiva desescalada, la reobertura de les economies, concentracions més grans de persones en entorns tancats –com el transport públic– i el retorn a les escoles, es produiria l'anunciada “segona onada”. Aquesta es va produir en bona part del món, tal com es pot apreciar a la **figura 4**, i té a veure, a part de la creixent desescalada, amb les diferents respostes polítiques, i el fet obvi que el virus no havia desaparegut. Després de l'anunci de la [vacuna de Pfizer](#) a principis de novembre, es va produir, juntament amb un creixent optimisme, una certa relaxació social que vinculada a la proximitat de les vacances nadalenques i altres festes (per exemple el Dia d'Acció de Gràcies als EUA –26 de novembre–, el *Black Friday* –27 de novembre–, o el pont de la Constitució a Espanya –del 5 al 8 de desembre–) que desembocaria en una [tercera onada](#) de la pandèmia. Mentre que Amèrica i Europa continuaven acumulant casos, semblava que la Xina havia “domesticat” el virus i els viatges interns es van disparar durant la [setmana daurada](#) –vacances del Dia Nacional– i també a la illa de [Hainan](#), coneguda com el Hawaii xinès. Així i tot, a diferència de la Xina, que compta amb un mercat turístic intern potent, els altres països turistificats del Sud-est asiàtic i que depenien fonamentalment del turisme internacional, com [Tailàndia](#) o [Indonèsia](#), patien una crisi de gran importància.

Figura 4.

Nous casos diaris de COVID-19 (mitjana mòbil 7 dies) en el món i als països amb major nombre de casos acumulats en 2020 (unitat: milers).

Font: elaboració pròpia a partir de [dades de l'OMS](#).

COVID-19: més desigualtat

La pandèmia actua com una lupa que amplifica les contradiccions i conflictes preexistents. Així, **si la sortida a la crisi del 2008 es va resoldre mitjançant un profundament de les desigualtats** (Piketty, 2020), **la COVID-19 les ha amplificat** (Martin et al., 2020; FOESSA, 2020). D'acord amb Holgersen (2020), podem sostenir que, en lloc de celebrar la crisi del coronavirus com el moment per a la transformació o revolució, cal subratllar que les crisis es desencadenen amb major violència sobre les classes populars. És per això que s'hauria d'assenyalar a **les crisis fonamentalment com a enemics de les classes populars** i, per tant, reflexionar sobre els costos socials que podrien sorgir arran de la pandèmia. De fet, les mesures adoptades per lluitar contra la pandèmia no solament interrompien el circuit primari d'acumulació del capital, sinó que també curtcircuitaven la capacitat d'organització i resistència dels moviments socials. Sobre aquest tema, **César Rendueles** (2020) escrivia com “un país en quarantena s'assembla molt a les distopies polítiques de la nova ultradreta: l'Exèrcit al carrer, crides a la unitat nacional, limitació del poder autonòmic, comunitarisme repressiu i rodes de premsa en *prime time* a càrrec d'un general que els seus comunicats semblen un diàleg rebutjat de l'escopeta nacional”.

Just abans de l'esclat de la pandèmia, el mes de febrer del 2020 es publicava la [declaració del relator especial de l'ONU sobre l'extrema pobresa i drets humans després de la seva visita oficial a Espanya](#) on es llegia: “també vaig visitar llocs que sospito que moltes persones a Espanya no reconeixien com a part del seu país: un barri pobre amb condicions molt pitjors que un campament de refugiats, sense aigua corrent, electricitat ni sanejament, on els treballadors immigrants porten anys vivint sense que la seva situació hagi millorat; veïnats de pobresa concentrada on les famílies crien els fills amb una escassetat greu de serveis estatals, clíniques de salut, centres d'ocupació, seguretat, carreteres asfaltades o fins i tot subministrament elèctric legal, o una escola segregada en un barri pobre amb un cos estudiantil 100% gitano i una taxa d'abandó escolar del 75%.” La potència turística espanyola era un dels països de la UE amb major taxa de pobresa, líder en abandonament escolar, i amb els sistemes de protecció social més precaris. Justament, **amb la intensificació de la turistificació després de la crisi del 2008 es van accentuar les desigualtats en les principals regions turístiques**. Així, entre les comunitats autònomes amb major proporció de població en exclusió social es trobaven l'arxipèlag canari i el

balear i la Comunitat Valenciana (Murray i Martínez-Caldentey, 2020). Les mesures per a lluitar contra la pandèmia, a més del temor a realitzar viatges una vegada aixecades les dures restriccions del confinament, ha provocat una crisi turística de gran magnitud que ha aflorat significativament en aquells espais més especialitzats i dependents del turisme que és on la situació social és més dramàtica, tal com ocorre en les [zones turístiques del litoral català](#), les [illes Canàries](#), i l'arxipèlag balear (Carbonero i Abril, 2020).

Enfront del desastre del turisme internacional, governs i lobbies turístics es van bolcar a potenciar el turisme domèstic (Blanco i Blázquez, 2020), com per exemple a Itàlia on es va llançar el programa “[bonus vacanze](#)” –un val de fins a 500 euros per a incentivar el turisme domèstic–. No obstant això, aquestes estratègies han tingut resultats dispars en funció de les condicions socials i econòmiques de cada territori, i també sobre la base de l'impacte social de la COVID-19, tant des d'un punt de vista sanitari com socioeconòmic. D'aquesta manera, per exemple, el turisme internacional jugava un paper clau en la balança per compte corrent espanyol, molt major que altres països europeus turístics com per exemple França o Itàlia, i la mobilització del turisme domèstic hauria de ser molt major per compensar aquestes pèrdues. Així, mentre que Espanya era dels principals exportadors de turisme del conjunt de la UE, Alemanya destacava per ser importador turístic net –la qual cosa significa que surtin més turistes alemanys cap a l'estranger que turistes internacionals rep el país–. D'aquesta manera, el 2019 la contribució neta del turisme internacional en la balança de pagaments espanyola s'elevava al 3,7% del PIB (46,26 miliards d'euros) (Tourspain, 2020), davant dels 44,9 miliards d'euros negatius d'Alemanya que representaven un 1,3% del seu PIB (Bundesbank, 2020). Així com s'ha assenyalat, amb l'esclat de la pandèmia es va produir un augment del turisme domèstic, però la societat espanyola la qual abans de la COVID-19 ja comptava amb un [40% de la població que no podia permetre's unes vacances](#), aquesta mateixa no podia cobrir el buit que deixava el turisme internacional–de fet l'estiu del 2020–. En canvi, Alemanya si que va experimentar un augment notable del turisme domèstic i d'aquesta manera la despesa turística que cada any s'efectuava en destins com Mallorca, es produïa in situ (Nieves, 2020). En definitiva, mentre que la sequera del turisme internacional a Espanya causava un efecte dominó en el conjunt de l'economia que es reflectia en els agregats macroeconòmics, en el cas alemany la pandèmia havia suposat la reducció de sortides de turistes a l'estranger i el reforçament del turisme domèstic

amb un impacte positiu en la seva economia. Precisament, **l'elevada especialització turística espanyola és un dels factors que permeten entendre el motiu pel qual s'estima que Espanya sigui dels països més castigats econòmicament per la pandèmia**, amb una caiguda aproximada del PIB l'any 2020 del 12,4% respecte 2019, comparada amb la mitjana de la UE del 7,4% o la mundial del 4,3% (European Commission, 2020).

D'altra banda, crida l'atenció el fet que **Amèrica Llatina i el Carib** seran la regió del planeta que sofrirà el major enfonsament econòmic, amb una caiguda del PIB del 9,1% el 2020, on la COVID-19 ha arrossegat a 45 milions de persones cap a la pobresa. La Xarxa Llatinoamericana per Justícia Econòmica i Social ([Latindadd](#)) exposa com, després de dècades de polítiques neoliberals i ajustos estructurals, la regió és la que presenta una major desigualtat a nivell mundial –l'1% de la població més rica acapara el 21% dels ingressos–, la qual cosa es combina amb una pressió tributària minúscula. Així, la COVID-19 ha precipitat una situació precària i vulnerable a Amèrica Llatina i el Carib que ha eixamplat encara més els patrons de desigualtat (Latindadd, 2020). Així mateix, la regió que havia experimentat un cert auge econòmic en la dècada anterior de la mà del boom de les *commodities*, que va donar lloc a una ronda extractivista, i l'expansió turística en determinades zones tindrà serioses dificultats per relançar el cicle d'acumulació donada la seva elevada dependència de l'exterior (García-Macías i García-Zamora, 2020).

Un capitalisme en transformació, amb guanyadors i perdedors

La crisi de la COVID-19 ha suposat un cop dur al circuit primari d'acumulació –producció de béns i serveis–, amb el turisme com un dels sectors més severament afectats. Cal subratllar el fet que **en les solucions aplicades per sortir d'una crisi es troben les llavors de les següents crisis** (Harvey, 2014). D'aquesta manera, si una de les principals vies de sortida a la crisi del 2008 va ser mitjançant l'aprofundiment de l'acumulació de base turística, la crisi deslligada per la COVID-19 podria tenir una forta repercussió precisament sobre ella. També cal recordar que les crisis són moments de destrucció creativa, cosa que no significa que totes les faccions del capital entrin en fallida, sinó tot el contrari. Així, la pandèmia, malgrat ser el detonant d'una crisi capitalista espectacular, es convertiria en el boc expiatori per explicar una crisi del capitalisme global sense precedents (Álvarez, 2020a; Harvey,

2020). L'explicació es fonamentaria en el fet que una causa exògena a les lògiques del capital ha deslligat una profunda crisi global. No obstant això, a més del fet que la crisi de la COVID-19 és fruit de les mateixes dinàmiques del capital i no un “desastre natural” (Davis, 2020; Malm, 2020; Foster et al., 2021), cal recordar que abans que esclatés la pandèmia, el capitalisme global estava a les portes d'una nova crisi, amb una caiguda dels beneficis continuada (López i Rodríguez, 2020), en el qual l'economia mundial s'havia sostingut en bona part gràcies a l'embranchada xinesa associada a un potent boom constructor (Harvey, 2020), i en què la bombolla financera se sostenia gràcies a continuades injeccions de liquiditat per part dels estats després de la crisi de 2008 (Flores, 2020; Foster et al., 2021).

Entre altres solucions, la sortida de la crisi del 2008 es va resoldre mitjançant l'ascens del **capitalisme de plataforma**. No obstant això, a través d'aquest capitalisme no s'aconsegueixen relançar les taxes de benefici conjuntes del capitalisme global, sinó que s'ha produït una **creixent disputa entre els capitals pels beneficis**. En aquesta confrontació, qui surten reforçats són els megafons d'inversió, com **BlackRock** i **Vanguard**, i les corporacions de les tecnologies de plataforma i tecnològiques, les **GAFAM** (Google –Alphabet–, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft), que s'han convertit en les de major cotització (Srnicek, 2017; Murray, 2020).

La lluita pel benefici i el conflicte entre diferents faccions del capital també es va deslligar en el si del capital turístic. Una clara mostra d'això es troba darrere de la fallida del gegant **Thomas Cook** al setembre de 2019. La seva caiguda es va deure a una combinació d'elements: una creixent competència del capital digital en l'àmbit dels viatges; l'aprofundiment de les dinàmiques financeres (i les seves turbulències) a l'interior de les grans corporacions turístiques; les creixents incerteses associades al Brexit; i els efectes del canvi climàtic que afectava la planificació del viatge per part dels potencials turistes (Pratley, 2019).

Una de les principals respostes del capital davant la pandèmia va ser una caiguda en totes les borses del planeta. Per a apaivagar la situació, els bancs centrals van reforçar la política d'expansió quantitativa (QE - [Quantitative Easing](#)) –compra de bons, deute públic i garanties de préstecs– dotant una quantitat ingent de liquiditat sota el supòsit teòric que això, en contenir els tipus d'interès dels bons corporatius i deute públic, agilitzaria el crèdit, facilitant el finançament dels governs, empreses i famílies, i calmaria el pànic del capital reflectit en la prima de risc. Així, el **Banc Central Europeu** va llançar el **Programa de Compres d'Emergència Pandèmica**

(PEPP), dotat amb 750 mil milions d'euros, que van augmentar-se en successives ocasions fins a aconseguir els 1,85 bilions d'euros a finals del 2020, i la **Reserva Federal dels Estats Units (FED)** hauria injectat uns 4 bilions de dòlars –entre els estímuls es trobava l'ingrés de 1200 dòlars per adult, més 500 per cada fill– (Sánchez, 2020). A més, les autoritats monetàries asseguraven el seu compromís a mantenir l'helicòpter monetari fins que fos necessari i relaxar les condicions imposades a la banca després de la crisi del 2008.

Els efectes d'aquesta expansió de liquiditat han beneficiat bàsicament el gran capital, enlloc de beneficiar al conjunt de la societat (Dolack, 2020). Aquesta enorme liquiditat ha permès, entre altres coses, mantenir encara actives “[corporacions zombis](#)” –aquelles que no son capaces de cobrir les seves despeses financeres–, [repartir dividendes](#), fins i tot en companyies amb pèrdues, [recompra d'accions](#) per evitar la caiguda de cotització de les empreses, i disparar una bombolla borsària activada per la compravenda d'accions pel fet que la borsa s'ha convertit en un refugi per a la inversió respecte altres formes, particularment en renda fixa –bons de deute públic–(Álvarez, 2020b). Les dinàmiques borsàries perfilen una distribució geogràfica que representa les dinàmiques del capital i la seva recomposició. D'aquesta manera, les majors revaloracions es concentraven en les borses dels EUA –particularment les empreses que cotitzen a el Nasdaq (increment del 43,6%)–, la Xina que és també una gran potència tecnològica (augment de l'índex borsari xinès, CSI300 del 24,83%) i el Japó (augment del Nikkei japonès del 16.01%). L'embranchida d'aquestes places financeres es deu a tres factors: primer, millors expectatives de reactivació econòmica regional; segon, alta presència d'empreses tecnològiques; i, tercer, corporacions amb forta presència internacional i perspectives d'expansió. En l'altre extrem es troba l'IBEX-35 que encapçala les pèrdues borsàries en el 2020, la qual cosa es deu, entre altres qüestions, a la pràcticament nul·la presència de companyies tecnològiques i l'arrossegament a la baixa de la banca, empreses de construcció i immobiliàries, energètiques i companyies vinculades al turisme i viatges (Fortuño, 2020; Fernández, 2020).

D'aquesta manera, **la interrupció del circuit primari del capital no ha anat acompanyada de la interrupció de les dinàmiques financeres, més aviat el contrari, ja que un context d'enorme liquiditat i incertesa és perfecte per al capital financer més agressiu**. D'aquesta manera, el capital financer i el de plataforma, que havien cobrat gran protagonisme després del crack del 2008, han estat els que han

sortit més beneficiats de la pandèmia. D'aquesta manera, Pablo Elorduy (2020) destaca tres grans guanyadors d'aquest procés:

- **Blackstone**, que llençava el programa [Blackstone Real Estate Partners Europe VI](#) dotat de 9.800 milions d'euros, el major fons immobiliari d'Europa, al mateix temps que el seu president, [Stephen A. Schwarzman](#), era el principal donant de la campanya presidencial de Trump.
- **BlackRock**, el major gestor de fons del món amb presència en bona part de les grans companyies del planeta, s'assegurava una posició destacada en el que es presumeix serà una de les vies de sortida a la crisi COVID-19, l'anomenada economia verda, gràcies al contracte amb la Comissió Europea com a assessor per integrar els criteris de sostenibilitat en la supervisió bancària (CEO, 2020). També ocupa una posició rellevant en l'administració Biden als EUA mitjançant l'elecció dels seus CEOs per a càrrecs com el de [Brian Deese](#), que l'han nomenat director del Consell Econòmic Nacional.
- Finalment, la gran beneficiada per la COVID-19 ha sigut **Amazon**, junt amb les **grans tecnològiques** (Alphabet, Apple i Microsoft), que ha experimentat un augment vertiginós de les vendes i de la seva cotització. Una mostra d'això és el fet que [Jeff Bezos](#), el seu conseller delegat, s'ha convertit gràcies a la COVID-19 en la persona més rica de la història.

D'altra banda, **entre les grans perdedores de la pandèmia es troben les companyies de la branca BEACH** ([Booking](#), [Entertainment](#), [Airlines](#), [Hotels](#)), és a dir aquelles vinculades al turisme. Algunes d'elles han arribat a perdre un 80% del seu valor (Nhamo et al., 2020). Amb la caiguda del turisme i dels viatges –el transport representava abans de la pandèmia el 60% del consum de petroli–, **les companyies petrolíferes també han experimentat una de les caigudes més espectaculars de la història**, al mateix temps que els preus del petroli queien en picat (Kucharz et al., 2020).

La pandèmia s'està postulant com el detonant d'un **gir i aprofundiment en les lògiques del capital** que ja s'estaven produint abans de la crisi de la COVID-19. Aquesta reordenació es podria concretar en: primer, **la recomposició en els amos del capital amb un creixent pes dels megafons d'inversió en el govern del capital**

(Juste, 2020); segon, **auge de les tecnològiques en l'expansió del capitalisme de plataforma** (Srnicek, 2017) **i de vigilància** (Zuboff, 2019); tercer, **augment del paper de l'Estat per sostenir un capitalisme senil**, amb un fort suport i col·laboració amb el capital en matèria de vigilància (digitalització), en les anomenades tecnologies verdes i robotització (Robinson, 2020). Finalment, i quart, una **recomposició espacial de l'economia-món capitalista en un nou (des)ordre de caràcter multipolar**, amb la intensificació de formacions regionals i reforçament de l'estat-nació. En aquesta recomposició es podria culminar el procés de declivi de la vella Europa i l'auge del bloc oriental encapçalat per la Xina (Bringel, 2020).

En un context de col·lapse de l'activitat turística en pràcticament tot el globus, **els lobbies i grans corporacions turístiques**, que s'han caracteritzat per la seva ferma defensa dels règims fiscals deprimits, **han exigít que els governs sortissin en la seva ajuda i rescat** (Bianchi, 2020; Nhamo et al., 2020). Es compleix així la vella fórmula: “*too big to fail*”. La major part de les empreses turístiques han sofert un dur revés amb la pandèmia, sent les més severament afectades les petites i mitjanes empreses, moltes d'elles en risc de desaparèixer o que ja han hagut de tancar definitivament com a [Canàries](#) o [Balears](#).

Transformacions en el sector aeronàutic

Probablement un dels emblemes de la fallida turística sigui el **sector aeronàutic**, exemplificat per les [imatges d'aeroports buits i avions aparcats](#) en els hangars. Infraestructures aeronàutiques i companyies aèries són una excel·lent mostra dels processos de privatització, financiarització, concentració oligopolística i precarització associada a la turistificació global. Una tendència que a més s'ha combinat amb un fort suport a les empreses per part dels estats, mantenint encara participacions significatives en les seves estructures accionaries (Hinkes-Jones, 2014; Ramos, 2019).

Malgrat el seu escàs pes en el conjunt de l'economia, tal com plantejava la OECD (2020), **el paper de l'aviació és clau en la dinamització de tot un conjunt d'activitats del capitalisme global**. Els costos de la COVID-19 per les companyies aèries, com per al conjunt de les companyies turístiques, no es deuen solament a les pèrdues de vendes, sinó també per les cancel·lacions. La major part de les companyies aèries van ser [reticents a reemborsar els bitllets](#) i en el seu lloc van oferir abonaments de viatge pensant que es tractava d'una malaltia passatgera, però que amb el pas del

temps s'han vist obligades a reemborsar, encara que això ha [generat successius conflictes](#) donades l'incompliment de les companyies (Nhamo et al., 2020). Per aquest motiu s'han llançat paquets potents de rescat públic dirigits a les companyies aèries les quals aconseguien a l'agost del 2020 uns 159 mil milions de dòlars, fet que cobria aproximadament el 38% de les pèrdues estimades. La meitat d'aquesta injecció pública es realitza als Estats Units, seguits d'Alemanya, França i Països Baixos (Abat et al., 2020; OECD, 2020).

A la UE les companyies aèries van pressionar perquè els rescats no estiguessin subjectes a condicionants socials, per la qual cosa s'han permès [acomiadaments i reestructuracions de plantilles](#), ni a condicionants ambientals, es a dir [sense necessitat de reduir les emissions contaminants](#). D'acords amb el [monitor de rescat a les companyies aèries](#) elaborat per Greenpeace, Transport & Environment i Carbon Market Watch, dels 37 mil milions d'euros destinats al rescat de les aerolínies només els relacionats amb Air-France-KLM Group i Austrian Airlines contenen condicionants ambientals i son tremendament laxos. Tot això es produeix precisament en uns moments en què les companyies aèries estaven sent objecte de crítica a causa del seu pes en la contaminació atmosfèrica –la [Comissió Europea](#) va reconèixer que l'impacte de l'aviació era el triple del que s'havia considerat fins avui– i la tebiesa de les mesures per a reduir la seva contribució al canvi climàtic (Rivas, 2020).

A Espanya, l'esclat de la COVID-19 es va precipitar quan s'estava tancant l'adquisició d'[Air Europa per part del grup IAG-Iberia](#) per mil milions d'euros. Gràcies a la pandèmia, IAG s'ha fet amb la companyia per la meitat de preu, posposant el pagament fins a 2026. Aquest preu, no obstant això, estava vinculat al fet que [Air Europa](#) havia rebut préstecs per un valor de 475 milions d'euros de part de l'estat a través de la SEPI (Societat Estatal de Prestacions Industrials) més de 140 milions en crèdits de l'ICO (Institut de Crèdit Oficial), que haurà d'assumir IAG després de la seva adquisició. A més, les altres companyies d'IAG, [Iberia i Vueling](#) havien rebut conjuntament crèdits bancaris amb l'aval de l'estat per valor de 1.010 milions d'euros. El cas d'IAG Group simbolitza perfectament l'esquizofrènica i contradictòria evolució de companyies aèries públiques –la britànica British Airways i l'espanyola Iberia–, després d'un llarg procés de privatització i financiarització. La teòricament empresa privada multinacional té com a principal accionista Qatar Airways (25%), que al seu torn és propietat del govern de Qatar, als quals s'uneixen grans fons com Capital Research & Management Co (1,49%), BlackRock (0,88%) o el fons sobirà

noruec Norges Bank Investment Management (0,82%). Així mateix, el cas d'IAG també simbolitza la possible tendència d'algunes grans companyies, no només pel procés de concentració amb l'adquisició d'Air Europa, sinó per la creixent presa de posicions dins del grup de [Qatar Airways](#) després de l'anunci de la vacuna contra la COVID-19 i la suposada recuperació turística. A més, cal tenir en compte que la caiguda del sector aeronàutic ha repercutit també en les corporacions propietàries d'infraestructures aeronàutiques i les empreses de fabricació aeronàutica i militars, com el grup americà [Boeing](#) (amb pèrdues de 3.487 milions de dòlars) i l' europeu [Airbus](#) (amb pèrdues de 2.686 milions d'euros). Totes dues companyies, considerades estratègiques tant als EUA com a la UE, també han estat objecte prioritari en els plans de rescat, com el [pla francès de rescat d'aviació](#) (15 mil milions d'euros). Finalment, en el cas d'AENA resulta igualment paradigmàtic el procés de privatització, financiarització i deriva corporativista de l'estat. AENA gestiona els aeroports espanyols, a més de diversos aeroports en altres països, i va començar a cotitzar a borsa l'any 2015 després de la privatització del 49% de la companyia. Entre els seus socis trobem a BlackRock, Capital Research Management Co., Vanguard, Norges, entre altres, amb la qual cosa el 51% restant està en mans de l'empresa pública ENAIRE. AENA, que arrossegava un [deute de gairebé sis mil milions d'euros](#), s'ha vist atrapada per l'abrupta caiguda del trànsit aèria i alguns dels seus socis, com [BlackRock](#), han reduït la seva participació en visites de la incertesa i la difícil (sinó impossible) recuperació a curt termini dels vols a xifres anteriors a la pandèmia. La reducció de la participació del fons exemplifica les estratègies financeres d'aquests grups, que rebaixen la seva participació en moments crítics, a l'espera que siguin els estats els qui assumeixin el deute atenent el valor estratègic de la companyia, un autèntic monopoli.

Commoció en el sector hotelier

El sector de l'**allotjament**, fonamentalment l'**hotelier**, s'ha vist profundament alterat pel desplegament de la crisi de la COVID-19, la qual cosa es veu reflectit amb claredat en una caiguda espectacular de la taxa d'ocupació. Les cancel·lacions de reserves es van precipitar amb l'anunci de la pandèmia i des del mes de març del 2020 molts establiments han tancat les seves portes o han operat sota mínims (Nhamo et al., 2020). En la mesura que els establiments hoteliers són punts calents (*hotspots*) en la

dispersió de malalties infeccioses ha fet que les companyies d'aquest sector sofreixin amb major severitat els efectes de la pandèmia.

Davant aquesta situació, les companyies han desplegat diferents estratègies per evitar la caiguda d'ingressos, especialment una vegada superada l'etapa inicial de tancament total. Una primera via ha consistit a dur a terme [protocols de seguretat COVID-19](#) mitjançant aliances amb empreses certificadores, asseguradores i tecnològiques. Una segona fórmula ha consistit a extreure la màxima rendibilitat a les instal·lacions hoteleres oferint [serveis a clients no allotjats](#) a l'establiment. La tercera opció s'ha centrat en la reconversió d'hotels per oferir nous usos, hotels híbrids, amb espais de treball particularment dirigits a aquells que realitzen teletreball i també com espai de residència (Pastor, 2020).

No obstant això, la crisi de la COVID-19 no ha afectat, ni afectarà, de la mateixa forma a totes les companyies hoteleres. Encara així és molt probable que es produeixin canvis en el sistema de producció de base hotelera, una reestructuració corporativa i fins i tot una recomposició espacial de la pròpia producció hotelera. Mentre les taxes d'ocupació hotelera s'esfondraven a Europa i Amèrica Llatina, encara que en el cas d'Europa va recuperar fins a un 40% durant un breu lapse de temps el mes de juliol, en el cas de la Xina l'ocupació ha anat remuntant fins a situar-se entre un 60% i un 70% (Fenerty i Rossi, 2020). Així, la combinació de grans companyies hoteleres xineses, recolzades en l'Estat o la propietat d'aquest, el control primerenc de la pandèmia, la fèrria disciplina imposada pel govern xinès, un mercat domèstic xinès (i regional asiàtic) en expansió, i una població més jove que l'europea o nord-americana, pot fer pensar que el pol de la producció turística (i hotelera) es desplaça del Mediterrani cap a l'est asiàtic.

La incidència de la pandèmia ha estat desigual en funció de la dimensió de la companyia, el tipus d'explotació exercida, i la distribució geogràfica. Així, per exemple, l'impacte de la COVID-19 en les cadenes nord-americanes ha estat més lleu que les europees perquè, en primer lloc, les restriccions als Estats Units van ser menors que a la UE i molts establiments van poder continuar oberts. En segon lloc, les companyies centrades en el turisme urbà i de negocis –la classe *business* i de luxe–, com és el cas de Marriott International, van sofrir major incidència que altres companyies centrades en altres segments –la classe econòmica–. En tercer lloc, les companyies que comptaven amb major proporció d'establiments en propietat –i el deute associat a aquests– estaven molt més exposades als efectes de la crisi que aquelles

altres companyies amb una política d'explotació sobre la base de contractes de gestió o franquícia. És a dir, les cadenes nord-americanes, com Hilton que explotava la major part dels seus establiments sota aquestes fórmules, resultarien molt menys afectades, en general, que les europees, com la francesa Accor (Wilmot, 2020).

En el cas espanyol la incidència de la crisi també es diferencia en funció del model d'explotació i el tipus de companyia. Quan va esclatar la crisi del 2008 el model predominant consistia que les cadenes eren principalment propietàries dels seus establiments. En aquell moment, moltes companyies van haver de vendre accions hotelers per reduir els deutes contrets amb la banca. A partir d'aquest procés de venda és quan van aparèixer els fons d'inversió amb les societats gestores hoteleres o SOCIMI hoteleres (per exemple, Blackstone, Hay Partners, CBRE Global Investors, HIG Capital Meridia Capital, Omega Capital, Starwood capital, entre les principals). Actualment la situació ha canviat radicalment i a Espanya es poden distingir entre un important nombre de cadenes que exploten els hotels mitjançant contractes de lloguer (27,4% de les habitacions de les 100 primeres cadenes), aquelles que són propietàries dels hotels (56%), i finalment aquelles cadenes que exploten els hotels amb contractes de gestió o franquícia (16,2%) (Coello, 2020).

Per tant, es pot establir un gradient de severitat de la crisi en funció de la tipologia d'explotació. Per una banda, les companyies més afectades són les que exploten els hotels amb un contracte de lloguer, ja que no podran disminuir molt la partida dels costos fixos que representa el lloguer de l'immoble, per l'altre estan aquelles qualificades com *asset light*, que operen amb contractes de gestió o franquícia. Però les companyies més preparades per fer front a la crisi no eren només aquelles que anaven "lleugeres" quant a la propietat (*asset light*), sinó que reduïen el màxim els costos fixos, fet que s'aconseguia mitjançant polítiques agressives d'externalització, com per exemple el cas de la cadena NH (Yrigoy i Cañada, 2019). En canvi, les cadenes que tenen establiments en propietat podrien desprendre's d'aquests per poder cobrir costos i aguantar un cert temps. Aquestes últimes corresponen al model de les companyies estatunidenques i britàniques altament financiaritzades com: Wyndham Hotels Worldwide (100% dels hotels a Espanya), Intercontinental Hotels Group (100% dels hotels a Espanya), Marriott International (93% dels hotels a Espanya) o Hilton (79% dels hotels a Espanya). En canvi, entre les cadenes que exploten més hotels sota contracte de lloguer es troben Barceló Hotel Group (78,4% de les habitacions a Espanya) i NH (71,8%) (Coello, 2020).

Tot i que les companyies hoteleres espanyoles havien experimentat una època daurada, entre el 2010 i 2019, en la qual es registren rècords de beneficis, la crisi de la COVID-19 comença a minvar els seus romanents de caixa. Precisament, [NH](#) ha sigut de les primeres hoteleres que va recórrer a un préstec coordinat per BBVA i Santander de 250 milions d'euros amb l'aval de l'ICO (Institut de Crèdit Oficial) i el [Grup Barceló](#) també va aconseguir 760 milions de finançament bancari als quals se sumaven 200 milions amb aval de l'ICO. Per a fer front a l'impacte de la crisi, les companyies hoteleres van ampliar els préstecs bancaris, augmentant l'exposició de la banca, que només pels grans grups sumaria uns 3.500 milions d'euros (Ugalde, 2020).

Si l'any 2008 la banca es va desplomar arrossegada per la bombolla immobiliària, podria donar-se el cas que la banca espanyola col·lapsés a causa de l'explosió de la bombolla turística i la paràlisi econòmica (Larrouy, 2020). La banca ha pressionat a les companyies hoteleres perquè es desprenguin d'actius immobles i així obtenir liquiditat. Una mostra d'aquesta estratègia la tenim en la venda de l'hotel [Nobu Hotel Barcelona](#), propietat de la cadena Nobu Hospitality de Robert de Niro, explotat sota un contracte de gestió amb la cadena catalana Selenta Group, al fons ASG Iberia. Un altre exemple el tenim en la venda del Grup Barceló d'un dels seus establiments emblemàtics a Mallorca, l'[hotel Formentor](#), per 165 milions d'euros al fons d'inversió andorrà Emin Capital. **Amb la crisi turística associada a la COVID-19 s'ha produït una profunda agitació en la qual apareixen fons d'inversió de tota mena a l'espera que algunes companyies asfixiades pels deutes es vegin obligades a vendre els seus hotels a preus de ganga** (Brunet, 2020; Vallano, 2020). Així doncs, els gestors de fons en plena crisi estaven captant liquiditat per desembarcar en el mercat immobiliari hotelier europeu: el fons [Schroder Real Estate Hotels](#) amb seu a Luxemburg (425 milions d'euros); l'espanyola [Azora European Hotel & Lodging](#) (680 milions d'euros); o el ja citat fons d'inversió [Blackstone](#) (9.800 milions d'euros).

A més de l'accentuació del paper dels fons immobiliaris i altres gestors d'actius en la propietat dels establiments hotelers, entre altres actius immobiliaris, hem d'apuntar tres processos més que es poden donar arran de la reestructuració de la producció turístic-hotelera deslligada per la pandèmia. Tots aquests processos es poden donar de manera combinada i en diferent grau. En primer lloc, com en qualsevol crisi capitalista es produeix una dinàmica de destrucció creativa que es podria traduir en la **desaparició de companyies i concentració en grans grups**. De

moment, no obstant això, les diferents ajudes estatals rebudes i les expectatives que el cicle turístic es reactivi aviat ha permès que no es propaguessin les fallides. En qualsevol cas, empreses turístiques ja suspensen pagaments en diferents països com per exemple la cadena hotelera britànica [Travelodge](#) que, pressionada per Secure Income REIT –propietat de Goldman Sachs i altres *hedge funds* – a la qual tenia llogats els establiments, ha aconseguit signar un CVA (*Company Voluntary Arrangement*) per reduir el lloguer i posposar els deutes. El segon procés que es contempla es caracteritza per un procés de **concentració del capital**, tal com mostra l'intent de fusió entre les dues majors cadenes hoteleres europees, la britànica [IHG \(Inter-Continental Hotels Group\)](#) i la francesa [Accor](#). En aquest context és plausible que les fórmules d'expansió dels grups guanyadors se centrin fonamentalment en contractes de gestió i franquícia, tal com ha anunciat [Meliá Hotels International](#), que preveu inaugurar 58 hotels fins l'any 2023 sota aquestes fórmules. En relació a l'anterior, si les formes prioritàries d'explotació seran aquelles centrades en la reducció de costos fixos, és molt probable que les cadenes amb major recorregut en aquesta mena d'explotació guanyin terreny a nivell mundial. I, fonamentalment es tracta de les companyies anglosaxones. És per això que, per exemple, en el cas de [Espanya](#), podria donar-se una accentuació de la penetració de les [cadenes hoteleres estatunidenques i britàniques](#), fet que ja està succeint a Balears amb l'entrada de Four Seasons, Apple Leisure Group o IHG. Finalment, el tercer procés a tenir en compte té a veure amb les **reestructuracions en la composició dels propietaris de les cadenes hoteleres**. Precisament, just abans de la pandèmia ja s'apuntaven canvis significatius en aquesta direcció que tenien a veure amb una major presència de fons sobirans, com és el cas de [Norges Bank](#) amb un 3,03% de Meliá Hotels International, major extensió dels fons xinesos (i asiàtics) en la propietat de cadenes hoteleres occidentals –la xinesa Jin Jiang International ja es va fer amb [Louvre Hotels](#), el [Radisson Hotel Group](#), i comptava amb la participació majoritària del grup francès [Accor](#)– i també dels megafons d'inversió com BlackRock o Vanguard que per exemple ja es troben en l'accionariat de grans hoteleres com Meliá.

Touroperadors, amb menor rellevància

En la nova recomposició del capital turístic-hoteler s'intueix una **caiguda del protagonisme dels grans touroperadors europeus** que van jugar un paper clau en la creació de les cadenes hoteleres espanyoles. Els dos grans touroperadors europeus,

TUI i Thomas Cook, van dur a terme una potent política d'integració horitzontal, mitjançant l'absorció d'altres operadors de viatges, i d'integració vertical, mitjançant l'expansió cap a tots els segments de la producció turística –companyies aèries, de creuers i hotels, fonamentalment–. Els canvis en l'organització de la producció turística, caracteritzats per una major rendibilitat per aquells grups que anaven lleugers d'equipatge (*asset light*), ja van arrossegar a Thomas Cook a la fallida el 2019 i aquest mateix any TUI presentava una caiguda de resultats del 28% respecte el 2018. Una qüestió a tenir en compte sobre el gegant turístic és que, malgrat ser la joia de la corona turística alemanya, els seus [principals accionistes](#) era la família del magnat rus [Mordashov](#) a través de Unifirm Limited (24,9%), el magnat egipci Hamed El Chiaty a través de DH Deutsche Hòldings Limited (4,7%), i el grup hotelier mallorquí Riu (3,6%). Sobre aquesta situació es va precipitar la crisi de la COVID-19 que ha portat al grup a [reduir la seva flota d'avions](#) i buscar altres fórmules de desinversió per reduir la càrrega dels deutes, com la [venta d'hotels](#). Per sortejar la situació de TUI, el banc públic alemany per la Reconstrucció y el Desenvolupament (KfW) va atorgar a la companyia un [crèdit de 1800 milions d'euros](#) en el mes d'abril y [un altre de 1.200](#) en el mes de agosto. Posteriorment, a principis de gener del 2021 es plantejava un tercer paquet d'ajuda pública de 1800 milions d'euros y es va acordar que 420 milions d'aquestes ajudes es convertissin en participacions de l'empresa, amb el que [el govern alemany podria arribar a controlar el 25% de la companyia](#). Amb la deriva de TUI també es poden albirar alguna de les possibles caigudes de les grans corporacions turístiques, de manera molt similar a com va ocórrer amb la banca després del crack del 2008, que es podria caracteritzar per l'entrada dels governs en les estructures accionaries de les companyies després d'haver esgotat la via dels rescats. Es tractaria fonamentalment d'una socialització de les pèrdues, però com ha ocorregut per exemple amb la banca i el destacat cas de Bankia, això no significaria una redefinició ni una transformació de l'organització social de la producció turística.

Airbnbificació de l'allotjament turístic

Finalment, cal tenir en compte també els **efectes de la COVID-19 sobre el procés d'airbnbificació**. La disrupció de la pandèmia va interrompre la vertiginosa expansió planetària de la mercantilització turística d'habitatges de la mà de plataformes

com Airbnb, Booking o Homeaway. Precisament, Airbnb tenia prevista la seva sortida a borsa, en el prestigiós grup del Nasdaq, quan va esclatar la pandèmia i el seu valor potencial queia dels 50 mil milions de dòlars als 31 mil. La dissolució dels viatges i la caiguda abrupta de les estades fonamentalment en els centres urbans va arrossegar també a totes aquelles persones que s'havien lliurat al somni rendista adquirint habitatges per dirigir-los a l'imparable frenesí d'Airbnb a unes caigudes de les reserves del 85% i cancel·lacions del 90%. Les quotes hipotecàries es pagaven soles i solament calia penjar les millors fotos en el portal de la plataforma. Davant la caiguda del negoci turístic, propietaris d'habitatges en diferents parts del món van dirigir els seus habitatges cap al mercat de lloguer de llarga durada (Temperton, 2020), mentre que altres propietaris simplement han decidit esperar que es recuperi l'activitat com és el cas de Madrid (Pérez i Casado, 2021). No obstant això, el fet que un habitatge es llogui per estades més llargues no significa que això sigui a costa del procés d'airbnbificació que s'identifica amb els STR (Short Term Rentals), ja que la companyia també ofereix l'opció de LTR (Long Term Rentals) en la seva estratègia d'aprofundiment de la mercantilització global de l'habitatge.

Davant les cancel·lacions de gran part dels set mil habitatges que comercialitzava Airbnb, la companyia va disposar un pla per reemborsar les estades reservades fins a maig i els propietaris rebien una [compensació del 25%](#) a través del fons d'ajuda a amfitrions, més un altre fons de [10 milions](#) de dòlars per compensar els superhosts. Per fer front a la complexa situació d'Airbnb, els seus directius van aconseguir [mil milions de finançament](#) al 10% d'interès liderat pels [fons](#) Silver Lake i Sixth Street Partners, als quals se sumaven Apollo Global Management, Sixth Street Partners, Oaktree Capital Management i Owl Rock, BlackRock, Eaton Vance Corp., Fidelity Investments i T. Rowe Price Group. Precisament, després d'aquesta operació [la valoració de la companyia es desplomava](#) fins els 18 mil milions de dòlars. Un aspecte que val la pena subratllar és que Airbnb, malgrat el seu accelerat ascens, presentava pèrdues en el 2019. Això es devia al fet que la companyia havia disparat els seus costos amb la construcció de la seva seu a San Francisco, augmentant la contractació de personal i el llançament de nous productes com Airbnb Experiences o Airbnb Magazine (Grind et al., 2020). Per fer front a la caiguda d'ingressos, la companyia va retallar [800 milions de dòlars en màrqueting](#) i va anunciar [l'acomiadament de 1900 treballadors](#) –25% de la plantilla mundial–, que fonamentalment es tractava de treballadors d'empreses subcontractades com un [call center de Barcelona](#).

Després d'un any convuls, el mes de desembre Airbnb sortia a Borsa. Precisament, feia menys d'un mes que Pfizer va anunciar que havia aconseguit una vacuna eficaç contra la COVID-19, fet que va provocar un [repunt de totes les borses](#) i, especialment, de les empreses de la branca BEACH cotitzades. En un context d'enorme liquiditat, després de les injeccions dels bancs centrals, i amb els anuncis del retorn del *business as usual*, [Airbnb es va estrenar a Wall Street duplicant el valor de sortida](#), passant dels 100 mil milions de dòlars –malgrat tancar l'exercici amb unes pèrdues d'uns 1.500 milions de dòlars–. Un valor que superava el de les principals cadenes hoteleres mundials: Hilton, IHG i Marriott. Amb la sortida a Borsa, entre els principals accionistes de la companyia, a més dels socis [fundadors](#) –Brian Chesky (11,6 mil milions de dòlars), Joe Gebbia (10,7 mil milions) i Nathan Blecharczyk (10 mil milions), es trobava el fons de [Sequoia Capital](#) (12,4 mil milions de dòlars). Gràcies a aquest fons, que també ha participat en empreses com Apple, Instagram o Google, la companyia va obtenir finançament per a iniciar la seva expansió l'any 2009. Per poder comprendre l'extraordinària sortida a bossa d'Airbnb no només s'ha de tenir en compte al fenomen de l'elevada liquiditat, sinó que seria plausible pensar que en el turisme postCOVID-19 les fórmules Airbnb siguin les que es vagin imposant en la producció turística. D'una banda, la companyia compta amb els avantatges de les corporacions tecnològiques de plataforma, assumint riscos relativament baixos en tenir uns costos fixos molt inferiors als d'altres corporacions com les hoteleres. D'altra banda, és probable que, amb la potencial caiguda del turisme urbà i de les destinacions turístiques de masses, es produeixi un aprofundiment de la mercantilització turística dels habitatges en les zones rurals pròximes a les àrees metropolitanes –tal com ja ha ocorregut en bona part de la UE (European Commission, 2020).

Treball turístic, més precarietat

Amb la interrupció de bona part de l'activitat turística a causa de la pandèmia, **el treball vinculat a aquesta tipologia d'activitats ha patit una forta destrucció, comparativament major que en altres sectors**, i que ha posat en evidència l'enorme vulnerabilitat del turisme. En el cas espanyol, on el , segons l'Institut Nacional d'Estadística (INE), això no pot ser considerat un problema menor. Casos como [l'acomiadament el maig del 2020 de 924 treballadors i treballadores d'un call center subcontractat per Aibnb](#) a Barcelona, responsable de l'atenció dels seus clients, ens va posar aviat en alerta davant la situació que s'acostava. D'acord amb les da-

des aportades per Comissions Obreres, durant l'any 2020, mig milió de persones d'aquest sector podrien haver perdut el seu lloc de treball: [fins el mes de novembre haurien deixat de cotitzar a la Seguretat Social 238.524 persones en hostaleria](#), i 340.372 persones estaven incloses dins d'Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació (ERTO), amb un futur incert [que podria acabar en desocupació](#). En aquest sentit, [a partir de desembre del 2020 han començat a acumular-se casos](#) d'acomiadaments a empreses que prèviament han estat amb ERTO. Així, [la cadena hotelera NH va anunciar a mitjans de febrer del 2021 que plantejava fer un Expedient de Regulació d'Ocupació \(ERO\)](#) en el qual preveia acomiadar a unes set-centes persones dels seus serveis centrals, principalment a Madrid i Barcelona, quan aquesta empresa s'ha beneficiat prèviament d'ajudes públiques a través dels ERTO. Per part seva, els sindicats han denunciat que es tracta d'una operació [per contractar personal més econòmic](#) aprofitant la conjuntura. Un altre exemple semblant, també de mitjans de febrer del 2021, és el de la cadena Iberostar, en la seva divisió de viatges, World-2meet (W2M), que va finalitzar l'ERTO que tenia amb un acord amb els sindicats per a posar en marxa [un ERO que comporta 246 acomiadaments](#), davant dels 299 inicialment anunciats per l'empresa, i dels quals [167 es concentraran a les Balears](#), la zona més afectada. Per les mateixes dates, una altra gran empresa d'intermediació, Logitravel, [va anunciar un ERO en tres de les seves filials](#) que podria afectar entre 300 i 400 persones treballadores.

En ciutats com **Barcelona**, on el turisme té un especial pes en la seva economia, la pèrdua d'ocupació en aquest sector augmenta clarament. Segons fonts del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya [sistematitzats per l'Observatori de Turisme a Barcelona](#), en el tercer trimestre del 2020 els afiliats a la Seguretat Social van disminuir un 16,4% en comparació amb les dades del mateix període de l'any anterior, 16.525 afiliats menys. Així mateix, durant el mes de setembre del 2020 el nombre de contractes acumulat es va reduir un 72,4% en contrast amb les dades d'aquell mateix mes l'any 2019.

La pèrdua d'ocupació ha estat generalitzada en les diverses branques de l'activitat turística: serveis d'allotjament, alimentació, entreteniment, atraccions turístiques, gestió de viatges i informació, transport, i fins i tot en institucions culturals com a museus, on es registra una enorme quantitat d'acomiadaments [segons una enquesta del Consell Internacional de Museus \(ICOM\)](#). Episodis com els viscuts per la tripulació dels creuers, que [durant mesos no van poder tornar als seus llocs](#)

[d'origen i van romandre reclosos als vaixells en una situació de màxim risc sanitari](#), mostren la cara més extrema d'aquesta situació. En contrast amb els discursos apològics de la indústria i els seus lobbis, **l'actual crisi ha confirmat que el treball turístic és un recurs d'un sol ús**, del qual les empreses prescindeixen sense majors garanties quan ho necessiten.

Aquesta situació **ha afectat d'una forma aguda als col·lectius laborals que es trobaven en una situació laboral més precària**, el que comporta un [increment de la desigualtat](#). De fet, la destrucció d'ocupació es va concentrar des d'un inici de la pandèmia en els [llocs de feina temporals](#), que es el que demostra un comportament més volàtil a causa precisament de la seva vulnerabilitat, [como es desprèn de la Enquesta de Població Activa](#) (EPA) amb dades del quart trimestre del 2020. En l'última quinzena de març del 2020 [més de dues terceres parts dels 900.000 llocs de feina perduts eren temporals](#). La seva incidència s'ha produït d'una forma especial en [persones immigrants](#), [dones](#) i joves, que ocupen pitjors posicions en el mercat laboral. Pel que respecta a la joventut, durant els últims anys era en qui es concentraven les majors taxes de parcialitat involuntària, que suposa poder treballar menys hores de les desitjades, [segons un estudi de l'Observatori Social de La Caixa](#). I durant aquest últim any, la destrucció d'ocupació s'ha produït majoritàriament entre els més joves. Així mateix, segons dades de l'Enquesta de Població Activa, [la pèrdua de feina ha sigut quatre vegades superior entre els menors de 25 anys que en el total nacional](#).

A més de la pèrdua d'ocupació, l'actual crisi s'ha traduït també en una **disminució salarial** que incideix especialment en els qui ja percebien menors ingressos i estaven en pitjors condicions en el mercat laboral. Així ho mostra [un estudi d'Eurostat sobre l'afectació de la pandèmia en els ingressos laborals](#). En el cas espanyol, durant l'any 2020, els qui tenien els ingressos més baixos han rebut un 10% menys en comparació amb l'any anterior, a diferència dels qui perceben les retribucions més altes, per als quals només s'ha reduït un 2%. En el mateix sentit, les persones joves, d'entre 24 i 39 anys, serien les que més han vist reduït el seu salari, a més de sofrir retallades majors en les hores treballades, [segons un informe de l'empresa demoscòpica 40db](#) a partir d'una enquesta a mil persones entre 16 i 75 anys a Espanya. Per altre banda, existeix també el risc que s'[incrementi la bretxa salarial entre homes i dones](#) que, segons dades d'UGT, es situa en termes generals per sobre del 23%, amb una reculada de 3 punts que torna a situar la diferència en les xifres del 2013. Això explicaria perquè les dones troben feina en sectors molt feminitzats amb pitjors retribucions,

com l'hostaleria, els allotjaments o el comerç. D'alguna manera, la conjuntura també afavoreix que els empresaris apliquin rebaixes salarials les quals anteriorment no s'haguessin atrevit. Així, per exemple, [el grup Globalia va imposar reduccions de fins un 30% en els salaris de la plantilla d'Air Europa](#), tot i que ha rebut préstecs de l'Estat a través de la Societat Estatal de Participacions Industrials (SEPI).

L'ocupació informal associada al turisme també s'ha vist fortament colpejada, la qual cosa ha provocat que certs col·lectius tinguessin majors dificultats per sobreviure. Així, en ciutats com Barcelona, amb la caiguda de la presència de turistes, venedors ambulants, coneguts com “manters”, impossibilitat aquest mitjà de vida, semblaria que han derivat cap a la recollida de fruita en el camp o [es dediquen a la recollida de ferralla](#), segons el Gremi de Recuperació de Catalunya, encara que també ha hagut una minoria que ha pogut trobar feina [elaborant mascaretes](#) en millors condicions.

La precarietat estructural en la qual s'ha fonamentat el turisme, incrementa les dificultats dels treballadors i treballadores davant situacions greus com les actuals. Així, els baixos salaris i l'extensió de formes d'ocupació atípiques (contractes temporals, a temps parcial, externalitzat, entre altres), permeten poca capacitat d'estalvi. La necessitat de guanyar-se la vida pràcticament al dia empeny a moltes persones a córrer majors riscos sanitaris per fer front a les seves necessitats, o [treballar sense suficients mesures de seguretat](#). **Com més gran sigui la precarietat dels treballadors del turisme més s'aguditza la seva vulnerabilitat, i això accentua el seu risc, i el del conjunt de la societat**, davant de previsible noves situacions de crisi sanitària.

Tot aquest procés de destrucció d'ocupació i empitjorament de les condicions laborals ha donat lloc a un increment **dels processos d'empobriment i exclusió social de sectors laborals tradicionalment associats al turisme**. L'agreujament de la crisi econòmica, sense altres sectors capaços de generar llocs de feina de manera equivalent, i una major pressió sobre els serveis públics de protecció social, a més de problemes socials apressants com l'habitatge, pot derivar en una acceleració de dinàmiques d'empobriment i exclusió social. La pandèmia de la COVID-19 arriba en un moment en què els efectes de l'anterior crisi del 2008 encara no havien estat resolts, amb un elevat nivell de pobresa crònica. De fet, [la taxa de risc de pobresa a Espanya no baixa del 20% de la població des de l'any 2007](#), segons dades de l'Enquesta de Condicions de Vida de l'INE. I la incidència de la pobresa entre persones treballa-

dores a Espanya també ha empitjorat. La pobresa severa assoleix ja la xifra de més de 5 milions de persones a Espanya, segons un [estudi d'Oxfam](#), que [empitjora per la despesa mínima en termes de protecció social](#), una de les més baixes de la Unió Europea. Una investigació realitzada per economistes de la Universitat Complutense de Madrid (UCM) i de la Universitat d'Oxford (Anglaterra) identifica que [l'índex de pobresa a Espanya podria augmentar en 10 punts, del 25 al 35 per cent, però amb major incidència en les comunitats autònomes que més depenen del turisme](#), com Canàries (14 punts) i Balears (19).

En l'actualitat el mercat laboral no pot garantir a un nombre creixent de persones treballadores una feina decent i això té com a conseqüència la vulneració de necessitats i drets bàsics (FOESSA, 2020). En conseqüència, durant els últims mesos [s'han incrementat molt les demandes d'ajuda als Serveis Socials per part de persones amb un perfil de treballador precari](#), vinculat en especial a la hostaleria i el comerç. En el cas de Balears, una de les comunitats més turísticades, amb aproximadament un 35% del seu PIB en aquesta activitat, la distribució per part de la Creu Roja d'ajudes bàsiques, que inclouen aliments, productes d'higiene personal o de neteja de la llar, [ha passat d'11.000 el 2019 a 52.000 en els deu primers mesos de 2020](#). En ciutats turístiques, especialment aquelles que es van construir sota lògiques fordistas vinculades al mercat internacional amb forts nexes amb grans turoperadores, aquesta dependència d'un sol tipus d'activitat és molt elevada i pot comportar un risc alt. Per exemple, [a Catalunya la desocupació s'aguditzza especialment a les ciutats costaneres turístiques](#) i les seves perspectives de recuperació són [molt pitjors que en altres comarques](#) amb major diversificació econòmica i presència d'activitat industrial. La diferència entre territoris turísticats i territoris amb turisme es distingeix en aquests moments de manera aguda, ja que en el primer cas, la crisi de l'ocupació turística té efectes estructurals que sobrepassen el soci-laboral, mentre que en l'altre l'afectació, tot i que pugui ser greu, és més aviat de caràcter sectorial (Borràs, 2020). D'aquesta manera, no pot descartar-se la possibilitat d'assistir a un cicle semblant al qual es va produir amb la desindustrialització de ciutats emblemàtiques com **Detroit** o **Flint** als Estats Units després de la fallida de la producció automobilística. Serà aquest el destí de ciutats del litoral mediterrani com **Salou**, **Calvià** o **Lloret de Mar**, [la població de la qual es veu cada vegada més abocada a les ajudes alimentàries para sobreviure?](#) ¿O de llocs com **Los Cristianos**, en el municipi d'Arona, al sud-oest de Tenerife, [que ja s'ha abandonat](#), sense pràcticament cap comerç?

Els governs de diferents països han habilitat **mecanismes de protecció social per als treballadors i treballadores del turisme**, amb major intensitat en uns casos que en uns altres. A Espanya, gràcies als Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació (ERTO) [s'ha pogut reduir significativament l'impacte de la crisi en l'ocupació](#). Per aquesta via, algunes treballadores i treballadors han rebut una prestació per part de l'Estat que cobria una part significativa del que era el seu salari mentre no hi havia activitat. En ple confinament, el nombre de persones en ERTO a Espanya va ascendir a 3,6 milions (23% dels treballadors) i en termes relatius les [majors proporcions es van concentrar en els dos arxipèlags](#) caracteritzats per la seva híper-especialització turística (Balears amb un 38,6% dels seus treballadors en ERTE i Canàries amb un 37,1%). El [desembre del 2020](#) la xifra va descendir fins a 755.613. La majoria es concentraven en els sectors de menjars i begudes i allotjament. La dificultat per impulsar de nou el cycle turístic a causa de la persistència de la pandèmia ha forçat la [pròrroga dels ERTO](#) fins a finals de maig del 2021 a l'espera que l'augment de les vacunacions permeti recuperar la temporada turística. Però accedir a aquests instruments de protecció social ha estat diferent en funció de la posició que s'ocupava en la jerarquia laboral prèviament existent. I com estructuralment **el sector s'ha fonamentat en treball precari de manera majoritària** (Cañada, 2019), el seu efecte ha estat que els qui tenien pitjors condicions de feina, amb contractes a temps parcial o temporal, sota processos d'externalització, o com a autònoms, [han tingut dificultats majors per accedir a aquesta tipologia d'ajudes](#), i en el cas de fixos discontinus ha variat en funció dels territoris.

Malgrat la rellevància de les polítiques d'ajudes a treballadors i treballadores, presenten grans limitacions ateses les profundes transformacions laborals caracteritzades per la cronificació de la precarietat. En aquest sentit, aquelles persones que estaven subjectes a contractes temporals i precaris, i encara més aquelles persones que treballen en l'economia informal, no han pogut acollir-se a aquesta mena de prestacions. Això ha tingut un particular biaix de gènere, perquè les pitjors condicions d'ocupació es concentren majoritàriament en dones, i si a més es tenen en compte variables de raça, edat i origen de classe social encara més (Moreno i Cañada, 2018). Els col·lectius més precaris i vulnerables de la societat són aquells més exposats a la crisi: sense accés o limitat accés a la sanitat pública, amb insuficients prestacions socials, obligats a buscar altres vies de manteniment, i augmentant els nivells de pobresa (ILO, 2020).

La recuperació de l'activitat turística, encara quan es disposi d'una vacuna generalitzada que faciliti de nou la mobilitat internacional i, d'altra banda, es promogui el turisme domèstic, a curt i mitjà termini, difícilment aconseguirà els volums existents previs a la gran crisi del 2020. Això implica que, en la lluita per la supervivència en un context general advers, amb un mercat turístic menor i de "[competència ferotge](#)", en paraules de **Marta Blanco**, presidenta del Consell de Turisme de la Confederació Espanyola d'Organitzacions Empresarials (CEOE), una de les opcions a les quals recorreran les empreses, com tradicionalment han fet, serà augmentar la pressió per reduir els costos laborals. Aquesta via es pot veure facilitada per un mercat laboral propici a aquesta devaluació del treball. Així, l'increment de la desocupació i l'empobriment, poden accentuar la competència entre persones treballadores per aconseguir un lloc de feina, o que per por de perdre'l [s'acceptin rebaixes en drets i s'aguditzin les dinàmiques d'autoexplotació](#). Aquesta por s'hauria estès àmpliament en l'actual context, sobre condicions de treball, inseguretat i salut en el context de la COVID-19 del Grup d'Investigació en Riscos Psicosocials, Organització del Treball i Salut (POWAH) de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Institut Sindical de Treball, Ambient i Salut (ISTAS) de Comissions Obreres. La pandèmia i la crisi subsegüent estarien actuant sota l'esquema disciplinar conegut com a "doctrina del xoc", popularitzat per la periodista canadenca **Naomi Klein** (2010).

Un altre factor a tenir en compte és que **l'actual conjuntura és poc favorable perquè la negociació de convenis col·lectius resulti favorable per als interessos i necessitats dels treballadors i treballadores**. Segons dades de Comissions Obreres, a finals del 2020, de 53 convenis col·lectius provincials i autonòmics en el sector de l'hostaleria a Espanya, que afecten 1.259.483 persones, 31 estaven en vigor (704.296 persones), 11 estaven en negociació (369.719) i 11 més estaven sense signar (185.468). Els 11 convenis sense signar porten anys bloquejats per la falta d'interès de la patronal, com és el cas de València (que afecta 61.081 treballadors), Murcia (32.595) o Astúries i la Corunya (amb poc més de vint-i-tres mil treballadors en cada cas). Entre aquests, estava en negociació el cas més important, el de Catalunya, que afectava 193.894 treballadors, i que va acabar la seva vigència el 31 de desembre del 2019. Aquest cas era especialment greu, perquè de no haver arribat a un acord, el marc jurídic de referència per als treballadors del sector a partir de l'1 de gener del 2021 hauria sigut el de l'Estatut dels Treballadors, amb condicions significativament pitjors. La manca d'una clàusula d'ultractivitat en el conveni, a diferència de la ma-

joria, en les quals va ser inclosa per pressió sindical, feia que, en cas de no renovació, en lloc de mantenir-se vigents les últimes condicions pactades, la referència passaria a ser la de l'Estatut dels Treballadors, la qual cosa suposa una pèrdua substancial de drets adquirits. Finalment, [en els últims dies de l'any es va arribar a un acord](#), assumit pels dos sindicats amb representació en la taula de negociació, UGT i CCOO, que implicava una renovació del conveni per dos anys (2020-2021), mantenir les taules salarials del 2019 i la supressió de dies d'assumptes propis per al 2021, sense altres canvis majors. Fins a últim moment va estar present la possibilitat que la falta d'acord portés a un empitjorament d'un conveni que ja emmalaltia de clares limitacions, i que en la seva última negociació, per part sindical, només va ser signat per UGT, mentre que CCOO el va rebutjar. En aquest context, sota l'amenaça que encara podria haver estat molt pitjor, es consoliden condicions molt precàries que no modifiquen res referent a les externalitzacions, una de les grans reivindicacions dels últims anys, en particular del col·lectiu de cambres de pisos, i de les diferents associacions de "kellys".

En els pròxims anys caldrà afrontar la negociació del gruix de convenis a Espanya, entre els quals destaca el de Madrid (199.055 treballadors), Las Palmas (74.054), Màlaga (62.673), Alacant (59.612) o Balears (39.794), i continuaran pendents, entre altres, els de València o Múrcia, abans esmentats. En aquest context és fàcil suposar que les organitzacions sindicals ho tindran molt difícil per aconseguir millores, totalment necessàries en l'actual conjuntura, i que com a molt podran mantenir el marc vigent.

A tot això caldria afegir tant la negativa patronal a pactar canvis rellevants en matèria laboral, com per exemple la demanda de [pujar el Salari Mínim Interprofessional](#) (SMI) o [canviar alguns aspectes clau de la reforma laboral](#), como el fet que els fons europeus de reconstrucció [puguin veure's condicionats per les exigències de la Comissió Europea](#) en matèria de pensions o de la mateixa reforma laboral, que pressiona amb una volta de rosca el mercat laboral.

Malgrat la crisi, no totes les empreses estan vivint la situació de la mateixa manera. De fet, algunes corporacions vinculades a les economies de plataforma, com les de compra, recollida i transport de comandes a curta distància a través de repartidors sense una relació laboral clara amb aquestes empreses, han incrementat el seu posicionament en moltes ciutats. Els bars i restaurants cada vegada depenen més d'aquesta mena de serveis, i fins i tot [es veuen amenaçats amb comissions molt al-](#)

[tes](#) per part d'aquestes empreses de repartiment, [quan no son simplement substituïts per 'dark kitchens'](#), cuines ocultes dedicades a preparar menjars a domicili, que [s'estan estenent sobretot en ciutats com Madrid o Barcelona](#). Assistim així a una pèrdua de centralitat del treball de cambrers o cambreres i un creixent protagonisme de repartidors o "riders", en condicions de major desregulació, minses remuneracions, sense protecció social, obligats a treballar assumint riscos per a la seva salut, [extremadament vulnerables](#), i que han arribat a ser considerats com [la classe treballadora de referència de la nostra època](#). Al seu pesar, a més, constitueixen el **símbol d'una derrota cultural**, la de les classes populars que, davant d'una evident degradació de les condicions laborals d'un col·lectiu en creixement, som incapaços d'imposar un sentit comú bàsic de no consumir en aquest tipus d'empreses. D'altra banda, no només algunes d'aquestes empreses adquireixen major pes en l'economia turística, sinó que les seves estructures són prou lleugeres per a desentendre's completament d'una part de la seva cadena de valor, com ocorre amb les grans plataformes de comercialització d'habitatges turístics, com Airbnb, tant dels immobles que no són de la seva propietat com d'activitats considerades no essencials (Cañada, 2020).

La crisi actual també sembla estar accelerant els processos de digitalització i robotització, la qual cosa pot generar canvis fonamentals en les maneres d'organitzar el treball. D'aquesta manera, els qui atenen en la recepció, per exemple, es poden veure substituïts per recursos tecnològics en alguns dels seus processos, [com els de reserves, transfers, check in, check out, entrades a las habitacions o facturació](#), el que permet reduir personal i el que queda reorientar-lo cap a serveis d'informació al client i de caràcter prescriptiu. Així mateix, la tasca dels *check in* en habitatges turístics ja estava sent substituïda de forma àmplia per mecanismes digitals d'obertura i accés als habitatges. No obstant això, hi ha feines que no són fàcils de substituir tecnològicament, o no resulta rendible fer-ho, per les despeses que entraña, en un context de dependència de minerals escassos emprats en els diferents dispositius usats, o perquè els costos laborals ja són significativament baixos a través de la incidència en les formes de contractació, com les tasques de neteja. Però els canvis tecnològics, i sobretot els organitzatius, també poden ser molt rellevants en aquesta mena de tasques que requereixen un esforç físic important, [tot i que puguin presentar-se com una forma d'optimitzar procediments interns o incrementar la seguretat de certes treballadores](#), més aviat impliquen un increment de control sobre el treball efectiu que, de fet, deriva a una mena de [robotització dels processos de treball humà](#).

Un altre dels grans canvis en l'organització del treball que s'ha produït a conseqüència de les restriccions sanitàries en nombroses activitats ha sigut la **promoció del teletreball com a estratègia per reduir el risc de contagi**. En el turisme, a causa de la rellevància de la presència i interacció física amb la clientela, no sembla haver tingut una dimensió semblant a la qual s'ha pogut donar en altres sectors. Així i tot, quan s'ha produït, especialment en empreses grans, com en el departament comercial, de reserves i administració en hotels, o en la gestió de comptes d'empreses en grans agències de viatges, sembla reproduir els mateixos problemes que s'han descrit en altres àmbits: limitacions en la seva regulació, malgrat alguns canvis significatius, com el recent [Real Decret-Llei 28/2020, del 22 de setembre del 2020, de treball a distància](#); mitjans de producció aportats per les mateixes persones ocupades; insuficient control efectiu sobre els horaris; majors obstacles per a l'organització col·lectiva; dificultats de conciliació; i, finalment, major incidència entre les dones, [que corren el risc de que es converteixi en una nova “tornada a la llar”](#). No obstant això, en altres activitats que podrien haver-se organitzat a distància, com serveis d'informació al client, àmpliament subcontractats a través de *call centers*, no sembla que s'hagin traslladat de forma generalitzada als domicilis particulars dels seus treballadors, a causa de les resistències empresarials a perdre el control sobre aquests processos de feina.

En definitiva, tot sembla apuntar que estem davant d'una **“tempesta perfecta”** que pot donar lloc a un **treball turístic més precari en un escenari incert i de major tensió social**.

De nou, *greenwashing*

Amb la mirada posada en els esdeveniments d'últim minut, solem perdre la capacitat analítica que requereix de més assossec i molta memòria. És per això que davant l'aclaparadora quantitat d'informacions vàries cal recordar la recent sacsejada del capitalisme global arran de la crisi financera iniciada el 2008 i quines van ser les solucions polítiques a aquesta crisi. Aquells dies, en els inicis de la crisi, les elits mundials reunides en el G-20 o en el Fòrum de Davos reclamaven fundar de nou el capitalisme i fins i tot acabar amb els paradisos fiscals. No obstant això, aquests focs artificials van durar poc temps i, fonamentalment **els governs es van dedicar a rescatar les entitats financeres empatxades amb actius tòxics**. Després d'aquests

rescats que es van realitzar **en base a ampliar el deute públic**, el capital financer que havia protagonitzat la bombolla es va llançar a especular amb el deute públic. Aquests moviments van propiciar que els governs adoptessin **l'agenda de l'austeritat caracteritzada per retallades en la despesa pública i privatitzacions de béns i serveis públics**. El resultat va ser un augment considerable de la desigualtat i vulnerabilitat social (Lapavitsas i Fkassbeck, 2015). La lectura política d'aquesta sortida de la crisi era brutalment evident, així com les lectures que es poden extreure davant les solucions aplicades al Sud Global després de les successives crisis des de la dècada dels vuitanta. **El missatge és que els deutes es paguen i que el deute és una de les armes polítiques més potents per a aprofundir l'acumulació per desposseïció planetària** (Graeber, 2012).

Analitzar les diferents respostes polítiques enfront de la crisi de la COVID-19 desbordaria sense cap dubte els objectius del present treball. No obstant això, per completar el quadre de la nostra anàlisi hem de considerar algunes de les principals línies d'actuació política. **Les polítiques adoptades es poden classificar en funció del seu marc espai-temporal, el seu àmbit d'actuació –sanitari, econòmic, social–, i orientació –amortiment i rescat, recuperació–**. De manera succinta, identifiquem les característiques de cadascuna d'aquestes línies d'actuació política.

En primer lloc, podem destacar **la resposta sanitària a l'inici de la pandèmia**. En aquells dies, les polítiques van ser erràtiques i diferien significativament entre països. Un primer grup de països, fonamentalment del sud-est asiàtic, van dur a terme confinaments primerencs, control (digital) de la població i severes restriccions als viatges. Un segon grup que van seguir més o menys les mateixes estratègies que els països del sud-est asiàtic, però sense la disciplina social d'aquells països, que com Nova Zelanda van aconseguir pràcticament eradicar la malaltia. Posteriorment, després que aquests països implementessin restriccions als viatges, aquestes es van estendre a nivell mundial. Un tercer grup de països que comptaven amb sistemes de salut públic relativament robustos, com per exemple Alemanya, van optar per fer front a la malaltia amb mesures de confinament selectives i no estrictes, distanciament social, i amb un major desplegament sanitari (per exemple, proves PCR). Un quart grup de països, com Espanya o l'Argentina, que comptaven amb uns sistemes de salut públics precaris i vulnerables i que van adoptar mesures de confinament severes quan la pandèmia va començar a desbocar-se. Finalment, tindriem un grup de països que amb sistemes de salut públic molt precaris van encapçalar el deliri nega-

cionista de les seves autoritats sobre el coronavirus, destacant entre ells Nicaragua, el Brasil o els Estats Units.

Quan semblava que la incidència de la “primera onada” començava a remetre es van començar a desplegar noves respostes sanitàries per aplacar el virus i, sobretot, reactivar el circuit d’acumulació sota la premissa d’establir una “nova normalitat” –el *business as usual*–. Així, de manera desigual a nivell mundial, una vegada superada l’enorme pressió sobre els mitjans hospitalaris de la “primera onada” i després que es desplegés la producció i distribució de material sanitari, es van començar a implementar mesures sanitàries que anirien des de l’ús generalitzat de mascaretes fins a la realització de proves massives per detectar la COVID-19, i així poder actuar de manera immediata. No obstant això, les proves i el control epidemiològic que les acompanyaven requerien recursos financers i humans, la qual cosa en estats desestructurats per les polítiques d’austeritat era pràcticament impossible. De tal manera que en la fase posterior a la primera onada es tornaven a reproduir les enormes bretxes en la gestió de la coronacrisi a nivell global.

Enfront de múltiples **pressions per a reactivar el circuit turístic**, Europa va liderar la relaxació de les restriccions als viatges. En el cas dels estats de la [Unió Europea](#), les mesures i criteris per aixecar les restriccions i gestionar els fluxos de visitants depenia de cada país. Si bé en un primer moment s’afirmava que per a viatjar es necessitaria un test PCR i/o dur a terme quarantenes, tant en la destinació com a la tornada al país d’origen, aviat aquestes mesures es descartarien. Suposaven una excessiva restricció per la reactivació del cycle turístic. En canvi, des de diferents països s’activava la [carrera per veure qui captava abans el turista europeu](#) mitjançant fórmules com els “corredors bombolla” o “corredors turístics”. En el cas espanyol, el primer “[corredor turístic](#)” es va establir entre Alemanya i Balears. Per aquesta raó, es partia del supòsit que es permetrien els viatges entre espais amb baixa incidència de la COVID-19. No obstant això, al cap de poc temps de la reactivació del cycle turístic es va produir un augment dels casos de COVID-19 en les zones turístiques espanyoles, la qual cosa va portar al fet que els [països europeus augmentessin les mides i restriccions per viatjar a Espanya](#). En ple mes d’agost havia acabat la [temporada turística](#). Després de la decepció de l’estiu del 2020, a l’octubre la [Comissió Europea](#) va desenvolupar una sèrie de mesures comuns per tractar la qüestió dels viatges en els estats membres de la UE, entre les quals destaca la realització de la [cartografia sobre el risc de COVID-19](#) en base a la qual els estats membres establirien les corresponents mesures i restriccions. De totes maneres, la segona i tercera

onada de la pandèmia van comportar majors restriccions als viatges. Més enllà de quarantenes i proves PCR, totes les expectatives per reactivar el circuit turístic recauen en què [com a mínim el 70% de la població s'hagi vacunat abans de l'estiu de 2021](#). En qualsevol cas, el procés de vacunació es veu severament alentit degut, fonamentalment, a les perverses lògiques mercantils de les corporacions farmacèutiques i les seves patents (Plaza, 2021). De fet, la [major part de les dosis de vacunes](#) les han adquirit els països del capitalisme avançat, deixant al marge el Sud Global que Winnie Byanyima (2021) ha definit com un “apartheid de vacunes”. No obstant això, davant les aclaparadores evidències que el dubtós i lent avanç de la vacunació es deu al fet que està subjecta a la violència del capital, des dels [lobbis turístics](#) se senyala la mala gestió pública como única causa i proposen como solució més actuació privada.

Davant l'esclat de la pandèmia i amb la finalitat de fer front al cop econòmic que va suposar el confinament es van perfilar tota una sèrie de **polítiques d'amortiment i rescat**. En un primer moment, els bancs centrals de les principals potències –Estats Units, Unió Europea, el Regne Unit i el Japó– van posar en marxa **programes d'expansió quantitativa** (*quantitative easing* - QE), mentre que el [Banc Popular de la Xina](#) optava per una política centrada en la rebaixa de tipus d'interès, renegociació de préstecs, injecció de liquiditat subjecta a préstecs a mitjà termini en lloc de la compra de bons. L'altre pilar que acompanya el QE és la reducció dels tipus d'interès a mínims històrics. Les injeccions de liquiditat sumen quantitats astronòmiques: la [Reserva Federal](#), després d'una primera operació de dos bilions de dòlars, va anunciar que no s'establirien límits a l'expansió quantitativa, situant-se al febrer del 2021 al voltant dels 7,4 bilions de dòlars; el Banc Central Europeu va llançar el Programa de Compres d'Emergència Pandèmica de 750 milions d'euros, [ampliant a 1,85 bilions d'euros](#); el [Banc d'Anglaterra](#) va injectar 895 mil milions de lliures; o el [Banc del Japó](#) anunciant compres il·limitades de deute públic i bons corporatius. En principi aquestes operacions haurien, entre altres coses, dotar de liquiditat als governs per fer front a les despeses de la crisi, injectar liquiditat a les entitats financeres per mobilitzar el crèdit, apuntalar el valor de les corporacions davant un escenari de pèrdues, rebaixar el valor de les divises i incentivar les exportacions. No obstant això, una de les principals conseqüències que es deriven de la política del QE és un augment del preu de les accions, la qual cosa alimenta la bombolla borsària (Dolack, 2020).

Si bé als països del capitalisme avançat han sigut els bancs centrals els encarregats d'activar l'helicòpter monetari, entre altres mesures, el **Fons Monetari Internacional** i el **Banc Mundial** han tingut un protagonisme especial als països del Sud Global, en ampliar recursos financers i suspendre temporalment el pagament dels serveis del deute. Tal com sosté el mateix FMI la coronacrisi comportarà el major deute de la història del capitalisme (IMF, 2020). D'aquesta manera, **les denominades polítiques d'amortiment de la crisi traslladen al futur deutes aclaparadors**. En cas d'aplicar-se les mateixes lògiques del passat recent, els costos socials que suposaria fer front al major deute de la història podrien no solament prolongar la crisi, sinó també desencadenar potents turbulències sociopolítiques. De fet, dos informes del FMI publicats a l'octubre del 2020 i gener del 2021 [alerten d'una possible onada global d'esclats socials](#) en el termini d'un màxim de dos anys després de la fi de la pandèmia.

Per evitar el sofriment que provocarà el deute, diferents col·lectius s'han pronunciat a favor de la condonació del pagament del deute. No obstant això, davant la [petició per part d'economistes europeus de cancel·lar el deute](#), Christine Lagarde, presidenta del BCE, va respondre rotundament que [és inconcebible que el BCE condoni el deute vinculat a la COVID-19](#).

Entre les polítiques d'esmoreïment i rescat cal destacar totes aquelles **mesures dirigides a pal·liar els efectes de la crisi en la destrucció d'ocupació i assegurar ingressos per les persones i col·lectius més afectats per la pandèmia**. Aquest tipus de polítiques són molt variades i desiguals a nivell mundial. La seva implementació té molt a veure amb dos factors: d'una banda, la fortalesa de les polítiques públiques en matèria d'ocupació i protecció social prèvies a l'esclat de la pandèmia. I, d'altra banda, les mateixes característiques del món laboral segons el grau de formalitat/informalitat, característiques contractuals, etc. Una mostra d'aquesta mena de polítiques és el [SURE](#) (Instrument Europe de Recolzament Temporal per Mitigar els Riscos de Desocupació en una Emergència) de la Comissió Europea, un fons de 100 mil milions d'euros en forma de préstecs als estats membres per costejar els efectes de la crisi en el treball. Els dos principals països que han acudit al SURE són Itàlia (27,4 mil milions d'euros) i Espanya (21,3 mil milions d'euros). De nou, aquest instrument també generarà deute i actualment els [principals beneficiats dels bons socials](#) són grans fons d'inversió, asseguradores i fons de pensions. Espanya és un cas exemplar de l'aplicació d'aquesta mena de polítiques, mitjançant

l'aplicació dels anomenats ERTO (Expedient de Regulació Temporal de l'Ocupació) anteriorment explicats.

A més de les polítiques de protecció social indicades, els governs de diferents països del món han desplegat mesures de suport a les empreses com, per exemple, l'ajornament i/o reducció d'impostos, moratòries en el pagament de la cotització social, ajudes directes en forma de préstecs, reducció d'impostos, com principals mesures³. L'activitat turística, al ser una de les més afectades per la crisi, bona part de les polítiques de rescat i amortiment fan referència expressa al turisme, cosa que no ocorre amb els altres sectors. Una clara mostra d'això és el cas de la [Comissió Europea](#). En l'àmbit turístic les mesures adoptades han anat en diferents sentits. D'una banda, ajudes directes per part dels governs per rescatar companyies com seria el cas de [TUI a Alemanya](#) o [Globalia a Espanya](#). Quant a les demandes de reducció d'impostos per part de les corporacions, les polítiques aplicades han oscil·lat entre la rebaixa fiscal de Donald Trump a les grans empreses (Dolack, 2020) fins a les rebaixes en diversos països de la UE de l'IVA en les activitats de restauració, entreteniment i turisme. A més de la inclusió del turisme en els paquets de rescat globals –per exemple, els ERTO a Espanya on la restauració i l'allotjament representaven el [60% dels treballadors](#) en aquesta situació– i les ajudes directes a empreses, s'han desplegat plans específics com el [pla alemany dotat de 840 milions d'euros](#) destinats fonamentalment a satisfer les demandes de reemborsaments de bitllets i paquets de vacances o el [pla de rescat de l'hostaleria i el turisme espanyol](#) amb 4200 milions d'euros.

Finalment, tenim les **polítiques de recuperació**. En aquest sentit, la COVID-19 ha precipitat una crisi global ja anunciada, i ha servit de pretext per llançar programes de reestructuració del capital a gran escala. Així, s'ha notat que per a fer front a la coronacrisi s'hauria de llançar un “Pla Marshall” (Kozul-Wright, 2020). A més, l'esclat de la crisi s'ha entrelaçat amb les exigències per la descarbonització del capitalisme derivades de l'emergència climàtica. En aquest sentit, ja abans de la pandèmia i des de diferents fronts es venia reclamant l'anomenat *Green New Deal* (Klein, 2019). Així, bona part dels plans de recuperació de les principals potències basculen retòricament sota dos eixos: sostenibilitat i digitalització. Tal com exposen Climate Action Tracker, a partir de l'anàlisi dels paquets de polítiques recuperació davant la

3 Pel cas dels estats membre de la UE es recomana consultar aquest lloc Web de la [Comissió Europea](#). En el cas específic del turisme (tot i no cobrir tots els països del món) es pot consultar la web de la [UNWTO](#).

COVID-19, de cinc dels grans emissors de gasos d'efecte d'hivernacle –Xina, UE, l'Índia, Corea del Sud i els EUA–, la major part dels programes de rescat no estaven condicionats ambientalment. O bé, malgrat la retòrica ambiental trobem que la major part de les partides no estaven subjectes a condicionants ambientals (CAT, 2020).

Probablement, un dels casos paradigmàtics del **gir verd dels paquets de rescat** és el de la UE. La COVID-19 ha servit per desplegar un ampli paquet de polítiques per orientar la reestructuració del capital europeu amb l'objectiu de situar de nou la potència europea en l'ordre internacional que emergeixi després de la pandèmia. El maig del 2020 la **Comissió Europea** va presentar el paquet de mesures [Next Generation EU](#) (NGEU) dotat amb 750 mil milions d'euros als quals s'afegeix 1,07 bilions procedents del Marc Financer Pluriennal. Els estats membres hauran de formular plans de recuperació i resiliència dels quals prop d'un 30% ha de destinar-se a projectes verds i un 20% a digitalització. Més enllà de la retòrica, tot sembla indicar que les grans companyies del capital fòssil –incloses les turístiques– seran les grans beneficiàries d'aquestes mesures (Pérez, 2020). Particularment, [les grans companyies turístiques espanyoles s'han unit per captar 5800 milions](#) d'euros del Next Generation EU per suposadament destinar-los a la reconversió cap un turisme verd i intel·ligent, més uns altres dos mil milions per la renovació de dotze zones turístiques madures sol·licitats per [Meliá, Barceló, Riu e Iberostar](#). Juntament amb les polítiques de rescat verd també s'han llançat unes altres que van precisament en la línia oposada com és el cas dels Estats Units on Trump va aprofitar la pandèmia per eliminar o rebaixar lleis de protecció ambiental (Holden, 2020) o el cas d'Espanya on diferents governs autonòmics van rebaixar normatives ambientals (Tena, 2020). Entre les mesures de recuperació turística, a més dels paquets directes, sembla que els mecanismes de control digital jugaran un paper cada vegada més important –turistes amb codi de barres–, lectures amb codi QR per al suposat control biomèdic dels clients, a més de la supervisió digital del treball amb la possibilitat d'implicar dosis d'explotació majors.

En definitiva, es tracta de mesures que serveixen per apuntalar a les grans corporacions i el reverdiment del capitalisme, però que deixen intactes les causes de la pandèmia: la crisi de la biodiversitat. Tal com argumenta Andreas Malm (2020), tot sembla indicar que **l'agenda reformista arriba massa tard davant una situació d'emergència crònica**. És per això que cal repensar i formular de nou com

actuem políticament, des de posicions emancipadores, per resistir a l'efecte de la COVID-19 i organitzar-nos col·lectivament en un món travessat per la concatenació d'emergències.

Perspectives per sortir de la crisi, també des del turisme

Els processos de turistificació han donat lloc a una enorme vulnerabilitat social que s'ha vist agreujada per la COVID-19. En conseqüència, ens trobem davant un moment de canvi històric en el qual podem **preveure una deterioració social encara major de la situació anterior a la pandèmia**, sinó hi ha suficient capacitat d'organització i resistència social que ho eviti i reverteixi el procés. A curt termini, les perspectives resulten ombrívoles. En aquesta crisi se sobreposen múltiples dimensions que requereixen diferents respostes. En primer lloc, és necessari reaccionar davant els creixents processos d'empobriment i exclusió social. En segon lloc, han d'establir-se de manera urgent límits al poder financer i corporatiu que acreix les desigualtats socials que donen lloc a les dinàmiques de precarització existent. Finalment, ha de construir-se una proposta política amb la qual posar en marxa un programa de transició socioecològica, atesa la noció de límits, que ens faci menys vulnerables que els actuals models de turistificació, particularment intensos en importants àrees de la geografia espanyola.

Sens dubte, la resposta a l'actual conjuntura va molt més allà del turisme. Requereix **una intervenció política global de caràcter postcapitalista que posi fre a l'actual desordre neoliberal** i al carrer sense sortida al qual ens aboca a la majoria de la humanitat. Però al mateix temps, el turisme és part central de l'actual economia capitalista, i requerim perspectiva política per incidir en la seva transformació. Sense oblidar aquesta dimensió àmplia, en la finalització d'aquest text, **el nostre propòsit és esbossar algunes idees que puguin contribuir a elaborar un programa d'intervenció postcapitalista des de l'àmbit turístic**. Ho fem des de perspectives emancipatòries, és a dir, amb el propòsit moral d'eliminar qualsevol forma d'opressió o dominació i, al seu torn, afavorir una expansió de les capacitats humanes que permetin una vida digna en una societat justa en pau amb el planeta (Goulet, 1995; Wright, 2014).

La principal dificultat amb la qual ens trobem al construir propostes de transformació turística des de posicions d'esquerra és l'escassa tradició de la qual partim en

aquest àmbit específic, a diferència del que ens ocorre en altres àrees, com l'educació, la sanitat o el treball, on ens resulta més senzill identificar propostes de política pròpies. Fins l'actualitat, les esquerres, en les seves diverses expressions i tradicions, s'han concentrat fonamentalment en donar resposta als impactes del model de turistificació. Fer front als processos de desposseïció i explotació no ha sigut fàcil, i és molt el que devem a aquesta resistència social, veïnal i sindical. Sense ella l'escenari seria molt pitjor. Al mateix temps, quan algunes expressions de l'esquerra política han arribat a certs espais de poder institucional ho han fet sense prou força social ni claredat d'idees sobre quines polítiques turístiques s'havien d'impulsar. Amb major o menor capacitat i intenció, s'ha intentat posar certs límits a les pràctiques de “barra lliure” i dictat amb les quals l'empresariat turístic i els seus *lobbis* han actuat sobre les nostres institucions públiques.

Com hem vist anteriorment, l'acció política predominant en moments de crisi associats al turisme s'ha orientat a pal·liar alguns dels seus efectes socials, però, sobretot, s'ha procurat propiciar el rescat i la recuperació del sector empresarial, tant de manera directa com indirecta. Això suposa comprometre una enorme quantitat de recursos, que provocaran una nova [crisi d'endeutament](#), que en termes globals se situa ja a uns màxims [equivalents als que es van generar en la Segona Guerra Mundial](#). Aquest endeutament l'acabarem pagant amb una nova onada de polítiques d'austeritat i, en realitat, sembla que tracten de fer-nos tornar a la situació prèvia al desastre, sota les mateixes lògiques que ens han portat a ell. Així, els riscos de les polítiques que s'estan dibuixant en l'actualitat per a fer front a la crisi del turisme són clares: accentuar el model de vulnerabilitat existent; dilapidar recursos públics destinats a grans corporacions; incrementar el deute públic; deixar fora dels mecanismes de protecció social als sectors socials més desfavorits en un model que estructuralment es basa en la precarietat; i, finalment, i en conseqüència, reforçar la desigualtat.

Enfront d'aquesta situació, des de perspectives emancipatòries en defensa de les necessitats i drets d'àmplies majories, urgeix formular una política turística pròpia que s'integri i contribueixi a un programa ampli de transició socioecològica de caràcter postcapitalista. Això implica un gir en la forma en la qual s'ha entès tradicionalment el turisme des de les esquerres. Si bé el turisme constitueix un mecanisme de mercantilització de relacions i espais al servei de l'acumulació i reproducció del capital, també pot ser concebut i posat en pràctica com una forma de satisfacció

de les necessitats i capacitats humanes, de generació de benestar, salut, recreació, i fins i tot d'educació i pensament crític. Si naturalitzem i essencialitzem només les seves conseqüències negatives correm el risc de quedar-nos sense la capacitat de pensar la seva transformació i desconnectar-nos de les necessitats de totes aquelles persones que depenen d'ell i que, en alguns casos, aspiren a desenvolupar-se professionalment amb dignitat en aquesta activitat. Més aviat, del que es tracta és **d'entendre el caràcter mal·leable del turisme, com a construcció social, les concrecions de la qual depenen de les formes d'organització, gestió i objectius als quals respon i, per tant, apostar per la seva transformació sota altres lògiques.** Aquesta convicció política poc té a veure amb visions naïf que tant han abundat en els últims mesos, que veuen la crisi com una oportunitat perquè “tot sigui millor” i sortir reforçats de l'actual situació, com si es tractés d'un problema de simple voluntat, o de no haver-se donat compte abans dels problemes que hi havia, sense tenir en compte l'economia política del turisme i les relacions de poder que hi ha en joc. Per contra, el que estem proposant és la necessitat d'articular un **programa d'acció política per al qual cal organitzar-se i lluitar social i políticament, que abordi de debò la transformació d'una activitat com el turisme, central en el capitalisme actual.** La situació present requereix que la resistència social, davant les dinàmiques despossessió i explotació derivades de la turistificació, i la voluntat de transformació, puguin avançar en paral·lel.

Quins criteris podrien orientar la formulació de polítiques turístiques en un sentit emancipatori? Com en molts altres àmbits de l'acció política les coordenades des de les quals podem actuar són múltiples i es necessiten al mateix temps. Això és: **resistència social davant les diferents expressions de despossessió i explotació; intervenció política per regular, controlar i proposar; i, finalment, construcció d'altres formes de desenvolupament turístic, sota altres lògiques i objectius als de la reproducció del capital.**

En termes concrets, un programa d'intervenció postcapitalista en el turisme podria contenir les següents orientacions:

En primer lloc, cal impulsar i enfortir els **mecanismes de protecció social centrats en els treballadors i treballadores del turisme**, no al servei de les corporacions. Les formes poden ser diverses i complementàries, però cal vigilar que de manera efectiva els aconseguixin també els qui estaven sotmesos a les formes d'ocupació més precàries, amb contractes temporals, a temps parcial o externalitzats, perquè

aquesta precarietat no era accidental, al contrari, era un component estructural del funcionament de les empreses turístiques com a mecanisme de reducció de costos. L'experiència de mesures com els ERTO, malgrat la seva importància per una part dels treballadors i treballadores del sector, mostra amb claredat les seves limitacions en deixar a una altra part fora, precisament els més desfavorits.

Davant la situació d'emergència social deslligada per la coronacrisis s'han alçat diferents veus a favor d'una renda bàsica universal (RBU), que van des de posicions decreixentistes (Barca et al., 2020) fins aquelles que procedeixen de l'economia ortodoxa (Duffo i Abhijt, 2020). No obstant això, la RBU no hauria de confondre's amb iniciatives com la de l'Ingrés Mínim Vital ([IMV](#)), dirigida cap als col·lectius més vulnerables, alguna cosa així com una renda per els pobres (Raventós, 2020). Actualment, la RBU pot ser una de les principals eines polítiques per la transformació social en un món postCOVID-19.

A més de mesures de suport econòmic, caldria activar un pla de formació que permetés la transició laboral d'aquests treballadors i treballadores cap a altres sectors d'activitat a potenciar, partint del reconeixement i acreditació de les seves competències i incrementant les seves possibilitats de trobar feina en altres activitats.

En segon lloc, caldria **enfortir la resistència social davant dels estralls provocats pel capital turístic**. Això implica una àmplia varietat d'àmbits d'intervenció i d'organitzacions socials implicades, en el moviment sindical, ecologista, veïnal, contra la turistificació, per l'habitatge, cooperativista o feminista, entre altres. Després de la paralització del turisme per la pandèmia, la seva reactivació pot donar lloc a dinàmiques especialment agressives per recuperar la pèrdua de beneficis o sobreviure en un context especialment competitiu. En l'àmbit laboral és on pot produir-se una afectació major, amb un increment de la precarització i pèrdua de drets. El paper dels sindicats és central davant aquesta perspectiva, i encara més en un sector tradicionalment poc organitzat, i a alguns subsectors amb nul·la presència, més enllà d'hotels i agències de viatge. Però davant aquesta situació, els sindicats han de canviar la seva estratègia per atendre i incorporar de manera efectiva una àmplia base social cada vegada més precària i vulnerable, que no estableix vincles amb el treball i amb les empreses com podien fer-ho en el passat, i que han estat en la base social tradicional del sindicalisme. No només es tracta de lluitar contra la precarietat, sense tenir prou en compte a aquests mateixos treballadors i treballadores, sinó de donar protagonisme i dotar-se de noves formes d'organització i participació que incloguin

a col·lectius precaris cada vegada més amplis. De fet, el futur del sindicalisme es juga precisament entre aquests sectors.

A més, es poden desplegar altres agressions per part del capital turístic en diferents àmbits com, per exemple, en la desprotecció ambiental per afavorir les inversions en espais protegits o la reducció de compromisos climàtics per estimular la recuperació turística. Un altre espai en què també s'estan produint pressions és en la reducció de les càrregues fiscals a les empreses turístiques. En societats turistificades la baixada d'impostos a aquestes empreses implica l'augment de la vulnerabilitat social, en veure's reduïda la via de finançament dels mitjans socials que precisament poden pal·liar situacions crítiques com l'actual.

Les perspectives de després de la pandèmia probablement fan dels moviments socials, ecologista, veïnal i sindical, un actor essencial per fer front a les noves lògiques de turistificació.

En tercer lloc, caldria **impulsar una política turística pròpia, que respongués a les necessitats i drets d'àmplies majories, i que pogués sostenir-se des d'àmbits institucionals amb la complicitat, encara que des de l'absoluta autonomia, de moviments socials.** Aquesta política inevitablement ha de contemplar diferents perspectives. Així, un element central hauria de ser **no accentuar la turistificació existent i, per tant, evitar tot intent de tornar a situacions anteriors sense ser posades en qüestió, avaluades i condicionades.** El turisme no pot tenir el mateix pes que ha tingut fins a dates recents o, com a mínim, no en els espais més turistificats. Això implica no hipotecar més recursos públics per reactivar un sector que ens condemna a una major vulnerabilitat. Per tant, és necessari planificar un decreixement voluntari en alguns llocs, encara que es pugui créixer en uns altres en els quals el turisme hagi tingut un paper marginal. Això al mateix temps, suposa pensar el turisme en un marc més ampli de diversificació i complementarietat econòmica. És imprescindible també enfortir els **mecanismes de control públic a diferents escales –fiscal, laboral i urbanística– sobre el funcionament de les empreses del sector.** Per aquesta raó és central desenvolupar una política de **condicionalitat social i ecològica per a qualsevol mena d'ajuda pública relacionada amb el turisme.** A més, les polítiques públiques d'ajuda al sector poden convertir-se en un enorme mecanisme de privatització de recursos públics i això requereix també de coneixement concret, capacitat de seguiment i compromís de compartir informació amb els moviments socials.

Però al mateix temps, des de l'àmbit de la intervenció de les institucions públiques cal **reformular les polítiques turístiques al servei d'àmplies majories**, que tinguin en compte els límits biofísics del planeta. Això implica concebre el turisme com un mecanisme que contribueixi al desenvolupament de les capacitats humanes. Les vies per fer-ho són múltiples com, per exemple, promoure l'accés a àrees naturals pròximes en condicions adequades; [enfortir les polítiques de turisme social](#); recolzar les iniciatives de l'Economia Social Solidaria (ESS); afavorir un [turisme centrat en la proximitat](#), que per raons climàtiques i socials pot ser més resilient; impulsar polítiques de transport públic que afavoreixin una mobilitat associada al turisme més ecològica.

Sota el capitalisme qualsevol activitat econòmica es veu condicionada per les lògiques dominants d'acumulació i reproducció del capital, però cal apostar per multiplicar les possibilitats d'organització de la producció i del consum turístic que intentin escapar d'aquesta hegemonia. Són les **utopies reals**, de les quals parlava el sociòleg marxista nord-americà **Erik Olin Wright**. Alternatives desitjables, viables i factibles amb les quals avançar cap a un futur postcapitalista. Són una de les expressions del pensament emancipatori, que busca transformacions, com a assaig i aprenentatge, però també per resoldre problemes concrets sota altres lògiques. Disposem d'exemples, com el Sesc Bertioga al Brasil amb més de setanta anys en funcionament (Cañada, 2020), que poden ajudar a trobar nous camins, però també necessitem enfortir la recerca, difusió i debat de múltiples experiències que puguin inspirar un canvi de rumb.

La pandèmia de la COVID-19, i la crisi a la qual està donant lloc, ha posat en qüestió el model de turistificació vigent. Els riscos que apareixen en l'horitzó són massa greus per a no tractar d'intervenir socialment i políticament. És molt el que està en joc en aquests moments, i per això és imprescindible tenir una proposta política que ens permeti fer front a la gravetat dels temps que s'aveïnen. La pregunta central és com fem possible aquesta transformació sota perspectives postcapitalistes. La possibilitat no ve donada, es dirimeix en la disputa, en les lluites socials concretes que condicionen què pot fer el capital turístic i en la capacitat de sostenir formes diferents de producció i consum. I per tant implica actors socials, organitzats col·lectivament, que resisteixen i s'afirmen sostenint aquestes alternatives desitjables, viables i factibles amb les quals construir un horitzó d'esperança.

Referències:

- Abate, M., Christidis, P. i Purwanto, A.J. (2020). Government support to airlines in the aftermath of the COVID-19 pandemic. *Journal of Air Transport Management*, 89. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101931>
- Aledo, A., Ortiz, G., Aznar-Crespo, P., Mañas, J.J., Jimeno, I., Climent-Gil, E. (2020). [Vulnerabilidad social y el modelo turístico-residencial español: escenarios frente a la crisis de la COVID-19](#). *Alba Sud*, 14/04/2020.
- Álvarez, Y. (2020a). [Coronavirus, la coartada perfecta para esconder una enfermedad terminal](#). *El Salto*, 03/03/2020
- Álvarez, Y. (2020b). [Seguir inflando el globo pinchado de los mercados](#). *El Salto*, 11/12/2020.
- An, B.Y. i Tang, S.Y. (2020). Lessons from COVID-19 Responses in East Asia: Institutional Infrastructure and Enduring Policy Instruments. *The American Review of Public Administration*, 50 (6-7), 790-800.
- Barca, S., D'Alisa, G., James, S. i López, N. (2020). *Renta de los cuidados ¡Ya!* Barcelona: Icaria Editorial - El Viejo Topo.
- Benach, J. (2020). *La salud es política. Un planeta enfermo de desigualdades*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Bernabé, D. (2020). [La propagación del coronavirus por Europa contra la narrativa centroeuropea derechista](#). *Público*, 28/03/2020.
- Bianchi, R. (2020). [El COVID-19 y las perspectivas para una transformación radical del turismo](#). *Alba Sud*, 22/05/2020.
- Blanco, A. i Blázquez, M. (2020). [Domesticar el turismo. La proximidad en la desescalada](#). *Alba Sud*, 14/05/2020.
- Blázquez, M., Artigues, A.A., i Yrigoy, I. (2015). Crisis y planificación territorial turística neoliberal en las Islas Baleares. *Investigaciones Turísticas*. 9, 24-49.
- Bond, P. i Garcia, A. (eds.) (2015). *BRICS: An Anti-Capitalist Critique*. Johannesburg: Jacana.
- Boni, M.F., Lemey, P., Jiang, X. et al. (2020). Evolutionary origins of the SARS-CoV-2 sarbecovirus lineage responsible for the COVID-19 pandemic. *Nature Microbiology*, 5, 1408–1417.
- Borràs, R. (2020). [Efectos de la COVID-19 en el trabajo turístico. Presentación en el Seminario “Turismo, trabajo y precariedad en la perspectiva post-COVID”](#). *Alba Sud*, 13/11/2020.
- Bringel; B. (2020). Geopolítica de la pandemia, escalas de la crisis y escenarios en disputa. *Geopolítica(s)*. *Revista de estudios sobre espacio y poder*, 11, 173-187.
- Brunet, D. (2020). [Nuestra joya turística sale a la venta: cientos de hoteles ahogados buscan comprador](#). *El Confidencial*, 24/12/2020.
- Bundesbank (2020). [German balance of payments in 2019](#).

- Büscher, B. i Fletcher, R. (2020). *The Conservation Revolution. Radical Ideas for Saving Nature Beyond the Anthropocene*. Londres: Verso.
- Byanyima, W. (2021). [Estamos ante un apartheid mundial de vacunas: la vida de las personas debe estar por encima de los beneficios](#). *elDiario.es*, 6/02/2021.
- Cañada, E. (2015). *Las que limpian los hoteles. Historias ocultas de precariedad laboral*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Cañada, E. (2016). *Externalización del trabajo en hoteles. Impactos en los departamentos de pisos*. Barcelona: Alba Sud Editorial.
- Cañada, E. (2019). Trabajo turístico y precariedad. En E. Cañada i I. Murray. *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo* (pp. 267-287). Barcelona: Icaria Editorial.
- Cañada, E. (2020). [Sesc Bertioga, donde el turismo social construye esperanza](#). Barcelona: Alba Sud Editorial, Informes en contraste, 11.
- Cañada, E. i Murray, I. (2019). Introducción. Perspectivas críticas en turismo. En E. Cañada i I. Murray. *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo* (pp. 7-34). Barcelona: Icaria Editorial.
- Carbonero, M.A. i Abril, D. (coords.). (2020). [Primers impactes de la COVID-19 a la societat de les Illes Balears](#). Palma: Edicions UIB, Palma.
- CAT (2020). [Pandemic recovery: Positive intentions vs policy rollbacks, with just a hint of green](#). Climate Action Tracker.
- CE (2020). [The EU helps reboot Europe's tourism](#).
- CEO (2020). [The BlackRock Model](#).
- Coello, C. (2020). [Los modelos de explotación determinarán la repercusión en las hoteleras de la crisis del covid-19](#). *Hostelmarket*, 26/03/2020
- Colomb, C. i Novy, J. (Eds.) (2016). *Protest and Resistance in the Tourist City*. Londres: Routledge.
- Davis, M. (2020). *Llega el monstruo. COVID-19, gripe aviar y las plagas del capitalismo*. Madrid: Capitán Swing.
- Desmond, M. (2017). *Desahuciadas. Pobreza y lucro en la ciudad del siglo XXI*. Madrid: Capitán Swing.
- Dolack, P. (2020). [La economía política del covid-19](#). *El Salto*, 14/07/2020.
- Duffo, E. i Abhijt, B. (2020). [En defensa de un Ingreso Básico Universal](#). *elDiario.es*, 09/05/2020.
- Elorduy, P. (2020). [Amazon, Blackstone y BlackRock, los grandes beneficiados en la economía tras el covid-19](#). *El Salto*, 21/04/2020
- European Commission (2020). [European Economic Forecast. Autumn 2020](#).
- Fenerty, K. i Rossi, L. (2020). [A look back at global hotel performance in 2020](#). *Hotels News Now*.

- Fernández-Durán, R. (2006). *El tsunami urbanizador español y mundial. Sobre sus causas y repercusiones devastadoras, y la necesidad de prepararse para el previsible estallido de la burbuja inmobiliaria*. Barcelona: Virus.
- Fernández, D. (2020). [Cómo sacar brillo al dinero en 2021. Los expertos creen que la renta variable es la alternativa más atractiva](#). *El País Negocios*, 03/01/2020.
- Fletcher, R. (2011). Sustaining Tourism, Sustaining Capitalism? The Tourism Industry's Role in Global Capitalist Expansion. *Tourism Geographies*, 13, 443-461.
- Fletcher, R. (2019). Ecotourism after nature: Anthropocene tourism as a new capitalist "fix". *Journal of Sustainable Tourism*, 27 (4), 522-535.
- Flores, L. (2020). [Covid-19 y la doctrina del shock en los mercados financieros](#). *El Salto*, 03/04/2020.
- FOESSA (2020). [Distancia Social y Derecho al Cuidado](#). Fundación FOESSA.
- Fortuño, M. (2020). [España, la peor gran bolsa europea](#). *El Blog Salmón*, 14/09/2020.
- Foster, J.B., Jonna, R.J., i Clark, B. (2021). [The Contagion of Capital. Financialized Capitalism, COVID-19, and the Great Divide](#). *Monthly Review*, 72(8).
- Fouda, A., Mahmoudi, N., Moy, N., Paolucci, F. (2020). The COVID-19 pandemic in Greece, Iceland, New Zealand, and Singapore: Health policies and lessons learned. *Health Policy and Technology*, 9(4), 510-524.
- Gabarre, M. (2019). [Tocar fondo. La mano invisible detrás de la subida del alquiler](#). Madrid: Traficantes de Sueños.
- García-Basteiro, A.L. et al. (2020). [Evaluation of the COVID-19 response in Spain: principles and requirements](#). *The Lancet*, 5(11). Doi: 10.1016/S2468-2667(20)30208-5.
- García-Macías, P. i García-Zamora, R. (coords.) (2020). *2020: La pandemia del capitalismo global*. Dublín: CMD Machdohnil Ltd.
- Gössling, S., Scott, D. y Hall, C.M. (2021). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (1), 1-20.
- Goulet, D. (1995). *Ética del desarrollo. Guía teórica y práctica*. Madrid: IEPALA.
- Graeber, D. (2012). *En deuda: una historia alternativa de la economía*. Barcelona: Ariel.
- Grind, K., Eaglesham, J., i Rana, P. (2020). [Airbnb's Coronavirus Crisis: Burning Cash, Angry Hosts and an Uncertain Future](#). *The Wall Street Journal*, 08/04/2020.
- Haberly, D. i D. Wójcik (2017). Earth incorporated: centralization and variegation in the global company network. *Economic Geography*, 93(3), 241-266.
- Harvey, D. (2014). [Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo](#). Madrid: Traficantes de Sueños.
- Harvey, D. (2020). *The Anti-Capitalist Chronicle*. Londres: Pluto Press.

- Higgins-Desboilles, F. (2020). The “war over tourism”: challenges to sustainable tourism in the tourism academy after COVID-19. *Journal of Sustainable Development*, 29(4), 551-569.
- Hinkes-Jones, L. (2014). [Neoliberalism at 30,000 Feet](#). *Jacobin*, 09/05/2014.
- Holden, E. (2020). [Trump aprovecha el coronavirus para dismantlar las leyes de protección medioambiental](#). *elDiario.es*, 17/05/2020.
- Holgerson, S. (2020). [Against the crisis: The crisis is not an opportunity, it's the enemy](#). *International Viewpoint*, 06/04/2020.
- Iaquinto, B.L. (2020). [Tourist as vector: Viral mobilities of COVID-19](#). *Dialogues in Human Geography*, 10/06/2020.
- ILO (2020). [COVID-19: Los efectos devastadores de una crisis sanitaria y económica en las personas ocupadas en la economía informal](#). Nota informativa. Ginebra: Organización Internacional del Trabajo.
- IMF (2020). [A year like no other. IMF Annual Report 2020](#). The International Monetary Fund.
- Juste, R. (2017). *IBEX35. Una historia herética del poder en España*. Madrid: Capitán Swing.
- Juste, R. (2020). *La nueva clase dominante. Gestores, inversores y tecnólogos. Una historia del poder desde Colón y el Consejo de Indias hasta BlackRock y Amazon*. Barcelona: Arpa.
- Kathintsky, I. i Aburto, J.M. (2020). [COVID-19 in unequally ageing European regions](#). *World Development*, 136. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105170>
- Klein, N. (2010). *La doctrina del shock. El auge del capitalismo del desastre*. Barcelona: Paidós.
- Klein, N. (2019). [On Fire. The \(Burning\) Case for a Green New Deal](#). Londres: Penguin Books.
- Kozul-Wright, R. (2020). [¿Un nuevo Plan Marshall para hacer frente al coronavirus?](#) *Open Democracy*, 27/04/2020.
- Kucharz, T., González-Reyes, L., Murray, I. i Flores, L. (2020). [Covid-19, el petróleo, el virus de Wall Street y Estados Unidos](#). *El Salto*, 27/04/2020.
- Lapavitsas, C. i Fkassbeck, H. (2015). *Contra la Troika. Crisis y austeridad en la Eurozona*. Madrid: Ediciones Akal.
- Larrouy, D. (2020). [La debilidad y el creciente deterioro de la banca española amenazan con una nueva crisis financiera](#). *elDiario*, 17/10/2020
- Latindadd (2020). [Ahora o nunca. Impuestos a la riqueza y las grandes fortunas en América Latina y el Caribe](#). Lima: Lantindadd.
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 67, 275-301.
- López, A. (2020). [Impactos del slum tourism en las comunidades anfitrionas](#). *Alba Sud*, 18/10/2020.
- López, I. i Rodríguez, E. (2020). [Miedo y asco en el capitalismo global: el coronavirus y la crisis de beneficiós](#). *El Salto*, 20/03/2020.

- Loureiro, L.O. 2020. [Why bats don't get sick from the viruses they carry, but humans can](#). *The Conversation*, 20/05/2020.
- Malm, A. (2020). *Corona, Climate, Chronic Emergency. War Communism in the Twenty-First Century*. Londres: Verso.
- Martin, M., Lawson, M., Abdo, N., Waddock, D. i Walker, J. (2020). [Combatir la desigualdad en tiempos de coronavirus: Índice de Compromiso con la Reducción de la Desigualdad \(CRI\) 2020](#). Oxfam.
- Martínez Caldentey, M.A. i Murray, I. (2019). Crisis y Desarrollo Geográfico Desigual en la UE (2009-2015). *Revista de Geografía Norte Grande*, 72, 163-184
- Maxmen, A. (2020). Ebola prepared these countries for coronavirus, but now even they are floundering. *Nature*, 583, 667-668.
- Méndez, R. (2018). *La telaraña financiera. Una geografía de la financiarización y sus crisis*. Santiago de Chile: RIL Editores.
- Méndez, R. (2020). [Sitiados por la pandemia. Del colapso a la reconstrucción: apuntes geográficos](#). Madrid: REVIVES.
- Milano, C. i Mansilla, J. (coords.). 2018. *Ciudad de vacaciones. Conflictos urbanos en espacios turísticos*. Barcelona: Pol·len.
- Moreno, D. i Cañada E. (2018). [Dimensiones de género en el trabajo turístico](#). Barcelona: Alba Sud Editorial, Informes en Contraste, núm. 4.
- Morozov, E. (2018). *Capitalismo Big Tech. ¿Welfare o neofeudalismo digital?* Madrid: Enclave de Libros.
- Mostafanezhad, M. (2019). Tourism Frontiers: Primitive Accumulation and the “Free Gifts” of (Human) Nature in the South China Sea and Myanmar. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 45(2), 434-447.
- Murray, I. (2012). [Geografies del capitalisme balear: poder, metabolisme socioeconòmic i petjada ecològica d'una superpotència turística](#). Tesis Doctoral, Universitat de les Illes Balears, Palma.
- Murray, I. (2015). *Capitalismo y turismo en España. Del “milagro económico” a la “gran crisis”*. Barcelona: Alba Sud Editorial.
- Murray, I. (2020). De las geografías del capital a las geografías poscapitalistas. En J. Farinós (ed.). *Desafíos y oportunidades de un mundo en transición. Una interpretación desde la Geografía* (pp. 285-305). Valencia: Publicacions de la Universitat de València.
- Murray, I. i Martínez-Caldentey, M.A. (2020). Turismo y Desigualdad. Un debate pendiente. En G. X. Pons, A. Blanco-Romero, R. Navalón-García, L. Troitiño i M. Blázquez-Salom (eds.). *Sostenibilidad Turística: overtourism vs undertourism. XVII Coloquio Internacional de Turismo AGE-UGI* (pp. 593-606). Palma: Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 31.

- Murray, I. i Cañada, E. (2020). [La singularidad cultural como causa de la expansión del COVID-19 en España: una respuesta](#). *Alba Sud*, 31/03/2020.
- Nhamo, G., Dube, K. i Chikodzi, D. (2020). *Counting the cost of COVID-19 on the Global Tourism Industry*. Cham: Springer.
- Nieves, V. (2020). [El gráfico que revela el impacto real del colapso del turismo en España respecto a otros países](#). *elEconomista*, 01/10/2020.
- Nolan, P. (2014). *¿Está china comprando el mundo?* Madrid: Traficantes de Sueños.
- OECD (2020). [COVID-19 and the aviation industry: Impact and policy responses](#).
- Oltermann, P. i Hoyal, L. (2020). [La estación de esquí que aceleró la primera ola de la pandemia en Europa](#). *elDiario.es*, 19/09/2020.
- Pastor, M. (2020). [Hoteles Híbridos. Adaptación con nuevos usos de los espacios, servicios e innovación tecnológica](#). *Hostelmarket*, 10/12/2020.
- Pérez, A. (2020). *Pactos Verdes en tiempos de pandemias. El futuro se disputa ahora*. Barcelona: ODG / Libros en Acción / Icaria Editorial.
- Pérez, S. i Casado, D. (2021). [Los propietarios de pisos turísticos de Madrid se resisten a pasarse al alquiler tradicional](#). *elDiario.es*, 02/01/2021.
- Piketty, T. (2020). *Capital e ideología*. Barcelona: Ediciones Deusto.
- Plaza, S. (2021). [España se niega, pero aumenta la presión para que el Gobierno apoye la liberalización de las patentes de las vacunas covid-19](#). *El Salto*, 04/02/2021.
- Pratley, N. (2019). [Por qué ha quebrado Thomas Cook](#). *elDiario.es*, 23/09/2019.
- Ramiro, P. i González, E. (2019). [A dónde va el capitalismo español](#). Madrid: Traficantes de Sueños.
- Ramos, D. (2019). El transporte aéreo y la globalización del turismo. En E. Cañada i I. Murray (eds.). *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo* (pp. 241-264). Barcelona: Icaria Editorial.
- Raventós, D. (2020). [El Ingreso Mínimo Vital y la renta básica: nada que ver](#). *Sin Permiso*, 20/09/2020.
- Rendueles, C. (2020). [La tormenta perfecta del autoritarismo](#). *El País*, 29/04/2020.
- Rivas, P. (2020). [La Comisión Europea reconoce que las emisiones de la aviación triplican los datos oficiales](#). *El Salto*, 26/11/2020.
- Robinson, W.I. (2020). [La economía post-covid puede tener más robots, menos puestos de trabajo y vigilancia intensificada](#). *El Salto*, 30/06/2020
- Rodríguez, R. i Espinoza, M. (2018). [De la especulación al derecho a la vivienda. Más allá de las condiciones del modelo inmobiliario español](#). Madrid: Traficantes de Sueños.
- Sánchez, A. (2020). [Cheques, préstamos y montañas de deuda: el año del salvavidas público](#). *El País*, 27/12/2020.

- Sell, S.K. i Williams, O.D. (2020). Health under capitalism: a global political economy of structural pathogenesis. *Review of International Political Economy*, 27(1), 1-25.
- Srnicek, N. (2017). *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Subasat, T. (ed.) (2016): *The great financial meltdown. Systemic, conjunctural or policy created?* Cheltenham: Edward Elgar.
- Stuckler, D. i Basu, S. (2013). *Por qué la austeridad mata: El coste humano de las políticas de recorte*. Madrid: Taurus.
- Teberga, A. (2020). [Una tripulación atrapada en los cruceros](#). *Alba Sud*, 18/08/2020.
- Temperton, J. (2020). [Is this the end of Airbnb?](#) *Wired*, 22/04/2020.
- Tena, A. (2020). [Gobiernos autonómicos apuestan por la desregulación ambiental para salir de la crisis del coronavirus](#). *Público*, 20/05/2020.
- Tourspain (2020). [Saldo por turismo \(millones de euros\)](#).
- UWTO (2020a). [Barómetro OMT del Turismo Mundial mayo 2020. Con especial enfoque en el impacto de la COVID-19](#). Madrid: UWTO.
- UNWTO (2020b). [Covid-19 and Tourism 2020: A year in review](#). Madrid: UWTO.
- Vallano, R. (2020). [Real Estate Hotelero. El tiempo de respuesta al Covid-19 marcará el ritmo inversor](#). *Alimarket*, 12/05/2020
- Voumard, M. (2019). [Promises and pitfalls of ecotourism: patterns from a literature review](#). *Investigaciones Turísticas*, 17, 1-23.
- Wallace, R. (2020). *Grandes granjas, grandes gripes. Agroindustria y enfermedades infecciosas*. Madrid: Capitán Swing.
- Wallace, R. i Wallace, R. (eds.) (2016). [Neoliberal Ebola. Modeling Disease Emergence from Finance to Forest and Farm](#). Cham: Springer.
- Wallace, D. i Wallace, R. (2020). *COVID-19 in New York City. An Ecology of Race and Class Oppression*. Cham: Springer.
- Wilmot, S. (2020). [How Hotel Companies Are Surviving the Coronavirus](#). *The Wall Street Journal*, 13/08/2020.
- Wright, E. O. (2014). *Construyendo utopías reales*. Madrid: Akal.
- WTTC (2020a). Travel & Tourism Recovery Scenarios 2020 and Economic Impact from Covid-19.
- Yrigoy, I. (2016). Financialization of hotel corporations in Spain. *Tourism Geographies*, 18(4), 399-421.
- Yrigoy, I. i Cañada, E. (2019). Fixing creditor-debtors' tensions through labor devaluation. Insights from the Spanish hotel market. *Geoforum*, 98, 180-188.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. Nueva York: Public Affairs.

REFLEXIONS CONFINADES: COM HEM ARRIBAT FINS AQUÍ?

LA VULNERABILITAT DE L'ESPECIALITZACIÓ TURÍSTICA

Joan Moranta⁴

Tradicionalment, alguns empresaris de Balears, quan els seus negocis es fonamentaven bàsicament en el cultiu de conreus, el que feien sovint en llevar-se era mirar el cel per intentar esbrinar si el temps seria favorable per als seus cultius. Això passava majoritàriament abans de 1960, [quan encara hi havia prop de 65.000 agricultors](#) i l'economia depenia de la bonança meteorològica. Seixanta anys després de l'inici d'una important transformació econòmica (actualment queden menys de 6.000 pagesos –incloent ramaders, silvicultors i pescadors– a Balears), impulsada per l'ampliació planificada de les portes d'entrada a les Illes (ports i aeroports), els empresaris actuals, dedicats sobretot [als sectors del turisme i dels serveis](#), segueixen atents a l'esdevenir de la natura, encara que avui vivim d'esquena a ella. Però, ara, no sols estam pendents de la meteorologia, altres factors externs i de diferent idiosincràsia també ens afecten amb contundència, de tal manera que **l'especialització turística de l'economia balear no ha anat acompanyada d'una major fortalesa ni una menor vulnerabilitat del sistema, [sinó tot el contrari](#)**. De setembre de 2019 a març de 2020, han succeït tres esdeveniments de naturalesa distinta que han fet trontollar els fonaments del sistema econòmic alertant, un cop més, el sector turístic balear, en particular, i la societat, en general. Una societat que, malauradament, ja està acostumada a contemplar les lamentacions del sector turístic-empresarial cada inici o final de temporada en torn de potencials males previsions per a les reserves o del no compliment de les expectatives de guanys esperades, respectivament.

Socialització de costos i privatització de beneficis

Els tres esdeveniments dels quals parlem, la [fallida de Thomas Cook](#), la [borrasca Glòria](#) i la [malaltia COVID-19](#), són molt diferents en essència. El primer, una [crisi empresarial a escala global](#), relacionada amb una política empresarial i turística molt dependent de decisions alienes, llunyanes i poc transparents. El segon, una

⁴ Joan Moranta és membre de [Terraferida](#) i científic titular de Centre Oceanogràfic de Balears (Institut Espanyol d'Oceanografia). Aquest article va ser publicat a Alba Sud l'11/03/2020.

crisi meteorològica regional, relacionada amb un escenari de canvi climàtic que es manifesta en un increment tant del [nivell del mar](#) com de la freqüència i intensitat dels [temporals extrems](#). El tercer, una crisi sanitària a escala planetària, relacionada amb la [globalització](#) i la consegüent major capacitat de mobilització de persones i materials d'una punta a l'altra del món.

Però és precisament això els que ens interessa, comprovar els efectes negatius que tenen tres episodis catastròfics, imprevists i d'origen diferent sobre l'economia de les Illes (i el món). Els tres són molt preocupants a causa de totes les conseqüències socioeconòmiques que impliquen, principalment pèrdues milionàries, desacceleració de l'economia i caiguda de l'ocupació, i també increment de la mortalitat en els dos darrers casos. No sols en l'àmbit local, la fallida de [Thomas Cook va deixar atrapats uns 600.000 turistes](#) que gaudien de vacances en destinacions de tot el món, la borrasca va tenir impactes devastadors a la costa del llevant peninsular amb unes [destrosses valorades amb més de 71 milions d'euros](#), i la malaltia està tenint grans repercussions econòmiques i laborals arreu del món, com, per exemple, la cancel·lació del World Mobile Congress de 2020 a Barcelona, amb [un impacte econòmic esperat de 492 milions d'euros](#) i la creació de 13.000 llocs de feina. Els tres tenen en comú que **cada vegada que vénen mal dades, ja sigui a causa d'una mala gestió empresarial o com a fruit de fenòmens naturals, el sector turístic-empresarial reclama intervenció pública per pal·liar les seves pèrdues atenent a una [estratègia de socialització de costos i privatització de beneficis afavorida per les institucions](#).**

La fallida de Thomas Cook

La **fallida del tour operador britànic Thomas Cook** tengué lloc el setembre de 2019 quan es van confirmar les dificultats de l'empresa per fer front als seus pagaments provocades, en part, pel fenomen del «Brexit», tot amenaçant amb una crisi econòmica en cadena. La Federació Empresarial Hotelera de Mallorca (FEHM) va estimar un deute d'uns 100 milions d'euros pendents de cobrament, els transportistes d'autocars xifraven en 5 milions les pèrdues i molts treballadors van quedar a l'atur. Però, a més del deute econòmic i la pèrdua directa de llocs de feina, la fallida va afectar milers d'usuaris, va posar en perill les reserves de la temporada següent i va comprometre la connectivitat de l'aeroport de Son Sant Joan amb els principals

mercats emissors tot afectant més de 350.000 seients. [Els governs central i autonòmic varen sortir al rescat del sector](#) per intentar contrarestar els efectes de la fallida sobre les empreses i els treballadors.

La borrasca Glòria

La **borrasca Glòria** va arribar amb força el mes de gener de 2020 i va fer malbé el litoral illenc, i va arrasar les platges, [ja regenerades per l'efecte d'altres temporals](#), i infraestructures vàries que durant dècades hem construït i reconstruït a primera línia de costa tot desafiant la força de les onades. Una de les conseqüències indirectes que vàrem patir durant els dies que va durar la borrasca Glòria, que va obligar a suspendre durant dies el transport marítim, va ser la [manca d'aliments peribles als supermercats](#), cosa que posa de manifest, també, la precarietat del sistema agroalimentari de l'arxipèlag. Però els mals auguris no s'han fet esperar, els restauradors i empresaris turístics de les zones afectades ja ens han fet saber les nefastes conseqüències econòmiques que tindrà la falta de compromís dels governs central i autonòmic per escometre les reparacions necessàries per deixar les platges i els passejos marítims impecables per a rebre el primer volum important de turistes de l'any. Els danys en infraestructures públiques causats per la borrasca Glòria a les Balears superen els 16 milions d'euros, però els empresaris i [els batles no han deixat de queixar-se](#) davant del fet que el govern de Madrid sols hi volia dedicar inicialment 4,4 milions per a la seva reparació. Els batles dels municipis de Mallorca més afectats per la borrasca han expressat la seva preocupació per l'estat de la franja litoral i han reclamat solucions ràpides, [per via d'urgència i amb possibilitat de botar-se els informes d'avaluació d'impacte ambiental](#), per tal de poder arribar a l'inici de la temporada turística en condicions i evitar una imatge que ara qualifiquen de vergonyosa i caòtica. [Reclamen que part l'Impost de Turisme Sostenible es dediqui a regenerar la costa malmesa](#). Serà interessant conèixer els detalls de les actuacions que hi duran a terme els governs (central i autonòmic) per fer front a les demandes del sector i quines mesures d'adaptació posaran en marxa, tenint en compte les declaracions d'emergència climàtica fetes per les institucions. En aquest sentit, segons ens diuen els científics, [la pèrdua de platges i el retrocés de la línia de costa seran molt significatius a tot el litoral espanyol](#).

La malaltia de la COVID-19

La **COVID-19**, provocada per un coronavirus amb epicentre a Wuhan (Xina), que ja s'ha estès pels cinc continents, tot infectant no sols les persones sinó també els mercats, ja ha arribat (entre febrer i principis de març de 2020) a Espanya i a Balears. La infecció provocada per aquest virus també pot comprometre les reserves de la temporada turística. De fet, la Confederació d'Associacions Empresariales de Balears (CAEB) ja ha manifestat la seva preocupació perquè el coronavirus pugui afectar l'afluència de turistes a les Illes en els pròxims mesos. Però no sols això, sinó que insten les autoritats i administracions públiques que evitin prendre decisions que [no afavoreixin el correcte desenvolupament de l'economia i de la creació d'ocupació](#). En efecte, la CAEB també ens posa en alerta perquè els efectes del virus se sumen a la nova desaceleració econòmica i a l'augment de l'atur. Han estat molts els esdeveniments socials de fires, congressos, exposicions culturals i competicions esportives que s'han vist afectats per les mesures preses per tal d'evitar contagis. Fins al punt que alguns d'aquests esdeveniments han estat suspesos, com, per exemple, la ITB de Berlín, programada per al mes de març, la major fira del sector turístic i [la més important per a Balears](#), on es concreten la major part de les reserves de tota la temporada. La preocupació de la FEHM i de l'Agrupació de Cadenes Hoteleres de Balears (ACH) és evident, i el Govern Balear i el Consell de Mallorca (CIM) han pres nota i s'han posat a fer feina per intentar salvar la temporada turística tot [proposant i organitzant alternatives de promoció de les Illes](#). Els [6,7 milions d'euros que el CIM té previstos](#) per a promoció turística aquest any 2020 s'han d'anar gastant... En aquest cas, són molt importants les mesures que es puguin prendre a tot nivell per evitar el contagi de les persones i reduir-ne la mortalitat. És curiosa l'estratègia conjunta que s'està seguint entre els governs i el sector turístic-empresarial, que intenten transmetre la sensació de màxima tranquil·litat i control de l'epidèmia. Però cal tenir en compte que, encara que sigui possible posar en quarantena les persones, és impossible fer el mateix amb [els mercats i l'economia desregulada](#).

Prioritats per a un canvi de model

Les alarmes, idò, es van disparant en forma de «crisis» (empresarial, climàtica, meteorològica, sanitària, alimentària,...), i **cada vegada es fa més palès que estam en**

una situació de vulnerabilitat i d'alt risc. Però, per poder plantar cara a aquesta situació, cal tenir clares quines són les prioritats. No podem continuar amb la mateixa dinàmica d'intentar reparar any rere any les destrosses que els temporals marítics, cada cop amb més intensitat, provocaran sobre unes infraestructures situades on no haurien d'estar. A més, la causa de la pèrdua d'arena a les platges urbanes no té només el seu origen en els efectes dels temporals. Com ja s'ha explicat reiteradament, això es produeix degut al fet que els passejos marítics i les urbanitzacions que hem construït sobre els sistemes dunars rompen la dinàmica natural d'aquests ecosistemes costaners. Sens dubte, ens cal una [nova planificació del litoral](#) que contempli els escenaris prevists pels efectes del canvi climàtic de pujada del nivell del mar i retrocés de la línia de costa. Probablement, qualsevol solució tecnològica que plantegi posar «murs» a les onades per poder continuar amb les activitats de sempre, a la llarga, serà més costosa que intentar recular les infraestructures cap a l'interior. Tampoc podem basar l'èxit del nostre model econòmic en la [promoció turística](#), tot dedicant-li cada vegada més pressupost, intentant transmetre tranquil·litat i confiança als mercats emissors cada vegada que sorgeix algun imprevist, ja que això, com hem pogut comprovar en el cas de la fallida de Thomas Cook i del coronavirus, no garanteix que es pugui evitar la baixada de reserves i les cancel·lacions, ni els seus efectes sobre l'economia. El nostre model turístic, sustentat en l'estratègia de “com més millor” (més turistes, més vols, més creuers...) ja està caduc i [mai no arribarà a ser sostenible](#).

Donada **la vulnerabilitat de l'especialització turística, la necessitat urgent d'un [canvi de model econòmic](#) crida a la responsabilitat de tota la societat per poder posar en marxa la transició política, econòmica i social** que cal per afrontar el futur que s'apropa i obliga el present no només a posar fre al desenvolupament de la indústria turística i a les polítiques que la fomenten sinó, sobretot, a planificar i consensuar socialment [una estratègia de decreixement turístic](#) deliberada i conscient per [evitar el col·lapse ecològic i social](#). Ja no podem seguir ignorant les repercussions del turisme sobre l'elevat consum de recursos, materials i energia, ni sobre la generació de residus i emissions de gasos d'efecte hivernacle, ni sobre les importants desigualtats i iniquitats que provoca en el si de la societat. En definitiva, **cal desermar l'economia globalitzada, fomentar l'economia de proximitat i [guanyar en resiliència i sobirania, tant alimentària com energètica](#).**

LA SINGULARITAT CULTURAL COM CAUSA DE L'EXPANSIÓ DE LA COVID-19 A ESPAÑA: UNA RESPOSTA

Ivan Murray i Ernest Cañada⁵

Aquests dies l'allau de notícies sobre el COVID-19 és més que aclaparadora. No hi ha prou temps per llegir tot el que es publica i alhora realitzar les tasques laborals (aquelles persones que com nosaltres teletreballem), organitzar la convivència familiar i tenir cura (en la mesura del possible) de la nostra gent estimada. Entre les notícies, argumentacions i reflexions sobre la pandèmia trobem unes que fan referència a la situació immediata i dramàtica, unes altres que intenten cercar una explicació en el curt termini sobre les errades o mancances respecte de la gestió de la crisi i, finalment, tenim aquelles altres que elaboren reflexions més profundes per tal d'entendre com s'ha arribat a aquesta situació.

De nou la singularitat cultural

Tal com va ocórrer en la crisi de 2008, quan esclatà la crisi financera, que a Espanya fou particularment intensa degut a l'explosió de la bombolla immobiliària, des dels centres de comandament de la Unió Europea (UE) i els seus mitjans de comunicació es va assenyalar que els espanyols havien viscut per damunt de les seves possibilitats. I un cop els estats centre-europeus començaven a sortir de la crisi cap el 2010, s'apuntà que els països del Sud, els nomenats PIGS, un acrònim anglès despectiu per referir-se a Portugal, Itàlia, Grècia i Espanya, no feien el mateix degut a la seva propensió a la peresa, la migdiada, i altres costums poc afins amb l'esperit protestant del capital.

Fins fa poc no havíem vist cap interpretació de les raons de la profunditat de la crisi a Espanya respecte d'altres estats de la UE semblants a les que vàrem veure quan esclatà la crisi financera. Però ara ja tenim l'explicació dels motius de la propagació tant intensa que patim a l'article publicat a *The Guardian*, [How did Spain get its coronavirus response so wrong?](#), del passat dia 26 de març. En aquest, **Giles Tre-**

⁵ Ivan Murray és professor de Geografia a la Universitat de les Illes Balears i col·laborador d'Alba Sud i Ernest Cañada és coordinador d'Alba Sud.

mlett, corresponal del diari britànic a Espanya, recorre a les arrels culturals com a factor explicatiu de la ràpida propagació que es podria sintetitzar en “els espanyols es passen el dia a les terrasses del bar”, prioritzen la diversió, la socialització (posant com exemple la manifestació feminista del 8 de març), i la cultura del futbol de masses amb celebracions de partits internacionals, quan ja hi havia advertències sanitàries sobre el COVID-19. Front aquestes suposades singularitats, val a dir que, per exemple, [les manifestacions del 8 de març es celebraren a moltes altres ciutats europees](#) o [que a principis de març es celebraven partits internacionals a d'altres països](#) (per exemple el 12 de març es jugaren els partits Lask-Manchester United; Frankfurt-Basel; Istanbul-Copenhagen; Olympiacos-Wolves); o que el primer cap de setmana d'Estat d'Alarma a Espanya declarat el 14 de març de 2020, en els Països Baixos la gent sortia als parcs a gaudir d'uns dies de sol, i fins i tot en el cas dels “exemplars” països escandinaus, [Suècia segueix amb escoles obertes i fent “vida normal”](#). Sembla doncs que la “singularitat cultural llatina” no seria la causa.

Si volem entendre el perquè de la profunditat d'aquesta crisi, ens haurem de fer altres tipus de preguntes. Es tracta de qüestions que invoquen a [la cosa política i que han de tenir, per força, un marc temporal i espacial molt més ample](#). Explicar la crisi del COVID-19 a Espanya sense fer referència a la UE i la globalització capitalista resulta un exercici absurd i inútil. I intentar cercar claus per entendre aquesta crisi amb un marc temporal de com a molt un mes només pot respondre a interessos espuris.

Estrangulament financer

En primer lloc, cal tenir present **l'estrangulament financer que ha impedit fer front a les necessitats evidenciades per l'emergència sanitària**. Aquesta situació té el seu origen en el fet que **la crisi de 2008 a Espanya va mudar de crisi immobiliària a crisi del deute públic, a conseqüència del rescat bancari entre d'altres, i que aquesta derivà en polítiques d'austeritat** –retallades de despeses públiques en els serveis bàsics, entre d'ells la sanitat– i grans operacions de [privatitzacions que han estat particularment intenses en el cas de la sanitat](#). A més, la prioritat de fer front als pagaments als creditors –[capital financer que especulà amb el deute públic](#)–, imposat fins i tot amb un canvi *express* de la [Constitució Espanyola](#), provocà que els recursos financers públics no es destinessin a cobrir les despeses fonamentals dels serveis públics. Així doncs, ens trobem davant d'una situació en que els

gegants financers, entre d'ells BlackRock, es van convertint en els principals agents que condicionen la vida social i econòmica de l'Estat espanyol, [ahora que les despeses socials, per exemple, en personal i material sanitari es veuen greument reduïdes](#).

A més, a aquestes retallades de la despesa pública abans esmentades s'ha d'afegir el fet que les grans [multinacionals espanyoles tan sols tributen un 12,6% dels seus beneficis](#) –el tipus general és del 25%–, [l'evasió fiscal](#) suposa una quantitat d'uns 60 mil milions d'euros (4,8% del PIB), [l'economia submergida](#) representa un 22% del PIB, quasi tres vegades superior a Alemanya o França, i a més Espanya en tenir una [fiscalitat inferior respecte a la mitjana europea](#) perd anualment una quantitat entre el 4% i el 5% del PIB. Així Espanya es situa cap a la cua en despesa sanitària en el context de la UE amb una despesa que representa [el 6,4% del PIB \(1.594 €/càpita\) front el 9,5% del PIB \(3.762€/càpita\) d'Alemanya](#). No obstant, hi ha una gran divergència pel que fa a la despesa en sanitat per comunitats autònomes que són les que tenen les competències en matèria de sanitat. Així, aquelles comunitats on la disciplina de l'austericidi i privatització ha estat més intensa, la despesa és molt menor, com són els casos de la [Comunitat de Madrid amb una despesa del 3,7% del PIB o Catalunya amb una despesa del 4,6% del PIB](#).

Així doncs, l'escassetat de material sanitari en el moment de la crisi del COVID-19, però també les infradotacions i infrafinançament de serveis públics, com per exemple l'educació, només es pot explicar per la situació d'asfíxia financera de les administracions públiques. I aquesta, a la seva vegada, respon als principis rectoris de la UE orientats a satisfer els interessos del capital, fonamentalment el financer. Per tal de mantenir l'estabilitat financera, els estats membres han de complir estrictament el Pacte per a l'Estabilitat i el Creixement ([PEC](#)). Aquesta és la política marc a la que se supediten la resta de polítiques de la UE. El PEC s'articula sobre les bases del control ferri del dèficit fiscal i del deute públic. Això, a més, està vinculat amb la relaxació fiscal, sobretot als grans patrimonis i rendes, i que ha esdevingut un dels mecanismes d'evasió fiscal aprofitats pel gran capital, ha fet que la capacitat financera dels estats membres siguin cada cop més limitades.

Reorganització capitalista global

En segon lloc, cal recordar que **la manca de material sanitari per fer front a la crisi no es deu només a l'estrangulament financer, sinó que s'ha d'entendre en el marc del procés de globalització capitalista dut a terme a principis dels anys**

noranta. Així, en el marc de la globalització, s'ha produït una progressiva deslocalització dels segments manufacturadors cap a les perifèries planetàries mitjançant la qual el capital ha extret enormes plusvàlues gràcies a una mà d'obra abundant i mal pagada, règims fiscals favorables al capital i polítiques ambientals nul·les o paupèrrimes. És sota aquestes condicions que Xina s'ha convertit en la fàbrica del món. El [capitalisme d'Estat xinès](#) s'articula sobre una fórmula extraordinària en la que es combina un ferm control social, una intensa intervenció pública en l'economia i l'adopció de les regles del joc del capitalisme global. En esclatar la crisi del COVID-19 a la província de Wuhan cap a finals de 2019, el govern xinès va respondre activant totes les seves eines que disposava. Així, després d'unes setmanes silenciant l'epidèmia, activà protocols per tal de fer front al virus que posaven a treballar les grans capacitats de la fàbrica xinesa amb amples recursos, tot essent una de les mostres més palpables la [construcció d'un hospital en tan sols 10 dies](#). [El govern xinès a més destinà la seva producció de material sanitari a combatre l'epidèmia](#), mentre que les seves [exportacions s'enfonsaven](#) degut al tancament de relacions comercials amb el gegant asiàtic sota quarantena.

D'aquesta manera, l'escassetat a la UE de material sanitari procedent de la Xina es pot explicar pel fet que aquest país prioritzés la seva producció a lluitar internament contra l'epidèmia i la quasi interrupció del seu comerç internacional. A més, cal tenir en compte que les lògiques comercials i logístiques de les darreres dècades s'articulen en torn del principi [just in time](#), és a dir, compra només allò que necessitis en el moment que ho requereixis ja que les cadenes logístiques globals t'ho faran arribar en el moment desitjat. D'aquesta manera els estocs disponibles eren molt menors als que es podrien necessitar en moments com els actuals. Però no han estat només les partides de material sanitari xinès –particularment els *kits* per realitzar els tests de la malaltia, respiradors, mascaretes o roba de protecció especial– les que es varen interrompre amb l'esclat de la crisi del COVID-19 a la Xina, sinó que les exportacions d'aquests materials des dels dos països de la UE que els fabricaven, França i Alemanya, quedaren bloquejades. [França i Alemanya requisaren el material sanitari](#) en estoc i la producció pendent alhora que prohibiren la seva exportació. Aquesta és una clara mostra de l'absència del nomenat projecte europeu. En aquesta situació i un moment de forta intensitat de la pandèmia que sacsejava Itàlia, el país sud europeu només va poder rebre 30 tones de material sanitari procedent de Xina. Després de tensions dins la UE, la [Comissió Europea instà a acabar amb el bloqueig](#)

[del material sanitari entre els estats membres](#). Una vegada recuperada la circulació del material i atesa l'elevada demanda [s'ha disparat l'especulació](#).

Més enllà de recriminacions morals sobre el fet d'especular amb material sanitari quan hi ha vides en joc, convé recordar que aquest material està sotmès a les regles del joc del capital. Això significa valor en circulació i la combinació de la creació d'escassetat –en aquest cas mitjançant la retenció del material sanitari– i l'elevada demanda de qualsevol mercaderia, i el material sanitari en un context capitalista no és més que una altra mercaderia, se tradueix en elevats beneficis pels que controlen la seva distribució. Ens trobem així al davant del mateix fenomen que hi ha al darrere de [l'especulació immobiliària que tracta l'habitatge com a una mercaderia](#) o les crisis alimentàries derivades de la [mercantilització dels aliments](#) que a la vegada reporten enormes beneficis a les grans empreses. A més, no és només el material sanitari i els productes farmacèutics els que estan governats per la lògica del benefici, sinó que la investigació està dictada fonamentalment pels interessos del capital farmacèutic, motiu pel qual [les grans companyies farmacèutiques han abandonat la investigació en antibiòtics i antivirals](#).

Espanya en la geografia del capital global

En tercer lloc, cal assenyalar quin es **el paper d'Espanya en la geografia del capital**. És prou sabut que una de les principals potes de l'arranjament espacial i econòmic del règim franquista fou l'especialització turística de diferents indrets del litoral coma via per la captació de divises. En paraules de Manuel Fraga: el turisme fou el Pla Marshall espanyol. Gràcies al turisme es va poder salvar la delicada situació per la que passava el règim a principis dels anys cinquanta, i a més se legitimà de cara a l'exterior en un context de Guerra Freda. A partir de llavors, [després de cada crisi, la via turística s'ha aprofundit i intensificat](#). Així, Espanya després de la crisi dels setanta, de ruptura del règim d'acumulació fordista, es preparà per entrar a la Comunitat Econòmica Europea mitjançant una violenta destrucció de llocs de feina i desindustrialització sota el mantra de la modernització. S'iniciava l'era de l'"explosió del desordre", tal com la definí [Ramón Fernández Durán](#). Fou en aquells moments d'inserció en el projecte europeu quan el capitalisme espanyol s'articulà fonamentalment sobre els pilars [immobiliari](#) i [turístic](#). I, a més, les grans companyies espanyoles, analitzades en un [llibre recent](#) de Pedro Ramiro i Erika González,

sorgides dels processos de privatització, van penetrar violentament en els països llatinoamericans que es trobaven sota programes d'ajust estructural. L'aparell industrial espanyol, cada cop més debilitat, es centrava en torn a aquells segments que acompanyen al sector de la construcció i el turisme. De fet, el sector de la construcció ha esdevingut la gran indústria espanyola i bona part de les inversions realitzades s'han destinat a construir [megainfraestructures de transport](#), mentre es desatenia la xarxa de proximitat, que alhora han redundat en la híperconnectivitat que ha permès convertir Espanya en la platja i la segona residència d'Europa i aprofundir així en l'especialització turística. En definitiva, molts aeroports, AVEs i autopistes i molt poques escoles i hospitals. En part, en aquesta orientació turística d'Espanya i Itàlia hi trobem l'origen de la propagació del virus. Però mentre les autoritats es centraven en controlar el turisme xinès, [els principals focus d'extensió del virus per Europa han estat alemanys i britànics](#) per la seva condició de centres de comandament del capital europeu, a més del país bancari que és Suïssa, i la seva densa relació amb Xina.

L'esclat de la crisi financera de 2008 es va solucionar a través de diverses vies entre les que es poden destacar: [forta expansió de la construcció a Xina](#), [boom de les commodities i neoextractivisme amb l'ascens dels BRICS](#), [nova ronda de finançament](#), agressiva irrupció del [capitalisme de plataforma](#) i un augment exponencial del [turisme mundial](#). Les xifres del moviment de turistes internacionals –això vol dir que no compten els turistes domèstics que viatgen dins del seu propi país– són absolutament aclaparadores: [s'ha passat del pic de 916 milions el 2008 a 1.400 milions de turistes internacionals el 2018](#). Aquí cal subratllar que la major part d'aquests fluxos es produeixen a Europa (50%) i Àsia (24,4%), precisament els espais més castigats en un primer moment per la pandèmia del COVID-19. Si una cosa han compartit tots els governs fins que l'emergència sanitària els ha colpejat, ha estat la persistència en intentar mantenir la “normalitat” per no espantar el capital i per a que no es paralitzessin els vols ni es tanquessin els aeroports. Finalment, de manera progressiva s'han anat cancel·lant vols i molts aeroports ja semblen descampats. La [IATA](#) (International Air Transport Association), el lobby aeronàutic, ha anunciat pèrdues milionàries i reclama elevades intervencions i ajudes públiques per tal de rescatar les companyies, a més de relaxament de normes per tal de recuperar la “normalitat”.

En el cas espanyol, després de l'esclat de la bombolla immobiliàrio-financera que rossegà els seus efectes sobre l'economia real, tot disparant la taxa d'atur sobre

el 20%, s'articularen un seguit de polítiques orientades a crear un clima favorable al capital en nom de la recuperació econòmica i la creació de llocs de treball. Després del rescat bancari, l'objectiu fou el d'evitar la devaluació dels actius immobiliaris per la qual cosa es disposaren mecanismes per tal d'articular una nova [ronda d'acumulació centrada en obrir l'habitatge al capital financer](#), entre d'altres a través de la creació de les Societats Cotitzades d'Inversió Immobiliària (SOCIMI). Un altre fet rellevant fou el profund canvi de les estructures accionaries del gran capital espanyol amb [l'entrada dels agressius fons d'inversió en la major part de les empreses de l'IBEX35](#), tot destacant BlackRock, Vanguard i Norges Bank. L'altra peça del relançament del cicle d'acumulació post-crisi 2008 s'articulà en torn al frenètic creixement de l'activitat turística. Així es passà del rècord històric dels 58,66 milions de turistes internacionals de 2007 a 83,7 milions el 2019, tot batent-se a partir de 2013 rècords any rere any. A més, aquest espectacular augment no només s'ha efectuat a les nomenades destinacions turístiques clàssiques, sinó que la turistificació global s'ha estès espacialment, [amb forta incidència als espais urbans](#) de la mà del capitalisme de plataforma amb la mercantilització turística de l'habitatge, el procés nomenat d'*airbnbificació*.

A més, les grans empreses hoteleres i les zones turístiques de sol i platja es varen veure beneficiades per paquets d'ajudes com crèdits tous de l'ICO, plans de reconversió turística, rebaixes normatives en matèria urbanística i ambiental per afavorir les inversions turístiques, etc. Així i tot, moltes companyies turístiques, que s'havien expandit durant els anys de l'eufòria econòmica abans de la crisi de 2008 en base a crèdit –concedit la majoria dels casos per caixes d'estalvi–, varen redefinir la seva política i prioritzar el pagament del deute. Això es traduí en una aturada en sec en la seva projecció internacional i la venda d'actius, fonamentalment hotels. És en aquest moment quan entra en escena el gran capital financer, que formarà part de l'accionariat de les companyies (per exemple [Norges Bank amb el 3,5% de Melià International Hotels](#)) i també és quan es constitueixen les SOCIMI hoteleres com [Hispania](#) que fou creada entre el grup Barceló i Azora, propietat de George Soros. Hispania fou adquirida posteriorment per [Blackstone](#), que [poc després adquirí la companyia Hotel Investment Partners](#) (HIP), creada pel Banc de Sabadell per gestionar els seus actius en hotels, i que l'ha convertit en el principal propietari d'hotels d'Espanya. Aquest procés ha dut a parlar de la [financiarització hotelera](#), però que es podria estendre a la resta de corporacions turístiques tal com quedà reflectit en [la fallida de Thomas Cook](#).

Però aquest suposat “èxit turístic”, entès en termes de rècords d’arribades de turistes i beneficis empresarials, ha basculat sobre la reducció dels costos laborals i la [flexibilització de la força de treball](#), que ha tingut com a conseqüència una creixent precarietat laboral. El gruix del treball turístic que ha crescut durant aquests darrers anys ho ha fet sobre un treball cada cop més devaluat i que, a més, s’ha aguditzat per la creixent financiarització del sector, que ha imposat unes relacions laborals molt més dures; els canvis tecnològics i de concentració de capital que han permès la penetració d’economies de plataforma en el turisme, que han precaritzat encara més el seu treball; i la mateixa disponibilitat de mà d’obra que troba difícil inserció en altres activitats.

En definitiva, la cada cop major especialització en el binomi turístic-immobiliari ha fet que bona part del teixit productiu espanyol s’hagi anat concentrant cada cop més en tot allò vinculat a aquestes activitats i conseqüentment s’ha anat reduint el pes de la resta d’activitats, tot confiant que el mercat internacional proveirà els recursos necessaris per a que el [metabolisme de l’economia espanyola](#) pugui funcionar. Així doncs, no és d’estranyar, quan s’analitzen els fluxos de materials que ingereix l’economia espanyola que una bona part d’aquests procedeixen de tercers països, al mateix temps que es produeixen unes enormes diferències regionals dins d’Espanya amb unes comunitats autònomes que són fonamentalment consumidores netes de recursos procedents de la resta de comunitats i d’altres països. Entre aquestes comunitats destaquen la metròpoli madrilenya i les comunitats hiperturistitzades –els dos arxipèlags–.

Crisi de legitimitats

És sota aquestes condicions estructurals en les que esclata la crisi del COVID-19 que sacseja la societat espanyola en aquests moments. A mesura que han passat els dies, entre el 19 de març, quan el BCE llança el programa d’emergència, i el 26 de març, en que es reuneix l’Eurogrup, la catàstrofe sanitària s’ha agreujat i l’economia global s’està enfonsant. El tema que hi ha sobre la taula és l’estratègia a seguir per fer front a la crisi del COVID-19 i les seves repercussions posteriors. A la [reunió de l’Eurogrup](#) es van mostrar cruament dues postures antagòniques: l’eix format per Àustria, Països Baixos i Alemanya, que sostenen que cada “pal aguantí la seva pròpia vela”, és a dir, que cada estat afronti la crisi amb els seus propis recursos; i

l'eix format per un grup de nou països encapçalats per França, Espanya i Itàlia que reclamen un programa més ambiciós per fer front de manera coordinada i col·lectiva a la catàstrofe del coronavirus dins la UE, una mena de *Pla Marshall* suportat a través de l'emissió del *coronabons*. L'eix nòrdic s'oposa frontalment a aquesta proposta i, contràriament, defensa el tractament austericida pels països del sud. Un plantejament que, recordem, es cobra vides. Al darrera d'aquest posicionament tancat de les autoritats neerlandeses i alemanyes hi ha les postures colonials i racistes com les que expressava l'article de *The Guardian* que esmentàvem a l'inici d'aquest text. En aquest sentit, el ministre de finances neerlandès, Wopke Hoekstra –igual que l'anterior ministre de finances holandès, [Jeroen Dijsselbloem](#), qui va afirmar que al Sud se malbaraten els diners en dones i alcohol–, es despullà quan, enmig de la reunió, va suggerir investigar per què alguns països no disposen de marge pressupostari per fer front a la crisi del coronavirus, tot donant a entendre que Espanya i Itàlia haurien malbarat els seus recursos. El primer ministre portuguès, [Antonio Costa](#), qualificà aquesta postura de repugnant.

Davant dels discursos profundament racistes i colonials, que es tradueixen en acció política, i que tornen a fer referència a la singularitat cultural espanyola, o italiana, per culpabilitzar de la major incidència de la pandèmia en aquests països, cal tornar, novament, a l'economia política per tractar d'entendre què ens està passant. Diagnosticar correctament les causes de la nostra vulnerabilitat és central per exigir i demandar polítiques públiques que trenquin amb els dogmes neoliberals de l'austericidi i que posin per davant les necessitats de la majoria de la població. En aquests moments no és només el model turístic el que es veu qüestionat, és el mateix projecte europeu, cada cop més distanciat de les necessitats comuns, el que s'enfronta a una profunda crisi de legitimitat. I no és fortuït que en el context de l'Europa post-crisi [l'extrema dreta](#) s'hagi desplegat rabiosament recollint el creixent descontent social. La disputa per la gestió de com fem front a aquesta pandèmia marcarà el nostre futur immediat i probablement el del canvi d'època. Els nous temps, malauradament, estaran marcats per l'accentuació de les perturbacions, de les que la crisi actual és l'avantsala. En aquests moments, ja no es tracta només d'exigir mecanismes de protecció que evitin que les conseqüències de la crisi la paguin novament les classes treballadores i mitjanes, sinó de posar en qüestió tot allò que ens ha dut a aquesta enorme fragilitat. La vida de la majoria és el que està en joc.

VULNERABILITAT SOCIAL I EL MODEL TURÍSTIC-RESIDENCIAL ESPANYOL: ESCENARIS DAVANT LA CRISIS DE LA COVID-19

Antonio Aledo, Guadalupe Ortiz, Pablo Aznar-Crespo, José Javier Mañas, Iker Jimeno i Emilio Climent-Gil⁶

Després de la crisi econòmica iniciada l'any 2007, es va produir un cert *boom* d'estudis i investigacions sobre vulnerabilitat social. Tot i això, una revisió de la bibliografia publicada a Espanya permet observar que les investigacions sobre les conseqüències socials de la crisi en destins turístics han estat força escasses. Aquesta mancança contrasta amb les dades aportades per l'Institut Nacional d'Estadística l'any 2013. Torrevieja, paradigma del turisme residencial espanyol, ocupava l'últim lloc de [la llista de ciutats segons renda neta mitjana de les llars](#). A partir d'aquesta dada demolidora, que qüestiona radicalment les característiques del model turístic-residencial espanyol, i en ple moment d'excepcionalitat generat per la crisi de la COVID-19 aquest any 2020, sorgeixen tres preguntes que entenem rellevants per a les investigacions aplicades a l'àrea del turisme residencial. Primera: quines conseqüències té l'escassa presència de l'enfocament crític en els estudis turístics?; segona: quines noves vulnerabilitats socials generarà la crisi socioeconòmica que seguirà a la COVID-19?; tercera: què podem aprendre de l'anterior crisi socioeconòmica per a millorar/pal·liar els efectes que ja hem començat a patir? No oblidem una altra dada important, la que mostra que el turisme residencial ha estat l'opció de desenvolupament hegemònica en gran part dels municipis de costa i de segona línia del territori espanyol.

Parant atenció als consells dels promotors de la iniciativa de reflexionar sobre el turisme en temps de crisi, hem reprimit la temptació de caure en la *perillosa* tasca de predir futurs distòpics, i, enlloc d'això, hem intentat respondre amb certa racionalitat a la seva proposta.

Si bé el futur és sempre incert, la incertesa no ha estat mai major que en aquests moments. Tot i això, pensar sobre el futur no és un intent d'endevinar-lo, sinó tot el contrari, construir escenaris és apuntalar les decisions a prendre a partir d'una

⁶ Antonio Aledo, Guadalupe Ortiz, Pablo Aznar-Crespo, José Javier Mañas, Iker Jimeno i Emilio Climent-Gil són docents i investigadors del Departament de Sociologia I de la Universitat d'Alacant. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 14/04/2020.

reflexió sobre el present i el passat. Formular escenaris és generar informació per a incidir sobre: 1) la direcció de l'evolució social que es va construint a partir de les dinàmiques macro a les que estem sotmesos; 2) la capacitat de l'acció micro que ens permet influir sobre els nostres espais vitals. L'exercici prospectiu d'imaginar interrelacions entre variables macro i micro, la revisió de crisis pretèrites i de comportaments previs del sector, així com dels efectes que han provocat sobre les poblacions locals i de les opcions de resposta escollides, també ajuda a fonamentar les decisions que s'hagin de prendre d'ara en endavant.

Quin és el paper dels estudis turístics davant les crisis i els desastres?

Unes fonts d'informació que ajuden a dibuixar escenaris de futur són els estudis i les publicacions científiques. Les investigacions sobre crisis, desastres i turisme han cobert un ampli ventall d'esdeveniments, com ara terratrèmols, inundacions, crisis econòmiques o atacs terroristes. Seria d'esperar, per tant, que en el corpus acadèmic produït pels estudis turístics sobre crisis i desastres socioambientals puguem trobar-hi un coneixement que ajudi a prendre decisions de futur.

En aquest exercici de revisió de la producció acadèmica, ens topem amb un problema central en els estudis turístics sobre crisis i desastres –i que sense cap mena de dubte és molt més extens, ja que afecta a múltiples àrees d'investigació turística. Quan es revisa l'abundant bibliografia existent sobre crisis-desastres en destins turístics, el tema central dels anàlisis gira al voltant de l'efecte econòmic d'aquests esdeveniments estressants sobre la indústria turística (Ritchie, 2008; Nguyen et al., 2016; Becken i Hughey, 2013). Els impactes que ocasionen les crisis i els desastres sobre les poblacions d'acollida són escassament tractats en la bibliografia (Aznar-Crespo i Aledo, 2018; Aznar-Crespo, Aledo i Melgarejo, 2020; De Freitas Silva, 2019). Resulta convenient tractar aquest dèficit amb més detall, ja que les seves conseqüències són rellevants i reflecteixen l'*esperit acrític* de la producció turismològica, així com el seu sotmetiment als interessos del mercat.

És altament significatiu que en la revisió de la literatura sobre turisme, crisis i desastres, apareguin *risc*, *por* i *desconfiança* com les tres principals i més recurrents paraules clau. En els articles orientats a les propostes i mesures per a la recuperació del sector en períodes post-crisis, els conceptes de producció de *seguretat* i *confiança* dominen el discurs científic (Ritchie, 2004; Calgaro et al., 2014; Mair et al.,

2016). Aquestes paraules clau emergeixen en els treballs que investiguen com els desastres afecten al procés de presa de decisions del turista (factors *pull* i *push*) (Kozak et al., 2007; Park i Reisinger, 2010), a l'impacte sobre els serveis turístics (Wang, 2009; Tsai i Chen, 2011) i a les estratègies més adequades de recuperació infraestructural i de reputació del destí (Wang i Ritchie, 2012).

Focault ens va ensenyar que en la praxis de l'anàlisi de discurs, tan important és allò que es diu com allò que no es diu. En aquest sentit, **resulta extraordinàriament reveladora l'escassetat de referències als efectes que les crisis i els desastres ocasionen sobre la població local i sobre la producció de diferents vulnerabilitats socials.** Molt ens temem que aquest dèficit present en el corpus científic sobre turisme i crisis, torni a reproduir-se amb la mateixa intensitat en l'anàlisi de l'actual crisi sanitària i la posterior crisi socioeconòmica. Realment, però, no ens hauríem de sorprendre. **Raoul Bianchi** (2009), entre d'altres, ha avisat sobre la divisió existent en els estudis turístics entre el grup hegemònic denominat *tourism for business* i aquells que s'identifiquen amb un enfocament crític, coneguts com *critical tourism studies* (Ateljevic, Morgan i Pritchard, 2013), enfocament en què participa Alba Sud. Per tal de no allargar-nos més en aquesta crítica, només queda finalitzar assenyalant que la primacia dels estudis turístics pro-sector també té lloc en l'ensenyament universitari de turisme. L'enfocament crític és minoritari a les escoles i als graus en turisme, fet que es tradueix en l'esperit acrític tant de les futures investigacions com de l'exercici professional del turisme (Fullagar i Wilson, 2012; Wilson, Small i Harris; 2012). L'absència d'estudis que abordin de manera directa els impactes de crisis i desastres en la població local tindrà conseqüències negatives en l'orientació de les mesures que aquells que prenen decisions duren a terme davant d'un escenari a curt termini de col·lapse del sector turístic internacional.

Vulnerabilitat, crisis i municipis turístic-residencials

El concepte de **vulnerabilitat social** s'ha definit com les característiques i circumstàncies que presenta una població, sistema o actiu i que el fan susceptible als efectes perjudicials d'una possible amenaça (UNISDR, 2009). Rastrejant l'origen i l'ús del concepte trobem dues fonts. La primera, des de la ciència dels desastres s'ha treballat el concepte de producció de vulnerabilitat social, fonamentalment a partir de l'obra *At risk* de Blaikie et al. (1994). Aquest enfocament distingeix tres components

en el procés generador de vulnerabilitat social: *causes profundes, pressions dinàmiques i condicions insegures*. Des d'aquesta perspectiva s'incideix en les causes macroestructurals que condicionen la situació dels individus, traslladant-se a àmbits polítics i econòmics entremitjos per tal d'arribar a les expressions locals de vulnerabilitat. La segona font és la de les ciències del desenvolupament, des d'on s'ha proposat el concepte de vulnerabilitat social com un avançament al concepte de pobresa per la naturalesa estàtica i excessivament quantitativista d'aquest últim. En un primer moment, l'enfocament dominant prioritzava l'agència per sobre l'estructura, culpabilitzant als *pobres* de la seva pròpia situació (Moser, 1998). Posteriorment, els desenvolupaments teòrics d'Amartya Sen (2003, 2005) i l'enfocament AVEO (actius, vulnerabilitat i estructura d'oportunitats), i de la CEPAL (Kaztman, 1999) per al context llatinoamericà, han reconduït aquest dèficit (Climent-Gil, Aledo i Vallejos-Romero, 2018). Els estudis més actuals sobre vulnerabilitat destaquen les condicions estructurals que limiten la capacitat dels individus i les famílies d'enfrontar-se a les crisis econòmiques lligades al model de capitalisme global i a l'expansió del neoliberalisme com a doctrina política i econòmica inqüestionable.

En el marc d'aquest enfocament, és important distingir entre la vulnerabilitat estructural i la vulnerabilitat adquirida. La vulnerabilitat estructural fa referència a les condicions adaptatives prèvies a l'amenaça, que situen a la població en una posició de debilitat per a enfrontar-se a l'esdeveniment. La vulnerabilitat adquirida fa referència a les noves situacions de vulnerabilitat ocasionades per l'impacte de l'amenaça sobre la població. Quan aquestes debilitats adquirides queden fixades al territori i al teixit social, es transformen en noves debilitats estructurals davant de noves amenaces.

Per entendre millor el concepte de vulnerabilitat, cal assenyalar dues idees interrelacionades i necessàries per a evitar errors d'interpretació analítica. En primer lloc, no hi ha vulnerabilitat o risc sense amenaça. En segon lloc, les persones no són vulnerables *per se*, sinó que ho són quan fan front a una amenaça específica. El primer pas per a analitzar la relació entre turisme residencial i vulnerabilitat consisteix en identificar quina és l'amenaça a la qual es troben sotmeses les poblacions locals en entorns turístics. És un desafiament difícil de resoldre a causa de la complexitat del sistema turístic i la seva relació amb processos més amplis de canvi social i desenvolupament. De la mateixa manera, les amenaces són difuses i la seva identificació és un problema més aviat ideològic que metodològic. En aquest sentit, podem

parlar d'amenaces exògenes al sector turístic i amenaces endògenes al mateix sector. En un primer moment, podríem identificar fàcilment la COVID-19 y la posterior crisi socioeconòmica que s'esdevindrà com l'amenaça exògena que planeja sobre els municipis turístic-residencials. [Aquesta crisi ocasionarà](#) un descens radical de la demanda turística, el tancament de fluxos aeris d'accés als destins, el tancament d'empreses i negocis locals amb els consegüents impactes socioeconòmics derivats, que en afectar a individus i famílies es convertiran a mig termini en elements de vulnerabilitat adquirida.

Tot i això, els municipis que han optat per l'hegemonia del model turístic-residencial s'enfronten a la crisi de la COVID-19 en situacions de vulnerabilitat estructural. Aquesta, deriva dels impactes exògens relacionats amb l'anterior crisi econòmica iniciada l'any 2007, però també té algunes causes endògenes pel fet de ser produïdes pel mateix model. En altres treballs (per exemple, Aledo, 2016), hem identificat les vulnerabilitats de caràcter ambiental, econòmic, social i polític generades per aquesta tipologia de desenvolupament urbanístic. La degradació del paisatge o el consum del sòl y de recursos naturals es converteixen en elements de vulnerabilitat estructural, així com també la hiperespecialització de les economies locals en l'activitat immobiliària. La desqualificació educativa de la població i la corrupció política que han arrasat les democràcies locals se sumen com a debilitats estructurals que afecten a la capacitat de la comunitat local d'enfrontar-se a la crisi econòmica postCOVID-19. Aquesta situació d'alta vulnerabilitat estructural d'origen endogen i exogen situa als municipis turístic-residencials espanyols en una posició d'alt risc.

Escenaris de vulnerabilitat després de la COVID-19

L'escenari més probable i immediat després de la crisi de la COVID-19 és la [pèrdua del mercat internacional](#) de cara a la pròxima temporada alta. Els efectes de la crisi sanitària sobre el transport aeri, juntament amb la desconfiança entre amfitrions i convidats, seran factors centrals de la recessió turística que ha d'arribar. En contrapartida, com ja va succeir en l'anterior crisi, **el turisme nacional, amb una important quantitat d'habitatges en propietat, i l'estiueig, com un valor fortament arrelat a la societat espanyola, poden ser factors clau per a la supervivència d'aquests municipis turístic-residencials.** No obstant, la por i la desconfiança de cara a [l'arribada de propietaris de segones residències](#), fonamentalment procedents

del centre del país, ja han aparegut a les comunitats receptores, generant una demanda social que exigeix major control d'aquest tipus de desplaçaments. Les solucions sanitàries a aquesta pandèmia determinaran la força del rebuig, però previsiblement, aquest estiu augmentaran les tensions si una part de la població opta per actuar de manera insolidària.

Respecte al mercat immobiliari, s'augura un fort retrocés en les vendes, atès que en el marc de la incertesa sanitària i econòmica la inversió familiar en una segona residència sembla poc probable. Pot donar-se el cas de processos d'especulació immobiliària en els sectors més alts de l'oferta si es produeix un important descens del preu de la segona residència. No obstant, aquest segment no és el majoritari en el model turístic-residencial espanyol.

Aquest esbós ràpid de l'escenari turístic-residencial ens permet, essent conscients de l'elevat grau d'incertesa, albirar algunes vulnerabilitats segons grups sociodemogràfics en entorns turístics residencials.

Els residents internacionals, majoritàriament migrants jubilats, són un grup d'alt risc. La seva reacció es veurà condicionada fonamentalment per les respostes que ofereixin els sistemes de protecció dels seus països d'origen. Les persones procedents del Regne Unit es veuran especialment afectades, ja que han patit processos intensos de privatització de la sanitat, essent aquest un factor a tenir en compte per al seu retorn a les seves llars a Espanya.

Per altra banda, els migrants laborals es troben en una situació de gran vulnerabilitat. Per un cantó, la debilitat de la seva posició estructural i la dels seus actius (capital social, polític i educacional), els ofereix escassos recursos per enfrontar-se a la crisi postCOVID-19. Per l'altre cantó, el retorn als seus països de destí – que per a alguns va ser una opció a l'anterior crisi socioeconòmica – resulta gairebé impossible en tractar-se d'una pandèmia global que ha obligat a tancar els fluxos migratoris inter i intracontinentals.

Els residents autòctons –de forma general, però considerant l'heterogeneïtat interna pròpia d'aquest grup– s'enfronten a aquesta crisi també des d'una situació d'elevada vulnerabilitat estructural, atès que no s'havien recuperat de la crisi anterior. Per exemple, en el cas anteriorment mencionat de Torreveja, la desocupació el mes de febrer d'aquest any 2020 rondava el [22%](#), mentre que la mitjana espanyola es situava al [13,6%](#). Tot i els intents del municipi de modificar la centralitat del turisme residencial, el pes estructural del sector i els seus efectes estructurants sobre

el territori i la societat local dificulten en gran mesura la imprescindible diversificació econòmica. El seu model urbanístic i la inèrcia d'una cultura immobiliària que ha penetrat a tot el teixit social són també elements de vulnerabilitat col·lectiva davant la crisi. En aquest sentit, és necessari destacar que, exceptuant algunes grans empreses que han assajat (amb dispar fortuna) nous mecanismes de distribució i màrqueting, el sector de la construcció és molt poc innovador. A més, una gran part de la mà d'obra posseeix escassa qualificació, per la qual cosa els treballadors de la construcció estan difícilment preparats per a la seva reconversió laboral.

Conclusions

Les vulnerabilitats adquirides són les expressions dels impactes de les crisis fixades al territori i als teixits socials. En el cas dels municipis turístic-residencials, s'hi sumen les vulnerabilitats estructurals que li són pròpies a aquest model espanyol. Per tant, **difícilment el sector turístic-residencial pot ser un vehicle de sortida de la crisi a que donarà lloc la pandèmica de la COVID-19. La reconversió d'economies immobiliàries a economies de residencialitat sembla ser, a mitjà termini, l'única opció viable per a aquests destins.** Afortunadament, els municipis tenen recursos suficients per tal d'iniciar aquesta transició, com en el cas paradigmàtic de Torreveja, que demostra aquestes [possibilitats de reconversió](#). El binomi *sol i platja*, l'estil de vida d'una ciutat mitjana, les infraestructures i serveis dels quals s'ha dotat i l'enorme *stock* immobiliari que posseeix són alguns dels recursos sobre els quals organitzar un model de ciutat innovador i diversificat. De tota manera, aquests recursos no es podran posar en valor si l'esforç no és comú i solidari. Si les decisions que es prenguin per fer front a la crisi reforcen la desigualtat i les vulnerabilitats socials, es reforçaran, en contrapartida, els processos de segregació socio-espacial i de degradació dels espais públics, l'emigració de col·lectius socials valuosos i la pèrdua general d'atractiu del destí.

La transformació d'economies immobiliàries a economies de residencialitat implicaria canvis culturals, econòmics, urbanístics i infraestructurals. El primer pas exigeix una redefinició del turista residencial, que reculli i emfatitzi la seva condició de resident. **L'objectiu de les polítiques locals s'ha d'orientar al benefici de l'àmplia comunitat de residents, així com la cobertura de les seves necessitats heterogènies.** Els municipis han d'apostar per la innovació, la diversificació econòmica

i l'economia circular. És necessària una redefinició de les àrees periurbanes i rurals adjacents, amb la finalitat que es considerin espais vius i no sòls buits i improductius. És indispensable que el model urbanístic s'adapti a les necessitats dels residents i no del sector immobiliari. El perfil sociodemogràfic exigeix una ciutat habitable per a la gent gran, la qual requereix fomentar el model de transport públic i alternatiu, així com recuperar l'espai públic. De la mateixa manera, el producte immobiliari ha d'assajar noves fórmules adaptades a l'eixamplament de la cúspide de la piràmide demogràfica, mentre que l'atracció de la població jove es veurà afavorida pel desenvolupament d'infraestructures d'alta connectivitat digital i terrestre.

Per últim, hem de dirigir de nou la nostra mirada cap als estudis turístics i cap a la responsabilitat de l'acadèmia en l'abordatge de les causes profundes de producció de la vulnerabilitat social. És necessari preguntar-se si la corrent dominant continuarà centrant les seves investigacions en la cerca de fórmules de l'estil *business as usual* per tal de millorar els rendiments del sector i assegurar la protecció dels seus processos d'acumulació o sí, ben al contrari, serà capaç de reprendre els principis il·lustrats d'una ciència per al bé comú, amb especial atenció als més vulnerables. En la formació del nostre alumnat seguirà predominant l'enfocament empresarial o estendrem la responsabilitat docent més enllà del paradigma mercantilista i inclourem els costos socials del desenvolupament turístic? No oblidem que formem no només quan ho fem bé, sinó també quan ho fem malament.

Referències:

- Aledo, A. (2016). Turismo residencial y vulnerabilidad en el interior del Levante español. En: Gascón, J. i E. Cañada (Eds.), *Turismo residencial y gentrificación rural* (pp. 37-59). La Laguna (Tenerife): Pasos & FTR
- Ateljevic, I., Morgan, N., i Pritchard, A. (Eds.). (2013). *The critical turn in tourism studies: Creating an academy of hope*. Londres: Routledge.
- Aznar-Crespo, P. i Aledo, A. (2018). Seismic risk through social vulnerability: a methodological proposal for the evaluation of the seismic vulnerability on the coast of Alicante, Spain. *WIT Transactions on the Built Environment*, 179, 357-367.
- Aznar-Crespo, P., Aledo, A., i Melgarejo-Moreno, J. (2020). Social vulnerability to natural hazards in tourist destinations of developed regions. *Science of the Total Environment*, 709, 135870.
- Becken, S. i Hughey, K.F. (2013). Linking tourism into emergency management structures to enhance disaster risk reduction. *Tourism Management*, 36, 77-85.

- Bianchi, R. V. (2009). The 'critical turn' in tourism studies: a radical critique. *Tourism Geographies*, 11(4), 484-504.
- Blaikie, P, et al. (1994). *At risk: natural hazards, people's vulnerability and disasters*.
- Calgaro, E., Lloyd, K. i Dominey-Howes, D. (2014). From vulnerability to transformation: a framework for assessing the vulnerability and resilience of tourism destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, 22, 341-360.
- Climent-Gil, E., Aledo, A. i Vallejos-Romero, A. (2018). The social vulnerability approach for social impact assessment. *Environmental Impact Assessment Review*, 73, 70-79.
- De Freitas Silva, M.A. (2019). *Turismo e desenvolvimento: Uma proposta para medição e avaliação de vulnerabilidade social nos territórios turísticos*. Tesis Doctoral. Universidad de Alicante, Universidad Federal de Ceará.
- Fullagar, S. i Wilson, E. (2012). Critical pedagogies: A reflexive approach to knowledge creation in tourism and hospitality studies. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 19(1), 1-6.
- Kaztman, R. (1999). *Activos y estructuras de oportunidades: estudios sobre las raíces de la vulnerabilidad social en Uruguay*. Naciones Unidas (UN), PNUD, Oficina de Montevideo: CEPAL.
- Kozak, M., Crofts, J.C. i Law, R. (2007). The impact of the perception of risk on international travellers. *International Journal of Tourism Research*, 9, 233-242.
- Mair, J., Ritchie, B.W. i Walters, G. (2016). Towards a research agenda for post-disaster and post-crisis recovery strategies for tourist destinations: a narrative review. *Current Issues in Tourism*, 19, 1-26.
- Moser, C. O. (1998). The asset vulnerability framework: reassessing urban poverty reduction strategies. *World Development*, 26(1), 1-19.
- Nguyen, D., Imamura, F. i Iuchi, K. (2016). Disaster management in coastal tourism destinations: the case for transactive planning and social learning. *International Review for Spatial Planning and Sustainable Development*, 4, 3-17.
- Park, K. i Reisinger, Y. (2010). Differences in the perceived influence of natural disasters and travel risk on international travel. *Tourism Geographies*, 12, 1-24.
- Ritchie, B.W. (2004). Chaos, crises and disasters: a strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism Management*, 25, 669-683.
- Ritchie, B.W. (2008). Tourism disaster planning and management: from response and recovery to reduction and readiness. *Current Issues in Tourism*, 11, 315-348.
- Sen, A (2005). Human rights and capabilities. *Journal of Human Development*, 6(2), 151-166.
- Sen, A. (2003). Development as capability expansion. En: Fukuda-Parr et al. *Readings in Human Development* (pp. 3-16). New Delhi i New York: Oxford University Press
- Tsai, C.H. i Chen, C.W. (2011). The establishment of a rapid natural disaster risk assessment model for the tourism industry. *Tourism Management*, 32, 158-171.

- UNISDR (2009). *Terminology for Disaster Risk Reduction*. United Nations International Strategy for Disaster Reduction. Geneva
- Wang, J. i Ritchie, B.W. (2012). Understanding accommodation managers' crisis planning intention: an application of the theory of planned behaviour. *Tourism Management*, 33, 1057-1067.
- Wang, Y. S. (2009). The impact of crisis events and macroeconomic activity on Taiwan's international inbound tourism demand. *Tourism Management*, 30, 75-82.
- Wilson, E., Small, J. i Harris, C. (2012). Editorial introduction: Beyond the margins? The relevance of critical tourism and hospitality studies. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 19, 48-51.

EL TURISME AL CAMÍ DEL POSTDESENVOLUPAMENT. [PER ARA A LA TRAMPA DE LA COVID-19]

Alberto Acosta⁷

Després de comprovar creixents i greus problemes socials –particularment econòmics, culturals i ambientals–, en diverses parts del planeta es qüestionen cada vegada més les idees convencionals del progrés i del seu principal plançó, el desenvolupament. Fins i tot s’ha comprovat que diversos “grans èxits” (per exemple tecnològics) són insuficients –i alguns fins i tot contraproductius– per resoldre els greus problemes de la Humanitat. I en aquest escenari dominat per tendències globalitzants moltes de les grans tendències que s’expandeixen pel món –com el turisme de masses– provoquen nous i massius desequilibris.

[Ara, aquests desequilibris, sumats a creixents desigualtats i iniquitats, apareixen amb molta més força en un escenari inèdit: una pandèmia que paralitza el món, ja afectat per una severa recessió econòmica en marxa des d’abans, i la constatació que l’única certa real és la incertesa...].

La perillosa inèrcia d’una croada fallida

El que interessa ara és superar el concepte mateix de “desenvolupament”, lligat a una sèrie de cognoms amb els quals se l’ha cobert tractant de trobar respostes que facin possibles la seva cristallització. Recordem que, en el camí, perseguit incansablement en les últimes set dècades, quan els problemes van començar a minar la nostra fe en el “desenvolupament” i quan les seves teories fan aigua, busquem alternatives de “desenvolupament”. Com un fill sense pare que ho reconegui, li vam posar cognoms al “desenvolupament” per diferenciar-lo del que ens incomodava.

⁷ Alberto Acosta és economista equatorià. Professor universitari. Va ser ministre d’Energia i Mines, president de l’Assemblea Constituent, candidat a la Presidència de la República. És jutge del Tribunal Internacional dels Drets de la Natura i sobretot company de ruta de moviments socials dins i fora del seu país. Aquest text és el postfaci actualitzat del llibre *Tourism and Degrowth - Towards a Truly Sustainable Tourism*, editat per Robert Fletcher, Ivan Murray, Asunción Blanco-Romero i Macià Blázquez-Salom, i publicat a Routledge, l’abril de 2020. Va ser enviat als seus editors el 6 de gener de l’any 2020, amb el títol: “Tourism on the path to post-development” i, per la seva actualitat, es difon per separat amb algunes postilles posades entre [claudàtors]. Va ser revisat el 6 de maig de l’any 2020, en plena quarantena, i es va publicar a Alba Sud el 7/5/2020.

Però així i tot, seguim en el camí del “desenvolupament”: econòmic, social, local, global, rural, sostenible...”Desenvolupament” al cap i a la fi.

El “desenvolupament” –esdevé en una creença mai qüestionada– simplement se’l va redefinir destacant un o una altra característica. I la gran majoria de crítiques mai van ser contra el “desenvolupament”, sinó contra els camins a seguir per assolir-lo.

En aquesta atabalada carrera en recerca del “desenvolupament” es va perdre molt, com són les cultures de les comunitats perquè aquestes esdevinguessin mà d’obra per assegurar l’acumulació de capital, al mateix temps que s’ampliava la massiva extracció de recursos naturals. No només això, la vida comunitària, la ruralitat i la mateixa alegria de viure sense pressa van ser mirades –i segueixen sent vistes– com ocioses i causants de la pobresa i el “subdesenvolupament”. O, en el millor dels casos, sempre per mantenir rodant la roda de l’acumulació de capital, a les comunitats, a la ruralitat i a l’alegria de viure se les assumeix com activitats programables. En suma, tot es mercantilitza, inclusivament el benestar i la felicitat organitzada de la gent.

Al a fi, tant esforç ha resultat inútil. Persisteixen plagues com la pobresa, la misèria, les desigualtats, tan pròpies del “subdesenvolupament”. Però també –i simultàniament– aquells països que s’assumeixen com a “desenvolupats” estan presos en el parany del “progrés”; només cal veure les greus contradiccions, conflictes i dificultats que pateixen, com ho és, per esmentar tot just una patologia, la insatisfacció creixent fins i tot en els beneficiaris d’una major acumulació material. Mentre que en aquesta accelerada carrera pel desenvolupament s’accelera la ferotge destrucció de la Natura.

Enmig d’aquesta voràgine de la Modernitat, s’ha anat transformant el fenomen de l’”oci”. En comptes d’expressar llibertat i autonomia, l’”oci” vilment esdevé en un espai mercantil de la vida mateixa. Va passar de ser una part integral de la vida a moltes comunitats, un moment de creativitat i celebració del sagrat, l’”oci” a ser un mer espai de descans per reposar la força de treball i seguir produint, o simplement es converteix en una oportunitat de negoci. Aquí es destaca la massificació del turisme com a opció que promet moments de vida en “el paradís”.

Aquesta activitat, considerada com “la indústria sense xemeneies”, s’ha expandit acceleradament al ritme de la globalització. Del turisme d’elit s’ha passat al turisme de masses. Molts països l’han transformat en una activitat econòmica prioritària: així, el turisme supera –en molts casos àmpliament– el 10% del PIB; el nombre de

turistes –sigui quina sigui la via de transport– creix exponencialment a la velocitat que augmenta la capacitat de consum de les noves classes mitjanes i s’instrumenten mecanismes per maximitzar els ingressos abaratint costos... Tot amb efectes socials, econòmics i ecològics cada vegada més perniciosos per a amplis segments de la població receptora d’aquest turisme de masses: tant que en algunes parts aflora amb força el crit “tourist go home”.

Ara, l’“oci” –incloent un creixent turisme de masses– és un dels majors negocis del món perquè convoca a milions de persones, mobilitzant quantitats enormes de capital. I, a sobre, aquest “oci” reflecteix la seva “utilitat” amb la “mètrica del plaer”: nascuda des de l’utilitarisme i fins de l’hedonisme. Per això l’“oci”, com mercaderia de consum, és també objecte de polítiques estatals on se’l planifica, organitza i instrumenta com a eina per controlar i disciplinar la societat: el “pa i circ” de l’Imperi romà es reproduïx –a escala ampliada– amb la velocitat i intensitat dels “èxits” tecnològics i de l’acumulació de capital. I en aquest afany, el turisme, en un paral·lelisme amb el “desenvolupament”, es busca enfrontar amb una sèrie de cognoms com ho són el turisme ecològic, comunitari, solidari... Sense que s’arribi a alliberar-lo dels seus elements consumistes, cada vegada més alienants.

Així, l’“oci mercantil” –en el qual incloem el turisme de masses– és un reflex més d’un món “mal desenvolupat” (Tortosa 2010). [I aquest “mal desenvolupament” podríem trobar-lo en el que seria el “mal-turisme”: sobretot el turisme massificat, que ha patit una dura patacada amb el generalitzat confinament derivat de la pandèmia de coronavirus; hi ha prou en imaginar l’impacte que tindrà en la memòria de la gent aquelles flotes de grans creuers atracats als ports carregats de persones, moltes d’elles infectades per la COVID-19, sense poder baixar a terra].

El complex encant de les transicions

Superar aquesta complexa realitat demana una tasca que implica un esforç de llarga durada i de profundes transformacions, en el marc de transicions múltiples, les connotacions adquiriran una creixent urgència en tant que s’aprofundeixin les condicions crítiques desfermades nacionalment i internacionalment, en l’àmbit social, ecològic i econòmic provocat pel capitalisme globalitzant. El turisme és un dels temes pendents.

No es tracta només de repensar el turisme i menys encara de prohibir tots els viatges, el potencial és enorme, en tant “maten els prejudicis i la ignorància” (Mark Twain). Requerim revisar l’estil de vida sobretot el de les elits i que serveix de –inaccessible– marc orientador per a la majoria de la població; una revisió que haurà de processar, sobre bases de real equitat, la reducció del temps de treball i la seva redistribució, així com la redefinició col·lectiva de les necessitats en funció de *satisfactors* ajustats a les disponibilitats de l’economia i la Natura. Més d’hora que tard, encara en els mateixos països “subdesenvolupats” –no es digui en els “desenvolupats”–, s’haurà de prioritzar la suficiència mentre es busqui el que realment es necessita, en comptes d’una sempre major eficiència –des d’una incontrolada competitivitat i un desbocat consumisme– que acabarà destruint a la Humanitat.

Potser ha arribat l’hora de fer realitat les reflexions de **Paul Lafargue** (1848), **John Maynard Keynes** (1930), **Bertrand Russell** (1932), **Karl Goerg Zinn** (1998), **Niko Paech** (2012), entre d’altres, els que des de diverses lectures suggereixen reduir la jornada de treball (a 3 o 4 hores, per exemple)⁸. Aquest és un repte complex, perquè en societats travessades pel productivisme això resulta una heretgia.

En síntesi, individus i comunitats hauran d’“exercitar la seva capacitat de viure diferent” (tots i totes en dignitat, en harmonia amb la Naturalesa, NdA), com planteja l’economista alemany **Niko Paech**. Això exigeix propostes *convivials* (Illich 2015) creades des de baix, per individus i comunitats que facin pressió als governants perquè les incloguin en les seves polítiques. En aquesta línia hi caben les propostes de **Pedra Rabhi** (2013), un agricultor, pensador i escriptor francès d’origen algerià, que convida a caminar cap a una societat de “la sobrietat feliç”.

En definitiva, la tasca és repensar el món de la feina vinculant-lo amb altres mons dels quals mai va haver-hi d’aïllar-se. [D’entrada no es pot confondre l’oci amb el temps lliure del no-treball provocat per l’atur o per una quarantena]⁹. I en aquest afany toca repensar també l’oci, no per posar-li normes, sinó per alliberar-lo; no per fer-ne un negoci, sinó per desmercantilitzar-lo ampliant el seu potencial comunitari, creatiu i lúdic, diversificant des de l’enorme diversitat cultural del món.

8 [Caldrà construir societats on ja no sigui "el temps de treball la mesura de la riquesa, sinó el temps lliure" (Marx, 2009, p.232), doncs "una nació és veritablement rica quan en comptes de 12 hores es treballen 6"(Marx, 2009, pàg. 229)].

9 [Recomano la lectura del següent text: Acosta, A. [Por el derecho al ocio, no al trabajo - Un textito recuperado en medio de la pandemia del COVID-19](#), *Ecuador Noticias*, 03/05/2020].

Quin és l'espai que li correspon al turisme en aquest altre món?, és doncs una de les preguntes indispensables.

És hora de pensar en un món on hi càpiguen tots els mons: el plurivers (Kothari, Salleh, Escobar, Demaria, Acosta 2019); un món on tots els éssers humans i no humans puguin viure amb dignitat, a on les persones puguin organitzar-se per recuperar i assumir el control de les seves pròpies vides, del seu treball i del seu oci. Des d'aquesta visió, vinculada amb la Mare Terra, podria ser l'espai per impulsar el bon conviure (Acosta 2013).

No ens oblidem que els éssers humans, com la Natura, no som individus aïllats, som comunitat social i natural; una comunitat que ha de ser repensada i construïda cada vegada més des del que és local: serem capaços de construir "el paradís" en aquests àmbits i no buscar-lo desesperadament i inútilment en regions distants, fins i tot amb activitats mercantilitzades que prefiguren maldestrament la felicitat? Això ens commina a fer un salt civilitzador on l'"oci mercantil" i alienant sigui reemplaçat per l'"oci emancipador".

[¿Aprendrem de les lliçons de la pandèmia?]

[La sorprenent pandèmia de coronavirus revela com són de fràgils les nostres societats. D'un dia a l'altre el món es va paraitzar i va quedar embolicat en la por. L'activitat econòmica va caure acceleradament. Moltes advertències realitzades durant anys semblen convertir-se en realitat. El creixement econòmic imparable s'estavella amb els límits biofísics, sense que els avenços tecnològics resolguin aquests complexos reptes.

Les capacitats de resposta i resiliència de les mateixes societats i de la Naturalesa són cada vegada més limitades com més avancen les relacions globalitzants: la interconnexió centrada en imparables productivismes, consumismes i individualismes dominen a les interdependències humanes en benefici de l'acumulació de capital...

En aquest complex moment, davant l'ensorrament del vell món hi ha veus que reclamen un cop de timó. Es reclama per les sendes del postdesenvolupament, el postextractivisme, el decreixement, la convivialitat, i el bon conviure... Sembla que ha arribat el moment per a una gran transformació, en els termes plantejats per **Karl Polanyi**.

I alguna cosa sembla canviar...

L'Estat social emergeix assumint temes que no van haver de mercantilitzar, com la salut. Algunes rigideses fiscals perden força. Els polítics comencen a escoltar els científics, a estones de manera molt lenta, erràtica i mortal (com als EUA o Anglaterra). Però alhora afloren canvis perquè no canviï res: l'Estat desplega velles pràctiques per reparar el sistema preocupant-se pels grans consorcis econòmics, al mateix temps que amplia les seves pràctiques autoritàries per controlar aquest tipus de pandèmies sanitàries... i així sostenir i reforçar l'estatus quo.

Temps hi haurà per analitzar el que ha passat i les respostes adoptades. El que preocupa és saber quant d'aquest impacte global realment s'interioritzarà per les diverses societats i els seus governants. És molt probable, com va passar després de la crisi financera de 2008-2009, que els poderosos, fins i tot en complicitat amb les seves víctimes, desitjoses de superar la seva detenció domiciliària col·lectiva, tornin a les velles aventures. El capital, amb “fam atroç”, accelerarà el pas. Els Estats, en contuberni amb els poders econòmics transnacionals, han de procurar millorar el seu control i disciplinament social amb nous esquemes tecnològic-repressius. I moltíssimes persones intentaran adaptar-se per seguir perseguint perversament la promesa del “progrés” i el “benestar”, acollida per mandat global del “desenvolupament”, sacrificant a milions dels seus propis congèneres i a la Mare Terra.

La memòria d'aquestes complexes i tràgiques hores de confinament obligat i de dolor acumulat han d'omplir-nos de més força per seguir canviant el món i transformar-nos en tots els àmbits de la vida: salut i alimentació, camp i ciutat, producció i consum, igualtat i llibertat, treball i oci... Recuperant el turisme no com un simple negoci, sinó com una opció de relacionar-se socialment i culturalment per tenir una vida plena, que a contrapèl de les desbocades demandes del capital, ens commina a una desacceleració comunitària creativa, plena d'alegries genuïnes.]

Referències:

- Acosta, A. (2013). *El Buen Vivir Sumak Kawsay, una oportunidad para imaginar otros mundos*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Illich, I. (2015). *Obras reunidas*. Ciudad de México: Fondo de Cultura Económica.
- Keynes, J. M. (1963 [1930]). *Economic Possibilities for our Grandchildren*. In *Essays in Persuasion*. New York: W. W. Norton & Co.
- Kothari, A., Salleh, A., Escobar, A., Demaria, F. i Acosta, A. (ed.). *Pluriverso – Diccionario del Postdesarrollo*. Barcelona: Icaria Editorial.

- Lafargue, P. (2011 [1848]). *El derecho a la pereza*. Madrid: Maia Editores.
- Marx, K. (2009[1857-1858]). *Grundrisse*, tomo II. Ciudad de México: Siglo XXI.
- Paech, N. (2012). *Befreiung von Überfluss- Auf dem Weg in die Postwachstumsökonomie*. München: Oekom verlag.
- Rahbi, P. (2013). *Hacia la sobriedad feliz*. Madrid: Errata Natrae.
- Russel, B. (1932). *Elogio de la ociosidad*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.
- Tortosa, J. M. (2011). *Maldesarrollo y Mal vivir. Pobreza y violencia escala mundial*. Quito: Abya-Yala.
- Zinn, K. G. (1998). *Machtfrage Vollbeschäftigung*, *Zeitschrift Sozialismus*, 3.

LA COVID-19 I ELS CREUERS: UN DRAMA ANUNCIAT

Angela Teberga¹⁰

*“La història es repeteix, la primera vegada com tragèdia,
i la segona com farsa”
Karl Marx a El 18 de Brumari.*

La possible i imminent propagació de malalties infeccioses dins d'un vaixell sempre ha estat una font de preocupació entre mariners i un difícil repte per als professionals de la salut. La tripulació, en estar lluny de casa, tem emmalaltir i no rebre el tractament mèdic especialitzat adequat. També és un desafiament per al control sanitari perquè el confinament, juntament amb l'alta concentració de persones en un sol espai, potencia la transmissió de malalties entre els membres de la tripulació, el que requereix protocols de control estrictes per part de les autoritats sanitàries i programes de prevenció de la indústria dels creuers.

Algunes persones comparen un vaixell amb una “placa de Petri”, un recipient cilíndric utilitzat al laboratori per al cultiu de microorganismes, ja que tots dos funcionarien com incubadores de microbis i, per tant, serien vehicles ideals per a la propagació de malalties. No és d'estranyar que, sovint, les notícies sobre malalties virals i bacterianes circulin en la gran premsa. Només entre els tripulants brasilers es coneixen casos de brots de [sarna](#) (2011), [gastroenteritis](#) (2011), [H1N1](#) (2012), [xarmpió](#) (2019) i, més recentment, de **COVID-19**, del qual parlarem en aquest article.

Què ens diu la literatura internacional?

A la literatura internacional, trobem en revistes mèdiques articles específics sobre l'aparició de malalties transmissibles, entre els passatgers i la tripulació, als creuers. Mouchtouri et al. (2010), per exemple, testifiquen **l'aparició de brots i/o infeccions en els vaixells**, especialment per legionel·la, salmonel·la, vibrio (bacteris) i norovirus, influença A i B (virus). Per la seva banda, Pavli et al. (2016) afirmen que **la**

¹⁰ Angela Teberga és professora de la Universitat Federal de Tocantins, coordinadora de el Grup de recerca Labor Movens i col·laboradora d'Alba Sud. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 29/06/2020.

majoria de les infeccions registrades en els creuers són respiratòries (29%) i gastrointestinals (10%).

Fujita et al. (2018) van analitzar les notificacions, sistematitzades per l'Agència Nacional de Vigilància Sanitària ([ANVISA](#)), de malalties transmissibles a bord dels creuers a la costa brasilera en el període comprès entre 2009 i 2015. Les anàlisis de les notificacions indiquen que el norovirus va ser el principal agent etiològic dels brots en aquest període, encara que la taxa de brots ha disminuït amb el temps. Els autors arriben a la conclusió que **el gran nombre de passatgers i tripulants confinats a bord dels vaixells seria la principal raó de contagi**. “Això representa un alt risc potencial de transmissió de malalties infeccioses a causa del confinament d'aquests viatgers en espais comuns, amb una alta probabilitat d'exposició a fòmits per l'oscil·lació del vaixell” (Fujita et al., 2018: 11, *traducció pròpia*). Així mateix, consideren que els minicreuers, és a dir, **els creuers amb rutes curtes, de 3 a 4 dies, són un especial problema per al control i la supervisió dels brots epidemiològics**, ja que és habitual que les malalties transmissibles tinguin un temps d'incubació més llarg que el mateix viatge.

Fernandes et al. (2014), en un estudi sobre el brot de grip B en un creuer davant de la costa de l'estat de São Paulo el febrer de 2012, van arribar a la conclusió que **els membres de la tripulació allotjats en les dues cobertes inferiors tenien més probabilitats de desenvolupar símptomes de malalties similars a la grip** (febre, tos, mal de coll i dispnea). La raó està relacionada amb el confinament i l'absència de circulació d'aire, segons els autors.

Els tripulants de menor rang estaven en aquestes cobertes, normalment compartint cabines amb capacitat per a dues o quatre persones. No hi havia finestres i l'aire circulant provenia dels aires condicionats. El virus de la grip es propaga a través de gotetes i aerosols de persones infectades en tossir i esternudar. Els llocs tancats i plens de gent, com les cobertes inferiors del vaixell, faciliten la propagació del virus de la grip.

(Fernandes et al., 2014: 301, *traducció pròpia*)

Mitruka et al. (2012) expliquen que els brots de malalties en creuers evitables mitjançant vacunació, com la rubèola, la varicel·la i el xarampió, estan associats a la introducció i propagació entre els membres de la tripulació procedents de països amb

transmissió endèmica d'aquestes malalties, a més de les baixes taxes de vacunació o que no s'ha arribat a introduir aquella vacuna o s'ha fet recentment. Un cop més, se cita **l'entorn confinat i densament poblat com a facilitador de la transmissió de malalties contagioses, incloses les que es podrien prevenir mitjançant vacunes.**

Kak recorda que “un agent infeccios introduït en l'entorn d'un creuer té el potencial d'estar àmpliament distribuït en tot el vaixell i de causar morbiditat significant” (2015:1). Els patògens infecciosos de risc potencial en els creuers poden ser, segons l'autor, malalties gastrointestinals, respiratòries i de la pell. Una de les raons de **l'elevada morbiditat**(taxa de portadors d'una determinada malaltia en relació amb la població total estudiada en un determinat lloc i moment) **dins dels vaixells també estaria relacionada amb el rang d'edat mitjana dels passatgers dels vaixells, de més de 45 anys, i en general amb problemes mèdics crònics.**

Finalment, destaquem la important investigació de Zheng et al. (2016) sobre la transmissió de malalties respiratòries en els creuers. Els autors comencen l'article recordant que, encara que el viatge en vaixell suposa una experiència a l'aire lliure, els passatgers i la tripulació romanen la major part del temps en ambients tancats, com restaurants, teatres, salons de ball i les mateixes cabines. A més, comparteixen els banys públics, el mateix menjar i begudes, i el mateix sistema d'aire condicionat. Finalment, recorden que aproximadament un terç dels passatgers són gent gran, que són més susceptibles a les malalties infeccioses que la resta de la població. Els autors afirmen que **els brots de malalties respiratòries en els vaixells de passatgers es veuen agreujats per les vulnerabilitats específiques dels vaixells**, siguin quines siguin: a) un gran nombre de persones en estret contacte; b) una durada dels viatges prou gran per a cobrir el període de transmissió i incubació de virus; c) la diversitat de persones dels hemisferis sud i nord, on la vacunació contra la grip pot no ser-hi durant la temporada de la malaltia; i d) els membres de la tripulació poden ser vehicles continus per a la transmissió de virus, ja que les infeccions poden romandre a bord d'un creuer d'un viatge a un altre (Zheng et al., 2016).

Els resultats de l'estudi de Zheng et al. (2016) indiquen que **el risc d'infecció d'un membre de la tripulació és més gran que el d'un passatger**, perquè el membre de la tripulació té contacte amb tots els grups del vaixell. També indiquen que l'ús de màscares facials pels membres de la tripulació que presten servei en restaurants, bars o salons, així com l'augment de la taxa d'intercanvi d'aire en alguns o tots els llocs del vaixell, han donat lloc a una reducció moderada de la taxa de transmissió de malalties respiratòries. La mesura més eficaç per reduir la taxa de transmissió va ser

la instal·lació de filtres d'aire d'alta eficiència i dispositius d'irradiació ultraviolada germicida en els sistemes de ventilació de la nau.

Els articles citats en aquesta introducció suggereixen que **la prevenció de les malalties transmissibles a bord dels vaixells implica** necessàriament:

- Estricte rigor en el compliment de les condicions sanitàries i les mesures de control sanitari en els ports i en els vaixells.
- El requisit de vacunar les malalties previsibles entre els passatgers i la tripulació.
- La necessitat de posar en quarantena als passatgers i/o tripulants malalts, que han de romandre aïllats en les seves cabines per evitar el contagi entre els altres membres de la tripulació.
- Ús de màscares facials i foment de la higiene respiratòria i el protocol per a la tos.
- Instal·lació de filtres d'aire d'alta eficiència i dispositius d'irradiació ultraviolada germicida en els sistemes de ventilació de la nau.

Tots els articles citats corroboren la tesi que el confinament i la concentració de persones en els creuers potencia la transmissió de malalties. No es pot dir, per tant, que els armadors no fossin conscients de l'imminent problema de contagi de qualsevol malaltia infecciosa de qualsevol gravetat entre els seus passatgers i tripulació. Desafortunadament, una malaltia encara més greu descoberta a la fi de 2019 va ser trobada en diversos creuers a mitjans de febrer de 2020. La COVID-19, que s'ha estès a 188 països i regions, ha estat diagnosticada en més de 9 milions de persones i ha provocat la mort de gairebé mig milió de persones a tot el món, els monitors de la [Universitat Johns Hopkins](#) també van arribar als vaixells.

Els creuers i la COVID-19

La COVID-19, una malaltia causada pel coronavirus del SARS-CoV-2, va ser descoberta el 31 de desembre de 2019 després que es registressin casos a Wuhan (Xina). L'11 de març de 2020, [l'Organització Mundial de la Salut \(OMS\) va començar a caracteritzar-la com una pandèmia](#), a causa dels alarmants nivells de propagació i gravetat de la malaltia, que ha arribat a gairebé tots els països del món. El perill de la malaltia està relacionat amb el seu alt poder de contagi, fins i tot entre les persones

asintomàtiques. L'alta transmissibilitat de la malaltia és encara més gran en espais confinats, segons Mizumoto & Chowell (2020), incloent-hi hospitals, presons, esglésies i, per descomptat, creuers.

Entre el 9 i el 26 de març, totes les principals companyies de creuers van suspendre voluntàriament i temporalment les operacions en tota la seva flota. Les principals raons de l'aturada haurien estat: [evitar el contagi del coronavirus entre la tripulació i els passatgers, la sobtada caiguda de la demanda i la inestabilitat operacional](#).

No obstant això, la majoria de les empreses van trigar uns dies, o fins i tot setmanes, en suspendre les seves operacions després que l'OMS declarés que la malaltia era una pandèmia mundial. Imatges diverses circulaven a través de les xarxes socials i els diaris internacionals: els membres de la tripulació que treballaven en la segona meitat de març, quan la malaltia ja estava present en gairebé tot el món –l'11 de març, data de la declaració de l'OMS, hi havia 125.000 persones infectades; el 26 de març, data en la qual l'últim armador va suspendre les seves operacions, el nombre es va quadruplicar amb escreix de 529.000 contagiats.

En el **Quadre 1** es poden verificar els dies exactes de suspensió de les operacions dels creuers. Aquestes són dates en què ja no es realitzaven embarcaments de nous passatgers i, en diversos casos, els últims embarcats havien de romandre i dur a terme l'aïllament social a bord. Això es deu al fet que, a mitjans de març, països com els Estats Units, Canadà, Nova Zelanda i Austràlia van prohibir que els vaixells de passatgers atraquessin en els seus ports, segons ho exigien els organismes locals de control sanitari.

La nau [Zaandam](#), de l'empresa *Holland Amèrica*, per exemple, es va enfrontar a una situació d'emergència a bord, amb poc més de cent persones amb símptomes similars als de COVID-19. El vaixell es trobava en l'Oceà Pacífic i tenia la intenció de creuar el Canal de Panamà per desembarcar passatgers a la costa est dels Estats Units d'Amèrica. No obstant això, els organismes de control sanitari panamenys no van permetre que el vaixell transités pel canal, i només van permetre el trasllat de passatgers sans del *Zaandam* a un altre vaixell de la mateixa empresa.

Diversos vaixells, com el *Costa Deliziosa*, el *MSC Magnifica* i el *Pacific Princess*, van romandre en funcionament durant setmanes i fins i tot mesos, esperant permís per atracar. El dia [8 de juny](#), l'*Artania*, l'últim creuer en funcionament, finalment va fer la seva última escala al port de Bremerhavan (Alemanya), després de sis mesos de navegació.

Quadre 1.
Suspensió d'operacions per armadores

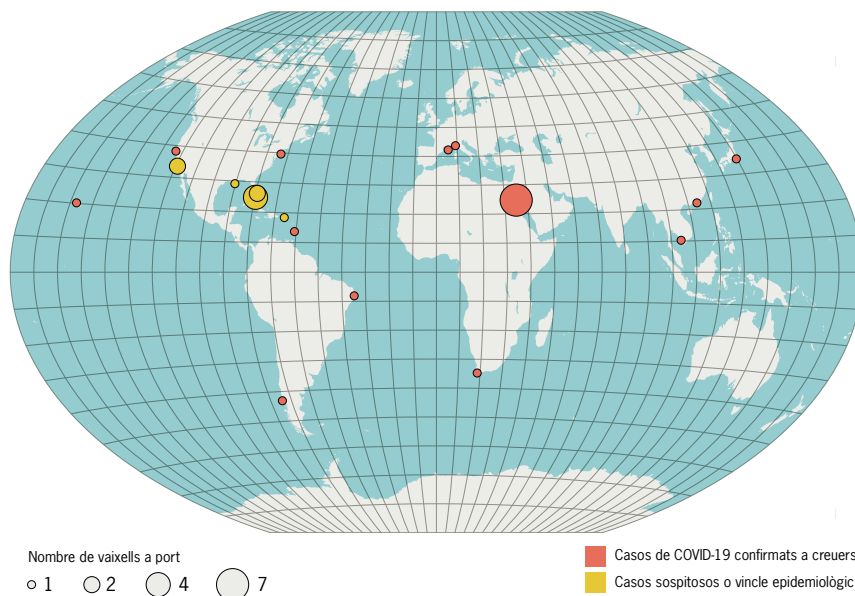
Suspensió d'operacions	Armador
09/03/2020	Costa Cruises
12/03/2020	Princess Cruises Viking Cruises
13/03/2020	Azamara Cruises Celebrity Cruises Cruise and Maritime Voyages Holland America Silversea Cruises
14/03/2020	AIDA Cruises AmaWaterways American Cruise Lines American Queen Steamboat Company Arosa Cruises Avalon Waterways Carnival Cruise Line Celestyal Cruises Crystal Cruises Cunard Disney Cruise Line Emerald Waterways Marella Cruises MSC Cruises Norwegian Cruise Line P&O Cruises Seabourn Cruises Uniwold Windstar Cruises
15/03/2020	Bahamas Paradise Cruise Line Oceania Cruises Ponant Cruises Pullmantur Royal Caribbean
16/03/2020	Lindblad Expeditions
18/03/2020	Hapag-Lloyd Cruises
23/03/2020	TUI Cruises UnCruise Adventures
26/03/2020	Virgin Voyages

Font: realitzat a partir de les dades de [Cruise Maper](#).

Desafortunadament, la nova malaltia va ser verificada en diversos creuers tan recentment com a mitjans de febrer de 2020. S'ha informat que més de [3.200 persones](#) (passatgers i tripulació) van ser infectades pel COVID-19 dins de les naus, de les quals més de 70 van morir. A la **Imatge 2**, és possible verificar el mapeig, realitzat entre gener i març de 2020, dels creuers amb casos de COVID-19.

Imatge 2.

Vaixells de creuers amb casos de COVID-19 (gener a març 2020)

Font: [Centers for Disease Control and Prevention](#).

S'ha registrat un nombre significatiu de casos/brots de la malaltia en diversos creuers de tot el món. El Quadre 2 mostra el nombre de proves positives de coronavirus entre la tripulació i els passatgers per vaixell, incloent el nombre de morts.

Quadre 2.
Casos/brots de contagi per coronavirus

Armador	Vaixell	Localització	Positiu comprovat	
			Tripulació	Passatgers
Aurora Expeditions	Greg Mortimer	Argentina	37	128 (1)*
Celebrity Cruises	Celebrity Apex	França	224	0
	Celebrity Eclipse	EUA	63	5 (3)
	Celebrity Galapagos	Equador	48	0
	Celebrity Infinity	EUA	3 (1)	0
	Celebrity Solstice	Austràlia	0	20 (1)
Costa Cruises	Costa Atlantica	Japó	149	0
	Costa Fascinosa	Brasil	43 (3)	0
	Costa Favolosa	Rep. Dominicana	10 (1)	3
	Costa Luminosa	Oceà Atlàntic	48 (1)	46 (2)
	Costa Magica	Guadalupe	7	3
	Costa Victoria	Itàlia	0	1
Cunard	Queen Mary 2	Sudàfrica	1	0
Disney Cruise Line	Disney Wonder	Panamà	46	1
Fred Olsen	Black Watch	Escòcia	10	0
	Braemar	Carib	4	1
GHK Dream Cruises	World Dream	Mar Xina Meridional	0	12
Holland America	Zaandam	Oceà Pacífic	1	13 (4)
Marella Cruises	Marella Explorer 2	Carib	4	19 (1)
MSC Cruises	MSC Bellissima	Emirats Àrabs Units	2	3
	MSC Fantasia	Portugal	0	1
	MSC Opera	Itàlia	8	0
	MSC Preziosa	Bahames	2	0
	MSC Splendida	França	1	0

Com hem arribat fins aquí?

Armador	Vaixell	Localització	Positiu comprovat	
			Tripulació	Passatgers
NCL	Norwegian Bliss	EUA	0	1
	Norwegian Breakaway	Carib	0	3
	Norwegian Gem	Bahames	2 (2)	0
NCL America	Pride of America	Hawaii	7	0
Phoenix Reisen	Artania	Austràlia	89 (4)	
Princess Cruises	Coral Princess	Barbados	43	39
	Diamond Princess	Japó	712 (14)	
	Grand Princess	EUA	132 (7)	
	Ruby Princess	Austràlia	852 (22)	
Pullmantur	Horizon	Emirats Àrabs Units	125	0
Royal Caribbean	Adventure of the Seas	Jamaica	19	0
	Jewel of the Seas	Emirats Àrabs Units	0	2
	Liberty of the Seas	EUA	2	0
	Oasis of the Seas	Bahames	17 (1)	0
	Ovation of the Seas	Austràlia	0	111
	Symphony of the Seas	Bahames	32 (1)	0
	Voyager of the Seas	Austràlia	5	35 (1)
Silversea	Silver Explorer	Xile	0	1
	Silver Shadow	Brasil	0	2 (1)
TUI	Mein Schiff 3	Alemanya	9	0

Font: organitzat a partir de [Cruise Mapper](#). Nota: * Entre parèntesis el número de morts.

Com mostra el quadre, els dos grans brots de coronavirus van ocórrer en els vaixells *Ruby Princess* (març, Austràlia), amb 852 contagiats i 22 defuncions, i al *Diamond Princess* (febrer, Japó), 712 infectats i 14 morts. Casualment (o no), aquests brots van ocórrer en vaixells propietat de *Princess Cruises*. Des de 2003, *Princess* pertany al grup *Carnival Corporation*, amb seu als Estats Units. El propietari és amo de 18 vaixells, la majoria dels quals estan registrats a les Illes Bermudes (Atlàntic Nord). El retorn de l'operació dels seus vaixells s'espera per al

27 de setembre, un dels últims en reincorporar-se en comparació als altres armadors. El 15 de maig, *Princess Cruises* va anunciar [acomiadaments, llicències i retallades salarials](#) per al 50% dels seus treballadors en les ciutats de Santa Clarita (Califòrnia) i Seattle (Washington), situades a la costa occidental dels Estats Units, a causa de les repercussions econòmiques generades per la pandèmia.

Tot i que el brot de contaminació per COVID-19 el *Ruby Princess* va ser el major registrat en xifres absolutes, l'extensa literatura d'articles en revistes internacionals d'infectologia sobre els brots de COVID-19 en els vaixells dona més rellevància al *Diamond Princess* –del qual parlarem en el proper article– tant perquè va ser on es va produir el primer brot, com perquè va ser l'únic en el qual es va poder cartografiar l'origen i l'evolució del contagi, encara dins del vaixell.

Referències:

- Fernandes, E. G., Souza, P. B., Oliveira, M. E. B., Lima, G. D. F., Pellini, A. C. G., Ribeiro, M. C. S. A., Sato, H. K., Ribeiro, A. F. i Yu, A. L. F. (2014). Influenza B Outbreak on a Cruise Ship off the São Paulo Coast, Brazil. *Journal of Travel Medicine*, 21(5), 298-303.
- Fujita, D. M., Nali, L. H. S., Giraldo, R. C., Figueiredo, G. M. y Andrade Júnior, H. F. (2018). Brazilian Public Health Policy for Cruise Ships – A Review of Morbidity and Mortality Rates – 2009/2015. *International Journal of Travel Medicine and Global Health*. 6(1), 11-15.
- Kak, V. (2015). Infections on cruise ships. *Microbiology Spectrum*. 3(4), IOL5-0007.
- Mitruka, K., Felsen, C. B., Tomianovic, D., Inman, B., Street, K., Yambor, P. i Reef, S. E. (2012). Measles, Rubella, and Varicella Among the Crew of a Cruise Ship Sailing From Florida, United States, 2006. *Journal of Travel Medicine*, 19(4), 233-237.
- Mizumoto, K. y Chowell, G. (2020). Transmission potencial of the novel coronavirus (COVID-19) onboard the diamond Princess Cruises Ship, 2020. *Infectious Disease Modelling*, 5, 264-270.
- Mouchtouri, V. A., Nichols, G., Rachiotis, G., Kremastinou, J., Arvanitoyannis, I. S., Riemer, T., Jaremin, B. i Hadjichristodoulou, C. (2010). State of the art: public health and passenger ships. *International Marit Health*, 61(2), 49-98.
- Pavli, A., Maltezou, H. C., Papadakis, A., Katerelos, P., Saroglou, G., Tsakris, A. i Tsiodras, S. (2016). Respiratory infections and gastrointestinal illness on a cruise ship: A three-year prospective study. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 14(4), 389-397.
- Zheng, L., Chen, Q., Xu, J. i Wu, F. (2016). Evaluation of intervention measures for respiratory disease transmission on cruise ships. *Indoor and Built Environment*, 25(8), 1267-1278.

EL TURISME EN L'AGENDA PÚBLICA LLATINOAMERICANA: COM HEM ARRIBAT FINS AQUÍ?

Érica Schenkel¹¹

Si alguna cosa ha fet l'expansió de la pandèmia de la COVID-19 va ser posar en evidència l'alta vulnerabilitat del model turístic el qual ha conduït el disseny de les nostres polítiques sectorials des de fa dècades. Els fluxos internacionals presenten una caiguda sense precedents i no s'entreveu una reactivació a mitjà termini.

El sector travessa una de les majors crisis de la seva història. Diàriament assistim al tancament temporal i definitiu d'empreses turístiques; moltes pimes i micropimes que no van poder aguantar la continuïtat de la pandèmia i, menys encara, adaptar-se a la nova normalitat, amb exigents protocols sanitaris i un mercat amb molts menys consumidors. Això va implicar l'exoneració i acomiadament de personal, que torna a ser la principal variable d'ajust, i la indefensió de moltes famílies i treballadors informals que depenien de l'activitat, i queden absolutament desemparats. Els mateixos Estats mostren arques fiscals i balances comercials cada vegada més compromeses, sense l'aportació que solia significar el turisme receptiu. I això té una especial incidència en països com els llatinoamericans, compromesos per l'alt pes del seu deute extern i les escasses alternatives d'inserció en el comerç internacional.

Davant d'aquest panorama és fonamental construir col·lectivament una anàlisi crítica que intenti explicar: com arribem fins aquí? A quin tipus de model de desenvolupament apostaven les nostres polítiques sectorials? Sota quins propòsits? Estem en un moment on s'exigeix l'impuls de polítiques turístiques capaces de frenar la crisi o, si més no, prou eficaces com per contrarestar-la. En el personal crec que, en primer lloc, cal donar-li resposta als interrogants que aquí plantegem. Si no aconseguim identificar les causes del problema serà molt difícil poder construir estratègies "superadores" i, encara més, no repetir els mateixos errors. L'article aprofundeix en el paper de l'Estat. Un actor que, després de dècades, torna a ser revaloritzat en la discussió pública i, particularment, turística, per a aconseguir l'anhelada reactivació econòmica. Ara bé, a quin turisme sostenir? I a quins actors turístics?

11 Érica Schenkel és docent de la Universidad Nacional del Sur (UNS), investigadora del Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (CONICET) d'Argentina i col·laboradora d'Alba Sud. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 25/08/2020

El turisme en l'agenda dels governs

La participació de l'Estat en el sector turístic, vinculada en els seus inicis a la promoció de la classe treballadora, el gaudir del temps lliure i les vacances pagades, ha presentat un canvi significatiu en els últims 30 anys. Aquestes transformacions, relativament recents, no es poden subestimar i molt menys desconèixer. La transformació de l'Estat de benestar al neoliberal va generar noves relacions públic-privades que van modificar substancialment la concepció i gestió del turisme (Hall, 2010; Scott, 2011). Les polítiques turístiques comencen a fonamentar-se centralment com una alternativa de creixement econòmic i internacionalització, en el marc d'una forta deslocalització de l'oferta i finançament del sector, que ja no té la limitant espai-temporal. Els interessos estatals en l'àrea van deixar d'estar vinculats al benestar individual i col·lectiu, la igualtat sobirana, la qualitat de vida, la salut, l'educació dels viatgers o la protecció de l'ambient (Haulot, 1981, 1991); per prioritzar qüestions com la qualitat, la competitivitat, la participació privada, l'eficiència i la sostenibilitat de l'activitat (Monfort, 2000; Fayos-Solà, 2004). L'anàlisi "mercat-tècnic" va reduir les valuoses aportacions culturals, socials i ambientals del turisme a l domini econòmic i dels negocis (Higgins-Desbiolles, 2006).

Aquesta mutació que assumeix el turisme com a assumpte públic va quedar de manifest en els diferents objectes de participació estatal que va destacar l'OMT al llarg de la seva història. En els seus inicis, l'organisme posicionava a l'Estat com a actor clau en la gestió turística, per garantir el dret a l'oci i a les vacances pagades, preparar els ciutadans per al turisme, assegurar el desenvolupament econòmic i sociocultural i protegir i salvaguardar el medi ambient (OMT, 1983); per posteriorment assenyalar que s'ha de limitar a intervenir només quan hi hagi falles de marcat, estructures imperfectament competitives, existència de béns públics o externalitats (OMT, 1998, 2001). Sosté que el gran repte de la política turística actual és "compatibilitzar el principi de llibertat de mercat i d'empresa amb la preservació dels avantatges estructurals que assegurin la continuïtat de l'activitat en unes condicions adequades" (2001:166). És a dir, institueix un nou abordatge del turisme com a política pública, essencialment econòmic, que limita la intervenció estatal només en aquells casos en que ho requereixi la competitivitat de el sector.

En aquest nou liberalisme, la centralització estatal es dilueix a favor d'una major participació de les associacions professionals, xarxes i relacions de col·laboració

entre els actors involucrats. Les organitzacions turístiques nacionals i regionals redueixen les seves funcions de desenvolupament i planificació a favor de la comercialització i promoció. El nou paper de l'Estat genera una contradicció política. En paraules de Hall (2010:10): “D’una banda es demana menys interferència de govern en el mercat i el permís perquè les indústries desenvolupin i operin sense subsidis governamentals o d’assistència, mentre que, d’altra banda, els grups industrials d’interès encara busquen tenir la política de govern desenvolupada a favor seu, incloent el manteniment dels fons governamentals per a la promoció i el desenvolupament”¹².

El predomini de la promoció internacional pre-pandèmia

L’expansió de la COVID-19 ha posat en evidència la vulnerabilitat del model turístic que ve conduint el desenvolupament de les nostres polítiques sectorials des de fa molt de temps. Un model sorgit amb la normalització d’una sèrie d’axiomes que van posicionar al turisme com a motor de desenvolupament, principalment en els països perifèrics (Nacions Unides, 1963), per manifestar, des de llavors, una contínua expansió i diversificació, convertint-se en un dels sectors socioeconòmics de major envergadura. Aquest creixement turístic global ha ocasionat un evident interès dels governs, en els seus diferents nivells administratius, que comencen a invertir en l’enfortiment de les arribades tant o més de com ja venien fent en les dimensions físiques de la destinació.

En aquests països, el turisme receptiu es presenta com una oportunitat per atreure divises en moneda estrangera, generar ingressos i ocupació i, així, poder equilibrar balances de pagaments deficitàries, superar situacions de crisi i estancament o impulsar desenvolupaments regionals i locals (Scott, 2011). Més encara, en aquells països anomenats en vies de desenvolupament, com els llatinoamericans, en molts casos necessitats d’inserir-se en l’economia global gairebé exclusivament a partir de la seva oferta turística, a causa de les escasses possibilitats que ofereixen les seves estructures econòmiques (Echeverri, Estay-Niculcar i Rosker, 2012).

En aquest marc, els Estats aposten per les polítiques de promoció turística a l’exterior per poder captar un mercat global i altament competitiu. Aquestes estratè-

12 Cita traduïda de l’anglès original: “On the one hand there is the demand for less government interference in the market and allowing industries to develop and trade without government subsidy or assistance while, on the other, industry interest groups still seek to have government policy developed in their favour, including the maintenance of government funding for promotion and development” (Hall, 2010:10).

gies assumeixen un clar protagonisme en l'agenda sectorial per passar a centralitzar la majoria del pressupost en turisme (MECON, 2020; [Camara, 2020](#)). Si bé se sol reglamentar un finançament mixt, que reconeix la importància que porta amb si mateixa la promoció tant per al govern com per al propi sector, en la pràctica, les aportacions privades, com l'autogeneració de recursos, acaben sent mínimes o, fins i tot, inexistentes (Capellà, 2010).

L'execució d'aquestes polítiques sol involucrar la creació d'Organismes Nacionals de Promoció (ONP) com a espais d'acord públic-privats, que formalitzen la participació d'inversors, professionals i cambres lligades al sector, en molts casos incloent-hi els principals actors transnacionals de la comercialització turística (Enríquez et al., 2012). Això atorga a l'empresariat una important gravitació en l'estratègia de màrqueting projectada, que no només determina quins llocs i atributs s'activaran com atractius turístics, sinó que condiciona també les modalitats a implementar i les seves formes d'accés.

Aquests organismes, com son el casos de l'INPROTUR a Argentina, el EMBRATUR al Brasil, el CPTM a Mèxic o Turespaña a Espanya, si bé sorgeixen com a simples subjectes "tècnics", solen convertir-se en veritables "organismes de gestió de destinacions", i reunir competències tradicionalment associades a la pròpia administració, com l'anàlisi i l'estudi del sector, la planificació i la creació de nous productes i la dinamització de l'oferta (González i Izard, 2010). Aquesta centralització de facultats, sumada a la preponderància en l'assignació de recursos, i altres particularitats que sorgeixen per no estar enrolats sota les lleis de l'administració pública, requereix en molts casos situacions de competència amb el propi organisme polític del qual depenen, comunament un Ministeri o Secretaria d'Estat.

A partir d'aquesta bastida organitzacional, els Estats despleguen costosíssimes estratègies promocionals destinades a captar l'interès dels principals agents de la indústria turística. Articulen accions diverses, com jornades de formació sobre determinats productes turístics, la difusió de publicacions, el finançament de súper esdeveniments de ressò internacional, *press trips* per a les revistes especialitzades, *workshops* i *famtours* per als grans comercialitzadors i l'assistència a les principals fires internacionals. Aquestes últimes solen incloure un gran desplegament: parteixen d'un estand de promoció, amb la projecció d'audiovisuals sobre l'oferta tematitzada per involucrar la presència de diversos expositors, la presentació de shows musicals, la degustació de plats típics i, fins i tot, la assistència d'algun personatge de

rellevància en els àmbits de la cultura, la ciència o l'esport. Solen involucrar un centenar de participants, representants d'entitats privades, associacions i federacions, operadors turístics, línies aèries, línies de creuers, hotels; i delegacions provincials i municipals, associacions i representants de les principals destinacions integrats en les estratègies de comunicació.

Resultats obtinguts: entre expectatives i realitats

Aquestes polítiques turístiques, en el seu enclavament a nivell local, apareixen com la “esperança dels territoris” (De Myttenaere i Frego, 2010), capaces de generar el desenvolupament de les comunitats, contribuir al creixement i la diversificació de les seves economies, revaloritzar les seves identitats i el patrimoni local. Un optimisme que sol acompanyar l'inici de l'activitat en qualsevol destí, però que no aborda amb la mateixa especificitat les dificultats que poden sorgir en la concreció d'aquests beneficis, o els seus eventuais impactes negatius en qüestions socials i mediambientals, com la sobreexplotació de recursos, la transformació d'ecosistemes i la contaminació (Blázquez i Cañada, 2011), i fins i tot econòmiques, al voltant de qüestions de despesa pública, efectes de desplaçament sobre altres sectors, fugida de divises i tipus d'ocupació generada (Dwyer 1993; Hernández, 2004; Shi, 2012).

Quan s'avança en l'anàlisi d'aquestes polítiques per identificar el seu impacte real en el territori sorgeixen múltiples interrogants. Més enllà de les distincions amb què la indústria de viatges sol premiar-les, amb el reconeixement al millor estand o a la millor performance desplegada a les fires turístiques, a la primera destinació o organisme de promoció o un ascens en el prestigiós Rànquing Marca País de Future Brad [2], els resultats obtinguts acaben sent bastant qüestionats (Dwyer, 1993; Shi, 2012). Fins i tot aquells vinculats al seu principal objectiu, aquell que havia justificat la seva incorporació a l'agenda pública: l'anhelat enfortiment del turisme receptiu.

L'evidència contrastada reflecteix en molts casos que, tot i el significatiu presupost afectat, el centenar d'accions desplegades i els beneficis privats assenyalats pels representants dels ONP, com la “generació de contactes”, “noves oportunitats de negoci”, “major coneixement”, “vincles de comercialització”, “transferència” i “posicionament en el mercat”; les arribades es presenten pràcticament inalterables, davant la prevalença de factors estructurals com el tipus de canvi multilate-

ral, la connectivitat internacional o l'aparició d'esdeveniments externs d'alt impacte (Schenkel, 2020), com avui evidència la pandèmia de la COVID-19.

Però, més enllà de l'anàlisi de la seva eficiència en els termes que aquestes polítiques plantegen, cal avançar en l'estudi de cada un dels supòsits que sostenen les seves malles argumentals. En línia amb el que planteja [Daniel Hiernaux](#) al referenciar la política de promoció turística de Mèxic, cal contrastar els seus múltiples axiomes legitimadors, com: en quina mesura el turisme receptiu contribueix genuïnament a l desenvolupament socioeconòmic productiu d'un país? Com es distribueixen els ingressos que aquest genera? Quan arriba al territori? Quin és el seu impacte ambiental? Quin tipus d'ocupació genera? A quins grups socials i econòmics beneficia? Tenen relació amb l'estructura de presa de decisions públic-privada? Quins productes, components i llocs activa? Quins queden exclosos?

Si alguna cosa ha fet la pandèmia va ser posar de manifest la fragilitat d'aquest model de turisticació global. La crisi sanitària no només va despullar l'altíssima dependència externa i vulnerabilitat que la pròpia activitat genera en les nostres societats, també va donar temps per reflexionar sobre les seves implicacions en qüestions com la degradació i contaminació ambiental, la desposseïció i desallotjament de les poblacions, l'explotació i la precarietat laboral; en els últims temps agreujades per un accelerat procés de financiarització del sector, que concentra la majoria dels guanys en els països centrals i vessa les externalitats en la perifèria (Cañada i Murray, 2019).

Per una necessària localització de les polítiques turístiques

Fins que no s'aconsegueixi implementar una vacuna o un tractament efectiu, i aquests arribin a una distribució àmplia territorial i socialment, el turisme internacional, el gran centralitzador de les polítiques sectorials, no podrà seguir desenvolupant-se per un temps o almenys no amb els volums que el venia fent. La pròpia [OMT aproxima una recuperació dels fluxos pre-pandèmia recentment cap a l'any 2023](#).

El sector turístic es veurà obligat a adaptar-se a aquest nou escenari si desitja subsistir. I el mateix Estat, ha d'ajustar les seves prioritats. D'acord al que reflecteixen aquells països que van començar amb les obertures, la "nova normalitat" en turisme sembla prioritzar viatges a destinacions properes, que garanteixin condicions sanitàries similars, i de baixa saturació social, per respectar un cert distanciament.

Aquest marc ha d'esdevenir una oportunitat per impulsar polítiques pensades a partir de la figura del propi resident; qui s'ha de prioritzar com a visitant, treballador o empresari del sector i, sobretot, habitant d'aquesta porció de l'espai. Per donar suport al desenvolupament de moltes comunitats emprenedores que, tenint un alt potencial i interès en desenvolupar l'activitat turística, venien sent marginades de les polítiques de desenvolupament. Per potenciar els turismes de proximitat, dins el propi territori, contribuint amb les nostres pràctiques a l'economia del lloc que habitem. Per sensibilitzar cap a consums turístics ambientalment més responsables i compromesos amb els pobladors locals, els seus costums i tradicions. Per enfortir l'oci popular com un espai de descans, diversió, desenvolupament personal i col·lectiu. En definitiva, per incloure i equiparar en defensa i interès de les grans majories.

Referències:

- Blázquez, M., Cañada, E. i Murray, I. (2011). Búnker playa-sol. Conflictos derivados de la construcción de enclaves de capital transnacional turístico español en el Caribe y Centroamérica. *Scripta Nova*, 368 XV
- Cañada, E. i Murray, I. (2019). *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo*, Barcelona: Icaria Editorial.
- Capellà i Hereau, J. (2010). Instrumentos de gestión turística de la Administración. En: Izard, Oriol Miralbell (Coord.) et al., *Gestión pública del turismo* (pp. 191-239). Barcelona: UOC.
- De Myttenaere B. i Rozo E. (Ed.). (2010). *Desarrollo territorial y Turismo: una aproximación a partir de la valorización turística*. Bogotá: Universidad de Externado.
- Dwyer, L. (1993). Assessing the benefits and costs of inbound tourism. *Annals of Tourism Research*, 4 (20), 751-768.
- Echeverri, L., Estay-Niculcar, C. i Rosker, E. (2012). Estrategias y experiencias en la construcción de marca país en América del Sur. *Estudios y Perspectivas en Turismo*, 21, 288-305
- Enríquez Martínez, M., Osorio García, M., Castillo Néchar, M., Arellano Hernández, A. (2012). Hacia una caracterización de la política turística. *Pasos*, 10(3). 417-428.
- Fayos-Solá, E. (2004). Política turística en la era de la globalización. *Colección Mediterráneo Económico*. 5, 215-232.
- González Reverté, F. i Izard Oriol M. (2010). Introducción a la gestión pública del turismo. En: Izard, Oriol Miralbell (Coord.) et al., *Gestión pública del turismo* (pp. 19-70). Barcelona: UOC.

- Hall, M. (2010). Politics and tourism – interdependency and implications in understanding change. A R. Butler i W. Suntikul (Eds.). *Tourism and political change* (pp. 7-18). Oxford: Goodfellow Publishers.
- Haulot, A. (1981). Social tourism. Current dimensions and future developments. *International Journal of Tourism Management*, 2(3), 207-212.
- Haulot, A. (1991). *Turismo social*. México: Trillas.
- Higgins-Desbiolles, F. (2006). More than an “industry”: The forgotten power of tourism as a social force. *Tourism Management*, 27, 1192-1208.
- Monfort Mir, V. (2000). La política turística: una aproximación. *Cuadernos de turismo*. 6, 7-27.
- Naciones Unidas. (1963). *Conferencia de las Naciones Unidas sobre el Turismo y los Viajes Internacionales*. Roma: NNUU.
- Organización Mundial de Turismo – OMT. (2001). *Cooperación entre los sectores público y privado. Por una mayor competitividad del Turismo*. Madrid: OMT.
- Organización Mundial del Turismo – OMT. (1983) *El marco de la responsabilidad del Estado en la gestión del turismo*. OMT, Asamblea General.
- Organización Mundial Turismo (OMT). (1998). *Introducción al turismo*. Madrid: OMT.
- Schenkel, E. (2020). Análisis de políticas turísticas. El INPROTUR en Argentina (2005-2015). *El Periplo Sustentable*, 39, 264-288.
- Scott, N. (2011). *Tourism Policy: A Strategic Review*. Goodfellow Publishers Limited: Oxford.
- Shi, H. (2012). The efficiency of government promotion of inbound tourism: The case of Australia. *Economic Modelling*, 29, 2711–2718.

REFLEXIONS CONFINADES: QUÈ ESTÀ PASSANT?

CRISIS DEL TREBALL TURÍSTIC POSTCOVID-19: RISCOS I OPORTUNITATS

Rafael Borràs¹³

L'any 2020 es va iniciar amb un FITUR esplèndid per a les expectatives certes de negoci turístic, i només amb algunes vagues esperances de millores per als treballadors i treballadores del sector. La ministra d'Indústria, Comerç i Turisme, Reyes Maroto, va gosar afirmar que a la fira turística de Madrid “[semblava que hi havia màgia](#)”, ja que en “aquest [FITUR] per primera vegada, s’ha incorporat el debat sobre el talent i la professionalització amb *Fitur Talent*, i el certificat d’*Hotels Justos Socialment Responsables*. És la primera vegada que es parla de les persones, ens sembla que s’està modernitzant la fira amb debats molt necessaris. Parlar del futur del sector és digitalització i persones, però també sostenibilitat”. De ben segur que, per exemple, totes les reivindicacions de “les kellys” necessiten més BOE, i menys màgia i certificats de responsabilitat social.

Ni el Brexit, ni les previsions de recessió als països centreeuropeus, ni la tempesta Gloria (que va afectar molt a les infraestructures construïdes sobre el que s’ha robat a la mar en la majoria de les zones turístiques mediterrànies), feien ombra a les perspectives turístiques per a aquest 2020. En la citada entrevista, la ministra Maroto afirmava: “Totes les comunitats autònomes, i tot el sector manifesten optimisme per al 2020”. Era un “optimisme” basat en el permanent creixement de l’arribada de turistes, com va demostrar l’accelerada dels plans d’ampliació de les infraestructures aeroportuàries (singularment les de Barcelona i Palma) de la societat mercantil estatal que gestiona els aeroports, és a dir, d’AENA. Tot era optimisme. Tant era així que, per a reforçar aquest “món feliç”, ja ben avançat el mes de febrer, l’Organització Mundial del Turisme, fent una prodigiosa demostració de la seva capacitat per a formular previsions, afirmava que “[l’OMT manté la seva previsió de creixement del turisme malgrat el coronavirus](#)”.

Un altre any el capitalisme turístic es preparava perquè la roda del negoci continués feliçment rodant, sense canvis substancials en el model globalment estandar-

13 Rafael Borràs va ser secretari general de la Federació de Comerç, Hostaleria i Turisme de CCOO de Balears. En l’actualitat escriu per a diversos mitjans de comunicació i col·labora amb Alba Sud. Una primera versió d’aquest article es va publicar a Alba Sud el 12/04/2020.

ditzat: financiarització, extractivisme, i, per allò que interessa en aquestes línies, en el control de la mà d'obra a base d'inseguretat, precarietat, normatives laborals desequilibrades (pseudoautoritàries), subvencions públiques ([antigues](#) i [noves](#)) a la flexi-inseguretat, i desvaloració social de les professions turístiques¹⁴. Dit en paraules de **Paul Edwards**, “la capacitat dels capitalistes i/o els directius per a aconseguir dels treballadors la conducta laboral desitjada” és una característica de l'hegemònic model neoliberal turístic.

Sense que ningú –des d'instàncies turístiques globals, com l'OMT, a locals– fes cas als advertiments de la comunitat científica internacional sobre la imminència d'una emergència sanitària mundial, pronosticada a l'informe “[Un món en perill](#)”, i, pel que sembla, sense haver-se assabentat que fa sis anys [el professor Ian Goldin de la Universitat d'Oxford va predir que la pròxima crisi global seria provocada per una pandèmia](#), estàvem encarant un altre any turístic sense que s'haguessin fet realitat les reivindicacions fonamentals de “les kellys” (regulació de la càrrega de treball, jubilació als 60 anys, reconeixement de totes les malalties professionals); sense cap compromís d'ens públics, com ara AENA, perquè els aeroports espanyols siguin espais lliures de precarietat i explotació laboral; amb la pandèmia d'externalitzacions i de convenis d'empresa a la baixa activada; amb les Reformes Laborals de 2010 i 2012 plenament operatives en el seu objectiu fonamental: Passar de la precarietat transitòria, com a mesura de superació de l'anterior crisi, a la precarietat laboral com a horitzó, mitjançant l'afebliment de la capacitat negociadora i d'intervenció en el conflicte social del sindicalisme, i la disminució de la protecció del contracte fix amb el menor cost empresarial i majors facilitats per a l'acomiadament, tant individual com col·lectiu, és a dir, mitjançant un Expedient de Regulació d'Ocupació (ERO), o sense ell.

En altres paraules, abans de la declaració de l'estat d'alarma per a combatre la pandèmia del coronavirus COVID-19, seguia bàsicament en peus l'entramat legal de “la doctrina del xoc sociolaboral”, aplicada en els anys de l'austericidi. Mentrestant, les principals i urgents preocupacions de les polítiques institucionals (estats,

14 Fins al sorgiment del moviment de les Kellys, la invisibilització de les condicions de treball a l'hostaleria era gairebé total per al gran públic. Una invisibilització en absolut casual, i acompanyada de mètodes empresarials de “competitivitat proletària”, a base de procediments d'avaluacions del servei prestat per les treballadores i treballadors, i de campanyes públic-privades tan perversament autoritàries amb la intimitat de les persones treballadores com les d' "Un turista, un somriure", o “Un turista, un amic”. Per a aprofundir sobre aquest últim aspecte veure “La corrosió del caràcter. Les conseqüències personals del treball en el nou capitalisme”. Richard Sennett. Anagrama, 2017. Catorzena edició.

autonòmiques, i municipals) eren les de com es continuava impulsant el creixement turístic. Vist amb perspectiva, la reacció –entre estat de xoc i fugida cap endavant– d’algunes autoritats i actors turístics davant la suspensió, a la fi de febrer, i a causa de la pandèmia del coronavirus, de la fira ITB.

En una espècie d’angle fosc estaven les preocupacions relatives a garantir que la gent que fa que la “indústria turística” funcioni (aquesta amplia i difícil de fitar “ocupació turística”¹⁵) no patís pobresa laboral, ni emmalaltís treballant. Excepte declaracions retòriques, ha preocupat poc garantir una vida digna a “les que netegen els hotels”, “les que sofreixen tota classe de precarietats en els aeroports”, “les explotades en les cuines dels restaurants que, amb luxoses terrasses, ocupen cada vegada més espai comú a les ciutats turistitzades”, en fi, parafrasejant al gran Eduardo Galeano, a totes “las nadie” de la indústria turística.

En resum, la crisi econòmica, social, i laboral que, sens dubte, seguirà a la crisi sanitària provocada per la COVID-19, es donarà, i això és extraordinàriament rellevant, en un escenari de disputa capital-treball en el qual les classes subalternes estan particularment afeblides. I serà, tal com s’explica a “[Turisme, decreixement i la crisi de la COVID-19](#)”, una crisi que afectarà molt intensament a l’ocupació turística.

I de sobte arribà la COVID-19

Des de la declaració oficial de la situació de pandèmia, en març de 2020, ha transcorregut poc temps per avaluar la magnitud de la tragèdia en matèria d’ocupació turística, i, sobretot, encara ara, no es pot assegurar si el daltabaix tindrà un alt component conjuntural, o, més aviat, serà majoritàriament estructural. En qualsevol cas, des de l’inici d’aquesta situació l’Organització Internacional del Treball ([Observatori de 07-04-2020](#)) va preveure que la major part de les pèrdues d’ocupació, i la disminució de les hores de treball es produirien en els sectors més afectats pel cessament –o intensa minva– d’activitats per mor del coronavirus, un conjunt de sectors econòmics que empren a 1250 milions de persones treballadores, això és, el 38% de la població activa mundial, entre els quals figuren els de serveis d’allotjament, i de serveis de menjars. Tot i el relaxament del tancament de centres de treball, les estimacions de l’OIT mantenen que hi haurà una pèrdua d’hores de treball que

15 A tall d'exemple de la complexitat de delimitar que és “ocupació turística” veure la introducció de l’informe de Moreno i Cañada (2018).

globalment “posa de manifest un empitjorament de la situació del mercat de treball, i ofereix poques esperances que es produeixi una clara recuperació enguany” ([Observatori de 23-09-2020](#)).

Si prenem en consideració que bona part de la planta hotelera espanyola roman tancada, que l'activitat dels transports turístics, d'agències de viatges, i d'altres activitats empresarials de la cadena de valor turístic funcionen sota mínims, bona part de l'ocupació perduda és del sector turístic. Això és el que s'observa a les dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA) del període de l'any amb més activitat laboral turística, el tercer trimestre, pel que fa a hostaleria (serveis d'allotjaments i serveis de menjar i begudes)¹⁶:

	2017	2018	2019	2020
Persones ocupades	1.479.300	1.848.100	1.841.100	1.486.000
Persones assalariades	1.175.000	1.517.900	1.502.200	1.430.300*

*incloent-hi les persones afectades pels ERTOS

En el tsunami de la crisi: riscos i algunes oportunitats

Malgrat la manca de robustesa de les dades espanyoles sobre l'ocupació turística formal, no és agosarat fer, encara que sigui provisionalment, mitja dotzena de consideracions sobre oportunitats i riscos d'un futur, ara incert:

- 1. No és inversemblant que s'incrementi, globalment i localment, el pensament crític sobre l'actual model turístic.** Estam en presència de la gran evidència que la turistització sense límits ha esdevingut en una “experiència fallida” per a garantir a les majories socials, en expressió d'Aristòtil, un tipus de vida més desitjable. S'obren, per tant, nous escenaris en els quals serà possible una major intervenció i implicació del món del treball en la demanda de desturistització, diversificació, i decreixement turístic. A més de desitjable, possiblement serà més factible que abans de la pandèmia coronavírica ampliar les aliances socials entorn d'una agenda ecosocial. Fugides cap en-

16 A l'explotació de l'EPA que realitza la Secretaria General de Turismo oferint dades del total d'activitats de la indústria turística (serveis d'allotjament + serveis de menjars i begudes + transports de viatgers + altres activats de la indústria turística), no hi ha dades de 2020.

davant del més del mateix d'un sindicalisme "proto-productivista-turístic" seran suïcides, entre altres, per tres raons:

- Es poden activar processos d'empitjorament de les condicions de vida de la gent treballadora amb més precarització laboral. Que el "buidament de la caixa d'eines turbo precaritzadors", com ara, les Reformes Laborals de 2010 i 2012, sigui sempre un assumpte posposat, i que no formi part del que el Gobierno de España anomena "escut social" és, si més no, un mal símptoma. Qui garanteix que, a tall d'exemple, no s'estigui planificant una nova ona d'externalitzacions per a executar-la immediatament superés la situació de pandèmia actual?
- Portar a la pràctica, amb totes les conseqüències, l'aposta per les il·lusions tecnològiques que –com s'intueix en el "[Plan de recuperación, transformación y resiliència](#)"¹⁷– intenten esquivar l'assumpció dels límits al creixement (i la necessitat en alguns casos de decreixement), comportaria canvis substancials en l'àmbit de l'ocupació. Des d'un escreix de teletreball amb l'aïllament del treballador/a que comporta, i, per tant, la practica inviabilitat de l'organització obrera, fins a una més gran desigualtat d'oportunitats donades les bretxes educatives de fons entre la població laboral, passant per una intensificació de la precarietat laboral a causa d'un major pes del treball de plataforma en el total de l'ocupació laboral turística. Val a dir, per evitar malentesos, que no postulo una mena de "ludisme del segle XXI", però sí que reivindico incloure el debat i qüestionament de les falses solucions tecnològiques als problemes civilitzatoris, en el marc de la disputa que es proposa en el punt 6 d'aquestes consideracions.
- En qualsevol cas, el més del mateix és un ensomni perquè no hi haurà ocupació en un planeta mort, i, a més, esperona el risc d'incentivar un neguit social propiciador i caldo de cultiu per al neofeixisme.

17 El documento "Plan de recuperación, transformación y resiliencia" inclou sentències com la següent: "...el turismo es un sector que juega un papel crucial en nuestra economía. Además de suponer más de un 10% del PIB, genera importantes efectos tractoros sobre otros sectores, por lo que su efecto total sobre la actividad económica y el empleo es aún mayor. El turismo sostenible, además, debe servir para impulsar la transición ecológica y servir de tractor para potenciar la economía local de manera sostenible" (pp. 42-43).

2. La nova “situació laboral del turisme” obliga a repensar un turisme amb major repartiment de la riquesa generada, amb zero ocupacions atípiques, és a dir, sense precarietats ni inestabilitats laborals sense causa. Històricament, s’ha considerat “normal” la precarietat laboral en el sector de serveis turístics. La qüestió a debat entre el mainstream polític, acadèmic, i, fins i tot, social, ha sigut únicament el grau d’aquesta precarietat. A conseqüència d’això, les societats amb alt grau de turistització són generalment societats amb grans desigualtats. En aquest sentit, el model turístic intrínsecament associat a mà d’obra low cost pot ser un factor intensificador de les crisis cícliques del capitalisme. La història recent ens ha ensenyat que els períodes en què més ràpidament s’ha incrementat la concentració de renda són els anys 1929 i 2007. Per tant, és lògic pensar que hi ha relació entre l’increment de la desigualtat, i les fragilitats sistèmiques que han portat al capitalisme a les dues crisis més greus en els últims dos segles. En aquesta de 2020 –encara que el detonant hagi estat una crisi sanitària–, tal com fa temps es sospitava, [les persistents i escandaloses desigualtats dels últims anys](#) formen part de les causes (que sempre són múltiples) d’aquesta nova crisi.
3. Lligat a la consideració anterior, amb molta probabilitat caldrà presentar resistència al discurs de “primer recuperem ocupació, i després parlem de la seva qualitat”. La recuperació de l’ocupació turística ha d’anar en paral·lel a la disminució de l’alt índex de vulnerabilitat de les persones assalariades en els sectors d’aquesta activitat econòmica. Les urgències derivades de l’actual crisi no haurien de fer oblidar allò que és important: La derogació de la legislació laboral de l’etapa de l’austericidi.
4. La crisi de l’ocupació turística pot ser una bona ocasió per plantejar amb força la revisió de les regulacions d’ordenació turística, amb la introducció de criteris decreixentistes, i incorporant els drets de les persones treballadores. Per exemple: Disminució del nombre d’habitacions, ampliant les existents, i fixació de plantilles mínimes.
5. En aquest futur immediat postCOVID-19, serà exigible que l’Organització Mundial del Turisme (OMT) jugui un nou rol, deixant de ser una organitza-

ció business friendly, i passant a jugar un paper en la promoció del bé comú, de pràctiques mitigadores dels efectes de la crisi climàtica, i de l'erradicació de les males i de les pèssimes pràctiques laborals en el turisme.

6. Amb tota seguretat, és l'hora de les polítiques d'emergència social. Alguns governs –entre ells el d'Espanya–, estan responent a la crisi sobrevinguda de cop per la declaració de la pandèmia amb mesures ([aquí un bon resum](#)) que, encara que sigui amb insuficiències manifestes, res tenen a veure amb els plans de retallades per a la població no rica imposats a l'inici de l'anterior crisi. No obstant això, en un escenari postCOVID-19, la disputa estratègica en l'àmbit de l'ocupació turística serà la d'una nova “flexi-seguretat” en què la reducció de la jornada laboral, i, sobretot, una [Renda Bàsica](#) incondicional i universal juguin un paper determinant. En un nou context, en el que l'únic subministrador de renda per a viure totes les vides de manera que valguin la pena ser viscudes no podrà ser únicament el treball remunerat, la disjuntiva és: repartiment de l'ocupació i de la riquesa, o barbàrie.

Serà això possible? Dependrà de la mobilització social, i de qui guanyi un renovat conflicte de classes. Certament és absurd, a aquestes alçades de segle XXI, continuar pensant en la classe obrera com a únic subjecte de canvi. Però, en aquest després en disputa, les “Preguntes d'un obrer que llegeix”, de Bertolt Brecht, continuen sent molt pertinents. Recordem-les:

“Qui va construir Tebes, la ciutat de set portes? / Als llibres hi ha noms de reis. / Van arrossegar els reis els blocs de pedra? / I Babilònia, tantes vegades destruïda... / Qui la va reconstruir tantes vegades? En quines cases / De la daurada Lima vivien els constructors? / On anaven el vespre, allí on quedava llesta la muralla xinesa, / Els paletes? La gran Roma / És plena d'arcs de triomf. Qui els va alçar? Sobre qui / Vam triomfar els Cèsars? Tenia la tan cantada Bizanci / Només palaus per als qui l'habitaven? Fins i tot a la / llegendària Atlàntida, / La nit en què el mar la va engolir, aquells que s'ofegaven / Cridaven els seus esclaus. / El jove Alexandre va conquerir l'Índia. / Ell tot sol? / Cèsar va colpir els gals. / No tenia almenys un cuiner al costat seu? / Felip d'Espanya va plorar quan es va perdre / La seva

flota. No va plorar ningú més? / Frederic II va vèncer la Guerra dels Set Anys. / Qui més la va vèncer? / Cada pàgina, una victòria. / Qui en va coure el festí? / Cada deu anys, un gran home. / Qui va pagar les despeses?''.

Referències:

- Edwards, P. (1983). Las relaciones sociales de producción de la empresa y la estructura del mercado de trabajo. En L. Toharia (ed.). *El Mercado de Trabajo: Teorías y Aplicaciones* (395-421). Madrid: Alianza Editorial.
- Moreno, D. i Cañada, E. (2018). *Dimensiones de género en el trabajo turístico*. Barcelona: Alba Sud Editorial, Informes en Contraste, núm. 4.
- Sennett, R. (2006). *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama.

UNA TRIPULACIÓ ATRAPADA ALS CREUERS

Angela Teberga¹⁸

Després que se suspenguessin les operacions dels creuers i la majoria dels passatgers desembarquessin, va sorgir un altre problema al qual haurien de fer front els membres de la tripulació: l'epopeia de la tornada a les seves respectives cases. Els membres de la tripulació van quedar atrapats en els vaixells, per una sèrie de raons que explicarem a continuació, sense perspectives de repatriació. En un article del 17 de maig, el diari Miami Herald va estimar que més de [100.000 membres de la tripulació encara estaven esperant ser repatriats](#); d'aquesta quantitat, una mica més de la meitat estaven en aigües nord-americanes, segons la [BBC](#). En un altre article del mateix Miami Herald un mes després, el 15 de juny, es va [estimar que uns 40.000 tripulants de creuers encara no havien estat repatriats](#). I en dates més recents, el 8 d'agost, el diari USA Today va estimar que [a primers d'agost 12.000 d'ells encara es trobaven en aigües nord-americanes](#).

Hi va haver diverses queixes sobre el confinament forçat. En un article del diari alemany *Zeit* del 28 de maig, els periodistes van [narrar les històries de tres treballadores que encara esperen ser repatriades](#). Una va dir que se sentia “com en una presó”, especialment quan el vaixell era al port sense poder desembarcar. Una altra es queixava de la manca d'informació, de l'elevat cobrament per connectar-se a internet que necessitava utilitzar per poder comunicar-se amb els seus familiars, i també de la petita mida de les cabines sense ventilació.

A més d'estar atrapats en les naus (com si fos poc), també van haver de viure amb la proliferació del nou coronavirus. Molts membres de la tripulació s'haurien contagiats durant el període de quarantena, perquè en els primers dies del confinament forçós, les mesures d'aïllament i higienització del vaixell haurien estat insuficients. El vaixell **Celebrity Infinity** (*Celebrity Cruises*) es va donar a conèixer internacionalment [per la realització d'una festa per a la seva tripulació durant la quarantena](#), fins i tot coneixent tots els riscos que es podien produir. Aquest no va ser l'únic cas. També hi ha notícies similars sobre el **Celebrity Apex** (*Celebrity Cruises*). Un dels

¹⁸ Angela Teberga és professora de la Universitat Federal de Tocantins, coordinadora de el Grup d'Investigació Labor movens i col·laboradora d'Alba Sud. Traducció de l'original en portuguès d'Ernest Cañada. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 18/08/2020.

membres de la tripulació va dir: “[quan tothom parlava de distanciament social, van organitzar una festa d’equip](#)”, en declaracions recollides pel Click Orlando.

La situació es va tornar tan tensa entre els treballadors embarcats que fins i tot hi ha hagut notícies de suïcidis de membres de les tripulacions. **Jim Walker**, al seu bloc [Cruise Law News](#), afirma que entre 6 i 10 suïcidis de tripulants es podrien haver donat en els vaixells *Jewel of the Seas*, *Mariner of the Seas*, *Harmony of the Seas* (Royal Caribbean), *Carnival Breeze*, *Regal Princess* (Princess Cruises), *AIDAblu* (AIDA), *Vasco da Gama* (Cruise and Maritime Voyages) i *Scarlet Lady* (Virgin Voyages). Tots ells van morir per causes que encara no s’han aclarit adequadament¹⁹.

Després d’aquestes morts, diverses protestes van esclatar en diferents naus. La imatge de la protesta dels membres de la tripulació del *Majesty of the Seas* (Royal Caribbean), amb una pancarta amb el missatge: “quants suïcidis més necessitem?”, fou recollida per diversos mitjans de comunicació internacionals.

Les queixes van sorgir en particular per l’ajornament del pla de repatriació dels treballadors. Els acords de repatriació es van posposar o modificar diverses vegades, el que va causar confusió i descontentament. Un parell de tripulants brasilers, Caio Saldanha i Jessica Furlan, van [informar detalladament sobre el període de confinament a bord per les xarxes socials](#). El DJ Caio Saldanha va declarar a l’informe del diari *Hoje em Dia*, publicat el 4 de maig, que [no confiava en la programació de la repatriació](#) i que la manca de perspectives generava una profunda atmosfera de tensió entre tota la tripulació. “[Estem tractats com a càrrega](#)”, va dir al diari *Metrópolis*. La repatriació de la parella va tenir lloc durant els primers dies de juny.

Però què va passar perquè la tripulació no pogués ser repatriada, tal com va passar amb els passatgers? Al principi, les empreses no creien que la suspensió anés a durar tant temps, perquè creien que la crisi passaria ràpidament com va passar amb la pandèmia de l’SARS (Síndrome Respiratòria Aguda Greu) l’any 2002. Segons el portal [Cruise Mapper](#), algunes companyies van predir que tornarien a operar en 30 o 60 dies, com *Carnival Cruise*, que pensava tornar el 9 d’abril, i el *Celebrity Cruises*, l’11 de maig. Seria molt costós per als armadors repatriar els membres de la tripulació, de diferents llocs del món, i portar de tornada els vaixells; pel que a les companyies els va semblar millor esperar el retorn de les operacions amb els membres de la tripulació a bord.

19 Es poden llegir més detalls a l’[entrevista d’Angela Teberga a Jim Walker publicada a Alba Sud](#) el 09/09/2020.

La propagació del virus i, en conseqüència, la crisi de la pandèmia ha estat des de llavors molt més gran del que els armadors havien previst. I mentre els armadors esperaven el retorn de les seves activitats, els organismes de control sanitari de diversos països van anunciar la prohibició dels creuers en les seves aigües territorials. Com a resultat, la tripulació va haver de portar a terme un confinament forçat a bord fins que els vaixells tinguessin permís per transitar i atracar en algun port que els acceptessin. La situació més greu es va produir amb la tripulació dels vaixells situats a les costes est i oest dels Estats Units, l'organisme de control sanitari, els Centres per al Control i la Prevenció de Malalties - CDC, va establir normes estrictes per al desembarcament d'aquests membres de la tripulació.

Fins i tot després del període de confinament forçós, la repatriació es va endarrerir una vegada més a causa de les restriccions dels viatges internacionals. Segons [un estudi de l'OMT](#), la pandèmia de COVID-19 va fer que el 100% de les destinacions turístiques del món (217 destinacions) imposessin aquestes restriccions. Del total, el 45% dels països van tancar totes o part de les seves fronteres als turistes; el 30% va suspendre tots o part dels vols internacionals; el 18% va prohibir l'entrada d'estrangers de determinats països o que transitaven per ells; i el 7% va aplicar mesures com la quarantena o l'autoaïllament durant 14 dies.

Amb un trànsit aeri limitat, algunes empreses han optat per portar als membres de la tripulació als seus països d'origen per mitjà de la navegació (quan la logística ho permeti, és clar). Aquest és el cas del [Ruby Princess](#) (*Princess Cruises*), que operava a Austràlia i va arribar a Manila el 7 de maig per repatriar els 214 tripulants filipins que encara estaven a bord. Aquest va ser també el cas de [l'Island Princess](#) (*Princess Cruises*), la tripulació sud-africana va ser rebuda al port de Ciutat del Cap amb l'himne nacional sud-africà. No obstant això, fins i tot en aquests casos, es va requerir un període de quarantena al port perquè la tripulació pogués desembarcar.

A més de tots els problemes esmentats, també hi va haver negligència per part dels armadors, que van trigar a organitzar la tripulació dels vaixells propers per nacionalitat i després finançar els vols xàrter per a la seva repatriació. Per si no n'hi hagués prou, hi ha diverses queixes de la tripulació per la falta d'informació concedida pels directors, l'intercanvi de notícies falses sobre la repatriació i fins i tot denúncies d'amenaques als membres de la tripulació a causa de filtracions d'informació als mitjans de comunicació social i al món exterior, [com es denuncia en l'informe de Business Insider](#).

Mentrestant, [el mateix CDC va anunciar que els vaixells ja estaven autoritzats a atracar en territori nord-americà](#), sempre que els armadors complissin tots els criteris establerts per l'organisme, inclòs el fet que no hi hagués hagut cap cas confirmat de COVID-19 a bord en els últims 28 dies. A més, el CDC també va exigir presentar un pla de resposta complet i precís de “**No Sail Order**”, mesura que restringeix la navegació pels mars d'un territori determinat, que proporcionés un entorn segur perquè els membres de la tripulació treballessin i atraquessin amb seguretat en els viatges no comercials.

Els armadors, per la seva banda, no semblen haver tractat de regularitzar la situació i repatriar els seus tripulants, almenys en territori nord-americà. El CDC actualitza setmanalment el full d'autorització per al desembarcament de vaixells. El 23 de juny, dels 50 vaixells que van sol·licitar autorització per atracar als EUA, només un (2%) tenia el viatge comercial permès, *Grand Celebration* (Bahames Paradise Cruise Line), 44 vaixells (88%) estaven amb els seus plans en revisió i 5 vaixells (10%) en espera de confirmació signada.

Alguns vaixells, per tal d'eludir les normes del CDC, van optar per navegar a països propers als EUA, que tenien normes més suaus que les de l'agència de salut dels EUA. Aquest va ser el cas de l'empresa *Royal Caribbean*, els principals vaixells al Carib i a l'Atlàntic van atracar al port de Bridgetown, a Barbados, per a la repatriació de la tripulació mitjançant vols xàrter, segons ha informat *Loop News Barbados* el [25 de maig](#) i el [20 de juny de 2020](#). El vaixell *Harmony of the Seas* (Royal Caribbean), per exemple, [va arribar a Bridgetown, capital de Barbados, un país insular de l'Amèrica Central, el 27 de maig](#).

La situació va empitjorar perquè molts dels membres de la tripulació a bord, que esperaven ser repatriats, no van rebre el pagament complet al qual tenien dret. En un reportatge de *l'USA Today*, [un membre de la tripulació va declarar que ja no se li pagava perquè se'l considerava un treballador “no essencial” quan no hi havia passatgers a bord](#). Encara que rebien allotjament, aliments i assistència mèdica gratuïta al vaixell, la gran majoria dels propietaris dels vaixells van acordar amb la tripulació un pagament irrisori pel temps a bord. Així, [Bahames Paradise Cruise Line va prometre un pagament únic de 1.000 dòlars per mantenir a la tripulació treballant durant la pandèmia; Royal Caribbean ha pagat un salari de 13 dòlars al dia; i Norwegian Cruise Line va reduir els salaris de tota la tripulació en un 20%](#).

Folha Santista, en un reportatge del 27 de març, [va denunciar que l'armador Costa Cruises va oferir dues alternatives indecents a la tripulació brasilera](#): 1) donar per finalitzat el contracte, a petició del tripulant; o 2) desembarcar sense pagar la multa per l'incompliment del contracte. L'advocat que va llegir l'informe, **Adriano Ialongo**, va declarar que, en aquest moment, els membres de la tripulació es van veure obligats a signar la sol·licitud de “comiat”, a canvi d'una “futura indemnització”, és a dir, el retorn del membre de la tripulació al vaixell per posar fi al contracte suspès, quan finalment rebria el que li corresponia.

CLIA, l'**Associació Internacional de Línies de Creuers**, una organització de dret privat que reuneix els principals propietaris de vaixells de creuers del món, va [rendir homenatge als membres de la tripulació](#) el 25 de juny del 2020 amb motiu del Dia Marítim Internacional. En la seva declaració oficial va afirmar que “[treballen 24 hores per al benestar dels membres de la tripulació que romanen a bord i per facilitar, en col·laboració amb els governs locals i el públic, el seu retorn a casa en condicions de seguretat](#)”. No se sap, però, quin tipus d'ajuda va proporcionar efectivament l'Associació als membres de les tripulacions que esperaven ser repatriats.

Estem d'acord que en aquest cas en particular, s'ha plantejat un dilema de difícil solució perquè, si bé el dret a la repatriació està previst en diversos tractats internacionals, la salut pública també es considera un dels drets humans fonamentals i, per tant, l'adopció de mesures que limitin la circulació del virus, [inclòs el tancament de les fronteres](#), hauria de ser necessària en situacions com aquesta. S'ha comprovat, amb el pas de les setmanes i els mesos, que l'ajornament de la repatriació dels membres de la tripulació ja no estava relacionat únicament amb la prohibició de la circulació dels vaixells en territoris estrangers, sinó més aviat amb la **lentitud, la negligència i el descuit de les empreses pel que fa als seus treballadors**.

Cal recordar que la repatriació és un dels drets més antics i fonamentals dels treballadors marítims. La primera convenció internacional sobre el dret a la repatriació data de 1926, uns anys després de la fundació de l'Organització Internacional del Treball l'any 1919.

[El Conveni No. 166 de l'OIT](#), l'objectiu específic del qual és la repatriació dels treballadors marítims, va entrar en vigor a escala internacional l'any 1991, revisant i actualitzant el Conveni sobre el mateix tema de 1926 ([Convenció No. 23](#)). L'article 2 de la Convenció afirma el dret de tot mariner a ser repatriat. L'article 4 estableix la responsabilitat de l'armador d'organitzar la repatriació, per mitjans apropiats i

ràpids, sent el mitjà normal de transport la via aèria, així com pagar les despeses de la repatriació. L'article 10 institueix que els membres que ratifiquin el Conveni han de facilitar la repatriació de la gent provinent del mar que atraqui en els seus ports o que creui les seves aigües territorials o rutes internes de navegació (OIT, 1987).

D'altra banda, la **Convenció sobre el Treball Marítim (MLC 2006)** conté la regla 2.5 que té com a objectiu “garantir a la gent del mar la possibilitat de tornar a la seva llar”. El tripulant té dret a ser repatriat si, entre altres situacions previstes en el punt 1, no és possible demanar-li que compleixi amb les obligacions previstes en l'acord d'ocupació. A més, el punt 8 estableix que els membres signataris no poden negar a cap membre de la tripulació “el dret a ser repatriat a causa de la situació financera del propietari de la nau o perquè aquest es declari incapaç” (OIT, 2006).

Per la seva banda, la Federació Internacional de Treballadors del Transport (ITF) va organitzar la campanya “[Enough is enough!](#)” La principal crida del moviment és: “has fet la teva feina, complert les teves obligacions i acceptat que no podies tornar a casa des del principi per tal de contenir la propagació de la COVID-19, però ja no. Ja n'hi ha prou”. La campanya té per objectiu cridar l'atenció de les autoritats internacionals i dels CEO dels armadors sobre el fet de mantenir la tripulació a bord després de tot el període de confinament forçós; aquesta situació ja no pot ser acceptable.

Hi ha exemples d'irregularitats en la repatriació dels membres de la tripulació, així com d'abusos per part dels supervisors i violacions dels drets humans dins dels vaixells. Molts han caigut malalts, alguns han perdut la vida. Els treballadors dels vaixells són sempre els primers a embarcar i els últims a desembarcar. Aquest cop, però, el desembarcament va prendre molt més temps del que s'imaginava. Estaven atrapats en el seu ambient de treball, esperant ansiosament el moment en què trepitessin terra ferma.

Referències:

International Labour Organization – ILO. (2006). *Maritime Labour Convention*, 2006. Adoptada per la Conferència en la 94a sessió. Ginebra: OIT.

International Labour Organization – ILO. (1987). *CI66 - Repatriation of Seafarers Convention*. Adoptada per la Conferència en la 74a sessió. Ginebra: OIT.

APARTAMENTS TURÍSTICS, COVID-19 I CAPITALISME DE PLATAFORMES

Agustín Cocola-Gant²⁰

Sabem que la pandèmia de la COVID-19 ha paralitzat la mobilitat nacional i internacional i amb això l'activitat turística. En aquest nou context, sembla que el negoci dels apartaments turístics s'hagi aturat també, que hi ha hagut un suposat traspàs d'aquest tipus d'apartaments al mercat residencial, i que inquilins veuen una oportunitat per augmentar l'oferta d'habitatges de lloguer i així equilibrar d'alguna manera un mercat que ha vist com milers d'habitatges passaven a ser de lloguer turístic. L'oportunitat existeix, però crec que en la conjuntura actual la majoria d'apartaments turístics no tornaran al mercat residencial. Penso que és molt poc probable que per una manca de demanda de turistes propietaris i inversors comencin a fer contractes de llarga durada. En aquest text intento explicar els motius d'aquesta situació, així com plantejar la necessitat d'un canvi profund en l'actual domini de la ideologia neoliberal en relació amb el mercat de l'habitatge. Per entendre com el mercat d'apartaments turístics està responent a la pandèmia, cal analitzar primer la manera en la qual aquest mercat s'ha reorganitzat en els últims anys, i en destacaré dos punts que em semblen clau. Baso les meves observacions en l'estudi que hem fet d'aquest mercat a Portugal amb els col·legues **Jaume Jover, Ana Gago, i Glòria Domínguez** en el marc del projecte [SMARTOUR](#).

El primer aspecte és percebre els beneficis que aquest mercat ofereix als propietaris i inversors. L'èxit dels apartaments turístics s'explica no només perquè la propietat pot obtenir més rendibilitat llogant a visitants que a residents permanents, sinó també –i en alguns casos especialment– compta amb una sèrie d'avantatges que són inherents a la flexibilitat pròpia d'aquest mercat. Per a propietaris i inversors, la flexibilitat proporcionada pels apartaments turístics significa tenir control sobre l'habitatge. El mercat turístic permet obtenir guanys dels ingressos per lloguers i, al mateix temps, vendre la propietat, usar-la, o directament abandonar el mercat quan es cregui necessari. Un altre avantatge d'aquest control sobre l'actiu és que el manteniment de la propietat és constant, ja que és possible comprovar l'estat

20 Agustín Cocola-Gant és investigador al Centro de Estudos Geográficos de la Universidade de Lisboa. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 25/05/2020.

dels apartaments setmanalment; que el turista paga per avançat; i que l'alta rotació d'"arrendataris" permet especular amb el preu constantment. Dit d'una altra manera, els propietaris veuen el mercat de lloguer tradicional com "massa rígid" pel simple fet de tenir inquilins de llarga durada. Aquesta és una visió compartida tant per propietaris locals com per inversors internacionals. I en aquest sentit, la flexibilitat dels apartaments turístics és un punt clau en l'actual context en què l'habitatge és vist com un actiu financer. Com en molts altres països, una resposta a la crisi del 2008 a Portugal va ser aprovar diversos programes per atreure capital internacional que atorguen beneficis fiscals a inversions immobiliàries. En aquests casos, la raó principal per invertir en habitatge és dipositar capital i després es decideix l'ús que se li vol donar a l'habitatge, o directament deixar-lo buit. [En el nostre treball trobem un consens en el qual col·locar la casa al mercat turístic és sempre la millor opció per a aquest tipus d'inversors](#), ja que poden usar la casa quan visiten la destinació o vendre-la sense inquilins quan troben una bona oportunitat. Al final, el mercat d'apartaments turístics augmenta considerablement la possibilitat d'especular amb l'habitatge. Aquest fet ve a representar una utopia neoliberal que suposa un pas més en la vulnerabilitat i inseguretat de grups per als quals el lloguer és l'única opció per accedir a un habitatge. Les polítiques neoliberals han sigut clau per la flexibilització i desregulació del mercat dels lloguers, per donar més "garanties" als propietaris i suposadament així millorar l'eficiència de mercat, el mercat del lloguer turístic simplement omet qualsevol llei d'arrendament per molt flexible que sigui, reforçant el paradigma neoliberal i enfortint l'asimetria de poder entre el propietari i ocupant. La propietat ja no necessita inquilins per obtenir beneficis, llevat que aquests acceptin contractes de curta durada. És paradoxal veure –i aquest és el principal problema– com en aquesta utopia neoliberal el mercat de l'habitatge no funciona de la manera més eficient, sinó que l'habitatge directament perd la seva funció social.

Tornant al context de la pandèmia, per als propietaris un benefici central proporcionat per la flexibilitat d'aquest mercat és ajustar tant els preus com la durada del lloguer a la demanda existent. Per exemple, una estratègia recurrent a Lisboa ha estat llogar a turistes durant la temporada d'estiu i passar al mercat d'estudiants internacionals durant el període acadèmic. La flexibilitat aquí significa passar a altres formes de lloguer durant els moments en què aquestes formes són més rendibles, i aquesta transició a un sector diferent no és molt difícil. El canvi de lloguers de curt a mitjà termini és el que sembla estar succeint durant l'actual pandèmia. En l'informe [How Mid-Term Stays May Rescue Short-Term Rentals](#) ("Com les estades

de mig termini poden rescatar els lloguers a curt termini”), la consultora AirDNA mostra que més del 50% de les nits reservades a escala mundial a Airbnb l’abril de 2020 són per a estades de més de dues setmanes. Aquesta consultora també aconsella oferir descomptes per a estades de més d’un mes, amb la intenció de llogar propietats durant uns mesos i després eventualment tornar al mercat de lloguer turístic. No obstant això, AirDNA només té dades sobre l’activitat d’Airbnb, i això no constitueix ni de bon tros la realitat total de mercat. La situació és més complexa com explicaré a continuació.

El segon aspecte per destacar és l’aparició d’agències de gestió d’apartaments turístics i com es posicionen en l’actual capitalisme de plataformes digitals. Es tracta d’empreses que fan la gestió a tercers. L’activitat s’ha professionalitzat i per a un particular és molt difícil competir en el mercat, de manera que tenen molts incentius per lliurar la gestió dels apartaments a aquestes agències. El creixement d’aquestes empreses ha estat exponencial –només a Lisboa hi ha unes 40– i moltes d’elles s’han convertit en multinacionals causa de [l’ajuda financera proporcionada pels fons d’inversió](#). Per exemple, empreses com [Hostmaker](#), [Sweet Inn](#) i [Guest Ready](#) tenen una cartera de milers d’apartaments per tot Europa. El punt important pel que fa a la situació actual és com l’estructura de gestió d’aquestes agències els permet anunciar els apartaments que gestionen en diferents plataformes digitals simultàniament. Per això utilitzen programes informàtics de gestió de propietats –el que en anglès es coneix com a *channel manager*, que és una tecnologia utilitzada des de fa anys per la indústria hotelera per poder comercialitzar en línia un mateix producte (apartaments en aquest cas) en diferents canals com *Airbnb*, *HomeAway* i *Booking.com*. Si bé aquestes són les 3 plataformes més conegudes en el mercat d’apartaments turístics, hi ha empreses com ara [Rentals United](#), amb seu a Barcelona, que ofereixen programes de gestió que comercialitza cada apartament en més de 60 plataformes. Quan una reserva es realitza en una d’elles, el programa bloqueja l’apartament en les altres plataformes. La veritat és que aquests programes de gestió ja incloïen abans de la pandèmia la possibilitat d’anunciar els apartaments en plataformes de lloguer de mitja durada com [Soptahome](#) (mínim 30 dies de lloguer) o [Uniplaces](#) (centrat en el mercat d’estudiants internacionals). La propagació d’aquest tipus de plataformes ve a reforçar encara més la utopia neoliberal on lloguers amb contractes estables ja no són necessaris i la consegüent pèrdua de la funció social de l’habitatge. Inspirades en Airbnb, totes elles funcionen per pagament per avançat; sense possibilitat de visitar l’apartament; normalment sense contracte d’arrendament; són per estades de curta o

mitjana durada; i els preus són desorbitats. L'actual pandèmia està accelerant aquest ball d'apartaments entre diferents plataformes i la novetat és que ara agències de gestió d'apartaments turístics estan usant els seus *channel managers* per anunciar les propietats en plataformes que en teoria eren per a lloguers de llarga durada. Per exemple, [Hostmaker](#) ha inclòs en el seu *channel manager* a [Idealista](#) a Espanya i Portugal i empreses similars en altres països, com [Rightmove](#) al Regne Unit, però els anuncis indiquen que el lloguer és per un curt període de temps. La conseqüència és que la flexibilitat intrínseca dels apartaments turístics, plataformes digitals i l'ús de tecnologies per la gestió d'immobles permeten als propietaris especular amb els actius durant uns mesos mentre esperen que el mercat ressorgeixi, com que sembla que serà el cas almenys parcialment si el turisme domèstic es permet finalment.

Davant l'actual crisi del mercat del lloguer, que es veurà reforçada per les conseqüències econòmiques de la pandèmia, simplement no podem esperar que el mercat s'ajusti a la demanda i que els apartaments turístics tornin al mercat residencial. Rendistes professionals volen per tots els mitjans evitar contractes d'arrendament estables, de manera que un suposat traspàs d'habitatges per a lloguers de llarga durada no passarà, o passarà de forma minoritària. La utopia neoliberal dels apartaments turístics i plataformes digitals per a consumidors que estan de pas han augmentat la vulnerabilitat dels inquilins com mai s'havia vist fins a tal punt que l'habitatge ha perdut la seva funció social. L'única forma que hi hagi un equilibri entre propietat i arrendatari és amb la intervenció de l'administració pública, i davant la constatació que l'"eficiència" d'aquest mercat és simplement l'oportunitat que ofereix per especular, aquesta intervenció ha de ser immediata. Dit d'una altra manera, si bé hi ha una oportunitat oberta per la pandèmia, és hora d'actuar. A l'estat espanyol, els lloguers de curta i mitja durada s'acullen a la Llei d'Arrendaments Urbans que permet lloguers per a "ús diferent del d'habitatge", sent habitatge definit com a residència habitual o permanent. És a dir, aquesta figura permet "arrendaments per temporada", i usant aquesta figura els propietaris esquiven realitzar contractes de 5 i 7 anys. Aquesta llei ha de ser redefinida de forma immediata. Cal reconèixer que la iniciativa presa pel capitalisme de plataforma esquiva i invalida regulacions existents, però davant d'aquesta ofensiva especulativa l'estat no pot simplement observar com el mercat es reorganitza. Estem davant les portes d'una crisi sense precedents i són necessàries mesures valentes per recuperar la funció social dels milers d'apartaments turístics que avui esperen expectants la volta a una suposada normalitat.

FINANCERITZACIÓ HOTELERA DAVANT LA PANDÈMIA

Ismael Yrigoy²¹

Després de la crisi de 2008 es va intensificar el procés de financerització de les empreses i actius hotelers (Yrigoy, 2016, 2019). El procés de **financerització a les empreses hoteleres** a Espanya ha comprès fins a la data de tres processos interrelacionats: en primer lloc, de **l'endeutament de les empreses hoteleres** per dur a terme processos d'ampliació de la planta hotelera (Murray, 2015; Yrigoy, 2019). En segon lloc, la **sortida a borsa** de companyies com **NH Hotels** o **Meliá** va implicar que diversos inversors –tant nacionals com estrangers– irrompessin a la propietat d'aquestes companyies (Yrigoy, 2016). Finalment, les companyies hoteleres van emprendre un programa de rotació d'actius, que va consistir a **vendre part dels seus actius hotelers a fons d'inversió** (Yrigoy, 2019). Amb aquest procés les companyies hoteleres van aconseguir d'una banda disminuir considerablement els seus deutes, mentre que els fons d'inversió –normalment operant com Socimis– van aconseguir començar a extreure rendes d'hotels (Yrigoy, 2019). Les rendes extremes d'actius hotelers han estat especialment rellevants per als fons d'inversió, ja que són el tipus d'actiu immobiliari més rendible –en € / m²– (Yrigoy, 2016).

L'impacte immediat de la crisi de la pandèmia al procés de financerització hotelera

El sector hotelier, ha estat dels més afectats pel descens gairebé total de turistes –[del 98% al març a Espanya](#)– arran de la crisi de la COVID-19. Aquesta caiguda ha provocat una sèrie de reptes (i oportunitats) per als actors financers operant en hotels.

El primer desafiament rau en la **caiguda de l'extracció de rendes en tots els actius hotelers per la no arribada de turistes**, inclosos aquells parcials o totalment en propietat de fons d'inversió. En el cas de **Meliá**, els beneficis van caure un 25% el primer trimestre de 2020 (Meliá Hotels, 2020). L'altra gran companyia espanyola a borsa, **NH Hotels**, va decidir l'abril de 2020 [deixar de pagar dividendes als inversors](#),

21 Ismael Yrigoy és investigador postdoctoral al Departament de Geografia de la Universitat de Santiago de Compostel·la i al Departament de Geografia Econòmica i Social de la Universitat d'Uppsala. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 19/06/2020.

a l'espera de revertir els efectes de la pandèmia en el turisme. Tal escenari ha [arrossegat els propietaris dels actius hotelers, que han vist reduir els seus beneficis](#).

Quin és el posicionament dels grans fons d'inversió davant de semblant caiguda de beneficis? Contràriament a la situació post-2008, quan bancs i empreses hoteleres van haver de vendre actius hotelers aclaparats per les regulacions bancàries postcrisi per una banda i els ingents deutes per un altre (Yrigoy, 2019), **els fons d'inversió apostaran per no desinvertir i esperar que la conjuntura epidemiològica millori**. Des d'un punt de vista dels fons d'inversió, desinvertir ara suposaria *interioritzar la devaluació* que s'està produint en l'entorn construït: seria vendre a un preu inferior al qual s'han comprat els hotels, i per tant llançar l'inassolible missatge –per als fons d'inversió– que aquests fons no són els millors vehicles per rendibilitzar inversions. L'única estratègia assumible a curt termini per la seva banda és esperar i intentar assumir la menor part possible de la devaluació que s'està produint. Els contractes de *sale-and-leaseback* de fons d'inversió a empreses hoteleres tenen una part d'aquests contractes en què el gestor (normalment una empresa hotelera) ha de pagar una quantitat fixa, i una altra part del lloguer és variable segons la quantitat dels ingressos hotelers. La caiguda de la renda variable en els ingressos hotelers està sent assumida pels fons d'inversió. És, però, a la part del lloguer hotelier corresponent a la renda fixa on s'estan produint més tensions entre el rendista financer i el gestor hotelier: les últimes setmanes en el mercat hotelier han estat marcades per la negociació entre fons d'inversió i empreses hoteleres, ja que aquestes últimes [volen rebaixar la quantitat fixa dels lloguers hotelers](#). El que s'està negociant és, per tant, qui assumeix el cost de la devaluació causada per la COVID-19.

El futur de la financerització hotelera: escenaris

Aquesta caiguda de rendes hoteleres no significa una desacceleració de les dinàmiques financeres en hotels, sinó una reconfiguració d'aquestes relacions. En primer lloc, **s'està produint una acceleració del negoci bancari amb empreses hoteleres**: si bé històricament l'expansió hotelera s'havia basat en préstecs bancaris, aquesta tendència es va frenar en sec el 2008, quan es van acumular els deutes de les empreses hoteleres i les necessitats dels bancs de complir amb les regulacions bancàries postcrisi (Murray, 2015; Yrigoy, 2018). L'escenari actual és, però, diferent. [Les companyies hoteleres han alleujat el deute pre-2008, amb la continuada pujada del nom-](#)

[bre de turistes en hotels, i, sobretot, a partir de la revaluació dels actius hotelers](#). Els bancs han vist com [la normativa de regulació bancària ha estat oficialment relaxada davant l'actual escenari](#). Això ha facilitat que la banca espanyola pugui relaxar els criteris per concedir crèdits a grans sectors empresarials, entre ells l'hoteler. En aquest sentit, diverses companyies hoteleres han signat préstecs sindicats amb entitats bancàries: és el cas de **NH Hotels**, que el [maig de 2020 va signar un préstec sindicat per valor de 225 milions d'euros i concedit per BBVA, Santander, Bankinter i Bankia](#).

A més d'una penetració bancària en els grans conglomerats hotelers, **és de preveure que els fons d'inversió aprofitin, com ho van fer en el 2008-18, la devaluació soferta pels actius hotelers per invertir encara més en aquest segment**. El full de ruta dels fons d'inversió en hotels té per tant dues etapes. Una primera, on una vegada que els gestors hotelers amb major integració amb operadors turístics i més capacitat de pressió sobre els poders públics aconseguixin atreure turistes, els fons d'inversió poden anar extraient rendes d'aquests hotels i anar recuperant les inversions realitzades en el passat recent. El segon pas serà invertir de nou en aquells petits hotels on el dany per una temporada en blanc sigui irremeiable: hotels ofegats per la manca de turistes i per crèdits hipotecaris. No obstant això, **els fons d'inversió tindran dos nous límits a les seves inversions hoteleres**: en primer lloc, la pandèmia és un factor de risc que pot interrompre aleatòriament els fluxos turístics i per tant les rendes que s'extreuen d'hotels. Si aquest factor és determinant o no per aturar les inversions en hotels dependrà de la mateixa evolució de la pandèmia i de si els fons d'inversió troben algun altre actiu on invertir que sigui alhora més segur i ofereixi més rendiments que el sector hoteler. En segon lloc, els fons d'inversió poden tenir un competidor que no han tingut en l'última dècada: la banca tradicional, àvida per fer inversions rendibles i desencadenada de les regulacions post-2008.

Referències:

- Meliá Hotels International (2020). [Resultados del primer trimestre 2020](#). [Últim accés 11/5/2020]
- Murray, I (2015). *Capitalismo y turismo en España: del "milagro económico" a la "gran crisis"*. Barcelona, Alba Sud.
- Yrigoy, I (2016). Financialization of hotel corporations in Spain. *Tourism Geographies*, 18(4), 399-421.
- Yrigoy, I. (2018). Transforming non-performing loans into re-performing loans: Hotel assets as a post-crisis rentier frontier in Spain. *Geoforum*, 97, 169-176.

EL FUTUR DE LES CIUTATS TURÍSTIQUES DESPRÉS DE LA PANDÈMIA

José Mansilla²²

Si d'alguna cosa podem estar segurs és que, després de la retirada de les mesures més restrictives posades en marxa pels governs de tot el món amb l'objectiu de frenar l'expansió, així com els devastadors resultats per a la salut pública, de la COVID-19, ens enfrontarem a un futur incert. L'únic que podem apuntar és que aquestes hauran suposat un important impacte sobre el teixit social, econòmic, polític, mediambiental i cultural de tot el planeta. Només cal assenyalar que el Fons Monetari Internacional (FMI) ha estimat, per a l'any 2020, una caiguda del 3% del Producte Interior Brut (PIB) global, mentre que pel que fa a l'Estat espanyol i a la zona euro, la caiguda es preveu que sigui del 8 i del 7,5% del PIB respectivament. Pel que fa a les xifres de desocupació les expectatives tampoc són gens favorables, i [es preveu que Espanya arribi a un 20,8% d'atur, per un 10,4% de la zona euro](#). Tot i que és ben cert que l'FMI ha fallat en les seves prediccions més d'una vegada (Bird, 2005), la simple magnitud de les dades ens hauria de fer reflexionar sobre algunes de les seves possibles conseqüències. En el present text ens centrarem en aquells aspectes que puguin afectar el futur de les ciutats després de la pandèmia.

El paper de les ciutats

Nombrosos autors han destacat el paper aconseguit per les ciutats en els cicles d'acumulació capitalista des dels anys setanta del passat segle (Harvey, 1989; Smith, 2012). Aquest protagonisme s'ha accentuat, a més, en els últims temps a causa d'un fenomen nou en la història de la humanitat; des de 2007 la població mundial urbana supera la rural: 50,14% enfront del 49,86%, fet que, des d'aleshores, i segons les últimes dades disponibles (Banc Mundial, 2020), no ha deixat d'accentuar-se, arribant a suposar, per al 2018, un 55,27% davant del 44,73%. Això és molt important pel que fa a les ciutats dels Estats capitalistes avançats d'Europa Occidental i Amèrica del Nord, en la mesura que aquestes han passat a estar dissenyades per i per a la

22 José Mansilla és professor del Departament de Ciències Socials i Comunicació de l'Escola Universitària de Turisme Ostelea, centre adscrit Universitat de Lleida (UdL), i membre de l'Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà (OACU). Una primera versió d'aquest article es va publicar a Alba Sud el 26/03/2020.

producció i el consum. Així, en el nostre àmbit més proper, la Comissió Europea (CE) ja assenyalava, en el document [Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth](#), els objectius a assolir, així com les principals amenaces que planaven sobre aquestes per a l'any 2020. En el cas dels objectius, es tractava de convertir les ciutats en llocs de progrés social, amb un alt grau de cohesió, un equilibrat accés a l'habitatge i amb educació, salut i serveis socials per a tothom; avançar cap a la seva consideració com a plataformes per a la democràcia, la diversitat i el diàleg cultural; en dotar-les d'espais verds, ecològics i mediambientalment regenerats i, finalment, en situar-les com a llocs essencials per a l'atracció de capitals i la generació de creixement econòmic, dins del que trobaríem les activitats d'oci i turisme. Pel que fa a les amenaces, aquestes passaven per un baix creixement demogràfic; una escassa competitivitat i desenvolupament; la possibilitat de certa polarització social; l'esgotament dels recursos naturals i, finalment, l'existència de sistemes de govern ineficients. No obstant això, [les diferents mesures preses pels Estats conformants de la Unió Europea](#) (UE), en la seva lluita contra la propagació de la COVID-19, han acabat per llançar aquestes previsions a la paperera de la Història.

Si bé tot ha canviat, és molt possible que el paper de les ciutats com a motors econòmics seguirà vigent. Encara que durant aquest temps d'incertesa [hem estat testimonis de l'aparició de nombroses demandes d'un futur alternatiu](#), amb una economia més amable, més centrada en les persones i amb unes relacions socials més pròximes i humanes, la veritat és que això no serà determinat pels nostres més profunds desitjos sinó, més aviat, per la correlació forces que siguem capaços de posar en marxa un cop finalitzi l'etapa més dura del confinament a escala global.

Després de la COVID-19

Cal recordar que la sortida de l'anterior període de crisi, l'anomenada Gran Recessió, es va materialitzar, en el cas de moltes ciutats, en una nova accentuació a la terciarització de les seves economies i la precarització de les seves ocupacions (Marrero, 2003). De fet, Espanya, des d'aleshores, es troba altament endeutada i amb una base salarial molt baixa a causa del procés de devaluació viscut. La recuperació ens va dur unes urbs amb un fort component turístic que, en determinades circumstàncies, va acabar per generar forts impactes en el mercat de l'habitatge, principalment en el

lloguer, una privatització avançada de l'espai públic i una relativa homogeneïtzació del paisatge urbà comercial.

D'aquesta manera, i tal com s'ha assenyalat anteriorment, si estem atents als senyals que l'economia ens està enviant durant aquests dies de pandèmia, potser serem capaços de preveure el nostre futur més immediat i, en cas que no ens resulti atractiu, començar a proposar i planificar idees i accions per canviar-lo. Si en alguna cosa coincideixen les diferents anàlisis que s'estan publicant és que, entre les principals beneficiàries d'aquesta breu, però intensa transformació, es troben aquelles empreses multinacionals vinculades al capitalisme de plataforma (Srnicsek, 2016) i l'entreteniment en línia, així com les grans companyies de distribució. Entre les primeres trobem els exemples de Deliveroo i Glovo, les quals han incrementat les seves plantilles –falsos autònoms– [en un moment en què el comerç en línia no dona l'abast](#). També Netflix, HBO i altres han vist incrementar exponencialment els seus subscriptors. Tant, que la mateixa Comissió Europea (CE) ha hagut de demanar-los que baixin la qualitat de les seves emissions per no col·lapsar la xarxa. I entre les segones, tenim a Amazon, [la qual pot acabar en una situació de pràctic monopoli privat de la distribució en molts països](#)²³, entre ells Espanya.

La potencialitat d'aquests canvis pot fer que el teixit comercial de les nostres ciutats acabi per fer un pas més en el camí de l'homogeneïtzació i l'especialització productiva. Si ara mateix, [com assenyala l'antropòleg Manuel Delgado](#), “un centre històric únic és idèntic a un altre centre històric únic”, el poder que puguin acabar exercint aquestes empreses podria empènyer als nostres carrers i places encara més en aquesta direcció. Les petites empreses de restauració, els bars i restaurants, els cinemes, les botigues de proximitat i el comerç clàssic ja estava en perill d'extinció abans; [mantenint una capacitat de resistència mínima](#) davant l'adversitat en comparació amb els grans agents productius. Durant la reclusió són moltes les veus que, de forma optimista, profetitzen que, un cop aquesta finalitzi, els ara confinats sortiran corrent als carrers per recuperar el temps perdut. No obstant això, també és possible que el temps d'oci enclaustrat que s'ha viscut en realitat hagi vingut per quedar-se, empès per uns llocs de treball que, reemplaçant aquells que s'han perdut, no permetin més que un modest consum entre quatre parets.

23 En un article publicat pel diari britànic [The Guardian](#), es recollia que Jeff Bezos, l'amo d'Amazon, havia vist ampliar la seva fortuna durant la pandèmia a 24 bilions de dòlars.

Pel que fa al turisme, la situació és pràcticament idèntica. Amb els grans operadors turístics completament paralyzats, els hotels i allotjaments turístics depenen, també, de companyies multinacionals que operen virtualment, com Booking, Tripadvisor i altres, per aconseguir futurs clients, a més de la potència dels seus respectius departaments de reserves. Això situa, de nou, als petits agents del sector en mans d'enormes interessos internacionals, de manera que la mateixa evolució i competitivitat de mercat pot acabar amb molts d'ells. Segons un informe publicat pel Govern de les Illes Balears, [el PIB de l'arxipèlag podria caure fins al 31%](#). Una concentració de l'oferta amb supervivents clars: els grups hotelers actuals, que òbviament tenen una major capacitat de resiliència i que, possiblement, hagin pogut recórrer a les ajudes que l'Estat i les institucions europees disposin per a això. No és el mateix ser una empresa de l'IBEX35, com Melià, [que un petit hotel familiar de províncies](#). A més, com a mesura ja practicada i coneguda per aquests grans actors, podríem veure avenços en l'*outsourcing* de serveis a l'empara de la llei present, però també de les futures.

Breus conclusions

En definitiva, ciutats més homogènies en mans de menys empreses, però més poderoses i amb un fort component tecnològic. Aquest pot ser el possible futur distòpic que ens espera a uns consumidors, treballadors –i productors de ciutat– que veurem com es manifesten les grans asimetries de poder que això suposa. Així, són necessàries ajudes i regulacions per ajudar a aquells petits comerços i autònoms que ho tindran molt complicat per sobreviure; pot ser el moment, també, de repensar el paper dels grans centres comercials a les afores de les grans ciutats, amb els efectes que tenen sobre l'ocupació i el consum de recursos sobre el territori. I, pel que fa al sector turístic, no podem oblidar que es tracta d'un dels àmbits productius que ja comptava amb més desprotecció i salaris més baixos. Aquesta crisi no pot ser una excusa per anar més enllà en dinàmiques d'externalització i desprotecció, sinó més aviat el contrari. En la nostra mà està la possibilitat de canviar aquest escenari.

Referències:

Banco Mundial (2020). [Población urbana](#). Banco Mundial.

Bird, G. (2005). Over-Optimism and the IMF. *The World Economy*, 18(9), 1355-1373.

Harvey, D. (1989). From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 71(1), 3-17

Marrero, I. (2003). [¿Del Manchester catalán al Soho Barcelonés? La renovación del barrio del Poble Nou en Barcelona y la cuestión de la vivienda](#). *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 01/08/2003, vol. VII, núm. 146(137).

Smith, N. (2012). *La nueva frontera urbana. Ciudad revanchista y gentrificación*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Srnicek, N. (2016). *Platform capitalism*. N. J.: Wiley.

TURISMECRÀCIA: LA VULNERABILITAT ORGANITZADA

Joaquín Valdivielso i Jaume Adrover²⁴

Aquesta *stand by* que la pandèmia per la COVID-19 ha significat l'any 2020 recorda la imatge de l'estat de naturalesa. Així s'imaginaven els pensadors clàssics una espècie d'estadi inicial de la història, de suspensió de la “normalitat” de les institucions, en què podríem veure amb major claredat en quines condicions estariem disposats a sotmetre's al pacte social, i en quines no. Amb l'Antic Règim al punt de mira, ningú no es sotmetria al poder arbitrari d'un règim despòtic –pensaven– sinó només al poder consentit de subjectes lliures i iguals en drets, més o menys el que avui anomenariem democràcia. No és casual que s'hagi vist la pandèmia com a un “[fet social total](#)”, “experiència inaugural”, moment per a un “[nou contracte social](#)”, un “[pacte de reconstrucció](#)”.

Les imatges dels nostres carrers, parcs i places, platges i aeroports, buits, són un exemple d'aquest moment de suspensió del pacte social. Així es veu, per exemple, al projecte col·laboratiu “[Cerrado por vacaciones. Retrato de un vacío turístico](#)”, de José Antonio Mansilla i Sergi Yanes, on es recullen imatges de diferents destinacions turístiques, habitualment inundades de visitants, ara desèrtiques. Així podem veure “els espais turístics, no com a esferes improductives” sinó oberts a formes alternatives de producció social. Un exemple privilegiat de [societat turística en reset](#), en estat de naturalesa, són les Illes Balears. És un cas extrem de regió turistitzada a Europa: fins el 2020, [el turisme representava un 45% del PIB, el 28,7% de l'ocupació](#), i suposava 16 turistes per cada resident.

El juny de 2020, quan, després de mesos amb l'espai aeri pràcticament tancat i amb estat d'alarma encara en vigor, arribaren a Palma els primers turistes, exemptes de proves o quarantena sanitària, la revista *Diagnóstico Cultura* es demanava si això no era una “[turismocràcia](#)”. Aquest és un terme que, sorprenentment, no té recorregut en els estudis turístics, i que just ha estat utilitzat puntualment en mitjans de comunicació (com *turistocràcia*). Pocs llocs són tan propicis com Balears per dema-

24 Joaquín Valdivielso és professor de filosofia moral i política a la Universitat de les Illes Balears i Jaume Adrover és agricultor ecològic i membre del col·lectiu [Terraferida](#).

nar-se què pot ser una turismecràcia i si la pandèmia ha exercit aquest rol revelador del pacte social que subjau a una societat turística.

El règim turismecràtic

El comportament ja de per sí [espasmòdic de l'economia turística espanyola](#) s'accentua al cas balear. Els espasmes, els “booms”, s'han succeït com un cicle, amb altibaixos, en què l'extensió de la frontera turística, amalgamada amb el negoci immobiliari, ha anat ocupant diferents nínxols espacials, fins a arribar, en el darrer dels booms, a una airbnbificació de les més intenses del planeta. Aquesta seqüència ve marcada també per les alertes sobre els efectes negatius ambientals i socials de la massificació, el perill de sobreoferta, i per la vulnerabilitat causada del que es diu popularment “posar tots els ous al mateix paner”. Com a conseqüència, diferents regulacions s'han anat aplicant en el marc d'un debat continu sobre el “model turístic”. Com es pot veure al quadre 1, a un moment determinant (fins a l'any 2017), es va establir una mena de *pacte social per a la contenció turística*, amb el parc de places legals congelat. I així, durant dues dècades, tots els presidents del Govern, conservadors o progressistes, han defensat públicament de diversificar el model. No obstant, com mostren les xifres oficials, el nombre de turistes ha crescut sense aturall.

Des de l'any 2014, coincidint amb el boom de la airbnbificació, la massificació turística va centrar el debat i l'agenda política. El 2017, es va establir un nou marc de regulació, zonificació, sanció i adquisició de places turístiques, que va servir per a dibuixar –que no fixar legalment–, un nou “sostre”, molt per damunt del pacte anterior. En conjunt, es va produir una regularització massiva de bona part de l'oferta fins llavors il·legal, particularment de lloguer turístic (que ja suposa un terç del total legal de places), que estava prohibit a habitatges plurifamiliars. El creixement de places turístiques legals en la darrera dècada (2010-2020) arriba a 35%, concentrat en els darrers 5 anys, sota un Govern d'esquerres. El turisme de segona residència i el negoci submergit afegeixen un 30% addicional de visitants al sostre de places legals.

Quadre 1.
Evolució dels principals indicadors turístics a les Illes Balears.

		Places turístiques legals	Arribades de turistes (milions)
Primer boom	1959	14.609	0,32
	1974	227.406	3,17
Segon boom	1978	226.883	3,80
	1989	348.019	6,42
Tercer boom	1993	381.108	6,88
	2008	423.054	12,58
Quart boom	2011	421.782	12,29
	2015	424.663	14,01
Nova Llei Turística	2017	552.680	16,33
	2018	575.196	16,59
Sostre Turístic	2019	623.624	16,45

Valdivielso & Moranta (2019). Dades adaptades de Murray et altri (2017), actualitzades amb l'Agència d'Estratègia Turística de les Illes Balears (AETIB).

L'encesa polèmica al voltant del lloguer turístic no és casual. Balears bat tots el [rècords negatius d'accés a l'habitatge](#), de [pujada de preus](#), i dedica un 4,98% del total del parc d'habitatge a ús turístic, que arriba al 20% i 30% a alguns municipis, fins a multiplicar per 5, en conjunt, la pressió que hi ha, per exemple, a la [província de Barcelona](#). Als efectes sobre el mercat d'habitatge, cal afegir els típics dels processos de gentrificació urbana però a més els de la gentrificació rural i d'impactes ambientals vinculats a l'ús turístic rururbà –en consum d'aigua o energia, terciarització de sòl rústic, etc–. A part, els tòpics sobre l'economia col·laborativa han estat falsats, amb dades, per diferents organitzacions veïnals i ecologistes, que han mostrat el frau massiu, el treball uberitzat, i la concentració de l'oferta ([un sol comercialitzador local gestionava just a Airbnb prop de 900 habitatges](#), i [Homeaway ha arribat a llogar uns 24.000](#)). Un nou extracte empresarial vinculat a l'explotació turística dels habitatges

s’ha afegit al que s’ha qualificat com “[aristocràcia hotelera](#)”. Juntament amb els seus parells a altres baules de la cadena de valor turístic –touroperadors, constructors, companyies aèries, etc.–, conformen una *oligarquia turístico-immobiliària*, local, però integrada als àmbits nacional i transnacional.

La COVID-19 sacseja el règim

Com sol passar amb les crisis, l’arribada de la COVID-19 el febrer ha estat un fet revelador d’alguns dels trets del règim turístic. Des del principi es va fer palesa la tensió entre els moviments per prioritzar la salut pública i aquells per prioritzar el negoci turístic; i la tensió dins de la propia oligarquia entre una [posició maximalista](#) per a reduir els riscos, i una [minimalista](#), per a negar-los. Una vegada tancat ja l’espai aeri i marítim i sota confinament domiciliari, amb l’economia aturada, els diferents estaments del règim turístic es varen mobilitzar formant un *front per la nova normalitat*. Tenien tres reptes per davant: assolir noves mesures normatives i ajudes directes per part de les administracions; aïllar el turisme de la COVID-19, tant en el sentit de minimitzar el risc d’un contagi que pogués fer malbé a la marca de la destinació, com en el sentit de negar que fos un vector de transmissió; aconseguir una gestió directa, com a regió, amb els mercats emissors, i una avantatge comparativa com a “destinació segura”.

La pressió en favor de la relaxació i suspensió de les regulacions urbanístiques, turístiques, fiscals, laborals i ambientals, va ser immediata. Sense fer esment als sectors que mantenien una societat en *reset* turístic –salut, serveis socials, agricultura i indústria local, educació, etc.– i en els que Balears està a la coa en els rankings nacionals com a conseqüència del monocultiu turístic-immobiliari (per exemple, [és la regió espanyola amb la menor taxa de metges d’atenció primària](#)), i esperonada per un grup de [batles conservadors](#), l’oligarquia ([constructores](#), [hotelers](#), [petita i mitjana empresa](#), [lloguer turístic](#), [agències de viatges](#), etc.) va fer pinya contra el marc normatiu vigent, apuntant especialment a favor de subvencionar passatges, suspendre l’impost turístic, i desregulacions per a encetar una recuperació ràpida amb la mateixa recepta utilitzada en les crisis cícliques del passat: ciment i turisme.

Per la seva part, el “retorn a la normalitat” es va convertir en sí en un dispositiu discursiu, en un relat, amb efectes pràctics, però no menys simbòlics. A les típiques campanyes oficials promocionals, amb lemes com “No pots viatjar, però

pots somiar”, #SeeYouSoonMallorca o [StayHomeMallorca](#), es va afegir el missatge explícit de “[No tenim una crisi sistèmica; és una aturada dels sectors productius que requereix l’actuació dels governs](#)”. Entre els efectes pràctics, es cercava pressionar per aconseguir [plans de rescat turístic](#) als nivells regional, nacional i europeu. Però no menys, guanyar el relat de les expectatives: l’oligarquia va censurar públicament qualsevol que es mostrés mínimament escèptic sobre la salvació de la temporada del 2020, i no va dubtar en carregar contra [autoritats europees](#), [ministres](#), o el propi [president del Gobierno](#). Es tractava de negar el principi de realitat, i mantenir el somni de la normalitat, a qualsevol preu.

Davant les pressions per a una [mesa de diàleg](#) urgent de cara al futur, l’executiu es va desdoblar en dos moviments paral·lels: mentre d’una banda es presentava en reunions obertes un Pla Autonòmic de Reactivació amb elements de “agenda verda”; la conselleria de Turisme es reunia a porta tancada amb l’oligarquia del règim, incloent agents internacionals com TUI, i cuinava un Decret de mesures urgents (Llei 8/2020) que es va aprovar immediatament. En la línia [d’altres Comunitats Autònomes](#) amb governs conservadors, encara que, sense arribar als extrems d’[Andalúcia](#) o [Madrid](#), va suposar una forta relaxació regulativa, inclosa la possibilitat d’ampliar establiments turístics, o d’iniciar obres sense llicència, entre d’altres mesures. Per a compensar aquesta [estratègia centrada en la construcció](#), promocionada amb previsions delirants, l’executiu es va veure forçat a aprovar un Decret (9/2020) de protecció territorial, venut també amb xifres irrealistes, [com va denunciar l’associació ecologista Terraferida](#). Mentre a les Illes s’insistia en les receptes del passat –ciment i turisme–, ciutats com a [Amsterdam](#) o [Milà](#) anunciaven ambiciosos programes de transició ecològica.

Aixecat el confinament, el juny es va posar en marxa un pla pilot de “[corredors aeris segurs](#)”, utilitzat com una [estratègia de promoció](#). Per a això, l’oligarquia va recórrer a l’ajuda dels *lobbies* europeus davant països com Alemanya, tancats inicialment a restablir la mobilitat amb un país com Espanya, en una situació sanitària pitjor. Va ajudar també la [pressió d’un grup d’empresaris i residents alemanys a Mallorca](#), ben rebuda pel [Ministre de Transports](#). I així, es va anar recuperant progressivament l’activitat turística, marcada per les imatges de [turistes](#), [companyies aèries](#), i [aeroports](#) botant-se les mesures sanitàries, ja de per sí més laxes que altres països de l’entorn. I els casos de contagi varen començar a augmentar ràpidament just amb el retorn a l’activitat, en el que seria l’inici d’una segona onada de la pan-

dèmia. Llavors, el [sector turístic es va eximir de tota responsabilitat](#), encara que fins i tot els [responsables de la gestió de la pandèmia](#) apuntaven a la falta de control als aeroports, i a la necessitat de sotmetre els turistes a quarantena. Quan mitja Europa va començar a imposar restriccions als passatgers provinents d'Espanya, i touropeadors com TUI varen suspendre les reserves, l'estratègia per guanyar el relat i negar la realitat es va radicalitzar, fins al punt que el *lobbie* turístic va demanar la [dimissió immediata de Fernando Simón](#), coordinador de l'estratègia sanitària a nivell nacional, per haver celebrat les restriccions a la mobilitat del Regne Unit o Bèlgica, on la incidència del virus era molt més alta que a Espanya, inclosa Balears. L'oligarquia reprimia qualsevol missatge de que la salut pública fos prioritària al seu negoci. *Primum turistae, deinde publica salutem*.

El futur del règim turismecràtic

Si en la primera onada Balears podia exhibir uns indicadors favorables d'incidència del virus, en la segona les taxes de contagi eren les més altes del país, particularment a les Pitiüses. Amb un [descontrol indiscutible als aeroports](#), el conjunt de l'arxipèlag es va convertir en “zona vermella” per a les autoritats europees. La temporada estava perduda. El panorama resultant, a falta de dades definitives, apunta a una caiguda propera al 90% en els principals indicadors turístics (nombre de visitants, facturació, etc.); un enfonsament del [PIB regional anual del -31%](#), sent la regió amb una major caiguda a Espanya (triplica la mitjana del -11%), i, probablement a la UE; i amb [la meitat de la població activa acollida ERTOS](#) o a l'atur. Llavors, totes les esperances es varen focalitzar en el [procés de vacunació](#). No varen trigar a aixecar-se veus en favor de [vacunar de forma prioritària els treballadors del sector turístic](#). Per si de cas, AENA va aprofitar aquell moment per a iniciar una [ampliació encoberta de capacitat de l'aeroport de Palma](#), que va rebre [el rebuig simbòlic del Parlament](#) balear.

Diferents experts en estudis turístics, com el propi [Mansilla](#), o [Tolo Deyà](#), venen alertant que estam a les portes d'un procés de reestructuració i concentració del negoci turístic, des de l'oferta complementària fins a les cadenes hoteleres, com a conseqüència de la pandèmia. La falta de tresoreria no ofega just als negocis familiars, sinó que, com ha mostrat Ismael Yrigoy (2020) en el seu estudi sobre Meliá Hotels, l'oligarquia hotelera també està integrada en un complex entramat corporatiu i financer transnacional, i ara [per als peixos grossos s'obre una finestra d'oportunitat](#). Les operacions de [compravenda d'actius en establiments turístics](#) s'han disparat a

les Illes, on [fons oportunistes com Blackstone ja han aterrat](#). En aquest context, el [Govern ha contractat a l'assessora KPMG](#), amb un llarg historial en corrupció, per a coordinar l'estratègia de rescat del sector turístic local amb càrrec al Fons Europeu de Recuperació. Les hoteleres balears (Riusa, Meliá Hotels, Barceló Hotels, etc.), que van [duplicar els seus beneficis en el marc del boom de la massificació](#), i en general una oligarquia incansable a l'hora d'oposar-s'hi als impostos (cal recordar que la pressió fiscal a Espanya, del 35%, és fins a 11 punts inferior a la d'un país veí i també turístic com França) s'acull al "beneficis privats, deute públic".

En aquest context, encara que de forma molt tímida en comparació al mantra de la recuperació i la nova normalitat, ha tornat obrir-se el debat sobre [la diversificació econòmica i el canvi de model](#). Fins i tot economistes molt influents, com [Antoni Riera](#) o [Carles Manera](#), han suggerit la reducció del nombre de turistes i/o de places, encara que sota el supòsit de continuar creixent (en valor, en riquesa, i no en volum). El terme decreixement continua sent desdenyat i associat a la turismefòbia en el discurs prevalent, després d'haver estat protagonista en el debat sobre la massificació i la desturistització. Importants actors polítics i socials que ara lamenten els costos del monocultiu turístic celebren llavors el creixement induït per la airbnbificació i la regularització massiva acometida. Fins i tot ara, durant el primer any de la pandèmia (2021), [el Consell de Mallorca ha continuat atorgant noves llicències turístiques](#), per a un centenar d'establiments –ha denunciat Terraferida–; l'ajuntament de Palma continuar donant [licències per a nous allotjaments](#) –ha denunciat la Federació de veïns–; i [empreses hoteleres](#) anuncien, com si res, que entraran al negoci del lloguer turístic. De fet, durant la pandèmia s'ha disparat a Balears l'interès per la compra de [segones residències aïllades](#) i el [tràfic de jets privats](#). El pas del "sobreturisme al senseturisme" no permet fer prediccions de futur, com diu Pau Obrador, però els indicis apunten a un nou nínxol de *turisme bombolla*, exclusiu també des del punt de vista sanitari, per al que el [Govern de Canàries](#) ja fa campanya. Aquests fets no són casuals, perquè cap de les normes aprovades d'urgència en aquest període ha inclòs mesures per a atacar les causes de la dependència turísticoimmobiliària.

Turismecràcia: el pacte social per a la vulnerabilitat

El fet que aquesta crisi pandèmica sigui en el seu origen una [crisi ecològica](#) –la zoonosi vírica s'origina en la pèrdua d'ecosistemes i biodiversitat– i que la hiperconnectivitat global hagi accelerat la seva transmissió, fa que l'activitat turística

en sigui corresponsable destacada no només com a causa sinó també com a vector de transmissió. Per als decreixentistes, –que fa dècades que avisen que, o es fa de manera voluntària, ordenada i justa, o tanmateix es decreixerà de forma forçosa, abrupta i caòtica– aquesta crisi mostra el que li passa a una [societat de creixement sense creixement](#), i anticipa el que passarà a una escala major amb [el canvi climàtic](#). En aquesta tessitura, els governs pateixen una dissonància cognitiva: mentre dissenyen [plans de transició ecològica](#), [rescaten els sectors productius carbonífers](#), des de petrolieres a companyies aèries. El turisme n'és un d'ells. I la geografia balear, insular i mediterrània, fa que en depengui quasi totalment de la mobilitat global aèria, i al mateix temps que sigui especialment sensible a l'escalfament global.

Ismael Yebra ha definit la turismecràcia com una “manera de governar de forma totalitària i dictatorial” en què, sobre els drets, priven els interessos turístics. Al cas balear es confirma que, sota una turismecràcia, no tothom gaudeix dels mateixos drets. L'oligarquia turistocràtica en té més, i a més en fa ostentació. També, que precisa de la coacció, inclosa una dependència funcional que actua com una teranyina de la que no sembla possible sortir sense grans costos socials; però no menys, com ja deia Margaret Thatcher, del “canvi de l'ànima”: ha de ser consentida i volguda, [pressuposa la fe del creient](#). No obstant, com hem vist, també hi ha mecanismes democràtics de contrapès, més o menys efectius segons el cas. A més, hi ha molts actors prenent les decisions, a escales diferents, no just els governs, i experimenten tensions, contradiccions, escissions.

L'exemple de Balears sota la COVID-19 il·lustra aquesta esquizofrènia típica d'una societat turismecràtica. El sociòleg Ulrich Beck (1998: 114) va encunyar l'expressió “irresponsabilitat organitzada” per referir-se a la contradicció d'un sistema que genera perills que no poden ser atacats perquè ningú no en pot ser imputat o responsabilitzat. En una societat turismecràtica aquest perill és el d'una vulnerabilitat extrema i creixent, però els responsables primers sí poden ser identificats. Tant [si el turisme de masses ha mort](#), com [si la transició postpandèmica s'allarga anys](#), com si s'arriba a una “nova normalitat”, no és responsable planificar el futur depenent quasi en exclusiva d'un únic sector econòmic sostingut en la hipermobilitat global. La lliçó que deixa el *reset* pandèmic és que la turismecràcia és l'Antic Règim i que el segle XXI exigeix un nou pacte social.

Referències:

- Beck, U. (1998 [1988]). *Políticas ecológicas en la edad del riesgo*. Barcelona: El Roure.
- Murray, I., Yrigoy, I., Blázquez-Salom, M. (2017). The role of crises in the production, destruction and restructuring of tourist spaces. The case of the Balearic Islands. *Revista de Investigaciones Turísticas*, 13, 1–29.
- Obrador, P. (2020). Del Sobreturisme al Senseturisme. *Diario Menorca*, 10/05/2020.
- Valdivielso, J. i Moranta, J. (2019). The social construction of the tourism degrowth discourse in the Balearic Islands. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1876-1892.
- Yebra, I. (2018). Turismocracia, *Málaga hoy*, 11 d'octubre.
- Yrigoy, I. (2020): Beyond parasitism: Unpacking land rentiership relations in Magaluf (Majorca, Spain), *Geoforum*, 116, 81–89.

UNA MIRADA FEMINISTA ALS IMPACTES DE LA CRISI DE LA COVID-19 I EL TURISME

Núria Abellan, Carla Izcara i Marta Salvador²⁵

La crisi de la COVID-19 és observada des de diversos punts de vista i es té en compte les seves implicacions en àmbits tan variats com l'economia, la sanitat, el mercat laboral o qualsevol altre aspecte de la societat. Tot i això, i com sempre, **és necessari ampliar les mirades cap al gènere**, tant pels impactes diferenciats d'aquesta crisi com per les aportacions que poden fer diversos corrents feministes. Això permet analitzar les conseqüències de la COVID-19 tenint en compte les interseccions del gènere, la raça, l'edat, [la classe social](#) o el que pot implicar formar part del [col·lectiu LGTBIQ](#), entre d'altres. Durant la pandèmia, un dels aspectes crucials ha estat **la diferència de gènere en la vivència de la situació del confinament**, moment en què [les cases han esdevingut un espai polític](#), mostrant les desigualtats de poder que les configuren. També hi ha una preocupació creixent per [les dones que es queden tancades a casa amb el seu agressor](#), que [utilitza la violència i abusa d'elles](#) quan hi ha menys possibilitats d'interposar denúncies i engegar protocols. A més, els drets sexuals i reproductius de les dones també s'han vist afectats durant la pandèmia.

Cal tenir en compte una sobrecàrrega general per a les dones a partir del tancament de les escoles, de l'increment de la feina domèstica global i de les cures de familiars malalts o dependents. Això fa necessari que **el sector de cures sigui considerat essencial**, situació que s'agreuja en el cas de les [famílies monomarentals](#) o les [mares amb la custòdia dels seus fills i filles](#). Alhora, s'hi afegeix el teletreball, una de les propostes que s'ha materialitzat per tal de continuar amb les tasques productives i evitar acomiadaments. Habitualment, [les dones dediquen més del doble d'hores que els homes a les tasques domèstiques](#), fet que esdevé més greu per la sobrecàrrega actual en el context de la pandèmia. En aquest moment on es reorganitzen les logístiques familiars, es preveu [una pèrdua salarial](#) o major probabilitat de perdre el lloc de feina per a les mares treballadores. Alhora, hi ha veus que afirmen que [aquesta crisi pot provocar certs canvis en els rols de gènere tradicionals a](#)

25 Núria Abellan, Carla Izcara i Marta Salvador són graduades en turisme pel CETT-UB i col·laboradores d'Alba Sud. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 12/06/2020.

[llarg termini](#), tot i que en el context actual resulta molt complicat fer investigacions, especialment a nivell de treball de camp. Per tant, resultats empírics de qüestions i impactes esdevinguts a causa d'aquesta pandèmia trigaran més en sortir a la llum.

La feminització de les cures també es trasllada al mercat laboral i afecta a professionals com treballadores de la llar, majoritàriament dones migrants, treballadores en els àmbits de neteja i higienització, personal d'atenció als supermercats, treballadores socials, i personal sanitari amb [un 70% de dones infermeres](#). Aquestes [feines acostumen a ser precaritzades](#), contempen baixos salaris i [contractes atípics](#) (a temps parcial, temporals o externalitzacions) que incrementen la inseguretats econòmica, laboral i social de les dones. És a dir, **es tracta d'una crisi on les dones tenen la major càrrega sanitària i de cures, però no la mateixa possibilitat de prendre decisions**, ja que les directives de les institucions es troben altament masculinitzades. Una altra conseqüència de la pandèmia són els greus efectes a l'economia mundial, atès que el virus ha obligat a aturar tota producció considerada no-bàsica. Per aquesta raó, s'han pres diverses decisions arreu del món per paliar la crisi de la COVID-19, algunes de les quals exclouen un gran nombre de treballadores de les proteccions socials previstes, com ara les [740 milions de treballadores arreu del món que se situen en l'economia informal](#).

Quins han estat els impactes sobre les treballadores del sector turístic?

El sector turístic s'ha vist greument afectat a causa de les limitacions en la mobilitat internacional i les mesures de distanciament social. El tancament d'establiments d'allotjament turístic, restaurants i equipaments culturals ha provocat una onada [d'acomiadaments massius definitius i d'altres temporals](#) en forma d'ERTO (Expedient de Regulació Temporal d'Ocupació). Aquest sector destaca per una **elevada feminització dels seus llocs de feina** i, per tant, la davallada d'ocupació té una clara repercussió en funció del gènere. Per aquesta raó és precís analitzar els impactes amb una perspectiva de gènere.

En primer lloc, cal subratllar que en els darrers anys ha augmentat de forma generalitzada la precarietat en el mercat laboral, en especial la del sector turístic. El treball turístic es caracteritza per les dures condicions de feina, la informalitat, els baixos salaris, i l'externalització de departaments sencers, afectant especialment a treballadores. Es constata també un augment de contractacions temporals o noves

modalitats de feina com els treballadors per compte propi, incrementant d'aquesta manera la inestabilitat dels empleats i empleades del sector, reduint la seva capacitat d'estalvi i d'accés a ajudes, i dificultant les seves possibilitats de superar l'actual xoc econòmic. Així doncs, **la crisi provocada per la COVID-19 ha fet encara més evidents la precarietat i la vulnerabilitat del sector, així com les desigualtats de gènere existents.** El context en què ens trobem posiciona a moltes dones, amb especial èmfasi a les [dones joves, amb baixa qualificació, migrants](#) o [afrodescendents](#), en una situació de màxima vulnerabilitat.

Un cas evident és el de les [cambreres de pisos](#), moltes de les quals han quedat desprotegides davant dels acomiadaments massius, ja que es tracta d'un departament on hi predomina una alta externalització. Davant del tancament dels hotels i de la frenada de l'activitat laboral, totes les empreses multiserveis que s'havien beneficiat dels [processos d'externalització afavorits per la reforma laboral de 2012 a Espanya](#), han extingit els seus contractes, la majoria d'ells temporals. Això ha **deixat les treballadores sense accés a les mesures del Govern per a pal·liar els impactes econòmics**, com ara els ERTO, que s'han concentrat en el personal fix i, com a molt, fix-discontinuu contractat directament pels hotels. Durant aquesta pandèmia s'ha pogut comprovar la importància d'una bona neteja i desinfecció, tasques tradicionalment menyspreades i invisibilitzades, malgrat els esforços dels col·lectius de *kellys* que avui dia segueixen lluitant per tenir un espai propi i estar presents al debat polític espanyol. Tot i el reconeixement públic a la seva feina i la revalorització de les tasques de neteja, segueix essent un dels col·lectius més afectats i desprotegits en aquesta crisi. A més, quan aquestes treballadores es reincorporin als seus llocs de feina, estaran altament exposades al contagi mentre desenvolupen una funció clau d'higienitzar els espais. En aquest procés, [reclamen que se'ls facilitin mesures de protecció i també el temps suficient per a realitzar la seva feina d'una forma segura i correcta](#) ja que els protocols d'higiene i desinfecció seran encara més exigents i de vital importància per tal de mantenir la seguretat, tant del personal com dels turistes. Tot i això, l'escenari més probable és el d'atorgar majors càrregues de treball a una plantilla formada per menys persones, amb la clara voluntat d'abaratir costos. D'aquesta manera, les treballadores poden patir la disminució del poder de negociació amb les empreses i l'augment de la inseguretat laboral.

Entre altres col·lectius que estan patint la paralització del turisme s'hi troben, per exemple, **les hostesses**, molt afectades tant per la recuperació lenta dels congressos

i esdeveniments, com per la contractació eventual a la qual són sotmeses i que les deixa fora de les mesures de protecció previstes. D'altra banda, degut a la frenada de vols comercials, les **hostesses de vol** també han vist afectada la seva activitat laboral. Un altre col·lectiu sovint oblidat i menystingut dins de la indústria turística, tot i el gran pes que ocupa, són les persones que treballen en l'**oci nocturn**, com artistes, ballarines o animadores, entre d'altres. **El sector cultural**, estretament vinculat amb el turisme, pot patir les conseqüències de la davallada de visitants i la limitació de l'aforament en espais com els equipaments patrimonials, els festivals temàtics, etc., afectant personal d'atenció al visitant, guies turístiques, programadores culturals, personal de neteja i higienització dels edificis o el personal de restauració. Finalment, altres treballadores del sector turístic, com ara el **personal de restauració**, les **repcionistes d'hotel** que conservin els seus llocs de feina, estaran en contacte amb altres persones, exposant-se a la possibilitat de [contraure el virus](#).

Tanmateix, cal tenir en compte la **influència del desenvolupament tecnològic** sobre la tasca de les recepcionistes, que pot garantir millors condicions de treball o pot provocar la pèrdua de llocs de feina. Alhora, l'increment de l'ús de la tecnologia en el turisme, juntament amb la reducció de la mobilitat, pot posar en risc el paper de les agents de viatges i, per tant, la feina de moltes dones que hauran de trobar una especialització dins d'aquest mercat tan competitiu i en detriment de l'atenció presencial. En aquest nou context, doncs, les tecnologies guanyen encara més pes en les experiències turístiques i, per tant, al mercat laboral. Tradicionalment, les feines relacionades amb la tecnologia es troben masculinitzades, fet que pot comportar majors dificultats a les dones per inserir-se en aquest mercat, el que també s'anomena [tercera bretxa digital de gènere](#).

D'altra banda, moltes famílies depenien de llocs de feina estacionals i, actualment, sense una previsió de com serà la temporada d'estiu desconeixen com sobreviuran, accentuant-se encara més en els casos de les feines en petits negocis turístics. En conseqüència, **l'elevada pèrdua de llocs de feina ocupats per dones farà que augmenti la seva dependència econòmica** dels pares, germans o parelles, generant així una relació encara més desigual.

Per últim, els impactes de la "nova normalitat" afectaran a totes aquelles dones que treballen en **negocis familiars** al sector turístic, les quals ja patien una sobrecàrrega de treball en la combinació d'atendre a turistes i responsabilitzar-se de les tasques de cura. Amb els nous requisits de neteja, desinfecció i distanciament social,

veuran augmentada la seva càrrega de treball, ja que les xarxes de suport que tenien ara no hi són. A aquest factor s'hi suma, la perillositat d'exposar el seu nucli familiar a possibles contagis a causa de l'estret contacte amb els turistes, preocupació que pot repercutir negativament en la seva salut mental.

El teletreball i les tasques de cura, com es combinen?

Tot i que l'opció del teletreball, incloent les complicacions que comporta, pot haver estat ben rebuda per un gran nombre de col·lectius, en el cas del sector serveis i, en concret del turisme, aquesta opció només és viable per a algunes posicions, ja que **hi ha un gran nombre de feines que no es poden realitzar si no és de forma presencial**. Entre les possibilitats de fer teletreball s'inclouen les feines en agències de viatge, gestionant reserves i cancel·lacions de viatges; els touoperadors, regulant paquets turístics que majoritàriament s'hauran aturat; les empreses organitzadores d'esdeveniments, a la cerca de noves dates i alternatives per a dur a terme els esdeveniments; els departaments de màrqueting i els *community managers*, dissenyant i llançant campanyes per atreure futurs turistes o seguir fidelitzant-los durant l'estat d'alarma; i empreses tecnològiques, oferint suport a través de programes informàtics. Tot i que no hi ha dades concretes del gènere de les persones que realitzen les darreres tasques mencionades, reiterant l'alta feminització del turisme, és clar que les dones es veuen més afectades per la presència del teletreball i la compaginació d'aquest amb les tasques domèstiques. Un exemple és el de les investigadores que, tot i poder continuar la seva feina des de casa, a causa de la sobrecàrrega de treball han reduït [el seu nombre d'articles i aportacions científiques](#).

Quines poden ser les aportacions de l'enfocament de gènere al nou escenari turístic?

En el context actual de mobilitats reduïdes i recessió econòmica, es recuperen i revaloritzen diferents turismes de proximitat, com ara el turisme de segona residència, el social, el d'interior, l'[slow tourism](#) o l'"[staycation](#)". Aquest últim corrent, segons la definició més estricta, es basa en no marxar de vacances i quedar-se a casa gaudint d'activitats recreatives a llocs propers i sense pernoctar fora. Tot i establir-se com una forma de turisme alternativa en aquest escenari de mobilitat limitada, cal tenir

en compte que el fet de romandre a la residència habitual durant les vacances, **podria suposar una sobrecàrrega de treball per a les dones**, comportant més cansament pel fet de no ser a casa durant tot el dia i haver de realitzar aquestes feines en menys hores del que és habitual.

La mateixa problemàtica pot aparèixer en **altres formes de turisme**, que també poden sorgir amb més força en un escenari on previsiblement qui viatgi haurà de reduir costos. En primer lloc, existeix l'opció de les autocaravanes, els bungalows i les caravanes als càmpings, els apartaments en lloc d'hotels, els hostels, o fórmules similars, on les persones que utilitzen aquests serveis han d'encarregar-se d'aspectes com el menjar i la neteja, tasques que majoritàriament assumeixen les dones. En segon lloc, existeixen iniciatives com l'intercanvi de llars entre dues famílies que viatgen o el *housesitting*, on qui viatja resideix a la casa dels propietaris de manera gratuïta a canvi de mantenir-la, fet que pot perpetuar els rols de gènere tradicionals. Finalment, altres formes de viatjar que comporten major càrrega de treball per a les dones són les excursions de muntanya on es dorm en refugis, les rutes en bicicleta o a peu, com pot ser el cas del Camí de Sant Jaume. En aquests casos, la sobrecàrrega de treball pot venir donada per aquelles tasques més invisibles com ara la planificació de les rutes, les activitats i les pauses que es duren a terme; la preparació del material necessari per a realitzar el viatge; la consideració dels desitjos de tots els integrants; la supervisió durant el trajecte, entre d'altres. Totes aquestes càrregues mentals derivades de les cures es poden aplicar als exemples mencionats anteriorment.

En aquest escenari on l'accés al turisme i l'oci esdevé encara més un privilegi i un factor causant de desigualtats i d'estratificació social, és fonamental posar sobre la taula alternatives turístiques més equitatives, fins ara menystingudes, com ara el **turisme social**. [El turisme social sorgeix com una alternativa més inclusiva, solidària i equitativa](#), que garanteix l'accés al turisme de tota la població i una millor distribució dels beneficis, tot promovent el turisme interior i redistribuint els fluxos turístics a zones menys massificades. Dins d'aquesta alternativa turística, el lucre no és l'objectiu principal, sinó que es vincula a objectius pedagògics, de desenvolupament personal o de formació, entre d'altres. Un exemple de possibles beneficiaris d'aquesta iniciativa poden ser les **famílies monoparentals** que per naturalesa ja compten amb un sou menys. Per tant, ara potser es veuen obligades a descartar les vacances amb la finalitat de reduir costos, ja que aparentment serà molt difícil garantir els casals o campaments d'estiu. Així doncs, cal tenir en compte **quines**

modalitats de turisme es poden adaptar a les necessitats actuals i llegir de forma crítica a qui donen accés i a qui exclouen, ja que a partir d'aquesta pandèmia s'ha pogut comprovar la fragilitat absoluta del model turístic tradicional vinculat a la lògica de consum i altament dependent del turisme internacional.

Reflexions finals

Pensant en la recuperació de la societat és imprescindible posar la igualtat de gènere al centre de la qüestió i donar importància a l'empoderament femení, que pot crear [comunitats més sanes, resilients i cohesionades](#) en temps de crisi. A partir d'aquesta idea es demanen [models de desenvolupament alternatius](#), com ara l'**ecofeminisme**, que se centrin en les persones i el planeta i defensin els drets humans, la sobirania alimentària, la justícia climàtica i l'aigua. Aquest últim recurs natural té una relació directa amb el turisme i el gènere, ja que especialment en països del Sud Global, les dificultats per accedir a l'aigua afecten més a les dones en termes de salut i tasques d'abastiment (Cole et al., 2020).

Resulta evident que, durant aquesta pandèmia i en l'enfocament cap a possibles solucions, la perspectiva de gènere ha estat un aspecte que s'ha negligit en la majoria de casos. [Les conseqüències de deixar de banda les aportacions dels diversos corrents feministes](#) poden derivar en ampliar les desigualtats de gènere, reforçar els estereotips de gènere tradicionals, o enfortir **les barreres estructurals que provoquen desigualtats sistèmiques, per la qual cosa cal qüestionar les lògiques neoliberals i de benefici** que s'imposen actualment. Així doncs, des del turisme és el moment de centrar-se en la sostenibilitat y **apostar per noves formes de turisme** que ens permetin començar a treballar per garantir els drets laborals, la inclusió de persones amb contractes irregulars o d'economia informal dins de les polítiques i els programes de protecció social, la flexibilització dels contractes laborals amb la finalitat de compaginar les tasques de cura sense reforçar la precarietat i la valorització social i la visibilització dels processos d'empoderament de les treballadores que desenvolupen tasques essencials. En aquest marc d'anàlisi dels impactes de la crisi de la COVID-19 i el turisme tenim l'oportunitat de reduir l'impacte mediambiental i minvar els impactes negatius del turisme sobre la població local, establint relacions horitzontals entre l'empresariat, les comunitats locals i les entitats públiques, etc. En definitiva, és el moment d'aplicar la perspectiva de gènere al sector turístic present i futur.

Referències:

- Cole, S., Cañada, E., Ma, Y., i Sandang, Y. (2020). “Tourism, water, and gender” - An international review of an unexplored nexus. *WIREs Water*.
- Nizam, U.D., Xinsheng, C., Shama, N., Hongyan, S., i Muhammad, I. (2020). COVID-19 Crisis Shifts the Career Paradigm of Women and Maligns the Labour Market: A Gender Lens.
- Solanas, M. (2020). [La crisis del COVID-19 y sus impactos en la igualdad de género](#). *Real Instituto Elcano*.

COMPORTA LA COVID-19 UNA MAJOR DESIGUALTAT DE GÈNERE? PASSAT, PRESENT I FUTUR DE LES TREBALLADORES TURÍSTIQUES A ESPANYA

Gema Martínez-Gayo²⁶

L'extensió de la COVID-19 ha suposat un gran repte per als sistemes de salut a escala mundial, però també ha exposat una sèrie de vulnerabilitats en l'economia i en els sistemes polítics i socials (Nacions Unides, 2020). La indústria turística espanyola ha vist desplomar-se les xifres de negoci a mesura que s'estenia la pandèmia i es prenen mesures governamentals com tancaments d'activitats i confinament. Això ha afectat la seva força laboral, majoritàriament formada per dones, la qual es caracteritzava per la seva elevada estacionalitat (Moreno Alarcón, 2020), temporalitat i baixos salaris, constituint trets de caràcter estructural en el sector.

Aquesta elevada feminització de la indústria turística espanyola, igual que ocorre en nombroses regions del món, permet pensar que aquesta pandèmia incidirà en major mesura, i més ràpidament, en les treballadores. Això la distingeix de la crisi econòmica i financera de l'any 2008, ja que aquesta es va centrar inicialment en la destrucció d'ocupacions masculines de la construcció i activitats relacionades amb aquesta. No obstant això, el fet que en anteriors crisis l'impacte global acabés afectant de manera més forta a les dones, especialment en quant pel que fa al període necessari per a tornar a incorporar-se al mercat de treball, ens porta a pensar que la situació actual pot implicar greus conseqüències per a la seva situació econòmica i social (Solanes Cardín, 2020).

Situació prèvia de les treballadores del sector turístic espanyol.

Resulta freqüent que es destaquï el paper que exerceix el turisme en la creació d'oportunitats laborals per a aquells col·lectius més vulnerables del mercat de treball espanyol com són les dones. S'obvia, d'aquesta manera, la pitjor posició que aquestes ocupen en el sector, en exercir els treballs amb menors remuneracions, escasses

26 Gema Martínez-Gayo és Doctora en Sociologia (Anàlisi de Problemes Socials) per la UNED i col·laboradora d'Alba Sud. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 25/01/2021.

oportunitats professionals i molt influïdes pels estereotips de gènere existents en la societat. Això últim les fa estar concentrades en determinats nínxols laborals relacionats amb les feines de casa, com són les tasques de cura i neteja, sent això últim molt evident en les activitats d'hostaleria i restauració. Es trasllada, per tant, la infravaloració de les tasques de l'àmbit privat al públic, fruit de la seva identificació amb habilitats pròpies de les dones, la seva invisibilitat i poca remuneració, a les professions turístiques exercides per dones. A les ja comunament conegudes característiques d'elevades càrregues de treball, horaris extensos i en períodes de tradicional descans, els quals generen problemes de conciliació (Martínez-Gayo, 2019), s'afegeix el seu caràcter rutinari, menor satisfacció amb les tasques, uns salaris inferiors als dels seus companys i l'elevat impacte de problemes de salut derivats del treball (Moreno i Cañada, 2018).

De fet, aquest major pes de les treballadores emmascararia una major vulnerabilitat de la força laboral turística en el seu conjunt (Moreno i Cañada, 2018), produint-se una feminització de les condicions laborals, en portar elles suportant durant molt més temps aquestes característiques que s'associen a la precarietat laboral (Morini, 2014). A l'elevada temporalitat d'aquestes activitats se suma la important incidència entre les treballadores dels contractes a temps parcial (Martínez-Gayo, 2019), suposant per a elles menors beneficis pel que fa als salaris, el prestigi o la incidència en les seves prestacions futures.

Aquestes diferències de gènere són visibles en el nostre sector hotel·ler, el qual dóna mostres d'una elevada **segregació ocupacional**. D'una banda, a través de la concentració de les treballadores en uns pocs nínxols laborals pensats per a ser ocupats per dones (Díaz Carrión i Kido Cruz, 2017; Huete, Brotons i Sigüenza, 2016; Martínez-Gayo i Martínez Quintana, 2020), moltes vegades a temps parcial i obtenint un menor reconeixement per aquesta raó, com són les tasques de neteja. I, d'altra banda, les fortes barreres a l'hora d'aconseguir els llocs de direcció en aquests establiments. El fet que continuï recaient en elles de manera majoritària el treball de cures i atenció de la llar, limita les seves pròpies eleccions de jornada i desincentiva als empresaris a l'hora d'accedir a aquests llocs de responsabilitat si es troben en una etapa vital en la qual poguessin tenir descendència (Sigüenza, 2011).

A més, l'elevada feminització d'aquests establiments facilita l'aparició de **conductes de violència a la feina**, especialment de tipus sexual. Els departaments de pisos són un d'aquests exemples, ja que fan una tasca desvalorada i poc reconeguda,

pertanyent a una estructura organitzacional tradicionalment patriarcal que incrementa la vulnerabilitat de les treballadores a sofrir aquest tipus de situacions. El context d'intimitat en el qual solen exercir el seu treball, l'aïllament d'altres companyes o dels seus superiors jeràrquics reforcen aquests comportaments (Ram, 2019).

L'arribada de la pandèmia i els seus efectes en les treballadores turístiques.

L'evolució global de la pandèmia, amb les seves diferents restriccions en els desplaçaments, els períodes de confinament o la poca confiança dels consumidors, van portar a una caiguda de més del setanta per cent de les arribades de turistes internacionals a escala mundial en els deu primers mesos del 2020, arribant a fer-se estimacions que el turisme mundial tancarà l'any amb xifres de fa tres dècades (OMT, 2020). La limitació de moviments internacionals, les obertures parcials o la reducció de la temporada turística van fer que els mesos d'estiu a Espanya se saldassin amb importants pèrdues econòmiques i laborals. L'ocupació turística, molt afectada pels Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació (ERTO) i la caiguda de l'afiliació, han fet que el sector experimenti fins al mes de setembre, una caiguda superior a la resta de l'economia (Exceltur, 2020).

Les males dades de negoci del sector i la gravetat sanitària de la pandèmia, on homes i dones compten amb dades similars de contagi al nostre país, no han de servir d'excusa per a no incidir en l'estudi dels efectes desagregats per gènere que té aquesta; especialment en un sector com el turístic amb una elevada feminització de la força laboral. L'experiència **d'altres crisis sanitàries prèvies com la del virus de l'Ébola o del Zika, han demostrat que la prioritització de les accions mèdiques, obviant els problemes estructurals com la desigualtat de gènere, van aprofundir en una major vulnerabilitat de les dones** (Castellanos-Torres, Tomás Mateos i Chilet-Rosell, 2020) en encobrir els seus problemes específics. Un exemple a tenir en compte seria l'ús més gran que fan les dones del transport públic, incrementant això la seva exposició a la malaltia i creant majors barreres en la seva vida quotidiana en veure's limitades per acudir a la feina o a una consulta mèdica per les menors freqüències de servei (European Institute for Gender Equality, 2020; Castellanos-Torres et al., 2020). També es necessita evitar que quedi ocult l'alt risc que tenen de sofrir violència de gènere o l'increment de la càrrega de treball no remunere-

rada dins de la llar fruit de les cures (Moreno, 2020), derivats tots dos d'una major permanència dins de la llar.

En molts llocs, **la primera onada d'acomiadaments es va concentrar especialment en el sector serveis, destacant la incidència en l'hostaleria, i el turisme en general, activitats on les dones compten amb una presència majoritària** (Nacions Unides, 2020). Professions com les hostesses de vol, les treballadores de turoperadors, les cambreres de pis i les netejadores dels hotels, els quals en moltes ocasions en situacions es caracteritzen per la seva precarietat, han estat nínxols d'ocupació femenina molt afectats per aquesta pandèmia arribant a casos on no podien afrontar les despeses més bàsiques (European Institute for Gender Equality, 2020). Aquest fet resulta coincident amb el cas espanyol, on les diferents fases implementades pel govern per a lluitar contra la pandèmia han tingut un impacte molt fort en l'hostaleria, on les treballadores tenen una presència prominent, tenint per tant una major probabilitat de perdre el seu lloc de feina en comparació dels seus companys, fins i tot ocupant els mateixos llocs i amb un nivell similar de formació. Aquest impacte sectorial, es veu acompanyat d'una **previsible reducció de jornades de moltes treballadores**, per a poder cuidar dels descendents que durant els períodes de quarantena es trobessin en la llar, reforçant així els estereotips de gènere (Hupkau, 2020; Solanes Cardín, 2020).

Aquest repartiment desigual de les tasques domèstiques i de cures es va veure incrementat especialment en èpoques de confinament. Ja sigui pel temps de més que els nens i nenes passaven a casa fruit del tancament dels centres educatius, com per la saturació dels centres de salut que van fer que les famílies, especialment les dones, assumissin en major mesura la cura de persones amb malalties cròniques, posant també el risc la seva salut (Nacions Unides, 2020). A més, les característiques del nostre Estat de Benestar familiarista, on els nuclis familiars suporten una elevada càrrega corresponent a l'ajuda material i a les cures, trasllada gran part del pes d'aquesta solidaritat majoritàriament a les dones, veient-se aquestes limitades pel que fa a les oportunitats en el mercat de treball (Sortit i Moreno, 2007). Això pot portar-les a veure's sobrepessades per la càrrega excessiva de treball, especialment en aquells casos en els quals la xarxa familiar és reduïda; famílies monoparentals femenines o que tenen algun membre amb discapacitat (Castellanos-Torres et al., 2020), veient-se aquest fet especialment agreujat per les jornades extenses i el treball en períodes de vacances, aspectes que suporta gran part de la força laboral turística.

Els trets estructurals d'aquestes activitats, anteriorment esmentades, així com els efectes sobre les relacions laborals que ha tingut la crisi econòmica i les reformes del mercat laboral escomeses en els últims anys, han creat una situació desfavorable, col·locant a aquestes treballadores en **una posició molt vulnerable de cara a afrontar aquesta crisi sociosanitària**. Un dels aspectes a destacar és que elles ja parteixen de guanys inferiors als dels seus companys de feina, la qual cosa les permet una capacitat d'estalvi menor, i, per tant, un major risc de caure en situacions de pobresa (Pestanya Moral, 2020; Nacions Unides, 2020).

A més de l'esmentat anteriorment, cal assenyalar **l'increment en la càrrega de treball que ha experimentat la força laboral turística que ha mantingut el seu lloc de feina durant la pandèmia**. Exemple d'això han sigut les **cambreres de pis**, de les que s'ha conegut la seva situació durant els últims anys, un departament gairebé completament feminitzat, amb llargues jornades i una intensificació de la càrrega de treball, increment de l'externalització dels serveis i l'impacte de tot això sobre el seu estat salut (Cañada, 2015). L'extensió de la COVID-19 ha suposat noves demandes d'higienització i neteja que han repercutit directament en la càrrega de treball suportada per aquestes treballadores, arribant a suposar un increment del vint per cent d'aquesta, fruit de l'aplicació de les mesures protocol·làries referents a aquest aspecte. Això ha posat en qüestió el compliment dels horaris, descansos o dies lliures que els corresponen, portant a un enduriment de les ja precàries condicions laborals i afectant la seva salut present i futura (CCOO, 2020). Aquesta situació se suma a l'experimentada d'una banda per les treballadores del departament de caràcter eventual que van veure finalitzats els seus contractes abans de poder ser incloses en les mesures vinculades als Expedients de Regulació d'Ocupació Temporal (Pagés, 2020).

I després d'això què? Perspectives futures

Les previsions plantejades des de l'Organització Mundial del Turisme parlen que poden arribar a ser necessaris entre dos anys i mig i quatre anys només per a recuperar les xifres de l'any 2019 a escala mundial (2020), això pot suposar una gran pressió per a la força laboral empleada en les seves activitats. Al nostre país, organismes com Exceltur o Accenture, parlen d'una caiguda del PIB turístic d'entre el trenta i el quaranta per cent, la qual cosa pot portar especialment a la destrucció de l'ocupació

de baixa qualificació, el qual és ocupat majoritàriament per dones (Pestanya Moral, 2020; EC Brands, 2020).

Des de l'inici de la crisi de la pandèmia, la població del nostre país tenia molta preocupació pels efectes en l'economia i davant la possible pèrdua del seu lloc de feina, especialment els de caràcter temporal, creient la majoria que els seus salaris acabarien per veure's perjudicats per la pandèmia (El País, 2020). Aquesta por a la desocupació pot influir també entre aquells que han conservat el seu lloc de feina en les activitats turístiques, arribant a acceptar les pitjors condicions laborals i limitar, o eliminar, les seves reivindicacions, així com l'enduriment de la disciplina de treball i la pèrdua de la negociació col·lectiva. Tot això pot afectar la reducció dels salaris, l'increment dels ritmes de treball i l'augment de la jornada laboral, afavorint un empitjorament de les condicions de salut (Fort, 2011; Cañada, 2021). Exemple d'això seria acceptar un increment de la càrrega laboral, com s'ha comprovat en el cas de les cambreres de pis. Es requereix, per tant, realitzar estudis de temps de treball donant lloc a un repartiment més equitatiu i eficient d'aquest. Per evitar l'augment dels riscos i un empitjorament de les malalties i malalties professionals (Confederació Sindical de CCOO, 2020), al mateix temps que es garanteix la seguretat de les treballadores en trobar-se més exposades al virus.

Per poder afrontar una recuperació eficaç s'ha d'assegurar que les mesures preses es guiïn per l'equitat i per la capacitat d'adaptació a futures crisis que puguin produir-se. Per això, resulta imprescindible que existeixi un equilibri de gènere dins dels òrgans de presa de decisions enfront de la crisi, la qual cosa afavoreixi no sols una representació més justa, sinó que permeti la defensa específica dels seus drets (Nacions Unides, 2020). Com s'ha comprovat, les polítiques de defensa i promoció de la igualtat de gènere s'han vist reduïdes, o abandonades en alguns casos, en moments de crisi econòmica. No s'ha de permetre que la igualtat cobri un paper important exclusivament en temps de bonança, sinó que resulta bàsica per assolir la recuperació. D'aquí el fet que sigui perillós adoptar una posició neutra respecte al gènere a l'hora d'abordar aquest tipus de malalties, ja que pot suposar greus conseqüències i extenses en el temps, impeding la igualtat (Solanes Cardín, 2020).

Aquest fet resulta especialment significatiu en l'àmbit turístic espanyol on les dones, malgrat conformar la major part de la força laboral, solen presentar una posició vulnerable concentrant-se en aquells llocs de feina més precaris. Per aconseguir un sector turístic més fort i igualitari des de la perspectiva de gènere resulta vital que

les seves treballadores es trobin en primera línia davant la resposta a la COVID-19, narrant les seves experiències sobre la posició estructural que tenen en ell, visibilitzant les situacions encobertes que hi ha en els establiments turístics, així com aportant solucions que no les obviïn. Que es tingui en compte la sobrecàrrega de treball que experimenten aquelles que continuen treballant, la vulnerabilitat d'aquelles que compten amb contractes temporals, a temps parcial o es troben externalitzades, l'augment de l'exigència en les tasques de cura que han suportat, fa necessari comptar amb aquesta participació especialment si tenim en compte que les estimacions de recuperació per a les activitats del sector, com els serveis d'allotjament, es dilataran en el temps (Institut de la Dona, 2020).

Parant atenció al sector turístic en el seu conjunt, un altre aspecte que demana seguiment és el del **teletreball**, que afecta de manera global al mercat laboral i a certs llocs del sector en particular. La seva regulació resultava imprescindible de cara a afrontar futurs períodes de confinament, i en el cas espanyol va derivar en l'aprovació i entrada en vigor del **Reial Decret-llei 28/2020, del 22 de setembre, de treball a distància**. El seguiment del compliment d'aquesta norma per part de l'empresariat del sector i la valoració del seu correcte ajustament a les necessitats de la força laboral resulta clau en el cas de les treballadores, ja que no es pot permetre que el treball a distància acabi traduïnt-se en una disminució de drets, especialment en tot el referent a temps de treball, control que es realitza d'aquest, descansos o la limitació de la privacitat, la qual cosa se sumaria a les tasques addicionals que ja suporten derivades de la cura de menors i persones dependents (Weller, 2020).

Al costat d'això, i a nivell més general, es detecta una necessària revaloració del treball domèstic, que permeti un repartiment més just de les tasques que eviti que les dones continuïn veient les seves carreres professionals i, també les seves vides personals, perjudicades per uns estereotips que traspassen l'àmbit privat i el del treball, i que es troben en el centre mateix del nostre Estat de Benestar. Ja que les successives retallades i eliminacions de les partides socials dedicades a cures, com són les dedicades a la dependència, s'han vist compensades per un augment del treball no remunerat per part de les dones (Ferguson, 2009), la qual cosa ha repercutit en el benestar i els drets d'aquestes dones, tant a curt com a llarg termini.

El futur del sector no passa exclusivament pel subministrament extensiu de vacunes eficaces contra el virus, per les accions que des del Govern es prenguin en el sector o la recuperació de la confiança per part dels consumidors (EC Brands, 2020),

sinó també per l'adopció de polítiques de transformació que s'implementin des de les mateixes activitats turístiques per a adaptar-se a la nova i a les futures situacions que puguin ocórrer i, també, a la necessitat de tenir en compte una perspectiva de gènere.

Referències:

- Cañada, E. (2015). *Las que limpian los hoteles. Historias ocultas de precariedad laboral*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Cañada, E. (2021). [Trabajo turístico: nuevos riesgos de precarización pospandemia](#). *Alba Sud*, 04/01/2021.
- Castellanos-Torres, E., Tomás Mateos, J., Chilet-Rosell, E. (2020). COVID-19 en clave de género. *Gaceta Sanitaria*, 34(5), 419-421.
- CCOO (2020). [Campaña sobre los riesgos laborales de las camareras de pisos: “Tus derechos, la mejor medicina”](#).
- Díaz Carrión, I. A. i Kido Cruz, M^a. T. (2017). La participación de las mujeres en la industria hotelera con enfoque de género: un estudio de caso en la ciudad de Tijuana (México). *El Periplo Sustentable*, 33, 192-220.
- EC Brands, Accenture (2020). [El futuro del turismo en España: tres medidas para que el sector se recupere de la crisis](#). *El Confidencial*, 30/11/2020.
- El País (2020). [La mitad de los españoles teme perder el empleo por la crisis del coronavirus](#). *El País*, 20/03/2020.
- Exceltur (2020). [Evolución y necesidades del sector turístico español ante el impacto del coronavirus](#). *Perspectivas Turísticas*, 74.
- EIGE (2020). [Coronavirus puts women in the frontline](#). European Institute for Gender Equality, 25/03/2020.
- Ferguson, L. (2009). [Analysing the gender dimensions of Tourism as a Development Strategy](#). *Policy Papers del Instituto Complutense de Estudios Internacionales*, PP 03/09.
- Huete, R., Brotons, M., Sigüenza, M^a. C. (2016). La desigualdad entre mujeres y hombres en el sector hostelero español. *Estudios y Perspectivas en Turismo*, 25, 73-87.
- Hupkau, C. (2020). [COVID-19 y desigualdad de género en España](#). Esade Ec-Pol, 8.
- Instituto de la Mujer (2020). [La perspectiva de género, esencial en la respuesta a la COVID-19](#). Madrid: Instituto de la Mujer.
- Martínez-Gayo, G. (2019). ¿Empleos cinco estrellas? Reflexión sobre la precariedad laboral en la hostelería española. *Revista Internacional de Turismo, Empresa y Territorio*, 3(2), 1-15.

- Martínez-Gayo, G., Martínez Quintana, M^a. V. (2020). Precariedad laboral en el turismo español bajo la perspectiva de género. Pasos. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 18(4), 649-665.
- Moreno Alarcón, D. i Cañada Mullor, E. (2018). [Dimensiones de género en el trabajo turístico](#). Serie Informes de Contraste, 4. Barcelona: Alba Sud Editorial.
- Moreno Alarcón, D. (2020). El impacto de género de la COVID-19 en el turismo. *Turismo: Estudios & Prácticas (UERN)*. Vol. 9 Seminario Virtual Perspectivas Críticas sobre o Trabalho no Turismo, 1-7.
- Morini, C. (2014). *Por amor o a la fuerza. Feminización del trabajo y biopolítica del cuerpo*. Madrid: Traficantes de sueños.
- Naciones Unidas (2020). [Informe de políticas: Las repercusiones de la COVID-19 en las mujeres](#).
- OMT (2020). [El turismo retrocede a niveles de 1990 con una caída en llegadas del más del 70%](#). Madrid: Organización Mundial del Turismo.
- Pagés, R. (2020). [Las Kellys: “El Covid no ha hecho más que empeorar nuestra precariedad laboral”](#). *Información.es*, 30/09/2020.
- Pestaña Moral, J. (2020). [Efectos de la COVID-19 en el mercado laboral del sector turístico desde una perspectiva de género](#). Blog Economía y Empresa.
- Ram, Y. (2019). MeToo and Tourism: A Systematic Review. *Current Issues in Tourism*. DOI: 10.1080/13683500.2019.1664423.
- Recio, A. (2011). [Efectos de las crisis sobre las clases trabajadoras](#). *PAPELES de relaciones eco-sociales y economía global*, 113, 45-55.
- Salido, O. y Moreno, L. (2007). Bienestar y políticas familiares en España. *Política y Sociedad*, 44(2), 101-114.
- Sigüenza, M^a. C. (2011). La mujer en el subsector del alojamiento. El caso de la Costa Blanca (Alicante, España). *Investigaciones Turísticas*, 2, 102-119.
- Solanas Cardín, M. (2020). [La crisis del COVID-19 y sus impactos en la igualdad de género](#). Real Instituto El Cano, ARI 33/2020.
- Weller, J. (2020). [La pandemia del COVID-19 y su efecto en las tendencias de los mercados laborales](#). Santiago: Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL).

LA COVID-19 A CANCÚN: EPIDÈMIA I VULNERABILITAT EN UN DESTÍ TURÍSTIC D'ESCALA MUNDIAL

Cristina Oehmichen i Concepción Escalona²⁷

El turisme ha situat Mèxic entre els deu països més visitats del món. Per aquest motiu se l'ha identificat com un [país amb turisme de classe mundial](#). L'estat de Quintana Roo, on es troba Cancún, aporta la tercera part de les arribades de turistes internacionals que viatgen a Mèxic. Només cal veure les xifres per adonar-nos de la seva importància: de gener a novembre de 2019 per avió [van arribar a Quintana Roo 22.8 milions de persones i en creuer 7.2 milions](#), deixant una derrama superior als 15 mil milions de dòlars. El 63.4% dels visitants van ser estrangers i el 36.6% nacionals. La major part dels turistes estrangers procedien dels Estats Units (47.8%) i Canadà (14.1%); un 25.0% va correspondre a persones d'altres països emissors, sobretot d'Europa i Àsia. El 2.8% van arribar de Colòmbia, i el 2.7% de l'Argentina i els altres d'altres bandes.

Era d'esperar que l'any 2020 tingués una afluència similar o superior a la dels anys anteriors, però va arribar la pandèmia. Amb això es va obrir una crisi la que la seva complexitat posa al descobert l'articulació del turisme amb una àmplia gamma d'activitats i processos interconnectats i globalment interdependents.

Els primers efectes de la pandèmia de la COVID-19 a Quintana Roo van ser mediàtics. Abans que es registrés el primer contagi, es van encendre les alertes. El 26 de febrer el [creuer de MSC Meraviglia atracava a Cozumel](#), després que Jamaica i l'Illa Gran Caiman rebutgessin la seva petició de permetre que 4500 passatgers i 1500 tripulants descendissin en els seus ports, a causa d'un cas sospitós de coronavirus. La sol·licitud del creuer va ocasionar que un grup de trenta habitants protestés

27 Cristina Oehmichen Bazán és investigadora titular de l'Institut d'Investigacions Antropològiques (IIA) de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic (UNAM) i Concepción Escalona Hernández és investigadora de la Universitat de Carib (Unicaribe). Agraïm al Projecte IN300920 "Migració, treball i etnicitat en enclavaments turístics a Mèxic i Amèrica Central" del Programa de Suport a Projectes de Recerca i Innovació Tecnològica de la Direcció General d'Affers del Personal Acadèmic de la UNAM i a la Universitat del Carib. Així mateix, li donem les gràcies a Jared Ernesto Poot Pech, estudiant de la carrera d'Hoteleria i Turisme de la Unicaribe, per haver col·laborat amb les autores en el disseny i aplicació del qüestionari per mitjans virtuals. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 20/05/2020.

i tractés d'impedir el desembarcament, encara que després d'una inspecció sanitària es va comprovar que la persona malalta no tenia COVID-19.

En totes les destinacions turístiques de Quintana Roo s'esperava l'inici de la Setmana Santa. Al nord, a Cancún, Isla Mujeres i Puerto Morelos, a la Riviera Maya (que inclou Platja del Carmen i Tulum), en els dos ports de desembarcament de creuers (Cozumel i Mahahual) i a Bacalar, els hotelers, tour operadors, restauradors, guies turístics, xofers, taxistes i altres treballadors esperaven l'arribada de turistes, ja que Setmana Santa és una de les temporades amb més aflluència de turistes. Però els turistes no van arribar.

Des dels primers dies de març es van començar a notar els efectes de la COVID-19. L'aeroport de Cancún va disminuir dràsticament les seves operacions. S'esperava que per Setmana Santa arribessin entre 550 i 580 vols diaris, però des d'inicis de març ja s'havien reduït les arribades a només 200. Cap a l'abril el nombre de vols s'havien reduït ja en un 80%, amb la qual cosa van deixar d'arribar al voltant d'un milió de passatgers²⁸. A l'aeroport de Cozumel també es va registrar una caiguda el mes de març, al deixar de mobilitzar més de 30.000 passatgers i a l'abril va haver de cessar les seves operacions.

Les cancel·lacions de vols van provocar un efecte dominó que va afectar a tota la cadena productiva, ja que van deixar d'arribar els turistes, el que va conduir al tancament d'hotels, restaurants, museus, parcs temàtics, centres comercials i visites a jaciments arqueològics, entre moltes altres activitats.

En aquest article explorem els primers efectes que ha tingut la pandèmia de la COVID-19 en una de les ciutats creades expressament per al desenvolupament turístic: Cancún. Per la realització d'aquest estudi vam entrevistar a treballadors del sector turístic, així com vam fer una revisió biblio-hemerogràfica i un qüestionari que va ser respost de manera electrònica durant la pandèmia entre el 26 de març i el 30 d'abril de 2020.

Cancún: una destinació turística de classe mundial

Cancún és una ciutat creada expressament per al turisme, construïda en una regió escassament habitada, conformada per un conjunt de petites illes. L'any 1974

28 El seguiment mensual d'[Aeropuertos del Sureste \(Asur\)](#) mostrarà que el trànsit total de passatgers a la terminal de Cancún durant el mes de març va ser 1.502.258 passatgers davant dels 2.445.227 de 2019, és a dir, una diferència a la baixa de 943.969 viatgers.

va iniciar la seva operació com una destinació turística “integralment planejada”, construïda i promoguda pel govern federal. Des de llavors, va tenir un creixement sostingut fins a esdevenir la destinació turística més important de Mèxic i Amèrica Llatina. Des de la seva creació, Cancún ha comptat amb una zona hotelera a on es troben hotels de luxe, botigues de marques de prestigi, restaurants, *spas*, museus i nou camps de golf amb vistes espectaculars. En un altre espai, relativament allunyat de la zona hotelera i fora de la mirada dels turistes, es troben els assentaments populars on habiten els treballadors i les seves famílies. A aquests conglomerats urbans se’ls coneix com a “regions” i “superilles” i en ells també es troben assentaments irregulars on es van acomodar els nous immigrants que van fer de Cancún el seu lloc habitual de residència.

Cancún és una ciutat de contrastos amb una [polarització](#) econòmica i social molt marcada. S’hi distingeix clarament la zona hotelera de les colònies que alberguen a la població local. Hi ha també un espai intermedi situat al centre de la ciutat on es troben àrees residencials, oficines governamentals, hospitals, notaries, centres comercials, botigues d’autoservei, de venda de cotxes, restaurants i altres negocis.

La zona hotelera s’estén al llarg de 21 quilòmetres de litoral, de tal manera que tots els hotels tenen vista al mar blau turquesa, la mateixa que li treuen als que no es troben allotjats en ells, ja que pràcticament han aconseguit acaparar l’accés a la majoria de platges. S’hi localitzen hotels, camps de golf, restaurants, comerços, botigues i serveis enfocats al turisme, així com alguns conjunts residencials de luxe, exclusius i tancats amb sistemes de seguretat. Apartada de la zona turística, a l’àrea continental, es troben els assentaments dels treballadors, aturats i immigrants. A través d’aquesta estructura urbana, des d’un inici els seus planificadors van tractar d’evitar que el creixement desordenat envaís la zona turística. Quan els turistes van de l’aeroport a la zona hotelera, no necessiten passar per les colònies populars. Aquestes es troben allunyades de la seva mirada i sembla que s’arribi a un altre país.

Cancún ha tingut un èxit sorprenent. Ràpidament es va convertir en la primera destinació turística de Mèxic i Amèrica Llatina a causa de la bellesa de les seves platges, la riquesa cultural de les seves zones arqueològiques i els llocs d’interès històric, i la seva alta connectivitat amb vols directes a 187 aeroports del món.

L’èxit de Cancún va atreure noves inversions turístiques, que es van expandir cap al sud. Al llarg de la carretera de Cancún a Tulum es van anar instal·lant nous hotels

i ressorts en una llarga franja costanera, la qual rebria el nom de “Riviera Maya”, marca avui dia reconeguda internacionalment.

La “Riviera Maya” alberga nombrosos atractius naturals, com ara platges de sorra fina i un mar blau turquesa, que formen part del Sistema Arrecifal Mesoamericà (SAM), [un ecosistema d'aproximadament 1000 km de longitud localitzat al mar Carib](#), el segon escull de corall més gran de món. També compta amb *cenotes* i mars d'aigua cristal·lina en els quals es pot nedar rodejat de peixos multicolors, a més d'atractius culturals, com ara interessants zones arqueològiques²⁹ i museus, entre els quals trobem el [Museu Maya de Cancun](#), el Museu Subaquàtic d'Art (MUSA), així com els Planetaris *Sayab* a Platja del Carmen i *Ka'Yoc'* a Cancún. A la Riviera Maya es localitza Platja del Carmen, una ciutat que antigament era un petit poble de pescadors. El seu carrer principal es diu “Cinquena Avinguda”, on hi ha botigues d'escala internacional i el conjunt Playacar, un condomini privat on hi ha hotels, cases i apartaments de luxe. La Platja del Carmen compta amb un embarcador on s'agafa el ferri que per anar cap a l'illa de Cozumel.

A la Riviera Maya també es troba el poble de Tulum, on un dels seus atractius turístics és la zona arqueològica del postclàssic tardà enominada Tulum (que significa “cèrcol” o “tanca” en llengua Maya). Aquesta ciutat va ser un port important i un centre comercial i de pelegrinatge. Alguns dels seus edificis estan construïts en honor al Déu Descendent identificat amb la deïtat del blat. Així mateix, una altra de les seves estructures es creu que està erigida en honor al Déu de vent (Velázquez, 2002). A Tulum, existeix també un Santuari Maya en honor a la Creu Parlant, el culte va iniciar durant el moviment social maia de segle XIX, conegut com “Guerra de Castas” (Sullivan, 2002). També a la Riviera Maya es localitzen alguns altres enclavaments turístics i immobiliaris, com el de *Puerto Aventuras*. Així mateix, hi ha els parcs temàtics Xcaret, Xel-Há i Xoximilco, que pertanyen a un grup empresarial mexicà conegut com a “Grup Xcaret” i el parc temàtic Vidanta, on es té contractat de manera permanent l'espectacle de l'empresa canadense *Cirque du Soleil*.

L'èxit de Cancún i la Riviera Maya, però, no només es deu a les seves bel·leses naturals. La seva prosperitat cal atribuir-la també a les facilitats que l'Estat mexicà ha atorgat als inversors. Des de la dècada de 1970, el govern d'aquella època va acudir al Banco Interamericano de Desarrollo (BID) per finançar les obres d'infraestructu-

29 Quintana Roo compta amb 12 zones arqueològiques obertes a el públic, les quals van registrar el 2019 un total de [3.010.139](#) visitants.

ra i hoteleria. Així mateix, es van atorgar facilitats als inversors, entre ells magnats i polítics mexicans, a qui se'ls va autoritzar [la construcció de grans hotels i ressorts sobre les dunes i manglars](#), fins i tot sobre terrenys amb vestigis arqueològics. Un altre incentiu va ser l'abundant mà d'obra molt barata, polivalent i disciplinada provinent de tota la República Mexicana, però principalment de la zona maia de Quintana Roo i de l'Estat de Yucatán.

Els treballadors polivalents i la seguretat social

És difícil fer una clara distinció entre els treballadors que compten amb ocupacions formals i els informals, ja que no importa quin sigui el cas, es tracta d'una mà d'obra molt barata, polivalent i precaritzada.

A Cancún i la Riviera Maya es troben les principals cadenes hoteleres, [amb predomini de les espanyoles i nord-americanes](#), entre elles Riu, Barceló, Oasis, Meliá, Iberostar, Palladium, Marriot, Hard Rock, Royal Holiday, Holiday Inn, Festa Americana, Wyndham, Ritz i Club Méditerranée, entre d'altres. Encara que és possible que els hotels d'aquestes cadenes comptin amb una plantilla de treballadors estable, amb ocupacions formals, la majoria dels treballadors tenen contractes de treball temporal, la qual cosa els col·loca en una situació de vulnerabilitat davant la fluctuació entre períodes d'ocupació i atur.

En els hotels es treballa amb horaris intensius sota un sistema que en l'argot local se'l coneix com a “horaris segmentats”. Els supervisors organitzen els torns dels treballadors en funció del seu rendiment. Així, els que demostren una major productivitat són assignats als “horari pic”, quan hi ha un major moviment de visitants i més oportunitats de rebre propines pels seus serveis. Els treballadors que mostren una menor productivitat són assignats als horaris en què hi ha menys aflluència de gent. Reben poques propines i poden ser acomiadats fàcilment. Les jornades laborals idealment són de vuit hores, però a la pràctica es treballa de manera intensiva fins a 10 o 12 hores: “aquí tots sabem que en hoteleria mai treballaràs 8 [hores] sinó 10 com a mínim. Els supervisors treballen 12 hores diàries”. Els dies de més aflluència de turistes, els treballadors poden passar tota la jornada laboral sense parar, ni tan sols fer un descans per menjar: “Sí el dia és mogut simplement no menges”, comenta un treballador que va demanar guardar l'anonimat.

La majoria dels treballadors i treballadores, tant de Cancún com de la Riviera Maya, habiten en les colònies populars i “pueblos de apoyo” que es troben allunyats de les zones hoteleres. En molts casos, els hotels ofereixen un servei de transport gratuït als seus treballadors, d'aquesta manera eviten la creació d'assentaments irregulars a la rodalia, a més d'aconseguir una reducció del pagament d'impostos, ja que l'ajuda al transport és considerada una acció social de benefici a la comunitat.

Tot i que els treballadors estan sindicalitzats, les seves organitzacions funcionen més aviat com borses de treball i solen operar com a estructures de control i disciplina de la força de treball. Crida l'atenció que a les xifres reportades sobre conflictes laborals, no hi hagi hagut cap vaga en els últims deu anys (INEGI 2015).

Els hotelers intenten eludir els compromisos laborals el personal i per a això compten amb el suport governamental. Per exemple, per evitar que un treballador acumuli antiguitat i adquireixi drets, li ofereixen un contracte de quatre mesos de treball i un de descans. A aquesta forma se l'anomena “sistema quatre per un”. D'aquesta manera, els hotelers aconsegueixen evadir responsabilitats diverses, com podria ser el pagament d'indemnització per malalties professionals, o el pagament d'una pensió per jubilació o cessió de contracte per edat avançada. Aquesta forma de contractació afecta de manera particular a les cambres de pis, les quals amb el pas dels anys desenvolupen diverses malalties musculoesquelètiques, com ho ha demostrat Cañada (2015). Si al pas dels anys algun treballador o treballadora volgués demanar una pensió per malaltia professional no pot, ja que no hi ha un supervisor a qui denunciar o a qui se'l pugui fer responsable de la malaltia. Els treballadors queden, doncs, en la més absoluta indefensió.

Una altra manera que tenen els hotelers per maximitzar els seus guanys i reduir el cost de la mà d'obra, és l'externalització de la quantitat més gran de processos de treball que els sigui possible, a través de l'*outsourcing*, on les responsabilitats cap al personal es traslladen a empreses fantasmes o que neixen i desapareixen de la nit al dia. Moltes de les tasques que necessiten els hotels són gestionades per aquest tipus d'empreses contractistes que s'encarreguen de múltiples tasques, entre elles, les de manteniment, neteja de roba, jardineria i vigilància.

La majoria guanya un salari reduït, que en diversos casos es complementa amb les propines que els deixen els turistes, o el cobrament d'una petita comissió. Amb les propines o comissions, els treballadors poden elevar els seus ingressos segons les activitats que realitzin, el treball que ocupin i el tipus de turista a qui atenguin. És

habitual que prefereixin als turistes nacionals i als nord-americans, ja que acostumen a deixar propines, no com amb els espanyols, que en general no els donen res. Això és així perquè el turista actua d'acord amb les experiències prèvies en el seu lloc d'origen i a Espanya els treballadors tenen un ingrés que no depèn de les propines que els donen els clients o turistes.

Fora dels hotels hi ha un ampli univers de treballadors, formals i informals, que exerceixen diferents activitats: xofers, taxistes, motoristes, empleats de botigues i magatzems, cambrers, *galopinas*, netejadors, guies turístics, venedors de tours, d'artesania, de “tiempos compartidos” i de paquets turístics, a part de cantants, músics, ballarins, dansaires, treballadores de la llar i altres oficis. Uns reben salari, altres només comissió o propina.

Molts treballadors i treballadores informals no reben salari i, per contra, paguen per treballar. És el cas dels “maleteros” que auxiliem als turistes a l'aeroport i els ajuden a carregar les maletes, conduir-los cap al taxi o els qui ajuden a les persones que viatgen en cadires de rodes... Ells no reben salari i, en canvi, han de pagar una quota a algun funcionari menor o intermediari perquè se'ls permeti treballar. De la mateixa manera que a tot Mèxic, els treballadors que treballen en els centres comercials i ajuden a posar en bosses els productes, o a trobar espai per aparcar, així com els rentacotxes, paguen per treballar. En tots aquests casos, la propina és l'ingrés que obtenen per viure i no compten amb altres recursos. Els xofers de l'aeroport, per exemple, reben un salari de 150 pesos per dia (al voltant de 8 dòlars per una jornada de vuit hores), però el seu salari reduït es compensa amb les propines que donen els turistes. Per això, el primer que veu un turista quan puja a un taxi, és un rètol en el qual el xofer agraeix la propina que li vulguin voluntàriament deixar.

En el cas dels cambrers que treballen en els diferents restaurants, el sou també és molt baix i es complementa amb les propines dels clients. Ja és un costum establert que el cambrer doni el 8% al gerent o propietari del restaurant, i ell es quedi amb només el 2% de les propines. Encara que el client no deixi propina, el cambrer està obligat a lliurar el 8% del tiquet al seu superior, el qual hauria de pagar de la seva butxaca.

Tots aquests llocs de treball, tant del sector formal com de l'informal, signifiquen formes d'explotació laboral que porten als treballadors i treballadores al límit de la subsistència, el que es tradueix en manca d'estalvis i mala alimentació i configura un escenari d'alta vulnerabilitat amb l'arribada de la pandèmia de la COVID-19.

Les condicions de vida de la força de treball contrasten amb el luxe de la zona turística de Cancún. Aquesta polarització limita la [construcció de comunitat](#) i sentit de pertinença, alhora que constitueix un brou de cultiu per als sentiments d'injustícia i explotació. Cancún és una societat desigual no només en termes econòmics i de serveis, sinó també en la manera en la qual es distribueixen les tragèdies.

La pandèmia “que van portar els rics”

Tot va començar amb el retorn d'un grup d'empresaris que havia anat a esquiar a [Vail, Colorado](#), van anar en un viatge privat, i quan van tornar a Mèxic s'havien contagiats de COVID-19. Almenys així s'interpretava en diferents parts de país. A Cancún, al març hi havia treballadors que asseguraven que no podrien veure's afectats pel nou coronavirus, perquè pensaven que la malaltia només afectava els “rics” que viatjaven a Europa i els Estats Units. A l'inici es pensava que era una malaltia “de rics” i que a ells no els anava a arribar. Aquesta interpretació té a veure amb els imaginaris que es van anar construint durant la pandèmia pels mitjans massius de comunicació. Com en altres indrets, l'epidèmia va viatjar de les zones turístiques als llocs de residència dels treballadors; de les cases de les persones amb capacitat econòmica per viatjar, a les llars dels que els atenen.

La pandèmia de COVID-19 arribava a Mèxic a través de vols internacionals. Arribava a un país on més del 50% de la població viu en la pobresa i en el qual prevalen malalties relacionades amb la mala alimentació. L'obesitat és una d'elles i es considera una malaltia crònica que accentua i agreuja patologies greus com la diabetis, la hipertensió i malalties cardiovasculars. D'acord amb la Secretaria de Salut, a Mèxic, set de cada deu adults, quatre de cada deu adolescents i un de cada tres nens presenten sobrepès o obesitat, de manera que es considera un greu problema de salut pública.

Així mateix, s'estima que el [90% dels casos de diabetis mellitus tipus 2 són atribuïbles a l'excés de pes i l'obesitat](#). A Mèxic tres de cada 20 defuncions es deuen a la diabetis. Es calcula que de l'any 2000 al 2016 van acumular més 1.200M decessos per diabetis. Això explica per què, al mes d'abril, el 44.33% de les persones mortes hagi correspost a persones que patien hipertensió; el 39.69% patien diabetis i el 37.63% també tenien obesitat.

Així, el 27 de febrer de 2020 es va detectar el primer cas de COVID-19 a Ciutat de Mèxic i, amb els antecedents indicats, el 23 de març el Govern Federal va iniciar el seu programa de “sana distància”. A tot el país es van suspendre activitats, inclòs el tancament d’escoles i universitats. A Quintana Roo 475 mil alumnes de tots els nivells educatius van suspendre classes aquesta mateixa data. Un dia abans, la Secretaria de Turisme de l’Estat va emetre un comunicat a les xarxes socials, en què s’assenyalava que es tenia un 36% d’ocupació hotelera, on s’allotjaven una mica més de 80,000 persones. Pel que fa a l’ocupació, el governador de l’Estat va ressaltar que en el programa “Juntos saldremos adelante” promogut pel seu govern, buscava arribar a un acord amb el sector productiu (així li diuen als empresaris) per protegir l’ocupació, i als treballadors durant la contingència. Va demanar a la població retirar-se a les seves cases amb la certesa que tindria una ocupació i un ingrés per passar aquesta temporada.

La COVID-19 a Cancún

Com vam dir, tots (hotelers, treballadors, taxistes) esperaven l’arribada de les vacances de Setmana Santa per obtenir ingressos, però en lloc de turistes va arribar la pandèmia. Els vols procedents d’Europa, Estats Units i el Canadà, principals mercats emissors de turistes, s’havien reduït al màxim. El 30 de març l’ocupació hotelera va baixar al 7%. Segons l’Associació d’Hotels de Cancún, aquesta destinació va tancar febrer amb un 86,1% d’habitacions ocupades, però amb l’expansió de la COVID-19, l’arribada de turistes es va ensorrar fins al 7,1% a Cancún, i s’advertia que la situació era pitjor a la Riviera Maya.

A finals de març, els hotels seguien operant, però ja hi havia malalts. L’estat de Quintana Roo, del qual forma part Cancún, registrava el 29 de març un total de 42 casos positius de coronavirus, un cas a Tulum i un a Cozumel.

S’advertia que el sector més colpejat a Quintana Roo estava sent el de viatges i el del turisme, del qual depèn més del 85% de l’economia de l’estat. L’afectació es va sentir immediatament pel fet que Cancún i la Riviera Maya depenen en gran manera del turisme internacional, sent els Estats Units, Canadà i diversos punts d’Europa els principals emissors de turistes. Juntament amb la suspensió de vols, visites guiades i visites a zones arqueològiques i el tancament d’hotels i discoteques.

L'arribada de la pandèmia va significar una caiguda dràstica de l'ocupació. Els grans complexos hotelers van decidir tancar mentre durés la contingència. Grans cadenes com Excellence, Grup Riu, Hard Rock International i Grup Xcaret, entre d'altres, van optar pel tancament temporal per minimitzar pèrdues. De tots ells, només el Grup Xcaret va fer públic el seu compromís de tancar els establiments però mantenir el salari dels seus 13.000 treballadors i treballadores. Això no va passar amb els altres.

Es calcula que tan sols en el sector hotelier de Quintana Roo, més de 200,000 llocs de treball directes i més de 400,000 indirectes van ser afectats pel tancament d'activitats. Per això, el governador va cridar a empresaris i centrals sindicals a signar “un pacte”, al qual es van sumar 600 empreses, en què es comprometien a no acomiadar els seus treballadors enmig de la crisi sanitària. Es va cridar a la solidaritat dels empresaris, perquè “Quintana Roo els ha donat molt a aquests empresaris; els ha donat guanys i retorns d'inversió”. Es calcula que només el 2019, l'estat de Quintana Roo va aportar més de 15.000 milions de dòlars, del total de 24.563.000 que ingressen al país per concepte de turisme.

Discoteques, visites guiades o visites a zones arqueològiques van cancel·lar-se. Davant la caiguda de visitants, grans complexos hotelers van decidir tancar mentre durés la contingència. Grans cadenes com Excellence, Grup RIU, Hard Rock Internacional o Grup Xcaret van optar pel tancament temporal per minimitzar pèrdues. I la crisi anticipa una onada d'acomiadaments de treballadors. No obstant això, altres van continuar operant, sobretot amb visitants procedents dels Estats Units, els vols van disminuir, però no es van suspendre. Arribaven a hotels que garantien una escrupolosa cura per garantir la salut dels seus hostes. Un d'ells va ser l'hotel que el grup [Vidanta té a la Riviera Maya, on compten amb un pla integral de prevenció.](#)

Com sobreviure enmig de la pandèmia?

Dençà que va començar la pandèmia, el municipi de Benito Juárez, que és on es localitza la ciutat de Cancún, va estar entre els primers indrets del territori amb el nombre més elevat de malalts i defuncions per COVID-19, només per sota de la Ciutat de Mèxic i de les ciutats de Tijuana i Mexicali, frontereres amb els Estats Units les quals reben un elevat nombre de migrants.

Cap al 10 de maig, data de tancament d'aquesta investigació, al municipi de Benito Juárez s'havien reportat 813 casos de persones confirmades amb COVID-19, 109 sospitoses i 143 defuncions a Benito Juárez³⁰. La seva situació contrasta amb la que es va presentar en els altres municipis de Quintana Roo, com es pot apreciar a la taula 1.

Taula 1.

Malalts de COVID-19 confirmats, sospitosos i defuncions (a 10/05/2020)

Municipi	Població total*	COVID-19 confirmats	COVID-19 sospitosos	COVID-19 defuncions
Benito Juárez	743.626	813	109	143
Solidaridad	209.634	179	43	25
Isla Mujeres	19.495	10	0	0
Tulum	32.714	12	0	2
Felipe Carrillo Puerto	81.742	4	0	1
Othon P. Blanco	224.080	11	3	3
José María Morelos	37.502	3	0	1
Lázaro Cárdenas	27.243	5	0	1
Cozumel	86.415	22	1	7
Bacalar	39.111	---	---	---
Puerto Morelos	---	---	---	---

(*) Població total estimada, INEGI, Encuesta Intercensal 2015.

Font: elaboració pròpia en base al [Reporte COVID-19](#), Gobierno de México, consultat l'11 de maig de 2019.

Així mateix, crida l'atenció que el municipi de Benito Juárez hagi tingut gairebé el mateix nombre de persones infectades pel virus que tot l'estat veí de Yucatán. Pel que fa a defuncions, Benito Juárez té 3,1 vegades més defuncions que tot l'estat veí de Yucatán, estat que té tres vegades més població que Benito Juárez, com es pot apreciar a la taula 2.

En conseqüència, no podem evitar preguntar-nos per la importància que té el turisme respecte a una major vulnerabilitat de la població enfront de la pandèmia, considerant que Benito Juárez té una mobilitat molt alta i connexió global, contras-

30 Les xifres canvien cada dia. Els diferents països utilitzen diferents metodologies per mesurar el nombre de malalts i defuncions per COVID-19, de manera que per ara no és possible establir comparacions.

tant amb l'estat de Yucatán, que no és fins avui un estat eminentment turístic, com sí que ho és en canvi l'estat de Quintana Roo, i més particularment, el municipi de Benito Juárez. Aquestes xifres podrien explicar-se pel fet que Benito Juárez és una ciutat turística, de manera que compta amb una major mobilitat, tant de turistes com de treballadors migrants, i una major connexió de vols tant nacionals com internacionals.

Taula 2.

Contagiats per COVID-19 confirmats, sospitosos i defuncions. Comparatiu entre el municipi de Benito Juárez de Quintana Roo i l'Estat de Yucatán.

Lloc	Població total*	COVID-19 confirmats	COVID-19 sospitosos	COVID-19 defuncions
República Mexicana	119.938.473	35.022	19.979	3.465
Yucatán	2.097.175	829	110	47
Benito Juárez	743.626	813	109	143
Mérida	892.363	513	84	24

(*) La població total correspon a la població total estimada per l'INEGI, Encuesta Intercensal 2015. Font: elaboració pròpia en base al [Reporte COVID-19](#), Gobierno de México, consultat l'11 de maig de 2019.

El 30 d'abril, Quintana Roo havia arribat al seu pic màxim de malalts confirmats (el seu acmé) pel que, a partir d'aleshores, es va començar a anunciar la possible tornada a les activitats productives cap a l'1 de juny. Es va calcular que el nombre de malalts s'estabilitzaria, per posteriorment començar a baixar, qüestió que podria succeir sempre que es mantinguessin les mesures estrictes de la Jornada Nacional de Sana Distància.

Entre hotelers, restauradors i altres empresaris es va plantejar un retorn gradual a les activitats econòmiques a partir de l'1 de juny. Fins i tot es va plantejar vendre la idea promocionar-se com hotels lliures de COVID-19. El "COVID-free" va ser proposat per l'Associació d'Hotels de Cancún, Puerto Morelos i Isla Mujeres, per comptar amb un distintiu que fos expedit per la Secretaria Estatal de Turisme i de Salut. És clar que no és senzill perquè depèn en bona part del restabliment dels mercats emissors: els Estats Units i el Canadà, que en conjunt representen el 43%

del mercat que rep el Carib mexicà, per aquesta raó la seva aposta és a incentivar el mercat nacional.

Davant la crisi, el Govern Federal va fer una crida als empresaris per actuar de manera solidària, el que significa suspendre les activitats que no fossin indispensables, i atorgar el permís als seus treballadors per romandre a les seves llars gaudint d'un salari. Per descomptat, en un país on més del 50% dels treballadors treballen en feines informals i en petites unitats familiars, no es podria obligar a tots a seguir les mateixes mesures.

A Quintana Roo, des de mitjans de març, quan iniciava la pandèmia, Mario Machuca, president de la Confederación Revolucionaria de Obreros y Campesinos (CROC), que agrupa gairebé tots els treballadors del sector hotelier, estimava que almenys un 40% dels treballadors d'aquest estat perdrien la feina, el que significaria l'acomiadament de prop de 80 mil empleats. Entre els primers afectats van estar els treballadors de la construcció, els qui davant la suspensió d'activitats es van quedar sense feina i sense ingressos. El govern de l'Estat va llogar autobusos que van portar a aquests treballadors a les seves petites comunitats rurals d'origen, situades en els estats de Yucatán, Veracruz i Tabasco. És possible que l'augment de contagis en aquests estats els hagin causat aquestes migracions internes de retorn.

A Cancún alguns empresaris van decidir sostenir el salari dels seus treballadors durant el confinament. És el cas del Grup Xcaret, que va decidir pagar el salari als seus 13 mil treballadors des del 3 de març a l'1 de juny, data en què havien planejat retornar a les seves activitats. Però aquest cas no és el de tots. Un altre grup mexicà d'hotelers i d'atraccions turístiques important és Vidanta, el qual té un hotel i contracta al *Cirque du Soleil* a la Riviera Maya. Aquest grup va ser denunciat per la Secretaria de Treball federal per haver acomiadat als seus 20 mil treballadors, però immediatament ho va desmentir. En altres casos, es va decidir pagar només la meitat del salari i en altres, no pagar-los res. D'altres, van sol·licitar als treballadors fer quarantena i donar suport a l'empresa "de manera solidària", és a dir, sense salari. Tot això, a canvi de la promesa de ser contractats de nou una vegada que passés l'emergència sanitària. No obstant això i d'acord amb dades del Instituto Mexicano del Seguro Social (IMSS) del 13 de març al 6 d'abril, [Quintana Roo va reportar una pèrdua de 63.847 llocs de treball](#).

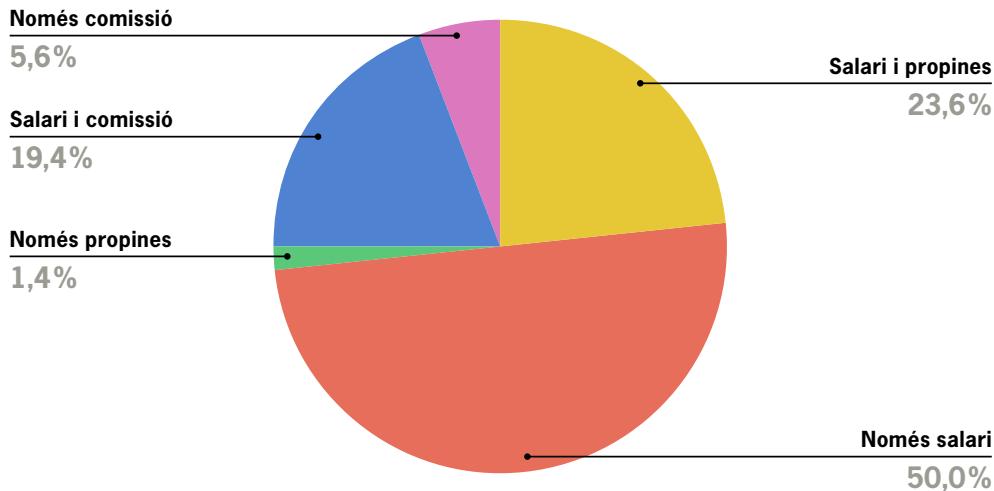
A causa de la insuficiència d'informació i per tal de conèixer les estratègies seguides per treballadors, hotelers, restauradors i d'altres serveis, del 26 de març al 30

d'abril, es va realitzar un qüestionari per tal de ser respost via electrònica amb l'objectiu d'identificar les principals estratègies dels treballadors que radiquen a Cancún per fer front a la pandèmia. El qüestionari va constar de 22 preguntes i es va distribuir a través de correu electrònic i pel xat de Facebook i WhatsApp. El qüestionari va ser respost per 72 treballadors, dels quals 44 (61.1%) són homes i 28 (38.9%) dones.

A la pregunta de quina manera se li retribueix o retribuïa a vostè per la seva feina? 36 treballadors (el 51%) van respondre que salari, 17 (el 23%) van dir percebre salari i propines, 14 (el 19%) salari i comissió, 4 (0.5%) només comissió i un (0.1%) només propines (Vegeu gràfica 1)

Gràfica 1.

De quina manera se li retribueix o se li retribuirà a vostè pel seu treball?

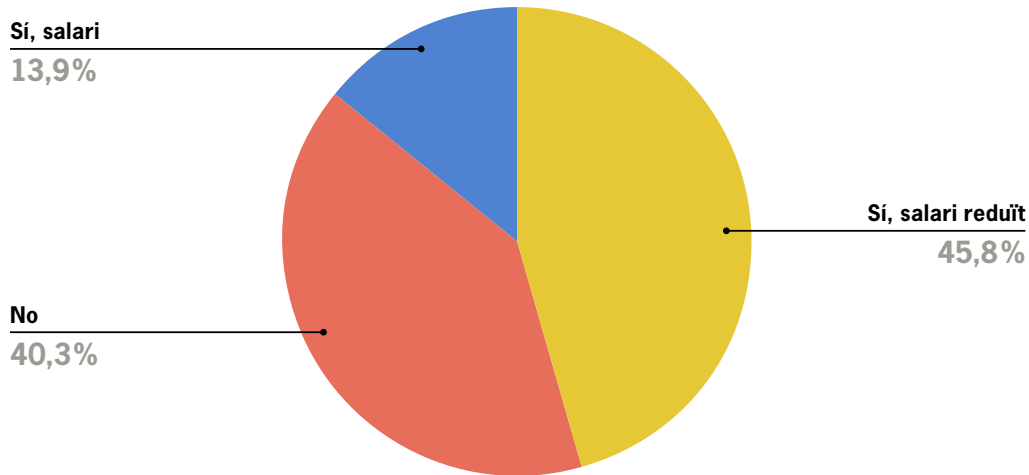
Font: elaboració pròpia.

El 72.2% dels que van respondre, van dir que en el seu lloc de feina els van donar permís per faltar al seu treball per la contingència i un 27.8% va ser obligat a continuar treballant tot i haver-se declarat l'emergència.

A la pregunta sobre si els sostenen el salari durant l'emergència sanitària, el 59.7% va respondre de forma afirmativa, però només el 13.9% rebia el seu salari complet. L'altre 40.3% va dir que els seus caps no li sostenien el salari. A més, el 76.4% va manifestar no tenir una gran font d'ingressos (vegeu gràfica 2).

Gràfica 2.

Li mantenen a vostè el salari malgrat la situació de contingència?

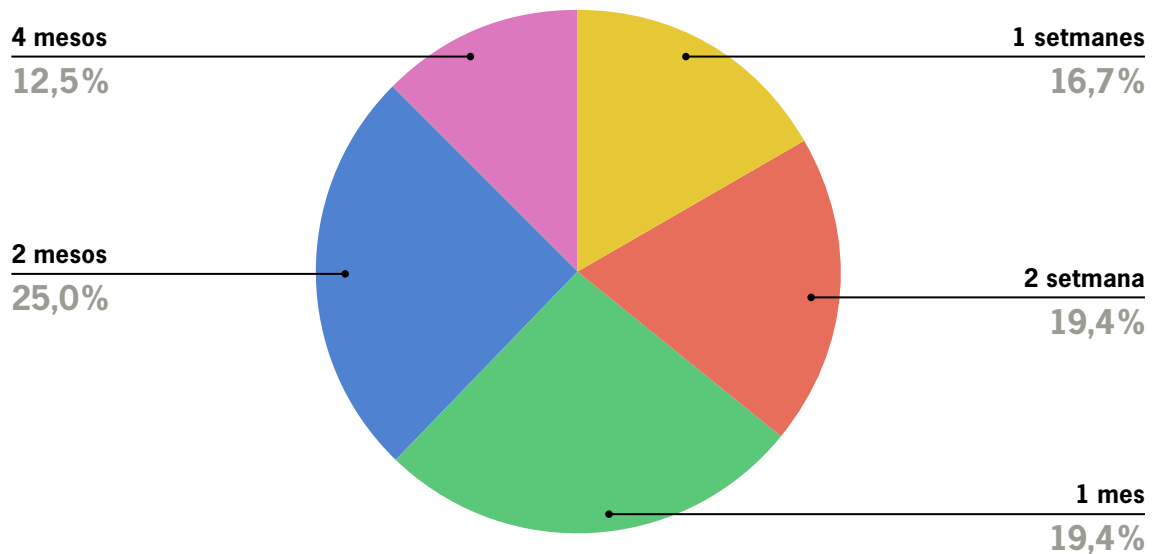

Font: elaboració pròpia.

Més endavant se'ls va preguntar si comptaven amb estalvis per sobreviure a la pandèmia: el 68.1% va dir que sí, davant del 31.9% que va respondre de forma negativa. Dels qui comptaven amb estalvis, només nou van dir tenir estalvis per viure 4 mesos; la resta podia sobreviure menys de dos mesos. Aquí destaca que 12 treballadors tenien estalvis només per a una setmana, i 14 per a dues setmanes (vegeu gràfica 3).

Gràfica 3.

Sense tenir ingressos, quan temps li poden durar els seus estalvis?

Font: elaboració pròpia.

Donades les condicions de precarietat, es podria esperar que els treballadors comptessin amb alternatives per sobreviure a la pandèmia. Per aquest motiu se'ls va preguntar que, en cas de necessitar diners de forma urgent, a qui acudirien: el 31.3% va respondre que aniria als seus familiars; 27.0% als seus amics i 20.9% al banc. La resta de respostes indiquen que anirien al seu cap (7%); al govern (7%), als seus veïns (5.2%) i a un prestador (1.7%).

Els resultats anteriors mostren les condicions de vulnerabilitat en què viuen les persones que treballen en aquesta ciutat turística, davant d'una eventualitat tan dràstica com una pandèmia. Aquesta no és la primera vegada que a Cancún travessen per una situació així. El 2009, amb l'emergència de virus AH1N1, milers de treballadors van ser acomiadats dels seus llocs de feina, els hotels de Cancún van quedar buits i el turisme internacional va deixar d'arribar.

Conclusions

La invasió humana de nínxols ocupats per altres espècies animals va confirmar les prediccions que havien fet els epidemiòlegs sobre una futura crisi de caràcter planetari. Aquesta no és la primera emergència sanitària de segle XXI, però sí la primera en què dos mil milions de persones a tot el món es troben confinades a casa de manera simultània. Actualment, la societat mundial enfronta el desafiament de la COVID-19, virus que no només constitueix un problema sanitari, sinó que també trastoca la vida quotidiana, la manera de relacionar-se, de produir, de comunicar-se i de governar, entre moltes altres coses. El turisme no pot ser l'excepció.

L'emergència sanitària ve a qüestionar el tipus de desenvolupament turístic que promou el seu creixement a costa de la destrucció dels recursos naturals i la pobresa de la població dels països i regions receptores.

Cancún és una ciutat creada expressament per al turisme i, en ser aquesta la seva principal i gairebé única activitat econòmica, va quedar indefens davant la pandèmia, com en el passat va ocórrer amb el virus AH1N1 que el 2009 també va deixar sense feina a milers de treballadors. Però encara abans, Cancún ha hagut de pagar els efectes del canvi climàtic. L'arribada de l'huracà Wilma el 22 d'octubre de l'any 2005 va ocasionar danys materials milionaris; va propiciar la pèrdua de llocs de treball i un fort impacte ambiental, ja que les platges es van quedar sense sorra i el manglar va patir els cops de vent. Quatre mesos després de l'huracà, va iniciar

el projecte de recuperació de platges (Martí, 2006). Cancún es va renovar, es van reconstruir hotels, carrers, avingudes, però encara anys després les “regions” i “superilles” segueixen esperant el suport per reconstruir habitatges i carrers que van ser devastats.

Tot i que aquesta ciutat turística ha generat enormes riqueses, els guanys no es veuen reflectits en una millora en la qualitat de vida de la seva població, ni una millora substancial de les condicions laborals i ingressos dels seus treballadors. En aquesta emergència la meitat de les persones enquestades va manifestar no rebre cap salari durant la quarantena. Es deia que la gent havia anat a fer un “descans solidari”, és a dir, se solidaritzaven amb les grans cadenes multinacionals de turisme. Entre els que van obtenir salari, no tots el van rebre complet. Una part important de treballadors, no va rebre res: els “propineros”, els “comisionistas” i tots els que paguen per treballar, no van tenir ingressos per passar el confinament. El mateix podem dir dels centenars de treballadores de la llar que van ser acomiadades o enviades a “descansar” sense salari, ja que tot va quedar a la bona voluntat dels seus caps davant la incapacitat de l’Estat de fer valer la llei per protegir-les.

L’anterior reflexió ens porta a incidir sobre el nombre de contagiats i de defuncions pel coronavirus. Cancún és una ciutat de classe mundial generadora de copiosos ingressos, de manera que era d’esperar una millor condició sanitària i hospitalària per enfrontar la pandèmia, però no va ser així. Crida l’atenció que, tenint gairebé la mateixa població, Cancún hagi tingut 143 defuncions i Mèrida, capital de l’Estat veí de Yucatán, hagi registrat només 24 morts pel coronavirus, segons les dades registrades en el tall de l’11 de maig de 2020. Això és: Cancún va tenir gairebé sis vegades més defuncions que Mèrida, si és que les xifres oficials són correctes. Per què aquesta diferència? Aquestes preguntes queden obertes per respondre a la llum d’una última pregunta: quin tipus de model turístic es necessita per reduir la vulnerabilitat de la població de les ciutats turístiques davant les futures pandèmies?

Avui més que mai es requereix repensar el tipus de turisme a desenvolupar a curt termini, considerant que tres esdeveniments (un huracà i dues epidèmies) es van presentar en un lapse de temps menor a dues dècades. Això ens adverteix que molt aviat pot arribar un altre esdeveniment d’aquest tipus, considerant també que el canvi climàtic està en marxa i continuarà aguditzant si no canviem les nostres formes de producció i de consum. Així mateix, s’hauran d’invertir recursos per d’arribar a

un turisme sostenible i amb sentit social, respectuós amb la biodiversitat: un turisme amb responsabilitat social.

El fet que una petita ciutat com Cancún tingui tres vegades més defuncions per COVID-19 que tot l'estat de Yucatán, ens porta a reflexionar sobre la vulnerabilitat dels treballadors en turisme i en la necessitat d'impulsar un turisme socialment responsable. El de Cancún, no ho és.

Els virus són una amenaça invisible, però no els seus efectes: les malalties i les defuncions ja han causat estralls, generant por, desconfiança i un afany de protegir-se. Un virus representa una amenaça que no es veu. La seva propagació crea ambients propicis perquè altres "epidèmies" subjacents germinin, entre elles el clasisme, el racisme, la xenofòbia, el masclisme i altres fòbies, on els prejudicis, l'estigmatització i/o la segregació de "l'altre", les quals poden tenir una ràpida propagació i afectar seriosament a les societats estigmatitzades. Així va succeir a Cancún durant la pandèmia del 2009. Ara, just onze anys després, l'experiència es repeteix, però augmentada i magnificada, per l'extensió i agressivitat d'un virus altament contagiós, pel qual fins avui no es compta amb medicina ni amb vacuna. Si no es fa un balanç sobre les iniciatives turístiques que acaben per destruir els recursos naturals, la vulnerabilitat dels turistes i de les societats receptores serà un cas recurrent en els anys vinents. La pandèmia de la COVID-19, ha posat sobre la taula una discussió respecte del tipus de desenvolupament a seguir. No podem doncs, tornar a la normalitat que ha provocat el desastre.

Referències:

- Cañada, E. (2015). *Las que limpian los hoteles. Historias ocultas de precariedad laboral*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Martí, F. (2006). *60 horas con Wilma. Crónica del huracán más potente de la historia*. México: Atlas de Quintana Roo, SC.
- Sullivan, P. (2002). Tulum. Umbral entre dos mundos. *Arqueología Mexicana*, 9(54), 56-59.
- Velázquez Morlet, A. (2002). Tulum. Ciudad del amanecer. *Arqueología Mexicana*, 9(54), 52-55.

LA LLUITA GLOBAL DELS GUIES TURÍSTICS PER L'AJUT D'EMERGÈNCIA

Bianca Paes G. dos Santos³¹

Mentre que els governs i les grans empreses es preocupen per tractar de suggerir perspectives i tendències en el món posterior a la crisi, interessats en la recuperació dels mercats, una part de la classe treballadora a escala global es preocupa pel present, per la supervivència davant la pandèmia.

En aquest escenari, els debats sobre l'ingrés mínim (o ingrés bàsic) emergeixen a la superfície en tot el món i, encara que la proposta hauria de ser un programa universal i permanent, es tracta d'una necessitat emergent i de subsistència per als períodes de crisi. El Programa Mundial d'Aliments de l'ONU (PMA) estima que uns altres 130 milions de persones es veuen abocades a l'escassetat d'aliments a causa de la pandèmia i, segons Miguel Barreto, director regional de la institució per Amèrica Llatina i el Carib, hi ha "[la necessitat d'ampliar els programes de transferència d'efectiu, especialment a les regions amb altes taxes de treballadors informals](#)". A més, afegeix que la crisi s'agreujarà en aquests països, ja que, amb la paràlisi d'aquests treballadors, no hi haurà ingressos per mantenir la seva alimentació. Això donarà lloc a una crisi alimentària com a resultat de la crisi del coronavirus.

Al Brasil, la taxa de treballadors informals era de 40,6% fins a febrer i, durant la pandèmia, 12,8 milions de persones ja estaven aturades. A més, un estudi de la *Red de Investigación Solidaria* indica [que la desocupació és més gran que l'anunciada per les xifres oficials que desconeixen la desocupació oculta causada pel distanciament social](#). En aquest sentit, l'augment de la desocupació al país va aconseguir taxes del 25,3% el maig.

En un intent per minimitzar els impactes de la pandèmia per als treballadors informals, els microempresaris individuals (MEI), els treballadors autònoms i els aturats, es va crear **l'ajuda d'emergència de govern federal**. No obstant això, la concessió de l'ajut té una sèrie d'exclusions, com el límit màxim d'ingressos imposables en 2018, el límit d'ingressos familiars fins a 3 salaris mínims, etc., a més dels errors d'anàlisi de sistema, que es configura com una política pal·liativa i insuficient per

31 Bianca Paes G. dos Santos és estudiant de Màster en Turisme de la Universitat de Sao Paulo (USP), Brasil, i col·laboradora de Labor movens, grup d'estudis i investigació en condicions de treball en el turisme a la Universitat Federal de Tocantins, Brasil. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 12/08/2020.

satisfer les necessitats de la societat. El valor d'aquest ajut (R\$ 600,00, uns 94 euros) és escàs per al suport de moltes famílies, ja que està per sota del salari mensual mitjà de la majoria dels treballadors assistits. Així que, segons **Ana Carolina Rodrigues**, professora de la Facultat de Ciències Econòmiques, Empresarials i Comptables de la Universitat de Sao Paulo (FEA / USP), [“el que passa és que aquestes persones necessiten triar entre quedar-se a casa i protegir-se o anar a treballar per sobreviure”](#).

En el conjunt d'activitats econòmiques, el turisme destaca per una elevada taxa d'informalitat: 52% (IPEA, 2017). A més, el treball en el turisme es caracteritza per altres manifestacions de precarietat, com: llargues jornades, baixos salaris, horaris flexibles i accions antisindicals. I, entre els treballadors del turisme, els guies turístics són un dels col·lectiu que es troben en una posició més fràgil, principalment perquè només el 5% dels professionals tenen vincles laborals (RAIS, 2018). Per tant, els altres guies són autònoms o tenen la inscripció com MEI i, en ambdós casos, la remuneració és per treball realitzat, és a dir, només cobren si presten efectivament un servei i, amb la paràlisi del turisme en el període de la pandèmia, no tenen cap font d'ingressos.

Tot i això, molts d'ells no van poder accedir a l'assistència de govern federal. La **Comissió de Guies de l'Estat de São Paulo** va realitzar una enquesta a l'abril per sustentar millor la justificació del seu projecte de llei i, en ella, van identificar que només el 40% dels guies de turisme d'aquest Estat rebien l'ajuda. **L'Associació de Guies Turístics São-Roquense** va reproduir l'enquesta i va identificar que, entre els seus membres, només el 35% rebia la referida ajuda.

Davant l'evident necessitat d'assistència i de la insuficiència de l'ajuda prestada, aquesta part de la classe treballadora del turisme va començar a organitzar-se per garantir el seu dret, i no només al Brasil.

Una demanda global

És comú que els principals mitjans de comunicació propaguin el discurs de la “reinvenció” i l’“emprenedoria” en temps de crisi, enfortint les narratives neoliberals. Molts treballadors emigren de l'activitat en aquests períodes, no per elecció, sinó per falta d'opció i d'assistència, com a única alternativa per al sosteniment i la supervivència de les seves famílies.

Thao Nguyen explica en VNExpress International que els guies turístics al Vietnam han perdut la feina des que el país va bloquejar l'entrada d'estrangers al març. Ara, aquests treballadors, per falta d'assistència de govern, [lluiten amb l'imperatiu de fer una altra cosa i estan trobant feines temporals en diferents àrees](#).

Segons **Shakeel Chauhan**, vicepresident de la **Federació de Guies Turístics de l'Índia**, 3.500 guies del país ja han perdut la seva font d'ingressos a causa de la crisi de la pandèmia i exigeixen un paquet d'ajuda al govern local, i ho justifica amb l'argument que altres països, com els Estats Units, el Regne Unit, Indonèsia, Singapur i Tailàndia, ja hagin garantit l'ajuda d'emergència a aquests treballadors. **Shamsuddin Khan**, president de l'Associació de Guies Turístics (ATGA), considera que la inestabilitat en el sector es mantindrà durant aproximadament un any, i afirma que, per a exercir la professió de manera regular, els treballadors s'han de comprometre a no desenvolupar cap altra activitat remunerada, per la qual cosa es troben completament sense ingressos.

“Igual que altres sectors no organitzats, també hem instat al govern a què ens ajudi amb un paquet financer durant les crisis per a la supervivència de les nostres famílies, ja que no tenim un ingrés regular, ni seguretat laboral, ni una pensió ni un centre mèdic”, [va dir Khan](#), al que va afegir que “la seva supervivència depèn totalment de l'arribada de turistes de tot el món. Però a causa de la pandèmia, tot ha estat tancat i ningú sap fins quan romandran aturats”.

A Tailàndia, almenys 30.000 guies turístics s'han quedat sense feina al disminuir el flux de turistes. Segons **Jarupol Rueangket**, president del **Consell de Turisme de Tailàndia**, la majoria d'aquests treballadors no tenen altres ocupacions ni reserves financeres, de manera que [va suggerir al Consell que es redactessin propostes per enviar al govern la sol·licitud de préstecs a baix interès](#). Mesos abans, **l'Associació de Guies Turístics de Tailàndia** [va escriure una carta al Ministre de Turisme i Esports sol·licitant mesures d'ajuda d'emergència](#).

L'alternativa de concedir préstecs per a aquesta categoria no ha estat exclusiva de Tailàndia. [A Turquia, el Govern també va prestar aquest tipus d'assistència](#), el que no sembla una via adequada per a aquest col·lectiu, ja que no hi ha perspectives de reprendre les activitats turístiques i, al seu torn, la reobertura del turisme no garanteix la reintegració immediata del guia en el mercat laboral. Fins i tot després de la fi de l'estat d'alarma a Espanya, la circulació de turistes ha estat escassa, especialment de turistes que tendeixen a contractar guies turístics. A la gairebé total absència de

grups organitzats per agències, se li afegeix que hi ha molt poca demanda individual. “[No és gens habitual que ens contracti gent de la mateixa província, és molt més comú que ho facin els que viuen a altres regions o països, que de moment són molt pocs](#)”, assegura **Tomàs Vives**, president l’**Associació de Guies de Turisme d’Extremadura** (AGUITEX).

La reobertura del turisme a París va estar marcada per les protestes dels guies turístics davant del **Museu del Louvre**. Els treballadors es van reunir sostenint retrats de la Mona Lisa i demanant el suport de govern per superar la crisi, ja que al maig França va anunciar mesures de suport al sector turístic, però segons **Margot Schmitz**, una de les manifestants, [aquesta ajuda no va arribar a les guies turístiques](#).

A l’altra banda de l’Atlàntic, en terres brasileres, es van produir situacions similars als exemples citats anteriorment. Va haver-hi informes dels mitjans de comunicació que “romantitzaren” la precària situació dels guies turístics sense feina ni ingressos enmig de la pandèmia els quals van haver d’emigrar o improvisar noves activitats econòmiques (com aquesta del diari [O Globo](#) i aquesta altra de [Nossa](#). En realitat, [va haver-hi mesures de suport al sector turístic que no van arribar als guies](#), a més [d’un increment de l’oferta de préstecs](#), [demostracions de protesta](#) i [manifestacions diverses](#).

La lluita dels guies al Brasil

“El panorama és encara menys favorable als països que no han proporcionat cap ajuda financera als guies que s’enfronten a la pandèmia”

Alushca Ritchie, president de la *World Federation of Tourist Guide Associations*
([Skift](#), 05/06/2020)

La lluita dels guies turístics brasilers per l’ajuda d’emergència acompanya els reclams mundials. No obstant això, davant l’escàs compromís de l’entitat de representació nacional, les mobilitzacions de classe van ser organitzades a escala de cadascun dels estats. En alguns, el lideratge del moviment prové d’associacions, en d’altres de comissions o fins i tot, en un nombre menor, de sindicats.

Aquests grups organitzats de treballadors van buscar als diputats de cadascun dels seus estats perquè redactessin projectes de llei (PL) que autoritzessin al Poder Executiu a utilitzar recursos per mitigar els efectes de la pandèmia per als guies

turístics d'aquest territori. És important destacar que, al tractar-se d'un projecte de llei costós per l'Estat, no pot obligar el Poder Executiu a comprometre's amb aquest "despesa" i, per tant, es limita a autoritzar l'ús dels recursos per part del poder legislatiu. En resum, els projectes preveuen un ingrés bàsic d'emergència per als guies de turisme durant el període de la pandèmia en quantitats que es refereixen a un salari mínim o un salari mínim estatal. Entre les principals justificacions presentades pels PL, destaquen les següents: (1) el sector turístic va ser el primer a aturar les seves activitats, (2) la majoria dels guies són autònoms i no estan assistits pels drets laborals, (3) el turisme depèn de la ubicació per a la seva experiència, el que restringeix els ajustos a la línia i evita que el guia turístic continuï en activitat durant l'aïllament, i (4) el turisme serà possiblement una de les darreres activitats econòmiques en recuperar-se, ja que els viatges i les activitats d'oci es poden veure com serveis superflus i, per tant, només es tornaran a consumir després d'una considerable estabilització de la resta de l'economia.

Els guies turístics de **Rio de Janeiro** van ser els primers a unir-se al pla estatal, amb la sol·licitud d'ingressos bàsics d'emergència a l'abril. Després de diversos procediments, els guies es van integrar en un PL juntament amb altres categories professionals que van sol·licitar la mateixa reclamació. Els següents van ser els guies de **São Paulo**, seguits pels de **Paraná** i altres estats. Davant tals mobilitzacions, van sorgir altres accions, com: (1) PL's amb el mateix propòsit en l'àmbit municipal, com en el cas de Foz do Iguaçú/PR, Maceió/AL i Rio de Janeiro/RJ; (2) projectes de recollida de cistelles d'aliments bàsics, com a Campinas/SP, Aracaju/SE, Ilhéus/BA, Fortaleza/CE, São Luís/MA, entre d'altres; i (3) targeta d'ingrés ciutadà d'emergència per a compres en el mercat i la farmàcia per als guies turístics d'Amapá.

En total, els guies brasilers han articulat 11 iniciatives de PL (estatals i municipals) que demanen ingressos bàsics per aquest col·lectiu. Entre tots ells, només el de l'estat de Rio de Janeiro ja ha estat aprovat i sancionat, però això no significa que els treballadors hagin rebut aquests recursos. Ara la lluita consisteix a regular-ho per llei per tal que la seva aplicació sigui efectiva. A Santa Catarina, per exemple, el projecte va tenir un valor reduït, equivalent a l'ajuda federal, al que es van afegir igualment les mateixes restriccions. Tot i això, encara estan lluitant per un procediment urgent a l'Assemblea Legislativa (ALESP), que pugui garantir que els processos s'acceleraran.

A Foz do Iguaçú/PR, l'Alcaldia negocia una "contraproposta" a la PL presentada per l'Associació de Guies. En lloc de proporcionar una renda bàsica als treballadors,

el Poder Executiu suggereix la contractació dels guies turístics per fer excursions amb els residents locals, en un programa per reprendre el turisme a Foz do Iguaçu. El projecte encara no ha estat aprovat, però desencadena una sèrie de debats. Òbviament, per als guies que porten gairebé cinc mesos sense feina, la possibilitat d'obtenir ingressos mitjançant la prestació de serveis a l'Ajuntament és una alternativa per al manteniment de les seves famílies. No obstant això, és innegable que el risc al qual s'exposen els treballadors enmig de la pandèmia és innegable en un projecte de represa primerenca de l'activitat turística.

Què tenen en comú tots aquests projectes? **En què s'assembla la lluita dels guies turístics de tot el món?** La recerca per part d'aquests treballadors d'unes condicions mínimes per sobreviure davant la situació de pandèmia. No hi ha manera de discutir cap escenari postpandèmic sense assegurar primer la supervivència dels treballadors durant la pandèmia, en la qual encara estem immersos, i és una il·lusió imaginar que la represa serà d'aquí poc temps.

Referències:

IBGE. (2020). Pesquisa Nacional por Amostra de Domicílios Contínua.

IPEA. (2017). [Sistema de Informações sobre o Mercado de Trabalho no Setor Turismo](#).

RAIS. (2018). [Relação Anual de Inforações Sociais: Anuário Rais](#).

LA CRISI DE LA COVID-19 A COSTA RICA: UN ESCENARI CADA COP MÉS COMPLEX

Arturo Silva Lucas³²

A Costa Rica la crisi sanitària i econòmica provocada per la COVID-19 segueix la seva marxa. Mentre que els primers tres mesos el país va tenir un èxit relatiu en la contenció del virus a partir de la declaratòria d'emergència nacional el 16 de març passat, ara l'escenari és diferent. La segona onada d'infeccions va augmentar de manera dramàtica el nombre de casos positius en moments en què la depressió econòmica arriba als sectors més vulnerables. Si pel mes de maig els casos positius no arribaven a vuit-cents, a mitjans de juliol ja superaven els vuit mil. Concretament, el 15 de juliol es reporten 8.482 casos confirmats i 37 morts segons el [John Hopkins Resource Center](#).

La discussió nacional es polaritza entorn a la voluntat de continuar amb les normes restrictives en el transport i comerç o, d'altra banda, avançar de manera més lliure cap a les fases de reobertura. Aquestes últimes demandes procedeixen principalment de cambres i gremis empresarials que, a més, estenen les seves peticions a una reforma general de l'Estat. Les seves propostes fan referència sobre diferents dimensions de l'activitat econòmica com a tots els sectors productius, inclòs el turisme.

Què està passant a Costa Rica?

La gestió institucional de la pandèmia contempla [quatre fases](#) distribuïdes entre els mesos de maig i agost. Cada fase té mesures cada vegada més flexibles relacionades amb l'obertura de comerços, restriccions a vehicles, controls d'aforament, accés a espais públics com a parcs i àrees naturals protegides. El pas a cada fase depèn de l'augment en el comptatge de casos positius.

Pel relatiu èxit durant els primers tres mesos, el pas de la fase u a la dos va ser conforme a les dates previstes pel Ministeri de Salut (MINSAL). Cap al 21 de juny s'esperava entrar a la fase tres, no obstant això, l'augment dramàtic de casos durant

32 Arturo Silva Lucas és docent de la Universitat de Costa Rica i col·laborador d'Alba Sud. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 16/07/2020.

el mes de juny va impossibilitar qualsevol intenció d'una obertura general. Només el mes de juny es van registrar 2370 casos nous segons el recompte del John Hopkins Resource Center.

L'augment de casos positius és extensiu a tot el país, amb especial protagonisme en els cantons i districtes de la *valle central*. No obstant això, l'evolució del mapa de contagis mostra una marcada tendència cap a les províncies frontereres del nord-oest del país. [Guanacaste i el nord de la província d'Alajuela apareixen com a zones d'alerta vermella pel sobtat augment en el registre de casos positius el mes de juny.](#)

Resultat d'una major flexibilitat a la segona fase, van haver-hi brots massius de contagis en els cantons centrals. A causa d'una major densitat poblacional i per tant, una major exposició al risc, les [barriades del sud](#) de la capital, San José, han experimentat un augment fora de les projeccions del MINSA.

Al mateix temps, els cantons del nord de San Carlos, Los Chiles i Upala han tingut un repunt important. En gran part, les precàries condicions de la força laboral que nodreix l'agroindústria local han desvelat una alta vulnerabilitat al contagi. [El 24 de juny el MINSA va ordenar el tancament de 23 empreses de pinyes i empacadoras per incompliments sanitaris.](#) Les accions formen part de les gires de camp realitzades per la segona vicepresidenta **Epsy Campbell** a 249 empreses de la zona. S'ha evidenciat un alt nombre de [treballadors sense seguretat social, subcontractacions fora de la legislació salarial, incompliment del pagament d'hores extres, contractació d'estrangers en condició irregular i plantes físiques sense condicions sanitàries mínimes.](#) Aquesta situació ha estat un "secret a veus" al país. La precarietat laboral junt amb la degradació ambiental en la qual conviuen migrants i famílies treballadores del conreu de la pinya ha estat objecte de crítiques per grups ambientals, comunals i de l'acadèmia. La crisi pandèmica l'única cosa que ha fet és visibilitzar aquesta situació.

En el pla econòmic les expectatives tampoc són encoratjadores. Segons l'Institut Nacional d'Estadística i Censos (INEC) **durant els mesos de febrer, març i abril es va registrar un augment del 4,4% de desocupació** en comparació als mateixos mesos de l'any anterior. Aquestes dades reflecteixen únicament el primer mes i mig a partir de l'inici de la pandèmia. S'espera un augment significatiu de les xifres en el segon trimestre de l'any. Per al tancament del 2020 el Banc Central de Costa Rica (BCCR) **estima una caiguda del 3,6% del PIB**, principalment en el que té a veure

amb la demanda de construccions (-8.7%), hostaleria i restauració (-27,6%) en relació amb l'any anterior³³.

El Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas de la Universitat de Costa Rica (UCR) planteja un escenari una mica menys encoratjador. Afirmar que **la contracció econòmica serà d'entre 4% i 6%, i el sector més afectat serà el turisme**. En projecció al segon semestre de l'any, aproxima que la caiguda del turisme aportarà a la contracció un 1,5% del total estimat³⁴.

El turisme en la recerca de solucions

El sector turístic s'ha vist molt afectat per la crisi provocada per la COVID-19. Les mesures inicials preses pel MINSA van significar una aturada en tota la xarxa de serveis i encadenaments que caracteritzen al sector. El tancament absolut dels ports aeris i la clausura temporal dels allotjaments turístics van provocar que, per primera vegada en la història turística del país, es declarés la **Temporada 0**, és a dir, cap ingrés per al sector.

En un [article anterior](#), publicat el 2 de maig, es va detallar les primeres accions del govern i les reaccions inicials del sector en específic. Entre les primeres mesures que va prendre l'Executiu en aquest àmbit destaquen: compensar amb un subsidi a persones que hagin vist els seus ingressos disminuïts a causa de la pandèmia; suspensió del tall de serveis essencials; i postergació del pagament d'impostos d'utilitats i valor afegit. Pel que fa a l'Instituto Costarricense de Turismo (ICT), va suspendre el pagament de tributs específics i va dissenyar un pla escalonat per reactivar l'activitat turística.

Entre les primeres reaccions descrites en aquest article es troben el rebuig de poblacions costaneres a l'arribada de turistes durant la Setmana Santa. A través de bloquejos a platges del Pacífic Central i el Carib Sud, les comunitats receptores pretenien detenir la propagació del virus a les seves comunitats. Avui l'escenari és l'oposat. [El 24 de juny es van realitzar marxes simultànies en les vuit principals platges turístiques del país](#): platges del Coco i Tamarindo a Guanacaste, platges de Manuel Antonio i Jacó a Pacífic Central, Pavones i Santa Teresa al Pacífic Sud i

33 [Costa Rica ante la pandemia: coyuntura macroeconómica y proyecciones 2020-21](#). Presentació del 24 de abril 2020. Rodrigo Cubero Breal, president del Banco Central de Costa Rica.

34 [Estimación de los efectos de la COVID-19 sobre la economía costarricense](#). Instituto de Investigaciones en Ciencias Económicas, Universidad de Costa Rica. Maig, 2020. Presentació pública.

Puerto Viejo al Carib Sud. Tot i que a partir de la segona fase els serveis d'allotjament turístic poden rebre fins al 50% de la seva capacitat i les platges tenen un horari d'obertura de 5:00am a 9:30am els manifestants reclamen l'obertura total de les costes. Les marxes estaven formades per petits comerciants, treballadors del sector turístics, pobladors i associacions de surfistes locals. Consideren que si el principal producte turístic està tancat durant major part del dia, no hi ha cap atractiu perquè el turista visiti les costes.

Entre les declaracions dels manifestants recollides a la premsa ressalten expressions com: "[A la COVID-19 li tinc respecte... A la fam li tinc pànic](#)". Uns altres, que s'inspiraven en les mobilitzacions contra el racisme als Estats Units assenyalaven: "Beach Lives Matter". I en un reclam directe a les restriccions institucionals afirmaven "el Ministeri de Salut ens condemna a la fallida" o "visca la llibertat". [L'episodi més dramàtic es va donar a la platja Tamarindo](#) amb la detenció d'una manifestant per violar les mesures de distanciament social, segons fonts oficials. Aquestes demandes són ben rebudes per gremis i cambres vinculades a serveis turístics com hotels, transportistes i restaurants. Al mateix temps són recollides per la Cambra Nacional de Turisme (CANATUR) les quals han fet arribar a l'ICT.

Però la pressió per donar-li oxigen a la indústria turística no només passa per flexibilitzar les mesures sanitàries, sinó també per l'exigència de resultats immediats. A curt termini, **l'ICT treballa amb tres línies d'acció: cerca de la sostenibilitat financera de les pimes turístiques, atracció de turistes estrangers i potenciar el turisme nacional.** [En relació a la primera línia d'acció](#), l'ICT ha estat negociant amb diverses entitats financeres el pagament de deutes i l'accés a crèdits diferenciats per a emprenedors del sector turístic. També treballa en l'aplicació de formació i protocols sanitaris al personal hotelier, de restaurants, del transport turístic, d'activitats aquàtiques i guies turístics.

Respecte la segona línia d'acció, l'ICT, contrari a la intenció de l'Executiu de traslladar tots els superàvits institucionals a una caixa única per tal d'atendre la pandèmia, ha invertit [18 milions de dolares](#) en posicionar Costa Rica a nivell mundial. Es busca promocionar el país com la primera destinació a visitar en el segon semestre de l'any, a mesura que la resta de països vagin relaxant les seves polítiques migratòries. L'ICT, en coordinació amb la Direcció General de Migració i l'Executiu, [va acordar l'obertura dels ports aeris a principis d'agost](#) sota estrictes normes d'ingrés. L'anunci sobre quines nacionalitats podran entrar al país es farà dies abans

de l'obertura formal. No obstant això, ja s'ha explicat que seran [de la Unió Europea, Regne Unit i el Canadà depenent de l'evolució del contagi en aquests països](#). De manera extraoficial es va donar a conèixer que el president de la República està [mantenint un diàleg amb el canceller austríac](#) per formar part d'una “bombolla turística”. Denominada “First Movers” o primers mobilitzats. La meta és aconseguir mercats inèdits com l'Oceànic, Mitjà Orient, països nòrdics i Europa Oriental. La iniciativa es veu motivada per la mala gestió sanitària dels Estats Units, principal emissor de turistes a Costa Rica.

Pel que fa al turisme nacional, l'ICT treballa en l'actualització constant del portal [Vamos a Turistear](#), portal de difusió d'ofertes canalitzades al turista costa-riqueny. Amb l'eslògan “Conocé el teu país”, es promocionen destinacions i activitats que es puguin realitzar en viatges curts. L'estratègia comercial utilitzada és mostrar la diversitat cultural, gastronòmica i natural costa-riquenya a través d'un correlat de proximitat i familiaritat.

CANATUR, per part seva, ha fet seu el reclam a l'Assemblea Legislativa de [traslladar els festius nacionals al següent dilluns a partir d'enguany i del 2021](#). Tramitat sota l'expedient 21.941 la proposta de reforma de llei pretén estendre caps de setmana a tres dies. D'aquesta manera, els costa-riquenys tindrien un incentiu per aprofitar ofertes turístiques en destins nacionals. Rebutjat en el primer dels dos debats, els diputats opositors al·leguen que primer caldria suspendre l'obligació de paga doble en els festius nacionals.

La proposta de l'empresariat

El 5 de juny la Unión Costarricense de Cámaras y Asociaciones del Sector Empresarial Privado (UCCAEP), principal òrgan de representació del gran empresariat costa-riqueny, va lliurar al president de la República el [Pacto por Empleo](#). El text recull 113 accions que l'empresariat considera vitals per reactivar l'economia en un termini de dos anys. El document està signat per 48 associacions, cambres i federacions de nou sectors econòmics: l'agropecuari, el comerç i el comerç exterior, la construcció, el sector financer, l'industrial, el de tecnologia i innovació, transports i turisme. La representació del sector turístic va estar conformada per CANATUR, la Cámara Costarricense de la Salud (PROMED), la Cámara Costarricense de Hoteles (CCH) i la Cámara Costarricense de Restaurantes y Afines (CACORE).

L'objectiu de la proposta és generar un “clima de confiança” en el sector empresarial que elevi la inversió i l'ocupació per així reactivar l'economia. El text està dividit en dos capítols, el primer aglutina 12 temes transversals que la UCCAEP i tots els seus afiliats consideren claus per reactivar l'economia. En el segon capítol, cada sector recalca peticions específiques i immediates que depenen del que s'ha proposat prèviament en el primer capítol.

Els 12 temes transversals que inclou el document són:

- Generació de confiança
- Oferta de crèdit
- Tràmits administratius
- Eficiència Institucional
- Reduir la Informalitat
- Dèficit fiscal, Educació
- Establir centre de maneig de crisi
- Llei d'ocupació pública
- Aliances Públics-Privades
- Seguretat Ciudadana, Situació Portuària.

En realitat, els 12 temes transversals sintetitzen les reformes estructurals que la UCCAEP ha demandat en la història recent i es pot resumir en: **reducció de càrregues fiscals i socials; tancament d'institucions públiques i retallada de personal estatal; participació en la redacció de política pública junt amb la promoció d'aliances públicoprivades; flexibilitzar la legislació laboral i ambiental; i repressió al delictes comú i el contraban.**

El primer que ressalta del document és que està redactat com un llistat de peticions. Manca de justificació o si més no d'una explicació de per què aquestes mesures són de caràcter urgent. La interpretació que es desprèn del document és que l'empresariat es considera víctima de l'aparell públic. Això es fa explícit quan demana “aturar l'assetjament tributari i els missatges d'amenaça al sector privat” (pàg. 9).

En la dimensió laboral el document planteja combatre la desocupació i la informalitat amb mesures que atempten contra la legislació laboral vigent. Entre les més rellevants assenyala la necessitat d'“actualitzar la llei de jornades laborals perquè permetin excepcions d'acord amb les necessitats de les parts, permetre el contracte

a temps parcial” (pàg. 15) i “adequar la llei de l’ocupació pública perquè incentivi l’eficiència i la disciplina del funcionari públic” (pàg. 18). Encara que sobre aquesta última petició no dóna detalls de quins punts de la Llei General de l’Ocupació Pública caldria reformar. Reclama que no s’avanci amb iniciatives que enforteixin la tasca del Ministeri de Treball: “aturar el setge legislatiu amb la llei d’enfortiment de la inspecció laboral” (pàg.10).

També demanen reestructurar l’educació pública en funció del sector productiu. Consideren que l’Estat ha de garantir més recursos a l’educació preescolar i escolar (pàg. 17), per posteriorment alinear la formació professional i tècnica a les necessitats del mercat.

Així mateix es proposa una readequació general a la normativa vigent. De manera explícita sol·liciten “erradicar el setge ambiental” (pàg. 23), ja que consideren que les disposicions ambientals actuals impossibiliten un adequat “clima de negocis”.

La promoció d’aliances publicoprivades és un eix que articula l’ideari de l’UC-CAEP i inclou l’activitat turística. A partir d’una major flexibilitat laboral i una reducció de la legislació ambiental, les aliances publicoprivades serien “un mecanisme per a executar més obres...” (pàg. 19). Aquestes aliances es consideren fonamentals pel “desenvolupament dels plans reguladors, especialment, en els cantons on se situen els 32 Centres de Desenvolupament Turístic” (pàg.41). Amb especial esment a la “titulació de propietats inscrites en favor de l’Estat a Tortuguero i Carib Sud” (pàg.41)³⁵. Al mateix temps s’apela a una reducció dels tràmits burocràtics per obtenir permisos de construcció (pàg.12).

Perspectives

És difícil pronosticar quin serà l’escenari post pandèmia a Costa Rica. Juny va ser un mes convuls al país. El nombre de casos positius segueix en augment, i durant la primera quinzena de juliol s’han registrat rècords. L’amenaça d’expansió del contagi comunitari treu el cap. Malgrat les reaccions adverses a les comunitats costaneres, el ministre de salut es manté ferm en la decisió de mantenir tancades les platges.

Mentrestant, la pressió per adoptar mesures que facilitin el comerç i l’activitat econòmica pren cada vegada més força. Les accions de l’ICT estan dirigides a un

35 El Carib Sud ressalta en el mapa turístic com el destí amb més territori protegit. [Anteriorment s'havia descrit](#) com a través d'un projecte de llei, es pretenia la reducció de l'espai protegit en favor d'un ús privat de l'espai.

retorn gradual a la normalitat turística i d'altra banda, els “grups de pressió” demanen mesures extraordinàries que transcendeixin la conjuntura actual. El clima social i polític a Costa Rica es polaritza. La ruta d'atenció a la crisi pandèmica encara està oberta a canvis sobtats i cops de timó. El segon semestre de l'any serà decisiu i veurem quines orientacions predominen.

Referències:

INEC (2020). *Encuesta Continua de Empleo (ECE) I Trimestre 2020. Comparación interanual. Población nacional según indicadores generales de la condición de actividad*. San José: Instituto Nacional de Estadística.

POLÍTIQUES DE REACTIVACIÓ DEL TURISME A AMÈRICA CENTRAL: TORNARÀ EL VELL MODEL?

Angélica Duarte³⁶

La pandèmia de la COVID-19 va posar en escac el model turístic que s'havia anat gestant a Centreamèrica des de principis dels anys 90. Una indústria en constant creixement que avui s'enfronta a la pitjor crisi de la seva història. La pèrdua de milers de lloc de feina, el tancament d'empreses, el bloqueig de fronteres, és a dir, la incertesa, han posat sobre el debat públic la manera de concebre l'activitat turística. Avui es parla de reactivació i recuperació, però tornarà el vell model davant aquests escenaris incerts?

Panorama sanitari i econòmic a la regió

L'any 2020 serà recordat sens dubte com un dels més complexos i catastròfics del segle XXI. La pandèmia de la COVID-19 ha deixat més de 770,000 persones mortes (dada de mitjans d'agost) a tot el planeta, xifres històriques de desocupació i una crisi econòmica global sense precedents. D'altra banda, les conseqüències d'aquesta pandèmia no s'han viscut per igual a tot arreu del món, ja que la desigualtat segueix a l'ordre del dia i amenaça amb aprofundir encara més en els temps que s'aveïnen.

La regió centreamericana és una d'aquestes regions del món on la vulnerabilitat econòmica es troba amb una fràgil institucionalitat política. El panorama per a les empreses, els treballadors i les activitats econòmiques en general és incert i descoratjador. Els efectes de la COVID-19 implicaran per a la regió un decreixement important almenys pels pròxims dos anys, unes taxes de desocupació importants i unes polítiques de reactivació econòmica encara impredecibles i bastant disperses.

El turisme és una de les activitats que s'ha vist més impactada en els últims mesos amb el tancament de fronteres, aeroports i altres restriccions que han implicat l'absència total de turistes. En el cas de Centreamèrica, el turisme s'ha convertit en una de les principals fonts de divises, de generació d'ocupació i d'inversions estran-

36 Angélica Duarte és estudiant de Doctorat en Desenvolupament Rural a la Universitat Autònoma Metropolitana UAM- Xochimilco, Ciutat de Mèxic, i col·laboradora d'Alba Sud. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 31/08/2020.

geres. El pes d'aquesta activitat en relació al Producte Interior Brut (PIB) també ha sigut important i ha estat en constant creixement. No obstant això, les conseqüències de la COVID-19 semblen haver posat en dubte aquest model de turisme.

La situació a la regió centreamericana és incerta, ja que les restriccions sanitàries continuen en la majoria dels països. Fins al dia d'avui la corba de contagis per COVID-19 segueix en augment en la majoria dels països. Segons les xifres recopilades pel **Centro de Coordinación para la Prevención de los Desastres para América Central y República Dominicana** (CEPREDENAC) facilitades per les autoritats sanitàries de cada país, la regió porta un acumulat a 13 d'agost 322,737 casos positius i 7,939 persones mortes.

En la última reunió virtual extraordinària de Caps d'Estat del **Sistema de Integración Centroamericano** (SICA) realitzada el 12 de març passat, es van plantejar una sèrie de mesures de contingència enfront del coronavirus en un intent d'harmonitzar les polítiques sanitàries davant del virus. D'aquesta reunió es va publicar un [Pla de Contingència Regional](#) que continua vigent fins avui i contempla les següents mesures:

- Negociació conjunta per a la compra de medicines i inputs mèdics.
- Corredor humanitari centreamericà.
- Obtenció de fons per més d'1,900 milions de dòlars amb el Banco Centroamericano de Integración Económica (BCIE).
- Compra de més de 180,000 kits de proves COVID-19 per als països membres del SICA.
- Mecanisme Regional d'Assistència Humanitària.
- Estudi de l'Impacte Econòmic Regional.
- Generació d'un Sistema d'Indicadors Econòmics Regionals.

Aquestes mesures per descomptat s'han de contrastar amb el context particular de cada país, ja que la gestió de les mateixes a nivell intern ha estat molt diferent. En el cas de **Nicaragua**, per exemple, les dades en temps real sobre la situació sanitària han estat bastant qüestionades, fins i tot per [les autoritats de la Organització Mundial de la Salut](#). Així mateix, en els darrers dies el govern de Nicaragua va anunciar que el Ministeri de Salut estaria aplicant proves de COVID-19 a les persones que necessiten viatjar fora del país [a un cost de 150 U\\$](#). D'igual manera, a tots els que

desitgessin ingressar al país se'ls requeriria una prova negativa de COVID-19 per a autoritzar el seu ingrés.

D'altra banda, aquestes noves mesures han generat recentment una crisi humanitària en algunes fronteres terrestres de Nicaragua, pel fet que centenars de nicaragüencs han decidit tornar al país, empesos per la pèrdua d'ocupacions i la difícil situació que estan enfrontant, especialment al país veí, Costa Rica. Durant setmanes van romandre en la davantera sud de Nicaragua al voltant de 600 persones als quals se'ls va impedir l'ingrés al país pel fet que no comptaven amb la prova negativa de COVID-19.

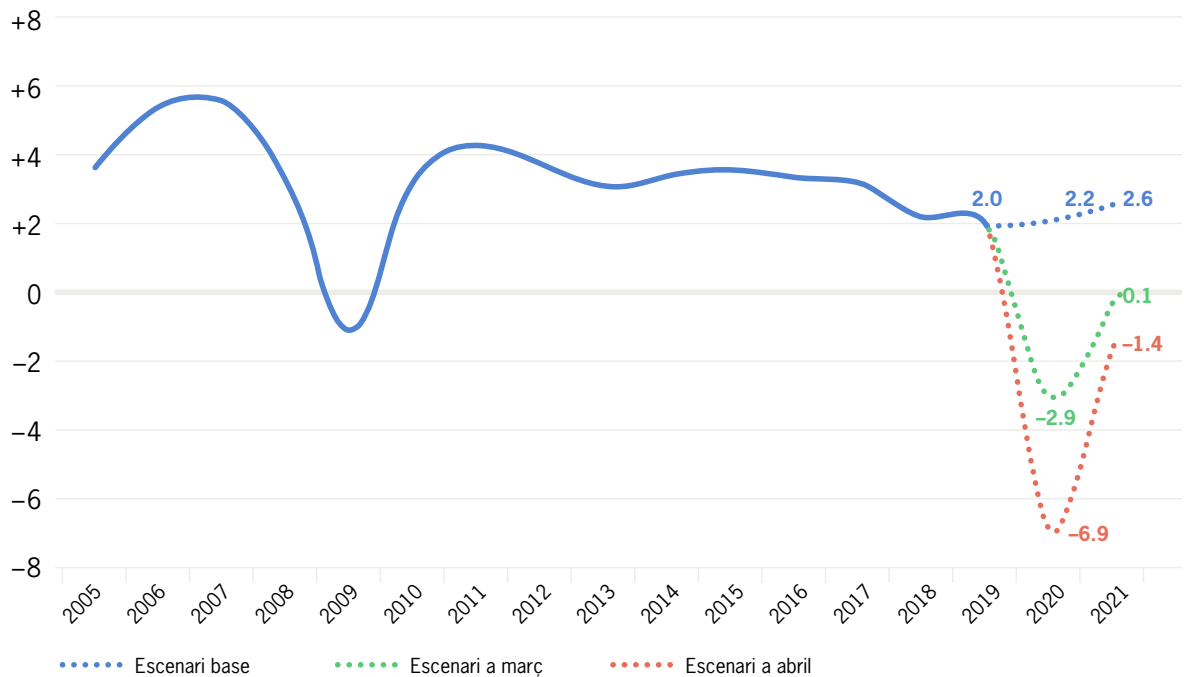
El mes de maig també es va suscitar [una crisi en el comerç regional per la negativa de Costa Rica a deixar ingressar a transportistes de càrregues](#) centreamericans que van resultar positius de COVID-19. Aquesta mesura unilateral va provocar el tancament de fronteres amb Nicaragua i va afectar durant setmanes el comerç interregional. Finalment, per mitjà d'una negociació en el Comité Consultivo de la Integración Económica del SICA es va resoldre aquesta situació i es van reprendre els viatges comercials terrestres. Aquestes situacions revelen que al final cada país ha decidit situar primer els seus interessos polítics i econòmics per sobre de les estratègies de coordinació regional.

Mentrestant, el panorama econòmic per a la regió centreamericana tampoc és encoratjador. La **Secretaría de Integración Económica Centroamericana** (SIECA) el passat 30 d'abril va publicar un informe titulat [Estimació del Impacte Econòmic del COVID-19 a Centreamèrica i República Dominicana](#). En el document es fa una anàlisi prospectiva dels principals indicadors econòmics a la regió, tenint en compte les mesures de contingència davant del coronavirus que han paralytitzat exportacions, turisme, consum, mobilitat, entre altres elements fonamentals de l'economia d'un país.

Un dels principals indicadors és el decreixement del Producte Interior Brut (PIB) que en el cas de Centreamèrica aquest informe estimava cap al març una disminució del 2,9% i per abril del 6.9%. En aquest sentit, l'impacte del decreixement econòmic també es reflecteix en la reducció considerable de les remeses per a alguns països de la regió. Aquest és un indicador important tenint en compte que les remeses representen la font d'ingrés principal per a milions de llars i una de les principals fonts de divises per als Estats.

Gràfica 1.

Projecció de creixement econòmic per a la regió SICA. Variació anual del PIB (%) 2020-2021

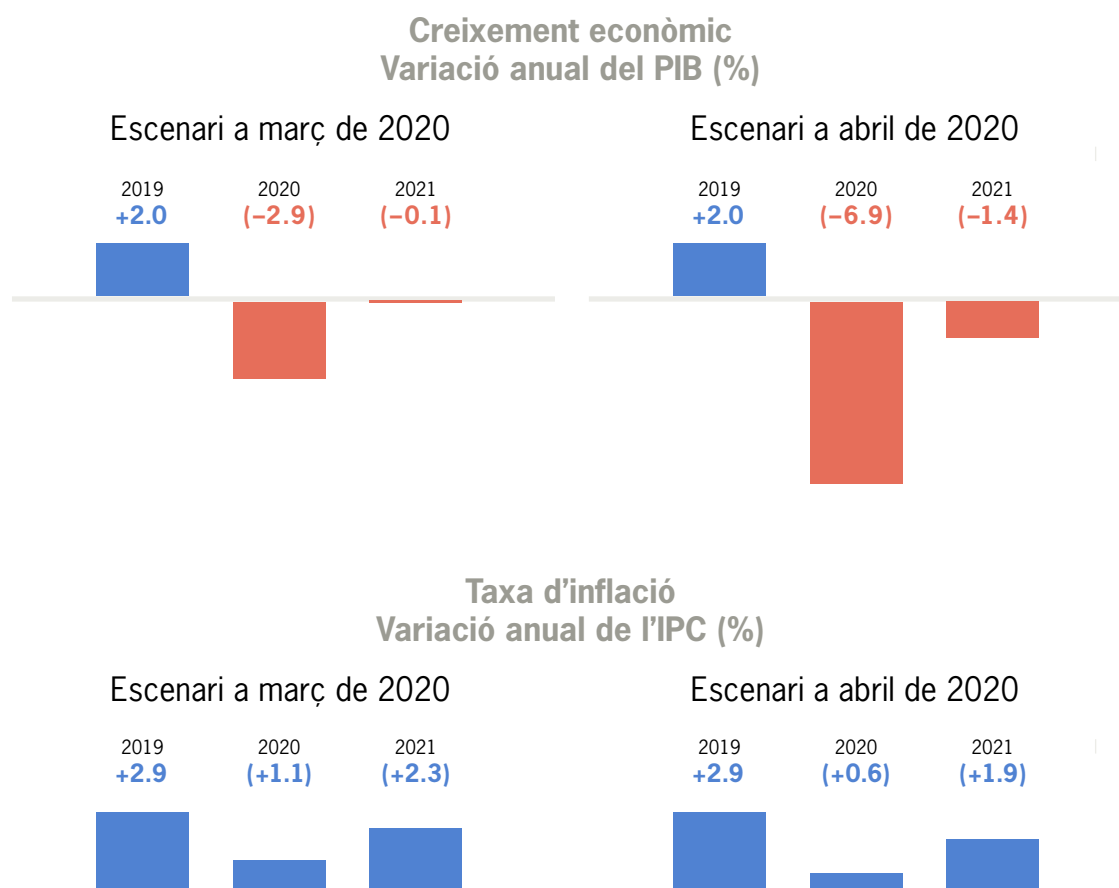
Font: [estimació de l'Impacte Econòmic de la COVID-19 a Centreamèrica i República Dominicana.](#)

La **Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL)** va emetre un [Informe Especial COVID-19](#), actualitzant les seves projeccions econòmiques per a la regió. Com a part de les seves troballes reportava que: “La reducció de la demanda de serveis turístics s’ha donat en totes les subregions d’Amèrica Llatina i el Carib. Si es compara el primer quadrimestre de 2020 amb el mateix període de 2019, les arribades de turistes internacionals han disminuït un 35% a Amèrica del Sud, un 39% al Carib i un 35% a Centreamèrica.” D’altra banda, “el major impacte es produeix en serveis com el turisme, l’aviació, els allotjaments, els restaurants, l’entreteniment i el comerç, amb excepció dels supermercats, les farmàcies i altres serveis declarats com a essencials segons el país de què es tracti.”

D’aquesta manera, les projeccions actualitzades de la CEPAL per a Amèrica Llatina en termes de caiguda del PIB són encara més pessimistes. Sobre la base d’“estimacions dels efectes dels processos en curs, la CEPAL projecta, per al conjunt de la regió, una caiguda mitjana del PIB del 9,1% l’any 2020, amb disminucions del 9,4% a Amèrica del Sud, el 8,4% a Centreamèrica i Mèxic, i el 7,9% al Carib.”

Gràfic 2.

Resum de projeccions de les variables endògenes del model de pronòstic a Centreamèrica

Font: [estimació de l'Impacte Econòmic de la COVID-19 a Centreamèrica i República Dominicana](#).

Davant aquest escenari, el **SICA** ha estat molt actiu últimament en l'articulació d'estratègies regionals destinades a la reactivació del turisme i de l'economia regional en general, no obstant això, continuen sent projeccions perquè la major part dels països encara continuen en quarantena i amb mesures restrictives.

Polítiques de reactivació turística a Centreamèrica

Com s'ha vist, l'abrupta caiguda del turisme a Centreamèrica ha significat pèrdues històriques en divises i ocupacions per a tots els estats. No obstant això, la naturalesa d'aquest nou Coronavirus també ha plantejat desafiaments mai abans vistos en

una indústria que es nodreix dels viatges i de la interacció humana. Per això, quan es pensa en la reactivació del turisme inevitablement també emergeixen discussions sobre les noves mesures que han de regir aquesta activitat, si és que vol recuperar-se a curt termini.

En aquest sentit, en la [última reunió del Consejo Centroamericano de Turismo](#) (CCT) Nicaragua va assumir la presidència pro t mpore d'aquest organisme, així com de l'**Agencia de Promoción Turística de Centroamérica** (TAST). En aquesta trobada es va analitzar la situació actual de la indústria i les polítiques de recuperació que s'estan considerant per a un escenari post pandèmia. Aquestes mesures es coordinen també en conjunt amb la **Secretaría d'Integración Turística Centroamericana** (SITCA).

Les mesures que ja s'estan plantejant des d'aquests organismes regionals tenen a veure amb la creació d'un segell de qualitat i sostenibilitat turística. Aix  apuntaria a posicionar Centreamèrica com una regió segura o "CovidFree", que permet que els turistes se sentin segurs al moment de viatjar. Per a complir amb aquestes mesures, les empreses hauran d'invertir en protocols de bioseguretat per a poder rebre aquesta certificació regional.

D'altra banda, també es fa èmfasi en el fet que la regió centreamericana és el segon mercat més important per a la regió mateixa, per la qual cosa l'aposta pel turisme de proximitat, sobretot en termes regionals, seria un dels objectius a curt termini. Davant aquests plantejaments, s'han posicionat les cambres empresarials i els ministeris de turisme dels diferents països. Encara que semblés haver-hi un consens al voltant d'algunes de les mesures, l'impacte de la pandèmia ha estat de diferent intensitat en cada país, per la qual cosa la velocitat o adaptabilitat d'aquestes noves polítiques turístiques, estaria per veure's.

Quina és la posició de les cambres empresarials centreamericanas?

A **Nicaragua** les perspectives de recuperació del sector turístic resulten més descoratjadores que a la resta de la regió. Des del 2018 amb la crisi sociopolítica, el país ve sofrint una profunda recessió que ha desplomat l'arribada de turistes estrangers i per tant dels ingressos de divises. La pandèmia del Coronavirus només agreuja encara més la situació delicada en la qual es troba aquesta indústria.

La **Cambra Nacional de Turismo de Nicaragua** (CANATUR) fa alguns mesos [va llençar un comunicat proposant al govern](#) una sèrie de mesures per alleujar la complexa situació per la qual passen les empreses turístiques del país. Entre les mesures que van proposar estaven la de baixar quantitats i suspendre sis mesos les cotitzacions a la Seguretat Social, acceptar la suspensió temporal de contractes, modificar jornades laborals, suspendre el pagament d'energia elèctrica durant cinc mesos i suspendre el pagament d'impostos sobre la renda, entre altres. El govern no va donar cap resposta i en conseqüència cap d'aquestes mesures va ser efectivament implementada.

Respecte les polítiques de reactivació turística, una de les principals preocupacions de les cambres de turisme a Nicaragua té a veure amb els protocols anunciats pel govern de la reobertura de l'aeroport de Managua. Les exigències del Govern cap a les aerolínies impliquen que aquestes rebin les proves negatives de COVID-19 dels passatgers amb 72 hores d'anticipació. Així mateix, aquesta exigència també aplica per als tripulants, els qui també han de presentar en aquest termini una prova negativa de Coronavirus, encara que estiguin solament de trànsit al país.

Segons **Lucy Valenti**, presidenta de CANATUR, [aquestes exigències, tant a les aerolínies comercials com als vols xàrter, podrien ser una raó de força per la qual les companyies aèries encara no han reprès els seus vols cap a i des de Nicaragua](#). En aquest sentit va afirmar: “No és que no vulguin complir, és que no poden complir amb aquests requisits i si no els flexibilitzen, no consulten, no consensuen amb els homòlegs de la regió, serà molt difícil que les línies àrees comencin operacions a Nicaragua”.

El **govern de Nicaragua** a través de l'**Instituto Nicaragüense de Turismo** (INTUR), va presentar algunes mesures orientades a la reactivació del turisme al país. Segons **Anasha Campbell**, codirectora de l'INTUR, [a curt termini s'apostarà pel turisme nacional](#): “És a dir, el turisme que fem els mateixos nicaragüencs que ens mobilitzem cap als diferents destins i atractius turístics del nostre país. Això serà tot aquest any 2020 i el primer semestre del 2021” va anunciar. De tal manera que, en el mitjà termini, “estarem enfocats principalment en el turisme regional, que és la regió Centreamericana, la que a més, sempre ha estat el nostre principal mercat, entre el 67 i 70% dels turistes que arriben a Nicaragua són de la regió Centreamericana”. En aquest sentit, la idea és que això es concreti en el segon semestre del 2021 i en tot l'any 2022.

A llarg termini, és a dir, del 2023 a l'any 2025, es preveu una recuperació del turisme internacional, encara que amb algunes puntualitzacions que ja s'estan analitzant des de l'INTUR: “El que a nivell internacional discuteixen tots els experts en turisme i el que nosaltres també hem vist, és que la tendència general quan es reactivi la indústria turística, serà que les persones facin vols més curts a destins més pròxims. Primer dins del teu país i després el que et quedi més a prop, la qual cosa anomenen els vols de proximitat o el turisme de proximitat”, segons apunta la codirectora de l'institut.

En el cas de **Costa Rica**, el gremi empresarial s'ha reunit amb el Govern per coordinar les mesures de reactivació del sector. Com a part d'aquesta “nova normalitat”, la **Cámara Nacional de Turismo (CANATUR)**, representant del sector empresarial més fort, va demanar al govern perquè permetés més serveis turístics per tal d'aconseguir una major reactivació econòmica. Amb aquestes demandes es buscava pal·liar l'abrupta caiguda que ha registrat aquesta indústria que representa el 6.3% del Producte Interior Brut. No obstant això, la pandèmia de la COVID-19 ha deixat pèrdues al sector de més de 2,500 milions de dòlars segons dades de la **Cámara Nacional de Hoteles y Consejeros Económicos y Financiero S. A. (CEFSA)**.

Així mateix, el passat 5 de juny l'empresariat costa-riqueny va enviar una proposta al president del govern, **Carlos Alvarado**, que van denominar “**Pacto por el Empleo**”. El sociòleg Arturo Silva, va elaborar [una ressenya d'aquesta proposta en un article per Alba Sud](#): “El text recull 113 accions que l'empresariat considera vitals per reactivar l'economia durant un període de dos anys. El document està signat per 48 associacions, cambres i federacions de nou sectors econòmics: agropecuari, comerç, comerç exterior, construcció, financer, industrial, tecnologia i innovació, transports i turisme [...] En realitat, els 12 temes transversals sintetitzen les reformes estructurals que la UCCAEP ha demandat en la història recent i es pot resumir en: reducció de càrregues fiscals i socials; tancament d'institucions públiques i retallada de personal estatal; participació en la redacció de política pública junt amb la promoció d'aliances públic-privades; flexibilitzar la legislació laboral i ambiental; i repressió al delictes comú i el contraban.”

L'aposta del sector privat turístic a Costa Rica engloba noves possibilitats que contrasten amb el perfil del turista tradicional que visitava el país. Per exemple, una de les opcions actuals en el context del coronavirus és la d'integrar-se a l'oferta els anomenats “Travel Bubbles”. Aquest concepte pretén atreure turistes que es vulguin

allunyar de les zones amb major incidència de la COVID-19. Això implica posicionar a les empreses turístiques del país en la gestió dels protocols sanitaris i de bioseguretat per generar factors diferenciadors respecte als seus competidors.

Un altre dels objectius per al turisme postCOVID-19 a Costa Rica apunta a l'anomenat "Turisme Executiu" o d'alt consum. Aquest model implica l'atracció d'executius, empresaris, artistes i pensionistes de nivell mitjà i alt, mitjançant l'oferta de serveis mèdics, turisme de benestar i fins i tot teletreball. En aquest sentit, els presidents de la CANATUR, **Rubén Acón**, i de la Cámara Costarricense de Hoteles (CCH), **Javier Pacheco**, van explicar, que "[hi ha una tendència a l'alça d'aquesta tipologia de visitant per retirar-se, durant períodes llargs, a llocs tranquils, però amb excelents serveis, per no deixar de banda les seves obligacions diàries](#)".

Aparentment, el gremi empresarial a Costa Rica assumeix que la baixa aflluència de turistes estrangers serà una preocupació a mitjà i llarg termini, per la qual cosa aposten pel turisme de nínxol i d'alt consum. Una situació que contrasta amb la visió del SICA a nivell regional que tracta d'impulsar el turisme de proximitat entre els països de Centreamèrica.

Pel que fa al govern de Costa Rica [ha anunciat que prioritzarà la recuperació del turisme al voltant de tres eixos fonamentals](#). Segons el president **Carlos Alvarado**: "Les accions immediates que el nou ministre desplegarà són l'obertura de vols internacionals de manera gradual i segura; la implementació d'eines per alleujar els problemes financers de les empreses del sector, i accions de reactivació econòmica, sempre amb un alt estàndard de seguretat sanitària en diàleg constant amb les autoritats de salut." En aquest sentit, cal esmentar que a Costa Rica s'ha instal·lat una taula de diàleg entre el govern i el gremi empresarial turístic per coordinar aquestes estratègies de manera conjunta.

Al **Salvador**, [las pèrdues del sector turístic s'estimen al voltant d'uns 1,100 milions de dòlars](#), és a dir, una reducció d'un 70% o 80% respecte el 2019. Actualment el govern del Salvador es troba enmig d'una crisi institucional que no ha permès claredat respecte les dates o fases de reactivació econòmica, inclòs el turisme. No obstant això, s'espera que a partir del 24 d'agost es comencin a reprendre algunes activitats no essencials de manera gradual.

Els representants del sector turístic han proposat al govern un pla de beneficis fiscals per la indústria. Així mateix, van sol·licitar l'exempció d'impostos i una pròrroga de sis mesos pel pagament de renda del període fiscal del 2019 per a les em-

preses turístiques. Això en el marc d'una negociació general que implica consensuar un pla de recuperació que tingui en compte les necessitats dels empresaris turístics.

El **Ministeri de Turisme d'El Salvador** [ha anunciat que va avançar amb els protocols de bioseguretat que regulen la reactivació de l'activitat turística](#). La ministra **Morena Valdez** ha dit que: “Portem diverses setmanes construint amb el sector turístic els protocols de bioseguretat per a les rúbriques de transport, allotjament, alimentació, recreació i informació, els quals són claus per obrir el sector de manera segura, garantint la salut i vida dels salvadorencs”.

Al seu torn, [el Govern d'El Salvador va anunciar la exempció de dos tributs importants per totes les empreses turístiques](#). Durant tres mesos no es va pagar la contribució especial del 5% que s'usava per la promoció turística. De la mateixa manera, es va estendre una pròrroga de 30 dies per al pagament de l'impost sobre la renda (ISR) per aquesta indústria. D'altra banda, des de l'inici de la quarantena al país, el govern va començar a llogar més de 40 hotels per convertir-los en centres de contenció per allotjar a les persones que van ingressar al país després de la declaració d'emergència.

A Guatemala, la pandèmia de la COVID-19 [ha implicat el tancament total o parcial del 82% de les empreses turístiques](#). Segons l'Asociación de Investigaciones y Estudios Sociales (ASIES), “els restaurants han sofert una disminució de vendes del 72%, les línies aèries del 75% i les agències de viatges del 80%, i una mitjana general del sector turístic d'un 82% en disminució de vendes [...] Així mateix, de mitjana s'ha acomiadat al 27% dels treballadors” relacionats al turisme que, en 2019, s'estimaven en 457,100 llocs de feina.”

Sens dubte, l'impacte de la COVID-19 a Guatemala també ha estat profund igual que a la resta de països de la regió. Especialment si es té en compte que, en aquest país, el turisme es trobava en constant creixement. L'any 2019 s'estimava, segons dades del **Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT)** que van arribar 2 milions 559 mil 599 visitants estrangers, representant un ingrés total en divises de mil 249 milions de dòlars.

La **Cámara de Turismo de Guatemala (CAMTUR)** ha considerat que el turisme intern és una alternativa a curt termini per anar recuperant la indústria i que no es continuï perdent llocs de feina. En aquest sentit, **Luis Rey**, president d'aquest gremi [va presentar una proposta de reactivació del sector turístic](#) en quatre fases:

- Emergència
- Reactivació Econòmica del sector turístic
- Consolidació i Creixement econòmic
- Protocols de bioseguretat per al turisme (han d'estar aprovats pel Consell Mèdic de la ciutat i posteriorment pel Ministeri de Salut)

En aquest sentit, Guatemala també aposta per aquesta tendència de certificar les destinacions turístiques sota protocols de bioseguretat o “destí segur”. Això implica una coordinació permanent interinstitucional amb l'Estat. És per això, que mentre l'activitat turística segueixi suspesa [el govern central ha disposat programes específics de recolzament](#), com **Fondo de Protección de Capitales** a través del banco Crédito Hipotecario Nacional. Així mateix, el INGUAT ha desenvolupat una “guia de bones pràctiques sanitàries per la COVID-19”. Finalment, s'ha activat una Junta Assessora de Turisme, conformada per diferents ministeris, les cambres de Comerç, d'Indústria, i de Turisme, així com les línies aèries, l'Associació de Periodistes de Guatemala, hotels i tour operadors.

A **Hondures**, la crisi generada pel coronavirus ha significat pèrdues per més de mil milions de dòlars i la pèrdua d'uns cent mil llocs de treball, segons dades dels gremis empresarials i del govern. En aquest país, el turisme representa aproximadament el 6.5% del PIB nacional i aproximadament el 90% de les companyies de turisme són micro, petites i mitjanes empreses. Això evidencia un panorama ombrívol per la indústria en general i s'assembla a la realitat dels països veïns.

Els empresaris turístics agrupats en la **Cámara Nacional de Turismo** (CANATURH) [van presentar al govern un Pla d'Emergència que ajudi a minimitzar els impactes de la COVID-19](#) en el àmbit laboral i el financer de les empreses. Han demanat crear “un fons de garanties” que recolzi els crèdits de les empreses turístiques amb “taxes preferencials i de llarg termini”, ja que el sector no aconseguirà la seva recuperació fins d'aquí un o dos anys. Així mateix, han sol·licitat la reobertura sota totes les condicions de bioseguretat per evitar que les pèrdues continuïn augmentant.

El pla de reactivació de la indústria turística a Hondures encara no està del tot clar. D'una banda, [al juny es va anunciar un pla conjunt](#) entre el Ministeri de Turisme i la Cambra Nacional de Turisme per a establir “aliances” que evitin més pèrdues de llocs de feina, estableixin protocols de reactivació de diferents establiments

depenent de les fases de reobertura econòmica i que estarien prioritzant el turisme nacional davant la falta de visitants estrangers.

No obstant això, aquest agost la ministra de turisme, **Nicolle Marder**, en declaracions a la premsa local va afirmar que “[mentre que no s’anunciï la implementació d’un salconduit turístic, ha de quedar clar que no es reactivarà aquest sector de l’economia d’Hondures](#)”. Això s’explica perquè al país encara es mantenen les restriccions de circulació de les persones, la qual està limitada pels dígits del document d’identitat. Referent al “salconduit turístic”, la ministra va esmentar que és una cosa que “estan considerant” per la reactivació del sector i que això implicaria que la persona no només podria mobilitzar-se en el seu moment de trànsit assignat, sinó que la seva reserva d’hotel també funcioni com una acreditació de mobilització interna.

Reflexions finals

La pandèmia ha arribat per revolucionar el turisme en totes les seves dinàmiques, per la qual cosa aquest context pot suposar un increment de la precarietat i els processos de desposseïció, o bé, contràriament, podria representar una oportunitat per millorar les formes de gestió del turisme que condueixin cap a un model equitatiu, sostenible i inclusiu. Una indústria que tingui en compte els drets col·lectius i territorials, la justícia socioambiental dels territoris i la sostenibilitat.

Els models de turisme hegemònic global semblen continuar apostant per l’elitització dels serveis turístics. En alguns destins ja es comença a implementar el segell de [viatge segur o safe travels](#) presentat pel **Consell Mundial de Viatges i Turisme**, que té la intenció d’alinejar i homogeneïtzar el turisme del futur. Les grans empreses turístiques que tenen la capacitat per desenvolupar estratègies financeres amb línies de crèdit i proposta de negociació amb la banca, són les que mostren un interès per accelerar la reactivació del turisme.

Tanmateix, això exclou a les petites i mitjanes iniciatives turístiques d’aquestes propostes de reactivació immediata, ja que han de postular-se i sotmetre’s a rigorosos processos d’inspecció. No compten amb les mateixes facilitats de negociació o consecució de noves línies de crèdit. Així mateix, s’hauran de tenir en compte les noves mesures de control migratori i els controls sanitaris que incidiran en la capacitat de pagament dels turistes. D’altra banda, les propostes de recuperació a Centreamèrica s’han focalitzat en les exempcions fiscals, la reducció de les taxes de serveis i la

pròrroga en el pagament d'impostos. Però poc s'ha dit davant del desemparament de les i els treballadors en aquest context de pandèmia, que han estat els més afectats amb les retallades de personal, precarització laboral i falta de suport governamental en temps de desocupació. No s'han plantejat mesures i normatives que portin a protegir l'ocupació, evitar la precarització laboral i defensar els seus drets laborals i de la seguretat social. És a dir, la narrativa de la reactivació o recuperació del turisme a Centreamèrica es refereix exclusivament al rescat de les empreses turístiques, a l'harmonització de polítiques regionals, a la cerca d'un nou perfil de turista, cada vegada més elititzat. No obstant això, queden pendents propostes de polítiques laborals regionals que brindin protecció als quals realment sostenen aquesta indústria, que són els i les treballadors del sector.

Aquest context de pandèmia marca un abans i un després en el turisme centreamericà. És un moment que requereix posar atenció i replantejar les maneres de conduir el turisme, és el moment de construir noves esperances en la gestió del turisme, és a dir, un model integral i holístic basat en una ètica social i ambiental, diversificat i capaç de suportar els cicles de crisis.

REFLEXIONS CONFINADES: I ARA QUÈ FEM?

TURISME POSTCOVID-19: HEM DE TORNAR A FER EL MATEIX?

Daniel Hiernaux-Nicolas³⁷

L'anunci oficial de l'**Organització Mundial de Turisme** dient que [el turisme internacional podria mostrar un descens de fins a un 30% aquest any 2020](#) és probablement massa optimista (OMT, 2020), amb 2 mil milions de persones confinades a casa seva i l'economia mundial parada en bona part, fins que es resolgui una crisi el vector de la qual és encara molt mal conegut i el seu remei es troba entre els bons desitjos d'una ciència incapaç de resoldre'l ni a curt ni mitjà termini. Quina paradoxa que s'hagi desplomat en tan poc temps la invitació del capitalisme global a una major mobilitat, a gaudir d'un món alliberat de les seves fronteres!

El nostre món ha canviat radicalment: que la casa es tornés un “búnquer”, com va afirmar anys enrere la investigadora **Alicia Lindón** (2006), s'ha fet realitat en un grau que encara és difícil d'assumir. No han faltat les invitacions a invertir a la casa per a poder practicar un *cocooning* reparador de les pressions de la vida quotidiana i del treball³⁸. Que la casa sigui l'últim refugi enfront d'un món violent, complex, turmentat, potser podia ser acceptable per a molts. Però que es tornés l'únic cau de l'ésser humà, és una cosa molt més difícil d'assimilar.

Al mateix temps, l'evolució de la tecnologia ha generat des de temps enrere una acceleració de les innovacions per a produir dispositius electrònics destinats a posar-nos en contacte amb els altres, per a resoldre el treball en línia o comprar béns a distància que s'envien a casa. Els dispositius que converteixen la casa en “intel·ligent”, els quals suposadament ofereixen majors facilitats per a viure la quotidianitat a la llar, no només es van multiplicar en l'última dècada, sinó que han permès viure de manera més enclaustrada, com a monjos medievals: una mena de Nirvana capitalista, de la qual es pot gaudir assessorat per *coachs* en línia i *apps* per al mòbil que ens ofereixen tècniques de relaxació.

37 Daniel Hiernaux-Nicolas és catedràtic de la Facultat de Ciències Polítiques i Socials (FCPyS) de la Universitat Autònoma de Querétaro, Mèxic. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 29/04/2020.

38 Neologisme proposat per Faith Popcorn (sic), futuròloga, buscadora de tendències i consultora de marketing a fines dels anys vuitanta, que es defineix com la “...tendencia de que el individuo socialice cada vez menos y se vaya retirando a su hogar, que convierte en su fortaleza” (Wikipedia).

Alhora, la mobilitat personal per mitjà del viatge, s'ha aprofundit mitjançant una disminució relativa dels preus dels vols, una oferta d'allotjaments més econòmica per les plataformes tipus Airbnb, i múltiples mecanismes. Així, al mateix temps d'un creixent replegament domèstic voluntari s'ha estès la potencialitat del viatge com a diversió, com un trencament amb els ritmes de vida desenfrenats tant a la feina com a la vida quotidiana.

Al seu torn, aquesta expansió de la mobilitat mundial ha estat explotada pel capitalisme, per tal de reduir els costos i vèncer moments difícils de crisi: s'ha plantejat buscar llocs on els costos de producció siguin menors i identificar les comunitats més explotables a través de processos laborals que semblen calcats de l'edat mitjana. Aquestes són algunes de les estratègies més àmpliament aplicades per a sortir de les crisis redundants del capitalisme des dels anys vuitanta: així i tot no s'ha aconseguit recuperar un creixement significatiu i estable de les economies desenvolupades i una certa millora observable dels indicadors macroeconòmics de l'economia mundial, més aviat ha estat induïda pel creixement extremadament ràpid de la Xina i uns pocs països que han tornat a dinamitzar, encara que parcialment, l'economia mundial.

En aquest esquema el turisme internacional s'ha establert com a suport per a l'economia mundial i les xifres d'ocupació i de participació en el Producte Mundial han estat la seva millor imatge de marca. I ha sigut així particularment per a països que pretenen integrar-se en els nuclis durs del capitalisme contemporani. Els països de l'est d'Europa, el contorn del Mediterrani, alguns països llatinoamericans que s'han tornat potències turístiques com Mèxic o el Brasil, han sortit engrandits en els seus resultats macroeconòmics pel creixement ràpid del turisme internacional.

En aquest context, la dispersió mundial des del focus inicial xinès del virus conegut com a COVID-19 ha vingut a trencar l'idil·li de l'economia capitalista amb el creixement constant. Amb unes xifres en vertiginós creixement, hora per hora, de defuncions i de persones en reanimació, la pandèmia ofereix imatges aterridores d'un món que s'ha desarticulat en els seus fonaments. Els comunicats d'agències internacionals relaten ja una crisi mundial sense precedents amb efectes significatius en tots els països. Val la pena llavors reflexionar més en detall sobre l'impacte de la COVID-19 sobre el turisme, possiblement un dels conjunts d'activitats globalitzades més afectades.

Hem de recordar que el viatge convoca a gairebé totes les branques econòmiques, per la qual cosa la magnitud de la crisi que significa la gairebé paralització

total dels viatges locals i internacionals, és molt més severa que el que assenyalen les estadístiques. Aquestes dades sempre han tingut poca solidesa per falta de cobertura adequada d'informació, no només a escala mundial, sinó també en l'àmbit nacional i local. Tampoc ha de descartar-se una possible manipulació d'informació a escala nacional i internacional. Les dades de les quals disposem són essencialment de turisme internacional que inclouen indicadors com la capacitat hotelera, els moviments aeris, les nits/turistes, i entrades de turistes per essencialment per aeroports³⁹. Si bé és substancial la caiguda d'aquestes activitats, l'interès va més dirigit al que es diu l'efecte multiplicador: per cada lloc de feina en un hotel, s'estima que es creen tres altres en activitats connexes, com el transport terrestre, venda de *souvenirs*, i altres, totes elles a la disposició del turista, però que no són considerades com l'essència mateixa del viatge turístic i no es registren com a tal.

Estem parlant de batallons complets de persones que treballen a microempreses o en la total informalitat del treballador aïllat (acomodador de cotxe, venedor de roba o menjar a la platja, etc.). D'això en sabem poc, tret que quan el turisme està en auge, envaeixen literalment les destinacions turístiques. Aquestes persones formen part del que el geògraf brasiler **Milton Santos** (1976) va dir “el circuit inferior de l'economia urbana”, en aquest cas de l'economia turística. En el context actual d'aturada de l'activitat turística a causa dels decrets oficials de no sortir al carrer i confinar-se a casa, imposats a gairebé tots els països afectats pel virus, es tracta de persones que s'han vist invisibilitzades per la falta d'activitat.

El problema que emana d'aquesta constatació, és que el coneixement que aconseguim tenir del turisme es basa en la formalitat, en les empreses reconegudes com a tals, no en les “petites mans” que s'empren en el turisme. A més, no ha d'oblidar-se que la major part de l'ocupació en empreses anomenades “formals” és passatger, de temporada i molt mal pagat com ho ha assenyalat **Ernest Cañada** (2015). Aquestes persones van ser les primeres a invisibilitzar-se sense cap indemnització i van augmentar progressivament les files de les víctimes de la crisi sanitària.

La crisi del turisme es deu essencialment a una **crisi de mobilitat**, pel fet que l'estratègia usada àmpliament contra el virus és el “quedar-t a casa” i cancel·lar totes les activitats que puguin ser arriscades per la propagació possible del virus: evitar les reunions de persones –des d'anar a un restaurant com la cancel·lació dels jocs olímpics de Tòquio 2020–, no desplaçar-se, tornant així a un model gairebé medieval

39 Pel turisme intern o nacional a la majoria de països les dades son només estimacions.

de control de la població en les seves arribades i sortides dels assentaments humans. S'ha vist clarament en el tancament d'entrada a pobles, brigades de residents locals detenint les entrades i sortides, en síntesis, la imposició d'un model de confinament. Tot això, com ho ha assenyalat **Néstor García Canclini** en [un article recent](#), amb riscos seriosos per a la democràcia, les llibertats individuals i que podria tornar-se una nova forma de governança⁴⁰.

Polítiques públiques i pressions corporatives per al retorn a la “normalidat”

És gairebé impossible determinar un escenari creïble de postvirus per al turisme. Una situació gairebé segura és que tots els governs estaran pressionats pels poders fàctics en turisme, que són les grans cadenes hoteleres i les línies d'aviació entre altres actors, escudats pels “magnífics resultats macroeconòmics” de la mal anomenada “indústria sense xemeneies”. El secretari de Turisme de Mèxic, **Miguel Torruco Márquez** va esmentar recentment que resulta imprescindible reactivar el sector turístic mexicà, perquè el seu superàvit comercial de 12 mil milions de dòlars a l'any és equivalent al dèficit de la indústria petrolera. Un bon exemple d'un discurs economicista que ignora la magnitud de la problemàtica social.

Com s'ha venut aquesta imatge del turisme a través dels ministeris corresponents a la població i als possibles turistes internacionals mitjançant campanyes publicitàries multimilionàries, és evident que les propostes de tornar a l'estat anterior –una lliure circulació dels turistes– rebrà el vistiplau de la major part de la població: el nivell d'aprovació serà molt elevat.

Més fins i tot, els propis invisibilitzats aplaudiran aquestes mesures, anhelant un retorn a la feina. Al capdavant, la població desitja sortir dels seus quatre murs, la qual cosa és molt legítima, àvida de reiniciar la persecució de l'imaginari de felicitat que ha estat pacientment construït per l'enginyeria imaginativa de les empreses turístiques i pels mateixos turistes, la qual el virus ha vingut a posar entre parèntesis per la restricció al moviment de persones.

40 García Canclini a una entrevista recent opinava que: “El que ha passat abans i durant la pandèmia amb els recursos tecnològics de control social i amb les rebel·lions fa dubtar si l'experiment actual amb el teletreball massiu i aïllament s'aprofitaran per inhibir a llarg termini les protestes (de la Xina i Xile). Entrevista exclusiva a Clarín, revista N, 6 d'abril del 2020, sota el titular [“¿Llegará el coronavirus a aplastar las demás luchas en curso?”](#). Consultat el 26/04/2020.

No obstant això, molts interrogants ens aguaiten de cara a aquesta aparent victòria del model turístic actual, al possible retorn a la situació anterior, fins i tot amb mesures sanitàries de precaució.

Val la pena recordar, en primera instància, que el turisme ha estat un gran depredador de la naturalesa, hem de seguir així quan s'ha parlat amb força de la necessitat d'una nova consciència i actuació ambiental? L'emergència sanitària en una certa forma ha boicotejat els esforços de conscienciació pel canvi climàtic i a la inoperància en el mitjà i llarg termini del model econòmic actual. Quan **Greta Thunberg**, acabava de creuar l'Atlàntic en vaixell i arribava a Lisboa el 3 de desembre del 2019, la COVID-19 ja havia començat la seva sinistra epopeia a Wuhan.

Quin futur li espera als creuers? Hospitals o cementiris surant, per començar, no està ni clar que estiguin tan ben vistos pels turistes. Criticats per la seva falta de respecte amb el medi ambient a força d'abocar combustible en alta mar, la contaminació atmosfèrica per partícules cancerígenes provinents del combustible que usen, el dany a les barreres de coral, la descàrrega d'aigües negres i escombraries en alta mar... Els creuers són clarament letals com s'està veient amb aquesta crisi. No obstant això, dues grans potències en competició per la producció naviliera de vaixells de creuers, Itàlia i França, durament afectades pel virus, s'oposaran segurament per tots els mitjans a una necessària revisió de la pertinència de deixar prosperar una activitat tan extremadament nociva.

L'argument que el turisme és un factor indefectible de molta riquesa no és acceptable. Certament, a Mèxic, per exemple, el turisme encobreix una sèrie d'activitats que generen una considerable acumulació de capital, entre altres per al sector financer com els fons de pensions que s'han incrustat en diverses activitats relacionades amb el turisme. L'anterior s'articula amb un particular maltractament dels treballadors, sous ridículs, llargues jornades de treball, absència de vacances pròpies, informalitat de la contractació, absència de protecció social, etc. Si es considera que un indicador de la riquesa d'un país és tenir empreses i grups de persones reduïts que s'enriqueixen amb unes certes activitats com els creuers, llavors és que es manté la confusió entre el creixement i el desenvolupament.

No només en el cas dels creuers es perfila una crisi de confiança sense precedents sobre la seguretat dels destins, no sols de tipus antiterrorista, sinó alhora sanitària. És el turisme una activitat segura? És una qüestió que no deixarà de passar per la ment de molts. L'índex de confiança en el turisme s'ha desplomat (Hosteltur) i no

se sap si podrà revertir-se ràpidament, encara que molts creuen que, amb mesures com allunyar entre si les taules dels restaurants, posant alcohol desinfectant gairebé en cada taula i observant una estricta sanitat a les habitacions o en els avions, les persones recobriran la confiança, la qual cosa és dubtosa.

Un altre factor d'atenció és quin tipus de polítiques públiques prendran els Estats nacionals per a donar suport a la resurrecció de l'activitat i la resposta de la població. A manera d'exemple, tinc el record d'un seminari organitzat l'any 1992 pel **Dr. Roger Bergeret** a la Universitat Autònoma de Guerrero a Mèxic, després de l'inici de la primera guerra del Golf, durant el qual els representants dels empresaris demanaven al govern el seu ple suport i contaven que la població mexicana pogués ocupar els allotjaments buits per la reducció radical de l'arribada de turistes nord-americans. A una pregunta de si vendrien aquestes places a la població nacional al preu al qual solien vendre-les als majoristes dels Estats Units (al voltant de 20 dòlars de l'època per habitació/nit) van contestar que òbviament, no, sinó al preu de llista a Mèxic o sigui, entre 80 i 100 dòlars. Una mostra contundent de l'actitud per la qual es privilegia el guany costi el que costi...Tot sembla indicar que els polítics mostren cert temor a provocar l'empipament de la població, quan, segons el servei secret francès, es preveuen rebel·lions urbanes, situació que el sociòleg francès **Michel Maffesoli** (2020) considera molt possible pel nivell de desconfiança que mostren les societats civils en el món sencer, enfront de l'actitud dels seus dirigents en els quals no confien. Tampoc la classe política s'enfrontarà amb els *lobbies* empresarials que exigeixen ja el retorn a la "normalitat" sota els seus termes i condicions.

Finalment, **la desocupació i la disminució de recursos** de moltes persones, poden ser factors que al seu torn incidiran en la voluntat oficial de permetre un ràpid restabliment de l'activitat.

Hem de tornar a mateix? No, cent mil vegades, no. El turisme massiu, sustentat ideològicament en l'acumulació costi el que costi, no és sostenible en cap de les seves facetes.

A més del que ja s'ha esmentat, en el context de la *turistització global* que han analitzat els autors d'un llibre amb aquest nom (Cañada i Murray, 2019), s'ha assenyalat una turismofòbia creixent (Huete i Mantecón, 2018), és a dir un rebuig al turisme pels seus efectes en les poblacions i les localitats submergides per un turisme massiu invasor que també començarà a fer-se sentir més si es torna al nivell anterior de la pandèmia. En algunes localitats, entre les quals notòriament Venècia, les ma-

teixes autoritats locals han expressat el seu rebuig a rebre novament hordes de turistes com abans. Amb seguretat, aquest factor tindrà efectes significatius en els debats que es poden esperar sobre el futur del turisme en les localitats més importants.

El mite del turisme, l'imaginari d'aquest, ha rebut forts cops en els últims vint anys: és temps de pensar en una nova ètica del turisme sustentada en el respecte a la naturalesa, a les persones residents en els llocs turístics i als mateixos turistes i els treballadors al seu servei, i els espais urbanitzats com a llocs de vida, de treball i d'identitat que pertanyen a tots.

Les implicacions són múltiples, com no tancar-se a la possibilitat de declarar una moratòria de la construcció o obertura de nous hotels en els llocs més congestionats. Una reflexió sobre l'escala dels projectes és imprescindible i una nova conceptualització de les edificacions hoteleres per a tornar-les obligatòriament més sostenibles dins de projectes de menor escala (amb menys habitacions, hostes i activitats). Alhora, s'ha de plantejar una restricció radical dels creuers, fins que es gestionin condicions d'operació compatibles amb l'entorn social, el medi ambient marítim i el terrestre.

Cap a una reforma del turisme

En aquesta necessària fase de renovació o potser de reforma del turisme, també es fa imprescindible posar l'accent en el turisme nacional cap a un redescobriment de les identitats locals, dels seus valors i riqueses i impulsar un turisme de petita escala, solidari, just/equitatiu i respectuós amb les persones, llocs i identitats, articulat amb cicles curts de desplaçament dels turistes, de proveïment i d'espai integrat a les activitats: en aquest sentit, la reconquesta del temps per mitjà d'un turisme lent, *slow tourism*, centrant el turisme en espais reduïts, permetria avançar en la línia d'un turisme solidari amb el seu territori d'inserció, que no pot ser un altre que un espai microregional.

El turisme respon a un desig subjectiu que articula l'imaginari de la pèrdua del paradís perdut i el desig de descobriment, de coneixement de l'altre. La seva organització i aprofitament com a mecanisme per acumular intensivament riqueses, ha desvirtuat aquesta mobilització d'interessos personals i col·lectius cap a una mobilització de mitjans per convertir-la en alguna cosa semblant a una activitat econòmica.

És temps de repensar el turisme, de donar-li una nova cara (no una màscara) que sigui més amable pel planeta. La crisi de la COVID-19 és una crisi social, no només una pandèmia, és l'ocasió que ens obliga a preguntar-nos si hem de renovar la nostra acceptació del model actual o pensar a replantejar els fonaments de la relació que tenim amb el turisme.

Referències:

- Cañada, E. (2015). *Las que limpian los hoteles. Historias ocultas de precariedad laboral*. Barcelona: Icaria.
- Cañada, E. i Murray, I. (ed.) (2019). *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Huete, R. i Mantecón, A. (2018). El auge de la turismofia hipótesis de investigación o ruido ideológico? *Pasos, revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 19(1), 9-19.
- Lindón, A. (2006). La casa bunker y la desconstrucción de la ciudad. *LiminaR, estudios sociales y humanísticos*, IV(2), 18-35.
- Maffesoli, M. (2020). Spartacus contra le philosophe-président. *L'Inactuelle, revue d'un monde qui vient*, 23/04/2020.
- OMT (2020). [Covid-19 Respuesta](#). Madrid: Organización Mundial del Turismo.
- Santos, M. (1976 [1979]). *O espaço dividido: os dois circuitos da economia urbana dos países subdesenvolvidos*. Rio de Janeiro: Francisco Alves.

DEL «VIRUS COROCLIMÀTIC» A LA RECONVERSIÓ DEL SISTEMA SOCIOECONÒMIC. APROFITEM L'OPORTUNITAT

Cati Torres⁴¹

El científic rus [Vladimir Verdnasky](#) ja va advertir fa un segle que “l’activitat tècnica i econòmica moderna de l’«home civilitzat» esdevé en si mateixa una autèntica força geoquímica, inèdita en l’evolució de la vida sobre la Terra, que romp l’equilibri secular de la biosfera”, tal i com ens recorda [Grinevald](#) (2005; p.405). Quasi cent anys després de l’admonició de Verdnasky, la crisi sanitària que patim torna a recordar-nos una realitat que seguim obstinant-nos en no mirar a la cara: la dels perillous impactes de la «força geològica» en què s’erigeix el metabolisme de la civilització industrial, consumidor intensiu de recursos, materials i energia, gran generador de residus i emissions i responsable d’importants desigualtats socials. Així, i com si d’una «primavera silenciosa» es tractàs, la crisi de la COVID-19 recorre, avui, els globalitzats, saturats, atrafegats i fragorosos pobles i ciutats del «món civilitzat» i els sumeix, a tall d’advertència, en una sort de silenci eixordador.

Urgeix reconvertir el sistema socioeconòmic

La pandèmia actual posa de manifest la fragilitat de l’existència humana. Com la de la resta d’espècies, la nostra existència està condicionada per l’equilibri dels ecosistemes, un equilibri que, si rompem, ens pot dur a conseqüències impredecibles. Depenem de la biosfera de què formam part, quelcom que sembla que hem oblidat durant els darrers quasi 300 anys. Una biosfera els elements biòtics i abiòtics de la qual estan interconnectats, on atmosfera, hidrosfera, litosfera i biologia són un tot que obliga a analitzar i a entendre aquella des d’“una visió planetària [...] en el sentit d’estudiar la resposta del nostre planeta com entitat unificada”, com apuntà, per primer cop, el biogeoquímic rus abans esmentat en encunyar el terme [biosfera](#) (Margalef, 1997; p.10). Obviar la nostra connexió biològica amb la natura i, el que és el sùmmum, pensar-nos que podem dominar-la ens ha dut a construir un model de

41 Cati Torres és Professora Titular d’Economia de la Universitat de les Illes Balears (UIB) i Secretària del Laboratori Interdisciplinari sobre Canvi Climàtic de la UIB. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 02/04/2020.

desenvolupament social que no ens ha fet més resilient, sinó tot el contrari, més fràgils, perquè cerca, amb la brúixola de la competitivitat, un objectiu impossible en un planeta finit, el del creixement il·limitat de l'ús de materials i energies no renovables sobre el qual se sustenta tota ideologia del creixement econòmic (la verda, sostenible o inclusiva, també), amb la consegüent generació massiva de residus i emissions, alterant per a aquest fi l'equilibri ecològic planetari. Un model que menysprea en favor del «salvi's qui pugui» la importància del fenomen de la simbiosi que, com deia Lynn Margulis, “impulsà l'evolució de la vida a la Terra des de les seves formes inicials més simples cap a la configuració dels organismes i ecosistemes més complexes que avui componen la biosfera” (Naredo, 2005: 183). Així, el nostre model socioeconòmic ens fa més vulnerables perquè, amb la desforestació i la urbanització massives, entre molts d'altres, contribueix a [rompre les barreres naturals entre els animals que serveixen d'hostes a molts de virus i altres patògens i els éssers humans](#). O facilita, amb l'augment de la temperatura global mitjana del planeta al qual ens està conduint, que [molts d'altres virus i patògens arribin fins a nosaltres a través de vectors transmissors propis de regions tropicals](#).

La crisi sanitària que vivim hauria de servir-nos de revulsiu per a dur a terme la necessària i urgent reconversió del model socioeconòmic actual. I és que la degradació ecològica planetària ja no permet més demora. La creixent intensitat energètica i material que el nostre metabolisme socioeconòmic exigeix per a la seva supervivència i els elevats impactes ecològics i socials que es deriven del seu desenvolupament ens duen a un escenari d'insostenibilitat que no pot perpetuar-se en el temps ni ecològicament ni socialment. No podem seguir apostant per un model que, sobre la base de la desigualtat social i la vulneració de drets fonamentals, depreda la natura i milers de milions de vides humanes. Un model en el que uns pocs països rics i nuclis metropolitans utilitzen el territori com a font d'abastiments i abocador de residus tot contribuint a la polarització social i territorial, no només en el món, sinó també dins de les seves pròpies fronteres. Perquè és aquest model el que ens situa a la corda fluixa. Cal començar a planificar i consensuar entre totes i tots un model de gestió alternatiu que situï les persones i la natura en el centre de les polítiques. Que es vinculi a un pla més ambiciós i il·lusionant de sanejament i millora dels territoris que apunti cap a horitzons ecològics més viables i saludables que l'actual des del respecte, la cura i la protecció de les persones. Ha de preocupar-nos la COVID-19, però també el canvi climàtic, l'alteració del cicle global de nitrogen, la pèrdua de la capa

d'ozó, la pèrdua de biodiversitat, l'erosió del sòl, la contaminació de l'aire i de l'aigua o la sobreexplotació dels recursos pesquers, per posar només alguns exemples dels nombrosos conflictes ecològics que, en paral·lel amb profunds conflictes socials, són provocats pel metabolisme de la civilització industrial.

No hi ha equilibri ecològic sense justícia social

Així les coses, haurem de valorar amb cautela les [millores ambientals](#) que estam observant en aquests dies. Sens dubte, l'enorme reducció de l'activitat econòmica ha dut a disminuir de forma important la contaminació a molts territoris. El tancament d'un nombre elevat d'empreses o la disminució dràstica de la seva activitat i un ús extremadament menor del transport de tot tipus han permès millores substancials de la qualitat de l'aire. Tots hem vist les dades de la NASA i l'Agència Espacial Europea sobre la reducció de les emissions de diòxid de carboni i de nitrogen a la Xina i Itàlia, per exemple. Quelcom que també ha succeït a moltes altres regions. I també hem vist millores en la qualitat de l'aigua dels canals de Venècia, una ciutat molt castigada pel desenvolupament de la indústria creuerística, molt transparents i albergant novament grans quantitats de peixos petits. O, fins i tot, porc senglars a la Diagonal de Barcelona, ànneres a les autopistes andaluses i dofins als ports de Balears. Sembla que la natura està recuperant els espais que li hem robat... Però no s'ha d'oblidar que aquestes millores ambientals no són el resultat d'una estratègia planificada i consensuada socialment sinó la conseqüència d'una paralització dràstica de l'activitat humana que, a més, va acompanyada d'un elevat cost social. La [privació de llibertat](#) de les persones; l'angoixa que estan patint les més vulnerables per tenir una salut delicada o per tenir una situació econòmica precària (dues característiques que, per cert, solen anar de la mà), i que torna a alertar-nos que aquesta crisi, si no implementam un pla de xoc social ambiciós i potent, tornaran a patir-la més intensament, i injustament, les classes populars; o la pressió a què estam sometent el nostre personal sanitari, agreujada per una falta de recursos que, no ho oblidem, és fruit del [desmantellament progressiu de la sanitat pública](#) que s'accentuà encara més amb les polítiques "austericides" implementades arrel de la crisi de 2008, són ingredients socials que no han de configurar la recepta del camí cap a la sostenibilitat ambiental. Aquest camí només pot dibuixar-se des d'una societat cohesionada, justa i igualitària que posi les persones, i no l'IBEX35, en el centre de la gestió política.

Ens endinsam dins un període de [reptes importants en què haurem d'afrontar de forma urgent la situació d'emergència ecològica i social](#) en què estam immersos i de què, per cert, l'emergència climàtica és només una de les seves múltiples cares. La COVID-19 pot complicar encara més aquesta situació si la gestió de la crisi sanitària no se centra en protegir amb contundència tota la població amb la implementació d'un pla de xoc social valent que, a més, serveixi de revulsiu per a la reconversió necessària i urgent de què estam parlant. I és que, si la gestió de la crisi torna a posar l'accent en la protecció del poder corporatiu-financer i converteix, novament, les classes populars en les que més la pateixen, fent-les encara més pobres i vulnerables, el camí cap a horitzons ecològics i socials més viables i saludables no serà possible. Si volem sortir d'aquesta crisi essent una societat més resilient, hem de centrar les mesures que adoptem en la protecció de les persones i no en la perpetuació de l'estatu quo que ens ha dut a ella i ens portarà més problemes en el futur. Segons com gestionem la situació, podem dirigir-nos cap a un escenari ecològicament i socialment més viable i saludable per a totes i tots o cap a un escenari de major pobresa i vulnerabilitat social. De nosaltres depèn. Sens dubte, el camí cap a un escenari ecològicament i socialment més viable i saludable només serà possible des d'un canvi del marc mental i institucional actual. D'aquí que els reptes als quals ens enfrontam avui no siguin només importants sinó també extremadament complexos.

I és que la [doctrina del xoc](#), com alerta la periodista, escriptora i activista canadenca Naomi Klein, fa que la confusió i la por a què duen les crisis puguin ser aprofitades molt fàcilment pel poder corporatiu-financer per a demandar reformes i polítiques que només afavoreixin la minoria privilegiada de sempre. És més, existeixen incentius molt forts per part d'aquest poder per a promoure encara més, amb la connivència del poder polític, aquesta por i aquesta confusió en un intent de tenir una població més controlada. I contra aquest «virus» també s'ha de lluitar. S'ha d'evitar aquesta manipulació i exigir transparència a la vegada que la implementació de mesures encaminades a protegir de forma valenta les persones tot garantint els seus drets i no vulnerant-los per a sumir-les en un estat de major pobresa i precarietat. Una població més vulnerable és una població més fàcil de controlar. Si, atenent a les tesis de Klein, la gestió de la crisi sanitària i de les conseqüències econòmiques i socials que d'això se'n deriven cerca perpetuar, o inclús reforçar, l'actual model socioeconòmic, llavors aquells sectors que són estratègics per al desenvolupament del [capitalisme global](#), com són el sector financer i el turístic-immobiliari, que acos-

tumen a socialitzar les seves pèrdues però no a compartir els seus beneficis, tornaran a treure tallada. Ho hem vist amb la gestió de la crisi financera de 2008 o, més recentment, [amb la del col·lapse de Thomas Cook o amb la de borrasca Glòria](#).

Tenim els ingredients per a la recepta del canvi

El context d'emergència ecològica i social en què ens movem imposa, avui, més que mai, no perpetuar els errors o [servituds](#) del passat. L'afany nerviós per a «rellançar l'economia com més aviat millor», sustentat en la inquietud social generada per la por i la incertesa de moltes persones i l'oportunisme i l'avarícia de moltes altres, no hauria de satisfer-se amb la recepta del «més del mateix», perquè la recepta de sempre, ja caduca, no només no ens permetrà afrontar millor el futur de decreixement en l'ús de determinats recursos i materials que se'ns acostava, gens falaguer, per cert, sinó que farà que les amenaces a què estam exposats deixin de ser l'excepció per a convertir-se en la regla. L'objectiu de «rellançar l'economia com més aviat millor», doncs, hauria de «simbiotitzar-se» amb el de cercar la co-evolució del nostre sistema social, polític i econòmic amb les exigències ecològiques d'un planeta que és finit i fer-ho sobre els fonaments d'un model orientat cap al manteniment i la reproducció de la vida. Caldria, doncs, des de la intel·ligència que atorga la humilitat, «rellançar una economia més humana». Perquè, com advertia el Nobel alternatiu d'Economia [Manfred Max-Neef](#) (2011), «l'economia ha de servir les persones, i no les persones l'economia». Aquest sí és un objectiu possible. Un aspecte molt interessant que està posant de manifest aquesta crisi sanitària és que existeix la possibilitat real de fer les coses d'una manera diferent. Ens mostra, sense embuts, que tenim els ingredients socials necessaris per a dur a terme la reconversió del model socioeconòmic que demanda de forma urgent la crisi ecològica i social i, per tant, la sanitària, que vivim. Veiem, per una part, que les institucions estan prenent una sèrie de decisions que eren impensables fa tan sols unes setmanes, cosa que demostra que existeix una capacitat institucional real de reacció i de [mobilització d'una gran quantitat de recursos](#) si es creu que l'objectiu val la pena. Per l'altra, i, si de cas, més rellevant, aquesta crisi està impulsant nombroses accions de persones i col·lectius que se sustenten en els principis de reciprocitat, cooperació, solidaritat i amicitat, uns principis que no són aliens a la condició humana tot i que l'actual sistema socioeconòmic tracti d'ofegar-los contínuament per a convertir-nos en éssers competitius, egoistes

i individualistes amb la finalitat d'assegurar la seva supervivència. Només ens resta convèncer-nos i convèncer les nostres institucions que aquest objectiu de reconversió val molt la pena.

El ressorgiment, en aquests dies difícils, d'aquestes qualitats humanes, fins avui latents, ha de servir a aquest convenciment. Perquè aquestes qualitats són els nutrients que poden alimentar la construcció d'una filosofia comuna del desenvolupament humà, tasca que hem descuidat i que és clau per a l'assoliment d'una biosfera en harmonia, com suggeria [Mumford](#) (1955) quan raonava sobre les seves "Perspectives" durant la darrera part del Simposi "Man's role in changing the face of the Earth" de 1955. Deia aquest autor (1955: 492) que "si volem aconseguir algun grau d'equilibri ecològic, hem d'aspirar també a un equilibri humà". Sembla, doncs, que se'ns dibuixa al davant el moment adequat per a definir conjuntament la urgent meta social i global, encara inexistent, que ha de dur-nos al disseny d'un «pla d'acció per i per a la vida», tal i com demanda l'actual crisi socioecològica. La força de l'amor a la Terra i a les nostres veïnes i veïns, que apuntala les nombroses manifestacions de reciprocitat, cooperació, solidaritat i amicitat que han ressorgit en aquestes darreres setmanes, ha de convertir-se en l'espurna necessària per a arrencar els motors del canvi. Una força la importància de la qual també recordava Mumford (1955; p. 500) amb unes belles paraules que, quasi tres quarts de segle més tard, segueixen gaudint d'una palpitant actualitat: "En aquest moment, necessitam un amor redemptor i universal [...] per a poder rescatar la pròpia Terra i totes les criatures que l'habiten de les insensates forces de l'odi, la violència i la destrucció". Unes paraules que han d'incitar a la reflexió, però també a l'optimisme. Tenim la força social de l'amor a la vida. Ho estam demostrant. Aprofitem, doncs, aquest moment excepcional per a revertir, d'una vegada per totes, la situació que ens ha dut fins aquí. Perquè potser ja no tindrem moltes més oportunitats.

Referències:

- Grinevald, J. (2005). Sauer, Glacken, Mumford... y la noosfera. A J.M. Naredo i L. Gutiérrez (eds). *La incidencia de la especie humana sobre la faz de la Tierra* (1955-2005). Granada: Editorial Universidad de Granada y Fundación César Manrique.
- Margalef, R. (1997). Introducció. En V. I. Vernadsky, *La Biosfera* (pp. 1.18). Madrid: Fundación Argenteria & Visor Distrib.

- Mumford, L. (1955). Perspectivas. A J.M. Naredo i L. Gutiérrez (Eds.). *La incidencia de la especie humana sobre la faz de la Tierra (1955-2005)* (pp. 483-501). Granada: Editorial Universidad de Granada y Fundación César Manrique.
- Naredo (2005). El metabolismo económico y sus perspectivas. A J.M. Naredo i L. Gutiérrez (Eds.). *La incidencia de la especie humana sobre la faz de la Tierra (1955-2005)* (pp. 183-215). Granada: Editorial Universidad de Granada y Fundación César Manrique.
- Smith, P.B. i Max-Neef (2011). *Economics unmasked. From power and greed to compassion and the common good*. Green Books Ltd.: Cambridge, UK.

LA COVID-19 I LES PERSPECTIVES PER A UNA TRANSFORMACIÓ RADICAL DEL TURISME

Raoul Valerio Bianchi⁴²

Després de l'esclat de la pandèmia de la COVID-19, totes les destinacions turístiques del món han establert [restriccions als viatges](#), mentre que el 45% estan parcialment o totalment tancades. Malgrat l'experiència de [disrupcions prèvies](#), ja sigui causades pel terrorisme, crisis financeres o pandèmies, pocs podrien haver predit l'abast i la gravetat de l'impacte que la COVID-19 ha tingut en les societats i economies de tot el món. La creença en la capacitat de recuperació del turisme és tan alta que, a finals de gener, l'OMT va pronosticar un creixement del turisme del 3% al 4% l'any 2020, mentre que el secretari general de l'[OMT](#) destacava, arran de la fallida de Thomas Cook, que “en aquests temps d'incertesa i volatilitat, el turisme continua sent un sector econòmic de confiança”.

La pandèmia no només ha posat en relleu la [importància econòmica global del turisme](#), sinó que ha permès visualitzar la manera en què l'arquitectura global, interconnectada amb el turisme i els fluxos de mobilitat associats, actuen com un [vector](#) per la transmissió de patògens. El cas més destacat probablement són aquests [creuers](#) densament poblats que actuen com a plaques de Petri flotants d'incubació. L'[OMT](#) pronostica que les arribades internacionals podrien caure entre un 20% i un 30% en relació amb les del 2019, mentre que els ingressos disminuiran entre 350 i 400 mil milions de dòlars. L'[OCDE](#) pronostica una disminució d'un 45% del turisme internacional durant el 2020 i que augmentarà al 70% si la recuperació s'enredereix fins a setembre.

A hores d'ara, està fora de dubtes el fet que la pandèmia constitueix una profunda crisi del turisme mundial, així com un punt d'inflexió. No obstant això, resulta de vital importància resistir davant dels clams per “ajudar” a la recuperació de la indústria, però també hem de presentar resistències enfront de les interpretacions de la crisi com un simple “[sot en el camí](#)”. Encara és massa aviat per fer una anàlisi exhaustiva de les repercussions de la pandèmia en l'estructura politicoeconòmica

42 Raoul Valerio Bianchi és professor de la University of East London. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 22/05/2020.

del turisme en el futur, però, moltes veus veuen amb optimisme el fet que el col·lapse abrupte del turisme permetrà que els [destins analitzin](#) la seva evolució històrica i [alterin la trajectòria de creixement](#) actual del turisme per tenir en consideració els [límits socials i ecològics](#).

Algunes destinacions ja han començat a repensar com reconstruir els seus sectors turístics d'acord amb els criteris de sostenibilitat. Per a algunes, com [Hawaii](#), això implica limitar el nombre de visitants i redirigir el màrqueting cap a grups de turistes més petits que paguen més i busquen experiències culturals i naturals. D'altra banda, [Amsterdam](#), ha adoptat el model regeneratiu de [l'economia del dònut](#) proposat per Kate Raworth per tal de redirigir l'economia urbana amb criteris socials i ambientals.

No obstant això, moltes de les respostes que s'han donat fins ara, no tenen en compte les lògiques polítiques de les lluites imminents per donar forma a l'estructura i organització de les indústries turístiques mundials després del xoc sense precedents provocat per la pandèmia de la COVID-19. A la llum de les configuracions politicoeconòmiques actuals i emergents del turisme, aquesta reflexió haurà de considerar alguns dels reptes per a una ruptura radical i transformadora amb els models de desenvolupament turístic impulsats pel creixement, intensius en l'ús de recursos, i articulats sota lògiques corporatives.

La gran disrupció i els paisatges corporatius emergents del turisme

Malgrat diferents senyals de [progrés](#), un canvi de paradigma sistèmic cap a formes de turisme més sostenibles i equitatives continua sent inconsistent. Progressar a més, resulta obstaculitzat per la cerca incessant del creixement i el paper integral del turisme en la contínua expansió del capitalisme, un fet reconegut fins i tot [per molts mitjans de comunicació majoritaris](#). Abans de l'esclat de la pandèmia, els debats sobre turisme sostenible havien començat a girar entorn de [l'agenda del turisme sostenible 2015-2030 de l'OMT](#), emmarcada en els 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) de les Nacions Unides, la premissa central de la qual és que la transició cap al turisme sostenible i inclusiu es pugui dissenyar mitjançant el [creixement gestionat del turisme](#). Malgrat haver reconegut els problemes associats amb la [sobresaturació turística](#) (*overtourism*), l'OMT ha renovat el seu compromís amb el "[creixement sostenible](#)" en resposta a la pandèmia.

Dit això, la pandèmia ha accelerat el declivi de les ortodòxies econòmiques neoliberals que han alimentat tres dècades d'hiperglobalització i creixement econòmic, a mesura que els [estats](#) han intervingut les economies per evitar el col·lapse de les empreses i disminuir els efectes de [l'espiral de desocupació](#). Com a resultat de la suspensió dels viatges i els “confinaments”, el [WTTC](#) ha pronosticat una pèrdua sense precedents de 100 milions de llocs de treball al sector turístic a tot el món, juntament amb una disminució del 30% en la contribució del turisme al PIB mundial (2,7 mil milions de dòlars). A més del cost immediat en termes de fallides, desocupació i mitjans de vida perduts, resulta molt complicat predir quines seran les coordenades de poder de l'economia política mundial del turisme que sorgeixin arran de la pandèmia. Aquest fet es complica encara més per la naturalesa [híbrida](#) i amalgamada de les “indústries” del turisme, caracteritzades per múltiples interconnexions entre empreses de diferents grandàries i capitals, organitzades en regions globalment diferenciades en una divisió desigual del treball turístic.

La pandèmia també ha deixat al descobert vulnerabilitats en les quals el turisme comprèn proporcions superiors a la mitjana del PIB i de l'ocupació, especialment a [Espanya i Itàlia](#). Tots dos estats considerats els epicentres europeus de la pandèmia. Encara que és probable que a [curt termini](#) es faci un èmfasi major en el turisme intern quan es reiniciïn els viatges, els mercats nacionals no podran compensar fàcilment la pèrdua de demanda internacional. L'oferta turística és, per la seva pròpia naturalesa, molt perible, ni les infraestructures turístiques ni les hoteleres poden reutilitzar-se fàcilment per a un ús econòmic alternatiu. Potser una excepció són els [actius immobiliaris d'hotels](#) que poden vendre's potencialment per alliberar liquiditat, encara que l'activitat immobiliària comercial també s'ha [desaccelerat considerablement](#).

S'estima que [l'oferta hotelera mundial](#) es reduirà un 2%. Encara que és probable que la majoria dels grups corporatius hotelers sobrevisquin gràcies a una combinació d'ajuda estatal i finançament privat, milers de petites i mitjanes empreses que representen al voltant del [80%](#) del turisme mundial lluiten per accedir a les ajudes governamentals d'emergència. Malgrat les considerables [reserves d'efectiu](#) i [accés a finançament](#), moltes de les plataformes digitals corporatives, que havien impulsat una important concentració del mercat en els últims anys, han anunciat importants [plans de reestructuració i pèrdua de llocs de feina](#), encara que és probable que alguns [consolidin](#) i expandeixin la seva posició en el mercat.

La crisi també ha posat de manifest les tensions entre, d'una banda, els interessos del capital global i les corporacions transnacionals i, per l'altra, els dels estats. Les companyies que sempre han predicat les virtuts dels [règims de baixa regulació fiscal](#) es troben ara entre els defensors més fervents de l'ajuda estatal. El sector de les companyies aèries és un dels més afectats per la crisi, podent enfrontar-se a unes pèrdues d'ingressos globals de [250 mil milions de dòlars](#) i una pèrdua permanent de [750.000 llocs de feina](#) només als EUA. El lobby agressiu exercit per les aerolínies els ha permès obtenir ajudes estatals que són vitals per sobreviure. Si bé existeix una raó clara i una necessitat urgent de donar suport als treballadors acomiadats d'indústries que donen feina a [desenes de milions](#) de treballadors, els viatges aeris barats han contribuït de manera important al creixement incessant del turisme i a les [emissions de carboni](#).

La majoria dels governs no han arribat a prendre posicions en les aerolínies com a [propietat pública](#), amb l'excepció d'Alitalia. En lloc de simplement rescatar aquest sector, la crisi ofereix una oportunitat perquè els estats orquestrin una transició cap a sistemes de transport sostenibles alineats amb millores en les condicions laborals i amb els objectius de reducció d'emissions de gasos d'efecte d'hivernacle. De fet, [Air France-KLM](#) va rebre un paquet combinat d'ajuda estatal franc-holandesa d'uns 10 mil milions d'euros a canvi d'un compromís de reduir a la meitat les emissions cap a l'any 2030 i la suspensió del pagament de dividendes. En canvi, a les aerolínies estatunidenques simplement se'ls ha animat a "abstenir-se" d'utilitzar els diners dels rescats per a dur a terme recompres d'accions o pagaments de dividendes fins a setembre del 2021, i limitar el pagament dels executius fins a finals de març del 2022. Encara que la indústria de creuers dels EUA –on tres companyies representen el [75%](#) del mercat mundial de creuers– també és un sector important pel que fa a [llocs de treball](#), va ser [exclòs](#) del fons de rescat corporatiu de 500 mil milions de dòlars a causa del fet que sistemàticament han perseguit minimitzar les seves obligacions tributàries i eludir els estrictes estàndards laborals i ambientals mitjançant l'ús de "banderes de conveniència" estrangeres.

També hi ha indicis que la pandèmia pot accelerar els [canvis de poder geopolític i econòmic](#) que ja eren evidents abans del brot. Si bé els Estats més febles poden sofrir a mesura que les [inversions estrangeres](#) surtin dels mercats emergents, els inversors xinesos ja havien estat molt ocupats adquirint actius occidentals de turisme, hostaleria i propietats abans de la pandèmia, incloent-hi marques turístiques

europées tan emblemàtiques com [Club Mediterranée](#) i [Thomas Cook](#). Gràcies a les considerables reserves de divises i a la demanda de viatges interns, les empreses xineses ben capitalitzades i recolzades per l'Estat estan ben situades per resistir les conseqüències econòmiques i augmentar les inversions en els principals actius del turisme, l'hostaleria, l'[aviació](#) i els béns immobles.

Els més afectats per la pandèmia són els milions de treballadors vulnerables i les petites empreses [d'illes petites](#) i altres [destinacions turístiques de baixos ingressos](#) en tot el Sud Global. Sense assistència financera internacional, aquests Estats es veuran molt pressionats per mantenir les empreses turístiques locals i els treballadors amb permís d'absència i és probable que augmentin la càrrega del seu deute públic. Una proporció important dels [treballadors del turisme i l'hostaleria](#) a escala mundial són dones i/o migrants que sovint treballen en el sector no estructurat, amb escàs o nul accés al suport estatal i a la protecció social. Malgrat un major accés al suport estatal, els treballadors del sector turístic i l'hostaleria dels Estats rics tampoc s'han lliurat. Als Estats Units, el [98%](#) dels membres dels sindicats de *Unite Here* han perdut les seves feines, mentre que els [sindicats d'Europa](#) estimen que gairebé el total dels 12 milions de treballadors del sector de l'hostaleria han estat acomiadats o estan a l'atur. Mentrestant, un nombre significatiu de treballadors de creuers mal pagats, molts dels quals provenen de països en vies de desenvolupament, romanen [encallats al mar](#) i no poden tornar a les seves llars.

Cap a un turisme democràtic, equitatiu i sostenible?

En la seva aclamada anàlisi del “capitalisme del desastre” [La Doctrina de Xoc, de Naomi Klein](#) cita al cèlebre pensador del lliure mercat Milton Friedman per subratllar com les crisis serveixen per catalitzar transicions brusques cap a nous ordres politicoeconòmics:

“Només una crisi –real o percebuda– produeix un canvi real. Quan es produeix aquesta crisi, les mesures que s'adopten depenen de les idees que es troben voltant”.

La pandèmia de la COVID-19 té tots els atributs d'una crisi d'aquest tipus, però les repercussions de la qual són a escala mundial i d'una gravetat [potencialment](#)

[major](#) que la de la depressió dels anys trenta. S'ha emfatitzat molt en el fet que la pandèmia ens ha donat temps per prendre'ns un respir i reconstruir les economies turístiques a partir de principis [més sostenibles i regeneratius](#). No obstant això, la reestructuració de les economies turístiques posteriors a la pandèmia suposarà molt més que apel·lar a la [moral](#) o simplement esperar que el turisme “[torni a créixer millor](#)”, com proposa l'OMT.

Parafraçant a l'activista del clima [Bill McKibben](#), les veus progressistes del turisme poden haver començat a guanyar l'argument, però estem lluny de guanyar la lluita per la transformació cap a una economia política del turisme justa, sostenible i gestionada democràticament. A més dels desafiaments que planteja la complexa estructura i organització de les 'indústries' del turisme, sense un programa d'acció transnacional coordinat per neutralitzar el control dels mercats i el capital sobre la governança del turisme, serà difícil pels Estats resistir a les [pressions comercials](#) per tal de restaurar el creixement i la rendibilitat i per fer retrocedir el [lobby corporatiu](#) que exigeix la flexibilització de les 'càrregues' fiscals i les regulacions socials i ambientals “restrictives”.

El progrés també es veu obstaculitzat per la falta d'un consens acordat pel que fa a la forma que podrien adoptar els models de turisme postpandèmics, equitatius i sostenibles. Aquests models van des de microalternatives disperses fins al turisme massiu, passant per modestes innovacions i remeis de mercat, i propostes més radicals de decreixement. El que tenen en comú moltes de les solucions proposades és la desconexió de l'economia política i la invisibilitat de les [controvertides relacions de classe](#) que conformen i determinen els resultats distributius i que sovint s'oculten en els marcs pluralistes de l'economia política del turisme. El perill és que les estratègies de recuperació tecnocràtiques i possiblement, autoritàries, siguin dutes a terme per governs i empreses entregades simplement a consulta amb les “parts interessades”. Els Estats també poden aprofitar l'experiència de les empreses de tecnologia digital per desplegar anàlisi de dades i tecnologies “[intel·ligents](#)” per la gestió de la mobilitat dels turistes i els encreuaments fronterers en detriment de la “seguretat pública”. Aquestes respostes promouen solucions tècniques abstractes de la política. Com a tals, corren el risc d'accentuar una arquitectura en expansió del [capitalisme de vigilància](#) gestionat per les empreses que practiquen els principis i estructures de la [participació democràtica](#).

Les vies precises de recuperació i transformació variaran segons l'estructura i l'organització del turisme en els contextos locals i la canviant tectònica de les forces macroeconòmiques mundials. No obstant això, els paisatges emergents del capitalisme turístic mundial presentaran considerables desafiaments per a qualsevol resposta coordinada de la mà d'obra i la societat civil a mesura que s'intensifiquin les renovades lluites pels "actius turístics" estratègicament situats.

Hi ha hagut propostes prometedores que van des de la [localització de les cadenes de valor dels destins](#) fins al foment de la [inclusió de les dones en la presa de decisions](#). No obstant això, un canvi més radical cap a un model de turisme ecològic i equitatiu requerirà una política d'intervenció robusta i que a múltiples escales pugui desafiar el nexa dels interessos comercials, financers i polítics que [han promogut el creixement incessant del turisme](#) i l'expansió de l'acumulació de capital mitjançant l'apropiació de terres, les privatitzacions, la liberalització reglamentària i les estratègies de desenvolupament del turisme impulsades pel sector immobiliari. No obstant això, el ressorgiment dels Estats com agents econòmics fonamentals ofereix una oportunitat vital per a dissociar la presa de decisions sobre el desenvolupament del turisme de fluxos de capital especulatiu i especulació a curt termini i, mirant més enllà, per ampliar i aprofundir la participació cívica-democràtica en la gestió i socialització dels actius i recursos dels quals depenen el turisme i els mitjans de vida humans associats.

TURISME, DECREIXEMENT I LA CRISI DE LA COVID-19

Robert Fletcher, Ivan Murray, Macià Blázquez i Asunción Blanco⁴³

Fa només uns pocs mesos, els debats sobre la nomenada “saturació turística” ([overtourism](#)) abundaven als mitjans de comunicació, en relació amb la presència d’un nombre de cada vegada major de turistes a destinacions popular de tot el món; la qual cosa provocava conflictes i queixes dels residents, especialment perquè aquesta influència massiva de turistes els feia inassequible l’accés a l’habitatge. Ara, en un instant, tot ha canviat. La indústria turística mundial s’ha detingut i, en conseqüència, la preocupació per la saturació turística ha estat reemplaçada per la preocupació, recent descoberta, pel “sub-turisme” ([undertourism](#)). Aquesta circumstància, anteriorment marginal, amenaçarà con certesa el futur de les economies i societats de tot el món.

L’escala o les implicacions de la desaceleració del turisme son inimaginables. Depenent de com el definim, el turisme pot ser considerat la major indústria del món. L’[Organització Mundial del Turisme de les Nacions Unides](#) afirma, per exemple, que el turisme representa el 10% del PIB mundial i, per tant, 1 de cada 10 llocs de feina a tot el món. Llocs que depenen del turisme per la major part dels seus ingressos, com ara [Bali](#), ja pateixen la devastació econòmica. Plataformes de lloguer turístic d’habitatges, com Airbnb, [han quedat paralitzades](#) també.

El [World Travel and Tourism Council](#) pronostica que la recessió provocada per la pandèmia de la COVID-19 finalment podria fer desaparèixer 50 milions de llocs de feina turístiques a tot el món, amb pèrdues per a la indústria estatunidenca per un total de [24 mil milions de dòlars](#). Els efectes col·laterals d’aquesta aturada turística amplificaran els seus efectes a tot el món, ja que el turisme està interconnectat amb molt d’altres indústries importants, com ara el transport aeri, l’extracció de petroli, l’allotjament o el comerç minorista.

43 Robert Fletcher és antropòleg ambiental, docent i investigador al Departament de Ciències Socials, subdivisió de Sociologia de al Desenvolupament i del Canvi a la Universitat de Wageningen. Ivan Murray és professor al Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears. Macià Blázquez és professor al Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears. Asunción Blanco és professora al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 24/03/2020.

Crisi i oportunitat

No obstant, tal i com diu la cita, tota crisi és també una oportunitat. L'actual, tal com ens adverteix [Naomi Klein](#), pot donar l'oportunitat per tal que les forces dominants tractin d'explotar-la, com una excusa per posar en pràctica el conegut [manual del capitalisme del desastre](#). Aquesta fórmula impulsa una major privatització i consolidació de les grans corporacions, del mateix mode que la desenvolupà, per exemple, durant la reconstrucció del turisme a Àsia [després del tsunami de 2004](#). Les preses de [les aerolínies, les cadenes hoteleres i de restauració](#) per capturar la major part dels paquets de rescat estatals, proposats als Estats Units i a d'altres llocs, ja ens donen una mostra d'aquest capitalisme del desastre.

Però també existeix la possibilitat, como també assenyala Klein, de garantir que aquesta crisi no proporcioni més acaparament a l'elit, sinó que permeti que la resta de nosaltres prenguem el control dels nostres espais i societats. Quan la saturació turística era la nostra principal preocupació, una de les respostes amb més suports va ser la crida al “decreixement” del turisme, com a part d'una [transició vers el decreixement](#) més generalitzada. Ja abordarem aquesta discussió a una [publicació de bloc](#) anterior i a un [número especial](#) del *Journal of Sustainable Tourism*, que se publica aquest mateix mes como a [llibre](#).

És important destacar, como explica l'equip [editorial de degrowth.info](#), que l'actual recessió global no s'ha de confondre amb el decreixement. El decreixement exigeix una contracció voluntària i planificada, en lloc de la reacció fragmentària i desordenada que la pandèmia ens ha imposat. Però com també assenyala l'editorial, la crisi demostra que el decreixement és tan necessari como possible.

Això és particularment cert pel que fa a la indústria turística. Fins i tot si la crisi de la COVID-19 acaba relativament aviat, no podem donar-nos el luxe de tornar als mateixos hàbits de viatge, particularment els de la porció més benestant de la població mundial. No només pel malestar social que la saturació turística provoca, sinó també pel deteriorament ambiental lligat a aquesta indústria (incloent l'escalfament atmosfèric, la contaminació o l'esgotament de recursos), que ens arrossegaven ja més enllà del que és sostenible.

Malgrat l'alt cost que està tenint en termes econòmics i socials, la crisi de la COVID-19 ha fet [disminuir substancialment](#) molts d'aquests impactes i de forma molt ràpida. Per tant, hem d'emprar aquest moment per planificar de manera proac-

tiva la reducció voluntària del turisme, més enllà de la crisi actual i com a part d'un programa general de decreixement a nivell de tota la societat, per a la consecució del [post-capitalisme](#).

Lliçons des de l'avantguarda

La crisi actual ens brinda algunes lliçons per secundar aquest esforç. En primer lloc, demostra com de perillosament dependent s'ha tornat l'economia mundial d'una indústria turística extremadament volàtil. No és només en termes de la preponderància del turisme a llocs concrets, sinó també del protagonisme de la indústria turística a l'economia global en general. Como explica [David Harvey](#), l'actual model de creixement capitalista es basa en una intensificació i acceleració cada vegada major, para reduir contínuament el temps de rotació del capital invertit. Com una indústria que [ven experiències peribles de consum instantani](#), el turisme és un element central d'aquest model.

L'equip de [degrowth.info](#) ens convida a “reflexionar sobre el perquè ens sentim constantment obligats, a la societat contemporània, a estar sempre en moviment, ja sigui d'una activitat a la següent o d'un continent a l'altre, per fer vacances de només cinc dies”. La mera reducció dels nostres viatges individuals tindria serioses implicacions per al futur econòmic mundial, i molt en particular per a les innombrables destinacions que ara depenen irremeiablement dels ingressos turístics. Aquestes qüestions també s'haurien d'abordar a un nivell molt més estructural.

En segon lloc, la crisi demostra que les societats poden controlar directament la quantitat de turisme que reben, quan així decideixen fer-ho. En el debat sobre la saturació turística, els governs sovint van afirmar que la solució a aquest problema no estava en les seves mans, ja que no podien evitar que la gent viatgés. Les restriccions generalitzades a la mobilitat que estem vivint ara demostren que això no és cert.

No suggerim que en el futur haguem de seguir amb aquesta imposició de la llibertat de moviments. Però sí es demostra el que és possible –i políticament acceptable–, quan la mobilitat s'ha d'ajustar a demandes per amenaces a la nostra vida, com ara passa amb la COVID-19. La necessitat d'un planeta habitable marca, amb certesa, una altra “raó” per repensar quin volum de mobilitat és sostenible.

Vers el decreixement turístic

En tercer lloc, i el més important, les respostes actuals a la desacceleració econòmica apunten al tipus d'iniciatives que poden i han de guiar la indústria turística cap a una transició de decreixement suau. Individualment, per descomptat, tots hem de repensar les nostres prioritats per fer menys viatges, més lents i més significatius. Però aquestes opcions han d'anar acompanyades d'un canvi institucional, que marqui un canvi de rumb en la indústria del turisme a nivell macro i estructural. Aquesta acció ha d'incloure les següents mesures, entre d'altres:

- Restriccions directes sobre la quantitat de transport de masses, i especialment en avió cap a determinades destinacions. L'ús de jets privats i súper-iots s'ha de prohibir del tot.
- Assignació equitativa de places en el transport de masses. Si les places es venen, simplement, al millor postor, per descomptat només els rics podran viatjar. En canvi, proposem que la possibilitat de viatjar sigui distribuïda, i els costos prorratejats, per assegurar oportunitats de viatjar a tot l'espectre social.
- Forts desincentius pels viatges no essencials i de molt curta durada. Això es pot aconseguir mitjançant l'establiment d'imposts graduals als que viatgin, en funció dels motius del viatge i de la durada de la seva estada; de manera que els viatges més curts i més frívols es gravin més (com ja passa a [Venècia](#), per exemple).
- Inversió pública en tecnologies i infraestructura de comunicació, perquè es puguin fer més interaccions de manera efectiva en línia, en lloc de cara a cara.
- Establir un impost a les emissions de carboni per al transport (tant en massa com individual). Graduat en funció de la naturalesa i la durada dels desplaçaments.
- Manteniment dels subsidis que s'ofereixen a la indústria turística en els paquets de rescat actuals, més enllà de la crisi. Però fent que aquests subsidis es concentrin desproporcionadament a les empreses mitjanes i petites, en lloc de finançar els grans conglomerats que exigeixen la part del lleó a partir del seu desigual poder de pressió.

- Aquests subsidis haurien, com a mínim, d'implicar requisits d'inversió en pràctiques més sostenibles (socials i ambientals), como ja [s'ha proposat](#). Encara millor, els subsidis podrien finançar [projectes de desturistificació](#), especialment als espais sobre-saturats
- Aquests subsidis han de finançar-se a partir d'una combinació de noves taxes als visitants, impostos a les emissions de carboni i la reorientació dels ingressos estatals actuals (per exemple, de la despesa militar).
- Desenvolupament de projectes comunitaris i/o estatals per organitzar vacances i temps lliure no impulsats pel benefici, sinó per l'intercanvi d'experiències socialment beneficioses.
- En un escenari de decreixement, moltes empreses actuals hauran de tancar. Per minimitzar la pèrdua d'ocupació, els llocs de treball restants s'han de compartir com a part d'una reducció general en el nombre d'hores de treball (juntament amb un augment del salari per hora). Aquesta situació també precisarà el subsidi estatal, a l'igual que la recapacitació per als treballadors obligats a commutar a altres sectors d'activitat
- Això hauria combinar-se amb el desenvolupament d'empreses alternatives i diversificades, perquè les economies, en general, siguin menys dependents del turisme. Aquest esforç també ha d'apuntar a reubicar l'activitat econòmica perquè les destinacions siguin menys vulnerables a les vicissituds dels mercats globals en general.
- Idealment, tot això es protegiria amb la introducció de una [renda bàsica universal](#), com han proposat alguns defensors del decreixement, de tal forma que ningú depengui totalment del turisme per a la seva subsistència.
- Finalment, l'ajuda internacional al desenvolupament s'ha d'utilitzar per afavorir el desplegament d'aquestes diverses mesures en les societats amb menys ingressos.

Aquestes mesures són únicament la punta de l'iceberg de tot el que es necessitarà per garantir que la recuperació de la crisi de la COVID-19 ens porti a un món més equitatiu i sostenible. Però serien un bon primer pas en aquesta direcció.

I DESPRÉS DE TOT AIXÒ, QUÈ?

Margalida Ramis⁴⁴

Així com van passant els dies i les setmanes, són moltes les anàlisis i reflexions que es van succeint i que es van publicant a mitjans diversos. Estam en una situació sense precedents i es preveu una crisi profunda del capitalisme neoliberal globalitzat –n’hi ha que parlen de canvi d’era– plena d’incerteses però que alhora evidencia moltes certes inherents que han estat incansablement denunciades i combatudes des de l’esquerra social i l’ecologisme polític.

Des del meu punt de vista, són especialment interessants els articles que expliquen perquè s’ha produït una pandèmia mundial d’aquestes dimensions i sobretot, perquè ens ha agafat tan vulnerables. En aquest sentit i per començar territorialitzant la crisi, prenc com a punt de partida l’article publicat per **Alba Sud** “[La singularitat cultural com a causa de l’expansió de la COVID-19 a Espanya: una resposta](#)” d’**Ivan Murray** i **Ernest Cañada**.

En el cas de les Illes, som un territori i una economia totalment turístitzada. I com nosaltres, molts territoris i ciutats del món global han tendit a l’especialització turística en un món globalitzat i hiperconnectat en que hem deixat que “altres” ens proveeixin dels serveis essencials bàsics, mentre nosaltres ens dedicàvem a posar a disposició territori i persones per engreixar els beneficis de la indústria turística, inversors i mercats. A canvi, llocs de feina en els sectors directament vinculats als serveis turístics (hotels, bars, restaurants, agències de viatges, empreses de lloguer de cotxes, etc.) i d’altres lligats indirectament per ser proveïdores de les que s’han considerat directament turístiques (aliments i begudes, construcció, productes del sector primari, tèxtils, bugaderia, electricitat, aigua i gas, manteniment, consultores, empreses de serveis per a les empreses turístiques, etc.). Llocs de feina cada cop més precaritzats, en molts casos no regularitzats, de baixa qualificació i baix reconeixement, que són els que ara, patiran de manera més directe i dramàtica els efectes derivats de la crisi de la COVID-19, tant per l’aturada en sec actual de l’economia pel confinament –ja que en molts casos ja sobreviuen per una economia de subsistència

44 Margalida Ramis és portaveu del GOB Mallorca. Aquest article es va publicar a Alba Sud el 10/04/2020.

diària—, però també i molt, per l'escenari econòmic postCOVID-19, un atzucac capitalista que tindrà en el sector turístic els efectes més devastadors.

Davant aquesta realitat, immediata i futura, **quina resposta podem donar des de l'ecologisme polític i social?** L'aturada en sec que ha representat per a l'economia però també, i sobretot, per a les nostres vides quotidianes la crisi sanitària de la COVID-19, se'ns obre com un espai de reflexió. Però no només això. L'actual situació podria acabar representant un “reset” al sistema. Hem aturat en sec i ara caldria enfocar bé, i canviar de direcció cap a societats sostenibles, justes i democràtiques.

Denunciem les lògiques irracionals del capitalisme

Alhora de repensar aquest nou rumb, des de l'ecologisme no partim de zero. Fa temps que **denunciam les lògiques irracionals del capitalisme neoliberal que, en el nostre territori, té la indústria turística com a màxim exponent.** I fa temps que denunciam l'impacte que, sobre el territori i les persones, ha tingut aquest model que actua amb una lògica extractivista —com diu **Joan Buades** al documental [Tot inclòs: danys i conseqüències del turisme a les nostres illes](#)— en els territoris que colonitza. L'ecologisme ha denunciat la sobreexplotació dels recursos naturals, la destrucció del territori per un urbanisme salvatge lligat a les economies especulatives derivades del binomi turisme-construcció, en el qual han pivotat les sortides cap endavant de la nostra economia insular davant d'altres crisis sistèmiques precedents. Hem denunciat la destrucció d'infraestructures que superen la capacitat de càrrega d'un territori insular limitat. Però també hem denunciat l'economia de plataformes que ha irromput violentament en els darrers temps facilitant l'accés de la mercantilització turística a les nostres pròpies cases. Tot sota un fals relat de “comunitat” i amb l'engany de la democratització dels beneficis turístics quan el que feia era posar a disposició de les lògiques mercantilistes un bé essencial com és l'habitatge, confrontat i sotmetent el dret bàsic a tenir un habitatge digne a la mercantilització turística dels nostres habitatges i generant una fractura social sense precedents, que ara, amb la crisi de la COVID-19 i l'obligació al confinament, s'ha fet més que evident: gent sense sostre, vaga de lloguers, amuntegament en els barris més empobrits de les nostres ciutats, etc...

Redirigir l'economia, canvi de sentit

I no només ens quedam amb la denúncia dels impactes sobre el territori, els recursos i les persones. Fa temps que apuntam cap a la necessitat de **reenfocar l'economia cap a la resiliència i la recuperació de sobirania en els mitjans de producció**. L'argument que en aquest darrers temps ens ha donat força per incidir en aquest debat ha estat la crisi climàtica. Un cop declarat l'estat "d'emergència" climàtica per part de les institucions, hem començat a demanar una vertadera assumpció de l'estat d'emergència. I per tant, una assumpció política i social real de la urgència de començar a fer un viratge radical de model, enfocant les prioritats estratègiques cap als sectors de producció que proveeixen les necessitats bàsiques a satisfer per a sostenir la vida i produït amb condicions dignes per a sostenir vides dignes. És a dir, la producció no des del punt de vista de la lògica de l'acumulació de capital per a uns pocs a costa de la mà d'obra precaritzada de molts, sinó, des del punt de vista de sosteniment de la vida i de justícia social i ambiental. Noves formes de concebre allò que és públic i perquè no, explorant noves fórmules de cooperació públic-cooperatives, per comptes de les habituals públic privades o privatitzacions totals que han convertit la producció en una pugna capital vs vida.

Revisar què cal produir per esdevenir una societat més forta davant de les adversitats que sabem que vendran: climàtiques, com el cas del temporal Glòria, socials, per pic de petroli o pic de materials, per qüestions geopolítiques alienes o per ruptures de les estructures del capitalisme turístic global, com va semblar que havia de ser la fallida del gegant touroperador Thomas Cook.

En el marc de l'emergència climàtica, reclamàvem un punt d'inflexió en les polítiques per rompre amb les inèrcies d'un model que ja mostrava les seves vulnerabilitats cada cop que qualche fenomen extern desequilibrava el monstre construït amb peus de fang. Demanàvem, entre altres coses i en concret, una paralització de totes les obres i planificacions de noves infraestructures planificades en èpoques d'expansió immobiliària i turística i que en un escenari de crisi climàtica, perdien tot el sentit: ampliació de l'aeroport, carreteres, ports, etc. Demanàvem la desclassificació de sòl urbà i urbanitzable sense desenvolupar i que es converteix en sòl per a l'especulació immobiliària dels fons voltors internacionals per a la construcció de cases de luxe, mentre la societat es troba en estat d'emergència habitacional. Demanàvem la reducció de places turístiques i la planificació consensuada i estratègica de la des-

turistització de l'economia. Demanàvem una revisió dels pressupostos públics destinats a revisar el metabolisme econòmic de la nostra societat i planificar els costos associats a una transició socioecològica real en el marc d'un futur incert però que previsiblement encadenarà una crisi rera l'altra, i davant el qual necessitam enfocar cap a construir una societat resilient.

Com apuntava **Yayo Herrero** en la xerrada que va fer el passat dissabte 4 d'abril, «[Coronavirus: Perspectivas con la vida en el centro](#)», amb **Eva García Sempere**, cal, replantejar-nos: 1) quines necessitats cal satisfer (produir en termes de vida i no de demanda); 2) pensar què cal produir per satisfer les necessitat bàsiques per a sostenir vides dignes per a totes i tots; i 3) valorar quin són els treballs socialment necessaris.

Davant això, el [GOB](#) ha demanat ser present no només als organismes de participació que aborden les qüestions territorials, urbanístiques i ambientals. Volem ser també als organismes que abordin el model econòmic, on s'hi seuen els representants de les empreses i patronals dels sectors econòmics de les illes balears, i els sindicats com a agents socials. Consideram que l'ecologisme, com a agent social cabdal per afrontar l'escenari d'emergència climàtica ha d'aportar la visió necessària per garantir que la sortida de l'actual crisi es farà en termes de justícia social, climàtica i ambiental. Vida per damunt del capital. La vida al centre, la de les persones i de tota la biodiversitat i recursos naturals necessaris per sostenir la vida, perquè som éssers ecodependents i maleïdament en algun moment sembla com que se'ns hagués oblidat. L'ecofeminisme, l'economia ecològica i els valors de l'ecologisme social han de ser presents dins els nous escenaris que sorgeixin de les crisis actuals. En el moment de fer aquestes demandes –fa 2 o 3 mesos– ens situàvem amb l'escenari de crisi climàtica. Ara continuam en estat d'emergència climàtica a la que sumam la crisi sanitària de la COVID-19. Una pandèmia que no només representa una crisi sanitària sense precedents, sinó que el que ha fet és posar de manifest una crisi molt més profunda i estructural que és la crisi del sistema econòmic i les societats capitalistes.

La COVID-19 precipita el canvi

Així, de sobte, ens hem vist immersos en una crisi a escala global: el confinament, i la caiguda de tota la cadena global de producció, en un món que ha sotmès la vida a les lògiques de mercat hiperglobalitzades i hiperconnectades. I ens adonam que

estam en un món que ha desmantellat els serveis públics essencials i privatitzat els bens comuns, que ha desmantellat allò comú i col·lectiu, que s'ha establert en entorns urbans i que sota la qüestió de la “seguretat”, ha generat desigualtats i privilegis i ha alimentat els feixismes. I se'ns fa evident que aquesta diagnosi “global” té una lectura idèntica en l'escala local que nosaltres habitam on la forma de vida hegemònica (en les seves dimensions econòmica, política i social) no ha estat en absolut qüestionada i per tant, som una peça més d'aquesta realitat global que ara se'ns ha escapat de les mans (humanes).

Aterrant-ho, territorialitzant-ho a la nostra escala insular, la d'una societat (més) turísticada del mediterrani, ens n'adonam de la nostra vulnerabilitat i dels pocs mecanismes que tenim per a fer-hi front. I el que és pitjor, ara ja no tenim el temps de fer una transició més o menys a curt, mig termini, que semblava que era el marge que, tot i la urgència que nosaltres denunciàvem, semblava que ens donava assumir de manera real –política, econòmica i socialment– l'emergència climàtica. No, ara ja no tenim aquest temps de transició. El sector econòmic gairebé únic i exclusiu que sosté l'economia de les Illes (a costa de territori i persones, recursos naturals i precarització) ha caigut de cop. I sí, el fet que nosaltres i les activitats econòmiques i quotidianes d'un sistema en crisi que seguïem mantenint a pesar de les evidències, hagin aturat en sec, dona un respir a la natura, però aquesta no és la recepta a seguir perquè és una treva i a més, amb un cost social massa elevat, entre d'altres coses pel patiment humà que suposa i per la pèrdua de les llibertats col·lectives.

L'ecologisme social té resposta pel mig termini, per l'escenari de transició (que segueix sent igualment necessari). Però, i per la immediatesa? Necessitam abordar una situació complexa en la que, de cop, milers de persones a les Illes es veuran directament afectades per la pèrdua del seu lloc de feina. Alguns potser de forma temporal, molts sabem que de forma permanent, perquè el nivell d'activitat no es reprendrà per moltes campanyes de promoció turística, rebaixes fiscals o ambientals que es vulguin o pretenguin fer. I qui ho demana és perquè: o bé, no és conscient de la magnitud de l'impacte global que la crisi de la COVID-19 ha desencadenat; o bé, pretén aprofitar la situació a benefici propi. I sabem que de tot hi haurà. Inconscients per una banda, i poderosos per l'altra, que pretendran seguir mantenint els seus privilegis a costa de vides si cal.

No, tot apunta a que no es podrà sortir d'aquesta crisi com es va sortir (amb un cost social molt elevat) de la crisi 2008: amb retallades austericides, rescats banca-

ris i empresarials, i més turisme i més construcció com a recepte local a costa de territori, recursos i garanties socials i salarials. Perquè mai abans s'havia trencat en sec la cadena local i global de producció. Hi haurà un pànic en les mercats financers i el turisme, la segona economia mundial després del petroli, patirà especialment l'impacte d'aquesta aturada global i serà el sector que més difícil tendrà la seva recuperació (segons dades de la OCDE i la UTAH) exposades per **Iolanda Fresnillo** en el webinar organitzat per l'ODG "[Coronavirus i crisi econòmica: pla de xoc social i pla de recuperació](#)".

Per tant, necessitam que la nostra **proposta d'agenda per a la transició ecosocial**, tenguem en compte aquesta perspectiva immediata que la situació requereix. I per això apuntem algunes de les qüestions que considerem bàsiques i essencials com a pla de xoc inicial enfocat en la justícia social i ambiental per tal de enfocar ja bé cap a on hauran de tendir les polítiques postCOVID-19 en una societat i economia híperturistitzada:

- **Considerem imprescindible paralitzar les propostes dirigides a intentar "recuperar" el ritme i condicions de la situació que precedia la COVID-19.** Hem de recordar que aquesta situació no era bona per a tots, només per a uns pocs. Per tant des de l'ecologisme social i polític haurem de fer un bloc social fort per fer front a les peticions de rebaixes de requisits ambientals que pretendran ignorar la crisi climàtica urgent que ens espera en haver superat la crisi sanitària actual i que forçosament ha de ser el marc evident i present de les futures polítiques. No podem obviar la crisi climàtica. Casa nostra, la de totes i tots, encara està en flames com deia **Greta Thunberg**.
- **Cal un pla de rescat social per a les treballadores i treballadors dels sectors directament i indirectament vinculats amb el sector turístic.** Potser ara, és el moment de garantir una renda social bàsica per aquelles treballadores que perdran definitivament el seu lloc de feina de manera immediata i permanent.
- És necessària també, **una revisió de la fiscalitat**, amb ajuts als sectors socials més vulnerables i la implicació activa i solidària de les empreses que ara mateix només intenten evitar la seva descapitalització acomiadant personal. No es pot donar resposta a les demandes dels que sempre guan-

yen: [Exceltur](#) demana un pla de rescat per a les empreses turístiques exigint, entre altres qüestions, la condonació i moratòria del pagament d'impostos i quotes de la seguretat social, com diu Gabriel Escarrer [en una entrevista recent a El Economista](#).

- I per tal d'avançar des de ja en l'aprofundiment democràtic en a la presa de decisions per a la sortida d'aquesta crisi sanitària i garantir que la crisi i la paralització econòmica no es converteixin en una nova excusa per augmentar el deteriorament ecològic, l'empobriment de la majoria i la vulneració dels drets més elementals, **consideram imprescindible la creació d'una Mesa de Treball des d'ara mateix, amb tots els actors polítics, empresarials i socials –que inclogui no només sindicats– pel reenfocament progressiu de les polítiques pressupostàries** adreçades a arrelar l'economia als territoris, relocalitzant i simplificant i escurçant els circuits econòmics. Per tot això, proposam:
 - Possibilitar una renda bàsica universal, però no només. Pot representar una solució per afrontar la crisi immediata de les persones sense ingressos o amb ingressos insuficients, però com apunta **Amaia Pérez Orozco** en una [entrevista a eldiario.es](#), cal anar més enllà de donar una solució individual. A la llarga cal apostar per reduir el nivell de necessitats d'ingressos i col·lectivitzar i desmercantilitzar les qüestions essencials per a sostenir la vida (casa, educació, sanitat, alimentació, ...). En aquest sentit, es tracta de poder garantir uns serveis públics bàsics i universals.
 - Aprofundir en un reenfocament de les polítiques cap sectors productius essencials considerats estratègics en el nou escenari del metabolisme econòmic focalitzat en la relocalització, la resiliència i la recuperació de sobirania, la justícia social i la justícia ambiental i climàtica, és a dir, relocalització de la producció per enfocar cap a un model autocentrat (i no rentista) que atengui el com es produeix i quins serveis essencials es donen (economia social i solidària).
 - Recuperar la gestió pública dels sectors productius estratègics (energia, aigua, sanitat, educació, cures...).
 - Augmentar el control social sobre les empreses turístiques. Si el turisme ha de continuar tenint una certa presència dins un escenari de

diversificació econòmica, potser adreçada a una experiència turística més propera i de consum intern, el que cal és garantir l'activitat en el marc de les prioritats ambientals inexcusables i per altra banda, garantir el rendiment social i per tant la distribució de la riquesa que genera. En aquest, i si es segueix considerant un sector “estratègic” per sortir de la crisi, calen nous paradigmes de propietat i redistribució dels recursos. Perquè no pensar en incrementar els mecanismes de control públic, sindical i social sobre el seu funcionament? Perquè no avançar en la construcció de noves formes d'aliances públic-cooperatives de gestió? Perquè no optar per formes de gestió públiques de certes activitats turístiques?

- Impulsar un pla de formació per a la generació de competències socials en els nous àmbits de producció vinculats a la gestió del territori i els recursos.

Amb tot, el que necessitam és pensar-nos com a conjunt, com a societat, per abordar junts la por de la incertesa del futur que ha precipitat la crisi de la COVID-19 i garantir que la sortida no serà un salvi's qui pugui. Potser aquest és el canvi essencial més radical en el modus operandi fins ara conegut en que les grans institucions vetllen pels grans capitals en moments crítics. Si aconseguim això, potser aquesta crisi actual haurà estat vertaderament el punt d'inflexió pel canvi de rumb necessari per rompre amb les hegemònies econòmica, política i social que ens han abocat a la situació actual, tant en el context global com a casa nostra. Aquí a les illes, pensar en aquesta possibilitat és assumible, per les dimensions i pel nombre d'actors involucrats. La clau serà però ser conscients tots que la illa és el nostre vaixell i que haurem de remar tots a la una perquè no s'enfonsi. Aquest és el gran repte.

PANDÈMIA: OPORTUNITATS I DISPUTES EN EL PRÒXIM TURISME A L'ARGENTINA

Rodrigo Fernández Miranda i Verónica Dziencielsky⁴⁵

La crisi global generada per la pandèmia de la COVID-19 obre nous flancs per a la reflexió sobre la societat i l'economia en general, i sobre l'activitat turística en particular. Aquesta situació no té precedents en els quals emmirallar-se per tal d'avaluar com es produirà la sortida. Es tracta d'un [fet social total](#), que estremeix els actors socials, modifica substancialment les seves relacions i formes de vida, i repercuteix en la totalitat de les institucions locals, nacionals i globals.

Per primer cop en la història, el sistema econòmic globalitzat, així com el moviment de béns i de persones, va ser obligat a pràcticament aturar-se. En aquesta línia, des de l'Organització Mundial del Turisme ([OMT](#)), s'afirma que en la totalitat dels dos-cents disset destins turístics del planeta s'hi han introduït [restriccions sobre els desplaçaments internacionals](#), que són les més rigoroses de la història.

També s'observa una centralitat absoluta en el terreny de la comunicació i la construcció de sentits. La producció de notícies i la divulgació de discursos gira al voltant del virus, l'anàlisi i les recomanacions d'experts, l'actualització constant de les xifres d'infeccions i morts, i les conseqüències sobre les societats. També hi ha hagut un desplegament no menor de desinformació i *fake news*.

A Argentina, amb les seves profundes estructures històriques de desigualtat, aquesta irrupció se suma a un període de crisi social i econòmica generada des de 2016 per un nou cicle de polítiques neoliberals. A partir de l'aïllament social, preventiu i obligatori dictat de manera primerenca pel govern nacional, es preveu que el pic de contagis al país arribi setmanes després de la producció d'aquest text. Fins al moment, les xifres d'afectats són sensiblement menors que en altres països de la regió i del món. No obstant això, durant el mes de maig el virus va començar a circular amb força pels barris populars de l'Àrea Metropolitana de Buenos Aires, on

45 Rodrigo Fernández Miranda és docent investigador del Centro de Estudios de la Economía Social de la Universidad Nacional Tres de Febrero i col·laborador d'Alba Sud. Verónica Dziencielsky és docent investigadora del Centro de Estudios de la Economía Social de la Universidad Nacional Tres de Febrero. Aquest article va ser publicat a Alba Sud el 27/05/2020.

les condicions de vida estan marcades per l'amuntegament, la precarietat i la falta d'accés a serveis bàsics.

Assumint la complexitat que això suposa, l'objectiu d'aquest article consisteix a desxifrar algunes claus que permetin una aproximació a les possibilitats de transformació del turisme en un futur pròxim, finalitzada l'emergència sanitària. Algunes preguntes per iniciar l'anàlisi: quins impactes pot tenir aquesta crisi sobre el turisme? Quines perspectives preveuen els discursos dels actors centrals? Hi haurà modificacions en les pràctiques del consum turístic? Finalment, quines aportacions i oportunitats per al turisme es poden promoure des de l'Economia Social i Solidària (ESS)?

Turisme i pandèmia

Les conseqüències econòmiques de la pandèmia encara són de dimensions desconegudes, tot i que existeixen algunes certeses. En primer lloc, diversos organismes internacionals pronostiquen per a 2020 la crisi més greu i profunda des de la Gran Depressió. En segon lloc, de la mateixa manera que la crisi sanitària, l'econòmica tindrà un impacte major en els sectors socials més vulnerables.

En el cas del turisme, hi haurà empreses, treballadors, destins i consumidors que seran molt més impactats que altres. Algunes companyies deixaran de guanyar, altres perdran o desapareixeran. Certes destinacions es veuran profundament afectades per la manca de demanda, mentre que les seves comunitats patiran un increment de l'atur, la migració, la desigualtat o l'exclusió social, i hauran de reconvertir la seva matriu productiva. Part dels treballadors del sector perdran els seus llocs de feina i els sectors mitjans i populars tindran menor capacitat per al consum turístic.

No obstant això, més enllà dels impactes particulars previstos, la qüestió central és indagar sobre les conseqüències que pot tenir la pandèmia sobre el model turístic. Al respecte, és interessant avaluar quines possibilitats de canvi reals existeixen en les formes dominants de producció i comercialització de turisme i en les relacions i les correlacions de poder entre els actors involucrats. Tot i els matisos, la sortida ofereix la següent disjuntiva: la tornada a l'anterior normalitat o un canvi de paradigma. És justament en aquesta segona opció on s'obren possibilitats per a l'Economia Social i Solidària.

El turisme, abans

Com en molts altres països, l'activitat turística a Argentina va ser radicalment escombrada per la irrupció de la COVID-19: el turisme no es va reduir, sinó que va frenar pràcticament a zero. Tornant una mica enrere, per tal d'il·lustrar un punt de partida previ, es planteja una ràpida caracterització del turisme al país.

En una breu perspectiva històrica, els primers centres turístics del país es van fundar a finals del segle XIX, tot i que en el primer govern peronista (1946-1952) es va produir la denominada *democratització* del turisme, a partir de l'ampliació de drets, les vacances pagades i la millora de les condicions de vida dels sectors del treball. Des d'aquell moment l'activitat va anar creixent i expandint-se, guanyant protagonisme en el terreny econòmic, social i cultural.

En l'actualitat el país rep més de 7 milions de visitants internacionals anualment, amb un increment significatiu durant els últims anys com a conseqüència, entre altres factors, de la devaluació de la moneda nacional. Al voltant del 50% dels argentins (21 milions) practica turisme i només un 10% realitza turisme emissor (AET, 2015).

Segons l'Asociación de Hoteles de Turismo ([AHT](#)), el sector representa el quart ítem en l'entrada de divises. L'any 2018 la facturació total va ser de més de 55.000 milions de dòlars, el que representa el 10,3% del PIB: el pes del turisme sobre el Producte Interior Brut és quatre cops majors que el del software, la indumentària i el tèxtil. El turisme també és la principal activitat pel que fa a la generació d'ocupació: el sector en el seu conjunt genera aproximadament un milió de llocs de treball formals. És incert el nombre de llocs de feina informals.

En les últimes dècades hi ha hagut al país un creixement constant de desplaçaments, infraestructures i places que va anar massificant i *hiperturificant* destinacions. Aquest procés no ha estat en cap cas innocu, sinó que ha estat generat per impactes diversos; per exemple, sobre la qualitat de vida dels treballadors (Mazzini, 2009) i residents (Benseny, 2006), el deteriorament ambiental (Dadón, 2002) o la destrucció de recursos (Fernández Miranda, 2015).

Pandèmia, actors i discursos

Com a primera mirada a l'escenari futur, se sintetitzen a continuació els discursos del sector públic i empresarial, fet que possibilita una aproximació a la construcció formulada des dels actors dominants.

Actors públics. Des del Ministerio de Turismo y Deportes de la Nación es destaca que el sector turístic és el més colpejat per la pandèmia, i s'estima que es podrien perdre uns 200 mil llocs de treball. En aquest sentit, es proposa iniciar un pla "[que permeti que el sector privat segueixi dempeus](#)" un cop finalitzada la crisi sanitària, i l'articulació de taules de diàleg amb les càmeres empresarials i sindicats.

Es preveuen plans d'ajuda per a l'empresariat a través del Programa de Asistencia de Emergencia al Trabajo y la Producción, i mesures específiques per al sector, com el finançament a través del Plan 50 Destinos, que parteix de l'ajuda pública per a "[garantir el pagament dels salaris del sector privat](#)" durant la crisi. A través del Fondo de Turismo també es destinarà l'equivalent a mig milió de dòlars "[per a recolzar a emprenedors turístics que desenvolupin projectes sostenibles que afavoreixin l'ocupació, l'arrelament i el desenvolupament humà al territori](#)".

Dos altres eixos en aquest discurs públic apunten a la valorització del sector com a generador de feina i a la transmissió d'expectatives positives sobre la seva recuperació, "[serà una de les indústries que més ràpid es reactivi quan acabi aquesta situació](#)". Com a prioritat, les actuacions de l'Estat apunten a "[salvar](#)" el sector, aconseguint una "[reactivació](#)" tan aviat com es pugui. Com a horitzó ideal a curt i mitjà termini, es planteja poder tornar a la situació del turisme anterior a la pandèmia.

Actors del sector empresarial. Des dels discursos d'empreses i *lobbies* del turisme es destaquen en primera instància els danys ocasionats per la pandèmia i la quarantena. Dues idees integrades en aquest relat són el tancament de petites i mitjanes empreses i d'agències de viatges, així com la pèrdua de llocs de feina. A diferència d'altres sectors, en els discursos dels actors privats del turisme no s'observa pressió per a flexibilitzar la quarantena, ja que s'assumeix que encara així existiria recel per part dels consumidors. També es preveuen conseqüències psicosocioculturals que afectaran les pràctiques turístiques més enllà de l'aïllament, com "[el temor](#)", "[el perjudici](#)" o la dificultat per a "[erradicar la por](#)" al virus.

Aquests discursos no coincideixen amb l'optimisme de l'Estat sobre els temps de "[recuperació](#)" del sector: "[els vaticinis més optimistes assenyalen que el 2020](#)

[està del tot perdut. Els menys optimistes sostenen que el turisme podria retornar a la normalitat com a molt d'hora en el transcurs de dos anys](#)".

Pel que fa a les propostes, els actors privats demanen una transferència de recursos públics per a pal·liar els impactes i poder retornar a una situació similar al moment previ. Mentrestant, els gegants de les agències en línia anaven als fets: [la suspensió de treballadors i la reducció de salaris](#) fins a finals de setembre "[per tal de garantir el desenvolupament sostenible de la companyia a llarg termini](#)", a partir d'un acord amb el Sindicato de Empleados de Comercio.

Existeix sintonia, semblances i complementaritats entre els discursos dels actors públics i privats del turisme. L'Estat ofereix el que els agents privats sol·liciten, ambdós plantegen la necessitat de tornar a l'estat anterior a la irrupció de la pandèmia de la manera més ràpida possible. La primera diferència es troba en l'optimisme o el pessimisme de les seves perspectives.

Aquests discursos comparteixen, a part d'una marcada orientació economicista, silencis significatius respecte qüestions socials i ambientals. És clau contemplar aquestes dimensions invisibles en aquesta retòrica per tal de poder completar la il·lustració sobre les conseqüències de la pandèmia sobre l'activitat.

Les primeres imatges impactants sobre l'aïllament van ser espècies animals transitant les ciutats, aigües clares on setmanes enrere eren tèrboles, o dades sobre la reducció de la contaminació. En referència als aspectes socials, s'ometen qüestions com el treball informal i precaritzat en el turisme (Mazzini, 2009; Tottino i Catalano, 2015) on els treballadors no compten amb les prestacions fonamentals. Aquestes dades també descriuen la *normalitat* a la qual es pretén retornar.

Els discursos dels actors centrals situen el focus en la reactivació i en el retorn a l'estat anterior, amb omissions i sense problematitzacions. Els discursos convergeixen en una falta de perspectiva crítica o de propostes per a revisar i modificar algunes pràctiques. El model turístic es troba fora de les agendes i les paraules dels principals jugadors. Més enllà d'aquests relats, és necessari visibilitzar perspectives emergents que proposin una mirada més àmplia i complexa, com els agents solidaris que plantegen altres turismes al país.

Pensar escenaris i oportunitats a partir del que és previsible

Els interrogants sobre el model de producció, comercialització i consum turístics s'acumulen. Tot i la incertesa generada per la celeritat amb què se susciten els canvis, és necessari pensar aquest futur i contribuir a construir-lo d'una altra manera. Indicant algunes conseqüències previstes del coronavirus sobre el turisme a Argentina, s'analitzaran les possibilitats d'acció en aquest escenari. Això permetrà un apropament al context i les condicions sota les quals tots els actors s'hauran de moure.

Decreixement obligat i autogestió

Els teòrics del decreixement sempre han emfatitzat que els processos de decreixement serien una decisió acordada i planificada per la majoria o una imposició caòtica de la natura. Es pronostica que el decreixement és la certesa més gran que tindrà el sector turístic a curt i a mitjà termini. Diversos factors influeixen en aquesta reducció: l'empobriment d'una part significativa de llars argentines i la seva consegüent restricció de despesa, la baixa receptivitat de turistes estrangers o el temor a recórrer a espais massificats.

En línia amb la caiguda de l'activitat, es preveu un fort impacte sobre les petites i mitjanes empreses d'hoteleria, transport, gastronomia i les agències de turisme. Això, sumat a un inevitable "[efecte domino](#)", sense cap dubte implicaria un canvi en la composició de l'oferta de turisme. En qualsevol cas, això suposa de nou milers de treballadors desocupats. El previst tancament d'empreses podria donar lloc a dos tipus d'escenari: el primer, amb una oferta més concentrada i sostinguda per una mateixa tipologia de demanda; el segon, l'organització dels actors de treball per a l'adopció de models autogestionats que mantinguin aquestes fonts de treball.

En aquest segon cas, emergeix com a oportunitat la recuperació d'empreses per part dels seus treballadors i la creació de cooperatives de treball que prestin serveis turístics. Aquest tipus de processos, que impliquen que els treballadors es facin càrrec dels mitjans de producció i autogestionin l'empresa, podria produir-se principalment en activitats que demanen molta mà d'obra, com ara l'hoteleria o la gastronomia. Al país existeixen antecedents en la recuperació d'empreses en general, hotels com [Pipinas](#), [Bauen](#), [Pismanta](#) o Quijote, i restaurants com Alé Alé, Los chanchitos, La Casona o Lalo.

La recuperació de les empreses en situació de fallida o tancament i la consegüent constitució de cooperatives podria ser una estratègia central, no només per a minimitzar els danys, sinó també per a una composició més equitativa del sector. Això només succeirà si es concep aquesta alternativa com una opció viable que sigui monitorada pels actors involucrats, sigui sustentada per una base social àmplia i acompanyada per altres agents del sector social i solidari; i que, en lloc de reprimida, sigui legitimada per l'Estat.

Distanciament social i sostenibilitat

És previsible que el temor social a la pandèmia continuï un cop finalitzat el període d'aïllament obligatori. Planificar un viatge a un entorn llunyà o pujar a un avió, tren o autobús demorarà el seu temps: és improbable que a curt termini les pràctiques turístiques tornin al seu estat anterior. El govern adverteix que s'haurà de promoure un turisme amb distanciament social; i en consonància, des de la Cámara Argentina de Turismo s'assumeix la necessitat “[d'evitar les grans concentracions de turistes](#)”.

Pel costat de les grans empreses, com ara aerolínies o cadenes d'hotels, s'està pensant en mesures i protocols sanitaris a través d'una certificació *COVID-free*. També des del Ministeri es proposa un programa de “[Bones pràctiques postCOVID-19](#)” i es destaca que s'està treballant en protocols “[per tal que el retorn a l'activitat sigui segur](#)”. La intenció és generar garanties per tal que la ciutadania reprengui amb confiança la seva pràctica turística el més aviat millor. Ja hi ha idees implementades, com ara prendre la temperatura als passatgers, o en exploració com ara col·locar divisors acrílics a les butaques dels avions.

El distanciament donaria espai, com a mínim durant un temps, a la visibilitat de discursos i la permeabilitat de pràctiques sobre un turisme sostenible. La por individual al contagi pot potenciar sentiments reaccionaris, pràctiques discriminatòries i individualitzants. Però també pot donar lloc a una “[consciència encarnada](#)” sobre la interdependència entre les persones i els ecosistemes que impulsi altres formes de viatjar, conèixer i descansar. El distanciament social és antagònic a l'aflluència massiva i al model de gran escala, i pot donar lloc a l'impuls de pràctiques turístiques més lentes; pot obrir una possibilitat a la sostenibilitat.

Distàncies curtes i l'opció de la proximitat

Un altre canvi que es preveu en l'escenari de post pandèmia és que durant 2020 i possiblement part de 2021 el turisme [es dugui a terme](#) en [distàncies curtes](#). Els actors així ho assumeixen: des del govern es promou la “[proximitat](#)” i s'anima a [viajar pel territori nacional](#), i des de la Cámara Argentina de Turismo s'afirma que la proximitat serà “[l'eix de la recuperació de l'activitat](#)”.

La proximitat afecta la lògica del culte a la velocitat i colpeja la línia de flotació del turisme globalitzat. Així, genera oportunitats per a altres actors que proposen la reivindicació de la quietud, o pràctiques turístiques de proximitat i la revalorització dels entorns i les cultures locals, com el turisme rural o de base comunitària. La proximitat també és una possibilitat per a un turisme més sostenible.

Aquests canvis poden vincular-se a tendències de consum prèvies a la COVID-19. Un [estudi realitzat per booking.com](#) l'octubre passat analitzava les tendències dels turistes. Segons aquests resultats, al voltant del 50% dels argentins es mostren interessats a reduir l'impacte ambiental generat per un excés de turisme i, en aquest sentit, estarien disposats a modificar els destins o els mitjans de transport utilitzats amb la finalitat d'evitar la massificació i ajudar a la preservació del medi ambient.

L'estudi no només demostra la possibilitat d'explorar aquest tipus de pràctiques, sinó també que la seva apropiació serà l'escenari de disputa. En reduir-se l'escenari turístic, la proximitat serà una estratègia que adoptin actors d'orígens diversos. Molts grans capitals que fins ara no tenien interès en el turisme de proximitat començaran a lluitar per aquesta modalitat.

Temps, fragilitat dels canvis i disputes futures

En tots els casos, és important tenir en compte la dimensió temporal dels canvis prèviament mencionats. Tres qüestions centrals succeiran i habilitaran de nou l'activitat turística: el govern aixecarà restriccions de forma nacional, a escala global l'OMS donarà el vistiplau als viatges, i la por al contagi anirà disminuint.

Els canvis seran temporals; i el curs previsible dels esdeveniments és que, segons la voluntat i els interessos dels actors centrals, es retorni progressivament a un mode similar al precedent. Excepte en cas que els sectors més afectats (treballadors, petites empreses, organitzacions solidàries o comunitàries) s'organitzin i

s'articulin per tal de generar alternatives i incidir en espais de decisió que puguin modificar aquest rumb.

Segurament durant aquest període es generi una disputa política i de sentits, on es contrastin discursos i propostes, en molts casos antagòniques. Tindrà lloc una batalla per tal d'instal·lar una mirada dominant sobre quin model turístic és el més convenient per al bé comú. És en aquest espai temporal on els treballadors de l'EES, actors i sectors afins en conjunt podran maximitzar els seus esforços per tal de difondre els seus discursos, visibilitzar les seves propostes i experiències que permetin la pràctica d'un turisme més solidari, equitatiu insostenible. Tot i assumir la desigual correlació de forces i el temps limitat, és aquí precisament on resideix la principal finestra d'oportunitat.

La configuració del proper turisme

Per tal d'aportar a la reflexió, es plantegen factors crítics per a la configuració del proper turisme a Argentina.

El rol de l'Estat. Quina serà l'orientació de les polítiques públiques en general i turístiques en particular i la correlació de forces en les decisions de l'Estat? Fins al moment no s'observa una intenció de canviar el paradigma del turisme ni l'orientació de les seves polítiques cap a experiències solidàries. Contràriament, tot apunta a una transferència de recursos que permeti garantir un retorn el més ràpid possible a l'estat previ.

Paper de la ciutadania. Quin impacte tindrà la pandèmia sobre les representacions i les pràctiques majoritàries al voltant del turisme? Es preveu que es produeixin canvis en les conductes de consum, tot i que és difícil asseverar-ne l'orientació i la duració. Podran produir-se pesos i contrapesos en la tensió entre la por a viatjar i la reivindicació de la llibertat a través del consum turístic. Del temor també en pot sortir desaprenentatge, una consciència sobre els danys i riscos del model, i un qüestionament d'aquesta idea de llibertat, fet que possibilitaria una major visibilitat d'experiències turístiques associatives i transformadores.

Capacitats dels actors socials. Quina capacitat tindran els actors del camp social, popular i solidari per a l'articulació, l'intercooperació i construcció de sinergies en l'àmbit del turisme? L'organització estable podrà permetre un major acoblament entre una demanda responsable i una oferta solidària. Com en altres crisis, els nous

desocupats i els treballadors informals poden ser les noves víctimes, o constituir-se com a actors estratègics que potenciïn els llaços de cooperació per a la construcció d'un altre model turístic.

Organització comunitària. Un altre factor es vincula amb la possibilitat que els integrants de les poblacions en les destinacions puguin treballar mancomunadament per, a través de diverses formes d'estructura organitzacional, impulsar o donar suport a projectes turístics que responguin a l'interès del conjunt. Això suposa una fortalesa en l'organització de les comunitats i un nivell de participació social que possibiliti la planificació i la gestió d'un turisme de base comunitària als territoris.

En última instància, la configuració del proper mapa del turisme argentí estarà determinada per qui siguin els actors que monitorin i protagonitzin les transformacions, o, contràriament, les continuïtats de l'activitat. La possibilitat d'aplanar una sortida on prevalgui l'interès general haurà de sorgir de la voluntat, el consens i la consolidació de relacions de cooperació entre l'Estat, les organitzacions solidàries i les comunitats organitzades. En aquest escenari, els actors socials del país tenen una vasta experiència acumulada de la qual nodrir-se.

El pròxim turisme és una història per escriure; i un fragment de la seva narrativa dependrà de la capacitat d'adaptació, innovació i articulació entre els actors que, des de diverses parts de la geografia, proposen i duen a terme alternatives turístiques travessades per altres racionalitats, valors i idees. Això no obstant, és important evitar una mirada ingènua. La correlació de forces, la capacitat per a incidir en l'Estat i l'imaginari col·lectiu que han demostrat els *lobbies* del sector revelen un risc latent: que l'escenari postCOVID-19 impliqui un model més concentrat, exclouent i insostenible; fet que no seria una distopia, sinó una possibilitat certa.

Referències:

- Benseny, G. (2006). El espacio turístico litoral. *Redalyc. Aportes y transferencias*, 10(2), 102-122.
- Dadon, J. (2002). El impacto del turismo sobre los recursos naturales costeros en la costa pampeana. En J. Dadon y S. Matteuci (eds.). *Zona costera de la Pampa argentina. Recursos Naturales, Sustentabilidad, Turismo, Gestión y Derecho Ambiental*. Buenos Aires: Lugar Editorial.
- Fernández Miranda, R. (2015). [Costas, mercancías y derechos: hacia un paradigma sustentable del turismo costero](#). Barcelona: Alba Sud Editorial, colección Opiniones en Desarrollo, 17.
- Inprotur (2020). *Informe de coyuntura: Turismo y Coronavirus*. Buenos Aires: Instituto Nacional de Promoción Turística.

- Mazzini, A. (2009). Trabajo y turismo: situación del empleo en el sector turístico marplatense. Carrera de Turismo, Facultad de Humanidades, Universidad Atlántida Argentina.
- Ministerio de Turismo, Presidencia de la Nación (2019). [Estimación del turismo interno para el total país a partir de los datos de la EVITH, años 2012-2019.](#)
- Ministerio de Turismo, Presidencia de la Nación (2015). [Anuario Estadístico de turismo.](#)
- Tottino, L. i Catalano, B. (2015). El empleo y la profesionalización del turismo, una relación en tensión. En *XI Jornadas de Sociología*. Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires.

COVID-19: ARA ÉS EL MOMENT DE TRANSFORMAR EL TURISME

Transforming Tourism Initiative⁴⁶

Organització Mundial del Turisme (OMT)
Zurab Pololikashvili
Secretari General

Dia Mundial del Turisme
27 de setembre de 2020

Benvolgut Secretari General,

Apreciem la visió de futur i el coratge del Secretari General de les Nacions Unides, António Guterres, en considerar a aquesta crisi pandèmica de la COVID-19 com una oportunitat per a la transformació del turisme, durant la presentació de l'Informe sobre Polítiques “La COVID-19 i la transformació del turisme”.

L'Agenda per al Desenvolupament Sostenible de 2030, amb la seva visió de transformar el nostre món en un sentit més just, igualitari i inclusiu, segueix servint com a conjunt de principis rectors mentre fem front als trastorns causats per la crisi climàtica i el desastre de les creixents desigualtats socials i econòmiques que s'han aguditzat per l'actual pandèmia de la COVID-19.

La pandèmia de la COVID-19 i les seves conseqüències colpegen la indústria turística i els governs en un moment en què la resistència al creixement destructiu del turisme s'ha fet més fort. En els últims anys, les poblacions de moltes ciutats i territoris han protestat davant l'excés de turisme. De forma constant els moviments de treballadors i les organitzacions de treballadors informals han estat exigint millors condicions laborals i un treball decent, i milions de joves estan exigint mesures immediates per fer front a la crisi climàtica. És evident que no s'han complert les promeses que el turisme podia contribuir de manera clau al desenvolupament sostenible. La crisi posa en evidència que el model turístic actual no és, ni tan sols en

⁴⁶ [Transforming Tourism Initiative](#) (TTI) és una plataforma d'ONG, professionals del turisme i de l'acadèmia creada el 2017 en demanda d'una transformació del turisme.

termes econòmics, ni resilient ni sostenible. És més, de forma clara mostra com de lluny s'està de fer una contribució significativa per al futur que necessitem i volem.

La **transformació del turisme** és la demanda del moment. Però és més que tractar d'arreglar el vell model d'un turisme basat en el creixement insostenible. Requereix un enfocament sistemàtic per analitzar, comprendre i abordar les conseqüències que les pràctiques de turisme insostenible tenen en les persones i en el nostre planeta.

En la mesura que la pandèmia s'amplifica l'exposició dels més febles en el turisme, volem reforçar les demandes que publiquem en la nostra [Declaració de Berlín sobre la transformació del turisme, 2017](#). Fins a la data, més de 70 institucions de la societat civil, el món acadèmic i els moviments populars l'han signat, al costat de més de 500 persones de tots els continents de món.

Abordar els desafiaments de l'turisme en el context de la COVID-19 significa:

- Mantenir el principi de “no deixar ningú enrere” en els plans de recuperació. Demanem als governs que donin suport urgent i eficient als grups més vulnerables vinculats amb el turisme, tant treballadors i treballadores de l'economia formal com de la informal. Entre ells es troben persones migrants i dones, que s'enfronten a discriminacions i vulnerabilitats particulars.
- Vetllar perquè no es repeteixin els errors del passat, ara que el turisme intern i el turisme rural estan creixent de forma més intensa. Encoratgem a les destinacions, els planificadors del turisme i les empreses al fet que elaborin conceptes per definir les capacitats d'acollida locals de manera participativa, per tal d'evitar que es repeteixin crisis per un excés de turisme. Al seu torn, s'han de donar suport a les estratègies de turisme que contribueixin a un desenvolupament econòmic i social inclusiu.
- La recessió econòmica probablement condueix a noves inversions en el sector turisme. Les garanties en els contractes i els permisos de planificació han d'assegurar que la sostenibilitat social i ambiental i la preparació per a desastres siguin el nucli de qualsevol nova inversió i que no danyin els patrons tradicionals d'ús de la terra.
- Donar suport a les destinacions perquè apliquin models turístics veritablement resilientes que serveixin a les poblacions de les comunitats i des-

tinacions amfitriones. Milers de comunitats actives en el turisme han demostrat, fins i tot en una crisi profunda com la de la COVID-19, que el seu model és més resilient a les commocions externes i, per tant, està millor preparat per a un món caracteritzat per cada vegada una major incertesa. Ha d'encomiar als seus països membres a no optar per un model de turisme induït pel deute, perquè augmenta la dependència de les destinacions en lloc de contribuir a la seva resiliència.

Si bé les mesures més urgents per combatre els impactes socials i econòmics de la COVID-19 són la prioritat més gran, també necessitem posar en marxa mesures a llarg termini per transformar el turisme. Aquestes inclouen:

- Desenvolupar mecanismes que mesuren l'efecte del turisme a les persones i el planeta, incloent-hi els costos ecològics i socials del turisme, i permetent una fixació de preus justa i equitativa. Només un turisme que contribueixi al benestar de les persones i protegeixi el medi ambient és una opció de desenvolupament viable.
- Assegurar que la precarietat i la segmentació de la mà d'obra en el turisme s'aborden mitjançant l'adopció i la plena adhesió als principis de Treball Decent formulats per l'OIT. Aquests inclouen el respecte dels drets laborals fonamentals, així com la llibertat d'organització i l'erradicació de totes les formes de discriminació laboral, el treball forçós i el treball infantil.
- Recordar a tots els interessats en el turisme, tant del sector públic com del privat, que aquest hauria de facilitar un ecosistema econòmic i social que permeti que coexisteixin conjunts diversos i complementaris de mitjans de vida a les comunitats i les destinacions i que, per tant, generi benestar local, cooperació i comerç just.
- Assegurar que el turisme faci esforços honestos i ambiciosos per combatre el canvi climàtic reduint les seves emissions absolutes i el seu ús de combustibles fòssils, en l'àmbit mundial, nacional i local, amb mesures com, per exemple, evitant els vols no essencials; reduint estructuralment l'ús de plàstics; adoptant i contribuint a pràctiques responsables de gestió de les deixalles; i fixant preus de cost real dels combustibles fòssils.

- Assegurar que el turisme protegeix els paisatges naturals i la biodiversitat. Per a això cal desenvolupar estratègies i pràctiques per al desenvolupament sostenible, que estiguin arrelades en una regió i que respectin els seus recursos naturals i culturals, així com la seva capacitat de càrrega.

La demanda de transformar el turisme, a la qual es va referir el secretari general António Guterres en el seu discurs i en l'informe de política sobre "COVID-19 i la transformació del turisme", s'ha d'incorporar en totes les polítiques i programes de l'OMT. La consecució de la nostra visió conjunta de l'Agenda 2030 i la superació de la incomparable crisi mundial que causa la COVID-19 necessiten el suport de totes les parts interessades. Els grups comunitaris, les organitzacions de la societat civil, el moviment popular, les institucions acadèmiques, els planificadors del turisme, els professionals del turisme, així com els responsables de les polítiques turístiques, han de participar en peu d'igualtat en el procés de presa de decisions en matèria de turisme.

Ens preocupa que la manca d'inclusió en els processos institucionals de l'OMT sigui un obstacle per a això i una greu càrrega per al proper procés de transformació real del turisme. Només les institucions inclusives seran capaços de guiar-nos en aquesta crisi i proporcionar la visió i els principis essencials que ens permetin transformar junts el turisme.

En aquest sentit, instem a l'OMT a obrir les portes als representants dels moviments populars i als membres del sector informal, així com a les ONG independents i a les institucions acadèmiques que han decidit no convertir-se en membres afiliats de l'OMT. Estem disposats a contribuir a això i esperem discutir amb vostès estratègies per democratitzar el desenvolupament del turisme en l'àmbit mundial.

Esperem el seu compromís i suport per transformar el turisme. Quedem pendents de la seva resposta a les nostres sinceres recomanacions.

Cordialment,

Antje Monshausen en nombre de las organizaciones firmantes,

Alba Sud, Espanya

Association Sénégalaise des Amis de la Nature

Brot für die Welt – Protestant Development Service, Alemanya

College of Technology/CLASE, University of San Agustin, Filipines
COMUNITUR, Colòmbia
Defence for Children – ECPAT, Netherlands ECPAT International
ECPAT, Alemanya
Equality in Tourism, Regne Unit
Equitable Tourism Options – EQUATIONS, Índia
Fundación Juan Bosch, República Dominicana
Fresh Eyes – People to people travel, Regne Unit
Imagine Peace, Corea del Sud
Institute of travel and tourism of the Gambia
International Alliance of Inhabitants
International Center for Responsible Tourism, Àfrica Occidental
Kabani – the other direction, Índia
Labor Movens Study Group, Brasil
Myanmar Responsible Tourism Institute
National Fisheries Solidarity Movement, Sri Lanka
respect_NFI (Naturefriends International)
Studienkreis für Tourismus und Entwicklung e.V., Alemanya

Si us plau poseu-vos en contacte amb: antje.monshausen@brot-fuer-die-welt.de

Aquesta carta va estat preparada per l'equip de coordinació de Transforming Tourism Initiative: Andy Rutherford, Fresh Eyes – People to people travel, Regne Unit; Antje Monshausen, Tourism Watch at Brot für die Welt, Alemanya; Cornelia Kuehhas respect_NFI (Naturefriends International); Ernest Cañada, Alba Sud, Espanya; Joyatri Ray, Equitable Tourism Options - EQUATIONS, Índia; Sumesh Mangalasseri, Kabani – the other direction, Índia.

#TourismPostCOVID19
Turistificació confinada

Ernest Cañada i Ivan Murray (ed.)

Núria Abellan, Alberto Acosta, Jaume Adrover, Antonio Aledo,
Pablo Aznar-Crespo, Raoul Bianchi, Asunción Blanco, Macià Blázquez,
Rafael Borràs, Emilio Climent-Gil, Agustín Cocola-Gant, Angélica Duarte,
Verónica Dziencielsky, Concepción Escalona, Rodrigo Fernández Miranda,
Robert Fletcher, Daniel Hiernaux-Nicolas, Carla Izcara, Iker Jimeno,
José Mansilla, José Javier Mañas, Gema Martínez-Gayo, Joan Moranta,
Cristina Oehmichen, Guadalupe Ortiz, Bianca Paes G., Margalida Ramis,
Marta Salvador, Érica Schenkel, Arturo Silva Lucas, Angela Teberga,
Cati Torres, Joaquín Valdivielso, Ismael Yrigoy

Alba Sud, 2021

Una iniciativa de:

ALBA SUD
investigació i comunicació per al desenvolupament

Amb el suport de:

G CONSELLERIA
O AFERS SOCIALS
I I ESPORTS
B DIRECCIÓ GENERAL
/ COOPERACIÓ

Universitat
de les Illes Balears

Vicerectorat
de Campus, Cooperació
i Universitat Saludable

Oficina de Cooperació
al Desenvolupament
i Solidaritat

COL·LECCIÓ
TURISMES

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament

Generalitat
de Catalunya

ISBN: 978-84-0927719-3

9 788409 277193 >